148544

T.C

YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SANAT TARİHİ ANABİLİM DALI

GENEL SANAT TARİHİ BİLİM DALI

ÇERMİK VE ÇÜNGÜŞ'TEKİ TÜRK DÖNEMİ MİMARİ ESERLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Erbil CÖMERTLER

Danışman

Doç. Dr. Kadir PEKTAŞ

VAN - 2004

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE,

Bu çalışma, jürimiz tarafından **SANAT TARİHİ BİLİM DALI**'nda YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

İmza

Başkan : ....**Doç. Dr. Kadir PEKTAŞ**.....

Üye (Danışman) :.... **Doç. Dr. Kadir PEKTAŞ**.....

Üye :.... **Yrd.Doç. Dr. Mehmet TOP**.....

Üye :.....**Yrd.Doç.Dr. Abdülhamit TÜFEKÇİOĞLU**.....

Üye :.....

ONAY : Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

...../...../2004

Abdullah KARACA
Sos.Bil.Enstitüsü Müdürü

Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER I
ÖNSÖZ III
KISALTMALAR IV
1. GİRİŞ 4
1.1. KONUNUN NİTELİĞİ VE ÖNEMİ 4
1.2. KAYNAK VE ARAŞTIRMALAR 1
1.3. METOD VE DÜZEN 1
2. ÇERMİK VE ÇÜNGÜŞ'ÜN COĞRAFİ DURUMU VE TARİHÇESİ 3
2.1. ÇERMİK'İN COĞRAFİ DURUMU VE TARİHÇESİ 3
2.1.1. Çermik'in Coğrafi Durumu 3
2.1.2. Çermik'in Tarihçesi 4
2.2. ÇÜNGÜŞ'ÜN COĞRAFİ DURUMU, TARİHÇESİ 5
2.2.1. Çüngüş'ün Coğrafi Durumu 5
2.2.2. Çüngüş'ün Tarihçesi 5
3. KATALOG 7
3.1. CAMİLER 7
3.1.1. Çermik Ulu Camii 7
3.1.2. Şah Ali Bey Camii 11
3.1.3. Ali Bey Camii 13
3.1.4. Çarşı Camii 17
3.1.5. Çüngüş Ulu Camii 19
3.1.6. Hanbaşı Camii 21
3.1.7. Ulya Camii 24
3.2. MEDRESELER 26
3.2.8. Çeteci Abdullah Paşa Medresesi 26
3.3. TÜRBELER 29
3.3.9. Çermik Kümbet 29
3.3.10. Hasan Dede Türbesi 30
3.4. HANLAR 31
3.4.11. Çermik Hanı 31
3.4.12. Karakaya Hanı 33
3.5. HAMAMLAR 35
3.5.13. Saray Hamamı (Seyfullah Bey Hamamı) 35
3.5.14. Çüngüş Hamamı 38
3.6. KÖPRÜLER 40
3.6.15. Haburman Köprüsü 40
3.6.16. Sinek Köprüsü 43
3.6.17. Çüngüş Köprüsü 44
3.6.18. Petekkaya Köprüsü 45
3.7. ÇEŞMELER 46
3.7.19. Camii Kebir Çeşmesi 46
3.7.20. Hamam Çeşmesi 47
3.7.21. Çarşı Çeşmesi 48
3.7.22. Ali Dede Çeşmesi 49
3.7.23. İmirza Çeşmesi 50
3.7.24. Eşek Çeşmesi 51

3.7.25. Süt Çeşmesi....52
3.7.26. Aşur Çeşmesi....53
3.7.27. Hanbaşı Çeşmesi....54
3.7.28. Ağaçhan Köyü Çeşmesi....55
3.7.29. Karşıyaka Çeşmesi....57
3.8. SARAYLAR VE KONAKLAR....59
3.8.30. Beğler Sarayı....59
3.8.31. Hükümet Konağı....66
3.9. EVLER....69
3.9.32. Adil Tekin Evi....69
3.9.33. Cemallettin Akgün Evi....73
3.9.34. Nezir Akmeşe Evi....75
4. DEĞERLENDİRME....78
4.1. PLAN VE MEKAN ANLAYIŞI....78
4.1.1. Camiler....78
4.1.2. Medreseler....80
4.1.3. Türbeler....81
4.1.4. Hanlar....82
4.1.5. Hamamlar....83
4.1.6. Köprüler....84
4.1.7. Çeşmeler....86
4.1.8. Saraylar....87
4.1.9. Hükümet Konağı....88
4.1.10. Evler....89
4.2. YAPI ELEMANLARI....91
4.2.1. Strüktürel Elemanlar....91
4.2.1.1. Destek ve Geçiş Unsurları....91
4.2.1.2. Örtü Sistemleri....92
4.2.2. Mimari Elemanları....93
4.2.2.1. Cephe Düzeni, Kapı ve Pencereler....93
4.2.2.2. Minareler....95
4.2.2.3. Mihraplar....95
4.2.2.4. Minberler....96
4.2.2.5. Mahfiller....96
4.3. MALZEME VE TEKNİK....96
4.4. SÜSLEME....97
4.4.1. Bitkisel ve Geometrik Süslemeler....97
4.4.2. Yazı....98
5. SONUÇ....99
6. SUMMARY....101
7. KAYNAKLAR....103
8. ÇİZİM LİSTESİ....108
9. RESİM LİSTESİ....110

ÖNSÖZ

Güneydoğu Anadolu'ya hakim olmaya çalışmış devletlerin ele geçirmek için büyük uğraşlar verdikleri bir bölgede yer alan Çüngüş ve Çermik ilçeleri, bir çok kültür ve medeniyete tanıklık etmiştir. Coğrafi koşulların elverişsizliğine rağmen mevcut eserler Çermik ve Çüngüş'teki kültür mirasımızın zenginliğini gözler önüne sermektedir. Yapıldıkları dönemlerin sosyal ve kültürel dokusunu üzerinde barındıran bu eserler, geçmişle gelecek arasında bir köprü vazifesi görmektedirler. Bu sayede başta Osmanlı Devleti olmak üzere birçok devletin bu yerleşim birimlerinde ulaştığı gücü ve yaptığı hizmetleri sembolize eden niteliktedirler

Anadolu'daki köklü tarihin birer belgesi olan incelediğimiz bu tarihi eserlerin kımsızlığa ve yıkıma terk edilmiş olması, sadece kültür varlıklarımızın değil tarihimizin de ortadan yok olmasına sebep olmaktadır. Yapıldıkları devrin mimari üsluplarını yansıttıkları şekliyle incelemeye çalıştığımız bu eserlere; en kısa zamanda sahip çıkılması, yıkımlarının önüne geçilmesi onlara hakkettikleri değerin verilmesi en büyük dileğimizdir.

Beni bu araştırmaya yapmaya sevk eden ve çalışmamı yönlendiren danışman hocam Doç. Dr. Kadir PEKTAŞ'a, özgün fikirleriyle çalışmada izlenecek yolu gösteren hocam Yrd. Doc. Dr. Mehmet TOP'a, kitabelerin bir kısmını okuyan hocam Uzm. Dr. Burhanettin GÜNEŞ'e, kitabelerin Arapça metinlerini yazan hocam Uzm. Kemal ÖZKURT'a, başta fotoğraflar ve çizimler olmak üzere her türlü konuda yardımını esirgemeyen değerli hocam Arş. Gör. Bülent Nuri KILAVUZ'a, tüm çalışmalarımda arkamda olduğunu hissettiren ablam Ersin ÖZAYDIN'a, her zaman beni destekleyen Ailem'e, çalışmamda emeği geçen Fatih TOPRAK'a, İsmail BAYRAM'a, Filiz BAŞIBÜYÜK'e, Nevzat GÜLER'e, Cemalettin AKGÜN'e tüm Çermik ve Çüngüş halkına teşekkürü bir borç bilirim.

VAN - 2004 Erbil CÖMERTLER

KISALTMALAR

Çev : Çeviri

D.Ü. : Dicle Üniversitesi

Ed. Fak: Edebiyat Fakültesi

Eğt. Fak: Eğitim Fakültesi

F.Ü. : Fırat Üniversitesi

İ.Ü : İstanbul Üniversitesi

Mad. : Madde

Y.Y.Ü : Yüzüncü Yıl Üniversitesi

1. GİRİŞ

1.1. KONUNUN NİTELİĞİ VE ÖNEMİ

Tarih boyunca önemini korumuş olan Diyarbakır İli'nin kuzeybatısında yer alan Çüngüş ve Çermik ilçelerinde değişik dönemlere ait kültür ve uygarlıkların izlerine rastlamak mümkündür. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Ergani, Adıyaman, Malatya, Urfa ve Diyarbakır'ın Ergani ilçeleriyle çevrili Çüngüş ve Çermik köklü bir tarihi geçmişe sahiptir. Çermik'in İslamiyetten önce Arsaklı Devleti (66-429), Çüngüş'ün ise IV. yüzyılda Bizans hakimiyeti altında bulunduğu bilinmektedir.

İlk İslam fetihleri sırasında Arap akınlarına uğrayan bu iki ilçede İslam kültür ve medeniyeti, tarihi belirleyici bir rol oynamıştır. Sırasıyla Selçuklular, İnaloğulları, Nisanoğulları ve Zengilerin eline geçen bölgenin Artuklular döneminde önemli bir yerleşim yeri olduğu kalan eserlerden anlaşılmaktadır. Artuklular döneminden günümüze ulaşan Çermik'teki köprü ve cami, dini ve sivil Artuklu mimarisini günümüze yansıtmaktadır.

İlhanlı, Akkoyunlu ve Safevi egemenliğine giren bölge Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi sonrasında Osmanlı hakimiyetine geçmiştir. Osmanlı döneminde sancak beğlerinin yönetimine bırakılan ilçelerde imar faaliyetlerine başlanmıştır.

Çüngüş ve Çermik'ten camii, medrese, türbe, han, hamam, köprü, çeşme, saray, konak ve evleri gibi mimari ve tarihi öneme sahip eserler günümüze ulaşmıştır. Bu eserler; Artuklulardan Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine kadar gelişen mimariyi gözler önüne sermektedir. Eserler üzerinde yeterli araştırmaların yapılmaması, ilçelerin tarihi ve kültürel gelişimlerinin karanlıkta kalmasına sebep olmaktadır. Bu çalışmada yapıların bölgesel ve coğrafi özellikleri göz önünde tutularak, aynı dönemlerde yapılmış diğer yapılarla benzer ve farklı yönleri ortaya konmaya çalışılmıştır. Böylece her gün biraz daha tahrip olan yapılara yetkililerin dikkati çekilmiş olacaktır.

1.2. KAYNAK VE ARAŞTIRMALAR

Bölgedeki Türk-İslam mimari eserlerini bütünüyle ele alan bir çalışma bulunmamaktadır. Eserler hakkında bilgi veren en önemli kaynak "Diyarbakır İlindeki Bazı Türk-İslâm Anıtları Üzerine Bir İnceleme"'dir. Rahmi Hüseyin Ünal tarafından 1975 yılında yazılan kitap incelediğimiz bazı eserleri kitabe çizim ve fotoğraflarıyla içine almaktadır. Şevket Beysanoğlu'nun 1998 tarihli Diyarbakır Tarihi adlı kitabında ilçelerdeki eserler yüzeysel olarak anlatılmış, tarihçeye ağırlık verilmiştir.

Artuklu dönemi köprü ve camileri hakkında Ara Altun'un 1978 yılında basılan Artuklu Devri Türk Mimarisinin Gelişimi adlı kitabı bilgi içermektedir. Ayrıca Artuklu Dönemi köprüsü hakkında Cevdet Çulpan'ın 1969-70 tarihli Türk Taş

Köprüleri kitabı ile köprüler üzerine yazılmış makalesinde, Fügen İlter'in Osmanlı Öncesi Türklerde Köprü Mimarisi kitabında yazılmış araştırmalar bulunmaktadır.

Hasan Basri Konyar'ın 1936 yılında yayınlanan Diyarbakır Tarihi adlı kitabı ile Fahrettin Kırzıoğlu'nun 1956 yılında Çermik üzerine tuttuğu notlarda bazı eserler kısaca tanıtılmıştır. Bundan başka 1597 yılında Şeref Han tarafından yazılan Şerefname bölgede hüküm süren beğler hakkında bilgi vermektedir. 1999 yılında basılan Diyarbakır Salnameleri (1286-1323) de yapıların tarihi süreç içerisindeki varlığını ispatlamamızda yol gösterici olmuştur.

Çermik'teki yapıların ele alındığı en geniş kapsamlı tez 1970 yılında Çermik, Eğil ve Siverek'teki Türk Mimari Eserleri adı altında Aydın Yalçın tarafından yazılmıştır. Çermik'teki cami, medrese, köprü ve hamam hakkında bilgilerin yer aldığı bu tez lisans düzeyinde ele alınmıştır. 1986 yılında Sedat Karakaya'nın Çermik ve Çevresi Tarihi, 1996 yılında Sıtkı Alp'in Çermik ve Çevresindeki Tarihi Eserler adlı tezlerinde, eserlerden ziyade folklorik, kültürel ve tarihsel doku ağırlık kazanmıştır. Eserler kısa başlıklar halinde tanıtılmıştır.

Çüngüş'teki yapılar ile Çermik'teki saray, konak, çeşmeler, köprülerin bazıları ve han bugüne değin hiçbir yayında yer almamıştır. Diğer yapılar hakkında yayınlanan kaynakların çoğunda kitabeler ve çizimler doğru olarak verilmemiştir.

1.3. METOD VE DÜZEN

Çüngüş ve Çermik'teki eserlerle ilgili çalışmaların ilk aşamasını doküman ve kaynakların toplanması oluşturmuştur. Ankara Millî Kütüphanesi, Bilkent Üniversitesi Kütüphanesi, İstanbul Beyazıt Kütüphanesi, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi ve Yüzüncü Yıl Üniversitesi Kütüphanesi'nde literatür ve arşiv taraması yapılmıştır. Vakfiyeler üzerinde Ankara Vakıflar Müdürlüğü'nde gerekli çalışmalar yapılmıştır.

İkinci aşamada Çermik ve Çüngüş'e gidilerek eserlerin tek tek ölçüleri alınmış fotoğrafları çekilmiştir. Kitabeler ele alınarak eksik ve yanlış olan kısımlar düzeltilmiştir. Arapça olan kitabeler anlamlarıyla birlikte verilmiş, Türkçe kitabelerde transkripsiyonuyla yetinilmiştir.

Elde edilen bilgiler ışığında öncelikle Çermik ve Çüngüş ilçelerinin tarihi ve coğrafi durumu anlatılmıştır. "Katalog" ana başlığı altında incelenen yapılar yapılış tarihi esas alınarak ayrı ayrı incelenmiş; camiler, medreseler, türbeler, hanlar, hamamlar, köprüler, çeşmeler, evler, konaklar, saraylar sıralaması izlenmiştir. Katalog bölümünde ayrı ayrı incelenen yapılar son bölümde değerlendirilerek çizim ve fotoğraflarla desteklenmiştir.

2. ÇERMİK VE ÇÜNGÜŞ'ÜN COĞRAFİ DURUMU VE TARİHÇESİ

2.1. ÇERMİK'İN COĞRAFİ DURUMU VE TARİHÇESİ

2.1.1. Çermik'in Coğrafi Durumu

Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Diyarbakır iline (Çizim:1) bağlı olan Çermik ilçesi; kuzeyde Çüngüş ve Ergani ilçeleri, batıda Adıyaman ili ve Malatya ili, güneyde Şanlıurfa ili, doğuda da yine Ergani ilçesi ile çevrilmiştir.[1]

Etrafi dağ ve tepelerle çevrili olan ve Güneydoğu Torosların eteklerinden başlayarak güneye doğru alçalan ilçe toprakları[2] kuzeybatıdan Gelincik Dağı,[3] kuzeyden Büyük ve Küçük Heykel Tepeleri, güneyde Karşı Dağ ve Titanik Tepesi ile çevrilidir (Resim: 1). Sinek Çayı, Göz Suyu, Madrap Suyu, Medya Suyu ile Sinan Suyu ilçe topraklarını sulamaktadır.[4]

Kuzeyde Saray mahallesi, güneyde Çukur mahalle ve doğuda Tepe mahallesinden oluşan dağlık ve ormanlık bir arazi üzerinde kurulan ilçenin ekonomisi tarıma dayanmaktadır.[5] Son yıllarda sulu tarım tekniklerinin kullanıldığı Çermik'te pamuk ve pirinç en önemli tarımsal ürünleri oluşturmaktadır.[6] Denizden yüksekliği 710 m' yi bulan, yazları sıcak ve kurak, kışlar ılık ve yağışlı geçen karasal iklimin hüküm sürdüğü ve Diyarbakır'a 83 km. mesafede bulunan ilçe;[7] çeşitli yörelerden birçok insanı şifalı kaplıcalarıyla[8] kendisine çekmektedir.

---

[1] *Ana Britannica*, "Çermik" Mad., C. IV, İstanbul, 1987, s.4.

[2] H.Hüseyin Göktaş, "Çermik'in Tarihçesi", *İlçemiz Çermik Dergisi*, S.1, Diyarbakır, 1994, s.4.

[3] *Diyarbakır Salnameleri 1286-1323 (1869-1905)*, (Haz. Ahmet Zeki İzgöer) C.1, İstanbul, 1999, s.379'da "Mezkur Çermik kasabasının yine ittisalinde bir dağ olup bu dağın üzerinde uzaktan bir asker cemiyeti var gibi görünür" şeklinde bahsedilmektedir. Çermiklilerin anlattığı efsaneye göre; bu dağa Gelincik Dağı denilmesinin sebebi şudur: "Bir gelin adayı ağır ağır bu dağdan geçerken, alaydakilerden bir kadının çocuğu altını pislemiş çocuğun annesi de temizlemeye bir şey bulamadığından yufka ekmeği ile çocuğun altını temizlemeye kalkışınca gazaba uğrayarak tüm alay taş kesilmiştir." Bu dağ sıraları uzaktan tıpkı bir insan dizisi gibi durmaktadır.

[4] *Diyarbakır İl Yıllığı*, Diyarbakır, 1973., s.200.

[5] *Rehber Ansiklopedisi*, "Diyarbakır" Mad, C.IV, İstanbul, s.201.

[6] *Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Faaliyet Raporu*, Ankara, 1996, s.148.

[7] Osman Yalçın, *Diyarbakır*, İstanbul, 1979, s.41-42.

[8] Kaplıca hakkında halk arasındaki bir efsaneye göre; "Güneydoğu Anadolu'da hüküm süren Acem Kralı'nın Melike Belkıs adındaki kızının vücudunda bir takım yaralar çıkmış. Zamanın hekimlerinin tüm uğraşlarına rağmen Melike Belkıs'ın hastalığına çare bulunamamış. Zamanla Melike Belkıs'ın vücuduna kurtlar düşmüş ve pis kokular gelmeye başlamış. Kral bu durum üzerine yanına muhafızlar vererek kızını ormana terk etmiş. Melike Belkıs ormanda geze geze bugünkü kaplıcanın bulunduğu yer gelmiş ve ayaklarını sıcak suyun içine bırakmış. Vücuduna su değen yerlerin iyileşmeye başladığını görünce bir müddet yıkanmış ve eski sağlığına kavuşmuştu. Mutlu haberi alan Kral yanına ustalarını da alarak kaplıcayı hamam haline getirmiş". şeklinde anlatılmaktadır.

2.1.2. Çermik'in Tarihçesi

Kaynaklarda, eski bir yerleşim yeri ve köklü bir tarihe sahip olan Diyarbakır iline bağlı Çermik ilçesinin (Çizim:2) eski isminin Aberne olduğu[9], İslamiyetten önce 66-429 yılları arasında Arsaklı Devleti'nin bir sancağı haline geldiği bilinmektedir. Arsaklı devleti çağından beri "Çermug" adıyla anıldığı ve bu ismin zamanla değişerek Çermük, Çermik'e dönüştüğünden bahsedilmektedir[10]. Türkçede "madenli su, kaplıca, ılıca" anlamlarıyla kullanılan Çermik kelimesi[11] ilçenin adı olarak günümüzde de aynen kullanılmaktadır. 639 yılındaki ilk İslâm fetihleri sırasında Arapların akınlarına uğrayan Çermik ve çevresi, tarih boyunca önemini koruyan kuzeyde Harput ile Güneydoğuda Amid şehirlerine hakim olan devletlerin idaresinde kalmıştır.[12]

1085 tarihinde Büyük Selçukluların idaresine giren bölge, 1093-1097 tarihleri arasında Suriye Selçukluları tarafından yönetilmiş ve 1142'ye kadar İnaloğulları yönetimini kabul etmiştir. Bölge, İnaloğullarından sonra Nisanoğullarının idaresine girmiştir. 1144'te Musul ve Halep Emiri olan Atabey Zengi tarafından Amid emirliğine bağlı Arkanayn (Ergani), Halar Talhum ve Çarmuk (Çermik) kale ve kasabalarını zapt edilmiştir. Zengi'nin ölümünden sonra bu yerler Hısn-ı Kayfa (Hasan Keyf) emiri Kara Aslan'ın eline geçmiştir.[13]

Çermik bölgesi, XIII. yüzyılın sonlarına doğru İlhanlılar'ın hakimiyeti altında girmiştir.[14] İlhanlı Hanlığı'nın zayıflaması üzerine Eğil Beylerinin bir kolu olan Buldukoğulları soyundan gelen Hüseyin Bey XIV. yüzyılda Çermik beyi olmuştur. Beylerin ve maiyetindeki halkın başlangıçta Türkçe konuşan Türkmenler iken sonradan Zaza oldukları kaydedilmektedir[15]. XIV. yüzyılın II. yarısında Çermik beylerinin Mısır Devleti ile muharebe ettikleri görülmektedir. [16]Çeşitli defalar Akkoyunlu Devleti'nin saldırılarına uğrayan Çermik'te beyler, 1452 yılında Akkoyunlu idaresinin yönetimi altına girmişlerdir. Çermik 1507'de Safevi egemenliğine girmişse de, Safevilerin Çaldıran Savaşı'nı kaybetmesinden sonra[17],1515'te Bıyıklı Mehmed Paşa tarafından Osmanlı topraklarına katılmıştır.[18] Osmanlı Devleti'nden "ocaklık" alan Çermik Beyleri yönetimi ellerinde bulundurmaya devam etmişlerdir.[19] Osmanlı Çermik sancak beyleri olan Seyfüddin,

---

[9] Mar-Yeşua, *Vakaayi'name*, İstanbul, 1958, s.19'da "... 499'un Eylül ayında çok korkunç bir zelzele oldu, Fırat ırmağı ve Aberne sıcak su kaynağında mucizeli bir belirti görülmüştü" denilmektedir.
[10] M.Fahrettin Kırzıoğlu, "Çermik Kasabası Üzerine Notlar" *Kara Amid Dergisi*, Sy:1, İstanbul, 1956, s.269-270.
[11] M.Fahrettin Kırzıoğlu, *a.g.e.*, s.269; Şevket Beysanoğlu, *Anıtları ve Kitabeleri ile Diyarbakır Tarihi*, C. I., Ankara, 1998, s-29.
[12] M.Fahrettin Kırzıoğlu, *a.g.e.*, s.279.
[13] H.Mükrimin Yınanç; "Diyarbakır" Mad., *İslâm Ansiklopedisi*, C.III, İstanbul, 1960, s.614; Şevket Beysanoğlu, *a.g.e.*, s.263.
[14] M.Fahrettin Kırzıoğlu, *a.g.e.*, s.270.
[15] Şerefhan, *Şerefname*, İstanbul, 1990, s.205-216.
[16] H.Mükrimin Yınanç, *a.g.e.*, s.620.
[17] *Yurt Ansiklopedisi.* "Diyarbakır" Mad., C.III-IV, İstanbul, 1982, s.2252.
[18] Mehdi İlhan, "Diyarbakır Fatihi ve Beylerbeyi Bıyıklı Mehmet Paşa" *Atatürk ve Diyarbakır*, Diyarbakır, 1981, s.137, İbrahim Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın ilk yarısında Diyarbakır*, Ankara, 1995, s.8.
[19] *Diyarbakır Salnameleri 1286-1323 (1869-1905)*, C.III., s. 206,207.

Şâh-Yusuf, Welat[20] Şah Ali, Bayındır ve 1597'den sonra Mehmet Bey Osmanlı Devleti'ne hizmet etmişler[21] ve önemli yararlıklarda bulunmuşlardır.

Eski bir yerleşim yeri ve köklü bir tarihe sahip olan Çermik, Osmanlı döneminde Diyarbakır ili Ergani madeni sancağına bağlı bir ilçe haline getirilmiştir.[22] "Günümüzde hâlen Diyarbakır'a bağlı bir ilçedir.

2.2. ÇÜNGÜŞ'ÜN COĞRAFİ DURUMU, TARİHÇESİ

2.2.1. Çüngüş'ün Coğrafi Durumu

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde, Diyarbakır İli'ne bağlı Çüngüş ilçesi, (Çizim:3) kuzeyden Elazığ, batıdan Malatya, güneyden Adıyaman ve Diyarbakır'ın Çermik ilçesi doğudan da yine Çermik ve Ergani ilçeleriyle çevrilmiştir[23](Resim: 2). İlçe merkezi Güneydoğu Toros Dağlarının güney eteğinde Fırat Nehrine karışan Çüngüş Çayı üzerinde yer alan Hendek Vadisinde kurulmuştur. Etrafı dağlarla çevrili olan Çüngüş'te Karaoğlan, Zarga ve Püsküllü Dağları önemli yükseltileri oluşturmaktadır. İlçenin en önemli akarsuyu olan Çüngüş Çayı Fırat'a karışmaktadır.[24]

Dağlar arasına sıkışmış Çüngüş ilçesinde, doğal koşulların elverişsizliği ve ulaşım olanaklarının yetersizliği yüzünden ekonomik yaşam durgundur.[25] Ekonomi, tarım ve hayvancılığa dayanmaktadır.[26]

Daha çok Doğu Anadolu bölgesinin iklim özelliklerinin etkin olduğu ilçede; yazlar serin ve kurak, kışlar ise sert ve kar yağışlı olarak geçmektedir.[27]

2.2.2. Çüngüş'ün Tarihçesi

Tarih kitaplarında M.IV. yüzyılda Bizans hakimiyeti altında bulunan Çüngüş ilçesinden Çunkuş (Chumkush) olarak bahsedilmektedir.[28] 639 yılında ilk İslam fetihleri sırasında Arap akınlarına uğrayan Çüngüş yöresinde ilk belirli hareket; 1040 tarihinde Türkmen boylarının yaptığı akınlarla olmuştur. Özellikle 1071 tarihinde Büyük Selçuklu Hükümdarı Alparslan'ın Doğu Roma İmparatoru-Bizans-Romen Diyojeni, Malazgirt Ovasından hezimete uğramasının ardından bu akınlar daha da yoğunlaşmıştır.

---

[20] Welat, kürtçede "vatan" demektir.
[21] Yılmaz Öztuna, *Türkiye (1074-1990)*, C.II, Ankara, 1989, s. 525; Fahrettin Kırzıoğlu, *a.g.e.*, s.272; *Diyarbakır Salnameleri 1286-1323 (1869-1905)*, C.III., s.261'de Çermik Sancak Beğleri hepsi baba-oğul olmak üzere sıralanmışlardır.
[22] *Diyarbakır Salnameleri 1286-1323 (1869-1905)*, C.III., s.206, 207; *Ana Britannica*, *a.g.m.*, s.382; *Yurt Ansiklopedisi*, *a.g.m*, s.2253.
[23] *Ana Britannica*, "Çüngüş" Mad., C.VI., İstanbul, 1987, s.534.
[24] *Diyarbakırlılar Rehberi*, C.I, İstanbul, 1988, s.49.
[25] *Ana Britanica*, "Çüngüş ..." s.534.
[26] *Rehber Ansiklopedisi*, *a.g.m.*, s.201.
[27] *Türkiye'de Beldeler Dergisi*, "Çüngüş", İstanbul, 1983, s.7.
[28] Şevket Beysanoğlu, *a.g.e.*, s.26.

1085 tarihinde Diyarbakır'a egemen olan Büyük Selçukluların etki alanı içinde kalan Çüngüş daha sonraki yıllarda Suriye Selçuklularının topraklarına katılmıştır. Yöre 1183 yılında Artukluların eline geçmiştir.[29]

XIV. yüzyılda Şungüş olarak bahsedilen Çüngüş ilçesi[30] 1401-1507 tarihleri arasında Diyarbakır merkez olmak üzere büyük bir devlet kuran Akkoyunluların[31] hakimiyeti altına girmiştir. Çüngüş Yavuz Sultan Selim'ın Mısır Seferi sırasında Osmanlı topraklarına katılmıştır.[32] Kaynaklarda, Çüngüş kelimesinin "Çün-guş" yani "tutarsız" kelimesinden geldiği belirtilmektedir. Söylendiğine göre, 820 (1475) tarihinde[33] bugünkü Çüngüş kasabasının bulunduğu yerde, biri "Kale", diğeri bunun kuzeyinde "Pekler" üçüncüsü doğu kesiminde "Kömeağaç" mevkiinde yer alan üç mahalle bulunduğu bilinmektedir. 1010 (1601) tarihinde maiyetiyle birlikte buraya yerleşmek maksadıyla gelen Kapıkıran Mehmed Ali Paşa'nın teşvikiyle bu üç mahalle halkı birleşerek, bugünkü kasabayı kurmuşlardır. Yine kaynaklarda, Kapıkıran Mehmed Ali Paşa, bu üç mahalle halkının ileri gelenlerini topladığı, bu hususta konuşurken "Çün guş tutarsız" sözleriyle konuşmasına başladığı, sözünü dinleyip birlikte kasabayı şimdiki yerine kurmaya razı oldukları takdirde, bunun faydalarını ve kendisinin kasabaya yapacağı yardımları anlattığından olduğundan kasabanın adının da Çüngüş olarak kaldığı belirtilmektedir.[34]

1880 tarihinde Elazığ ilinin Siverek sancağına bağlı[35] bir bucak olan Çüngüş, bu tarihten itibaren Diyarbakır ili Ergani Maden Sancağına bağlı Çermik ilçesinin bir bucağı[36] haline gelmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında, azalmış olan nüfusu ile köy durumundaki Çüngüş, 1935'ten sonra yeniden bucak olmuştur. 1953'te ilçe haline getirilen Çüngüş bu tarihten itibaren gelişmeye başlamıştır.[37] Günümüzde de gelişimini sürdürmektedir.

---

[29] *Türkiye'de Beldeler Dergisi, a.g.m.*, s.9; *Diyarbakırlılar Rehberi, a.g.m.*, s.49

[30] H.Mükrimin Yınanç, *a.g.m.*, s.620.

[31] İbrahim Yılmazçelik, *a.g.e.*, s.5.

[32] *Türkiye'de Beldeler Dergisi, a.g.m.*, s.9.

[33] Bu tarih *Yurt Ansiklopedisinde* 1446 olarak geçmektedir. Ayrıca Kapıkaran Mehmet Ali Paşa'nın Çüngüş'e geliş tarihi 1596 olarak gösterilmiştir.

[34] Durmuş Erkale, "Çüngüş Kazası İdari Coğrafyası", *İdare Dergisi*, Sy:28 (246), Ankara, 1957, s.207-212; Şevket Beysanoğlu, *a.g.e.* s.26. Diyarbakır İl Yıllığı, *a.g.m.*, s.213.

[35] *Diyarbakır Salnameleri 1286-1323 (1869-1905),* C.I, s.57'de "Mamuretülaziz'e bağlı olarak geçer ki bu ad Elazığ'ın eksi adıdır.

[36] *Diyarbakır Salnameleri 1286-1323 (1869-1905)*, C.III., s.243-244.

[37] *Yurt Ansiklopedisi, a.g.m.*, s. 2253; *Diyarbakır il Yıllığı, a.g.m.*, s.213.

3. KATALOG

3.1. CAMİLER

KATALOG NO : 3.1.1

YAPININ ADI : ÇERMİK ULU CAMİİ

BULUNDUĞU YER: Çermik Kale Mahallesinde

ÇİZİM NO : 4

RESİM NO : 3-23

TARİHÇESİ

Cami üzerinde yer alan yapım kitabesine göre tarihlenmektedir. Kitabede bir tarih verilmemiş yapının Fahrettin Karaaslan zamanında Mücahidüddin adlı İlaldı tarafından yaptırıldığı belirtilmiştir. Kitabeye göre; yapının Artukluların Hısn-ı Keyfa koluna mensup Fahrettin Karaaslan zamanında, İlaldı tarafından yaptırıldığı söylenmektedir.[1]

Kitabede adı geçen Fahreddin Karaaslan 1144-1145 yılında tahta geçmiş ve 1167 yılında vefat etmiştir.[2] Çermik ise 1146 yılında Atabey Zengi'nin ölümü üzerine Karaaslan'ın eline geçmiştir.[3] Aynı kitabe adı geçen İlaldı'nın 1113 yılında Diyarbakır emiri olan ve 1142 yılında vefat eden İnaloğulları soyundan Ebu Mansur İlaldı olduğu düşünülmektedir.[4] Bunun yerine geçen oğlu Cemalüddin Sems-ül Mülk Mahmud 1183 yılına kadar Diyarbakır emiri olarak kalmıştır.[5] Bu bilgilerin ışığında, Çermik Ulu Camii'nin Çermik'in 1146 yılında Karaaslan'ın eline geçmesinden, 1167 yılında vefat etmesine kadar geçen süre içinde muhtemelen 1148 tarihinde Ebu Mansur İlaldı adına oğlu Cemalüddin Şems-ül Mülk Mahmud tarafından yaptırıldığını düşünmekteyiz.[6]

---

[1] Rahmi H. Ünal, *Diyarbakır İli'ndeki Bazı Türk İslam Anıtları Üzerine Bir İnceleme,* Erzurum, 1975, s.10, 11.

[2] Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul, 1973, s.165.

[3] Şevket Beysanoğlu, *a.g.m.*, s.263.

[4] H. Mükrimin Yınanç. *a.g.m.*, s.614.

[5] Şevket Beysanoğlu, *a.g.e.*, s.262.

[6] Kitabe hakkında kesin bir tarih verilmemesine rağmen; Fahrettin Kırzıoğlu, *a.g.e.*, s.278'de yapı için "1148 yıllarından öncesinden kalmadır" demektedir. Sedat Karakaya, *Çermik ve Çevresi Tarihi*, (F.Ü, Fen-Edebiyat Fakültesi, Basılmamış Lisans Tezi), Elazığ, 1986, s. 18'de ve Sıtkı Alp, *Çermik ve Çevresindeki Tarihi Eserler*, (D.Ü. Eğitim Fakültesi, Basılmamış Lisans Tezi), Diyarbakır, 1996, s.70'de "1148 yıllarında inşa edilmiştir." denilmektedir. Ara Altun, *Anadolu'da Artuklu Devri Türk Mimarisinin Gelişimi*, İstanbul, 1978, s.209'da ".... kesinlikle Artuklu Devrine Konulmayan Yapılar" başlığı altında "Fahreddin Karaaslan (1108-1148) devrinden kalmış olmalıdır" dedikten sonra kitabenden "Fahreddin Karaaslan'ın tamirini (imara) ettiği anlamı çıkmaktadır. Bu da yapıda Artuklu devri onarımından başka bir şeye işaret etmemektedir." diyerek kitabenin bir yapım kitabesi değil onarım kitabesi olduğu üzerinde durmaktadır. Aydın Yalçın, *Çermik, Eğil ve Siverek'teki Türk Eserleri* , (İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Basılmamış Lisans Tezi), İstanbul, 1970 s.7'de 1148 yılında yaptırıldığını belirtmiştir. Rahmi H. Ünal, *a.g.e.*, s.11'de Ebu Mansur İlaldı'nın ölüm tarihini Düvel-i

Yapım kitabesinin tam karşısında bir onarım kitabesi bulunmaktadır. Bu kitabeye göre Çermik Ulu Camii, 640 (1242-1243) tarihinde Hacı Halid Bin Ebubekir tarafından onartıldığı anlaşılmaktadır.

Camii'nin yıkılmış olan minaresinin kaidesinde yer aldığı söylenen diğer bir kitabe günümüze ulaşmamıştır. Kitabenin minarenin yapım tarihini verdiği ve Moğol istilası üzerine hasar gören yapının III. Alaâddin (1297-1302) tarafından onartıldığını gösterdiği söylenmektedir.[7] Son olarak yapının doğu cephesine bitişik olarak 923 (1517)'de Şah Ali Bey Camii ilave edilmiştir. Camii günümüzde de kullanılmaktadır.

Yapıya ait bir yapım, diğeri onarım olmak üzere iki kitabe bulunmaktadır. Yapım kitabesi orta sahının güney duvarında sahınlara geçiş sağlayan üç yuvarlak kemerli açıklıktan ortadaki büyük kemerin üzerinde bulunmaktadır. Çiçekli kûfiden iki satırlık 2.05 x 0.38 m. boyutlarındaki Arapça yapım kitabesi şöyledir.

Kitabe Metni

مما امر بعمارة المواى المالك العادل (؟) ولى نعم فخر الدين قرا اسلان ابن داوود ابن

سكمن ابن ارتق الى رحمة تعالى (؟) حامى (؟) الامة مجاهد الدين ايل الدى ابن ... ادام الله

...(؟)

Transkripsiyonu

1- Mimmâ emera bi-imâreti'l-mevlâ el-mâlik'ül-âdil (?) velî' n-ni'me
Fahreddin Kara Arslan ibni Dâvûd ibni

2- Sökmên ibni Artuk ilâ rahmet-i te'âlâ (?) hâmî'il-ümme
Mücâhidü'ddin İlaldî ibni ... (?) .... edâme'l-lâhü (?) ...

Anlamı

Bunun yapılmasını, efendi, malik, adil, nimetlerin sahibi Fahreddin Kara Aslan bin Davud, bin Sökmen, bin Artuk-Tanrı'nın rahmeti onun üzerine olsun - (zamanında), müslüman cemaatinin koruyucusu, din uğruna savaşan İlaldı bin (bir kelime)-Tanrı (bir kelime) devamlı kılsın - emretti.[8]

Yapıya ait ikinci kitabe onarım kitabesidir. Kitabe orta sahında kuzey cephede, doğudaki ile ortadaki kemerli açıklığın ortasında kemer başlangıç hizasında bulunmaktadır. Nesih karakterli iki satırlık 0.46 X 0.10 m. boyutlarındaki kitabe şöyledir.

Kitabe Metni

جدد عمارة المسجد الحاج خالد بن ابى بكر على بن الحاج عمر بن محمود فى سنه اربعين

ستمائه

İslamiye'ye dayanarak 1144-1145 olarak vermiş. Aynı tarihte Fahrettin Karaslan'ın da tahta geçtiğini söyleyerek yapının 1144-1145 tarihinde kalmış olabileceği üzerinde durmuştur.

[7] M.Fahrettin Kırzıoğlu, *a.g.e.*, s.278.

Transkripsiyonu

1. Cüddide imaret-ül Mescid El-Hâc Hâlid
2. Bin Ebubekir Ali bin El-Hâc Ömer bin Mahmud. Fi sene Erba'ine sitte mie

Anlamı

Bu mescidi Hacı Halid bin Ebubekir Ali bin Hacı Ömer bin Mahmud 640/1242-43 (?) yılında onarılmıştır.[9]

YAPININ TANIMI

Camii, Çermik ilçesinin batısında, Kale'nin alt kısmında yer almaktadır. Camii Atik, Camii Kebir, Sultan Aladdin Selçuk Camii adlarıyla da anılan yapının batı cephesi dışındaki tüm cepheleri ihata duvarı ile çevrilmiştir. Kademeli bir arazide arazinin yükseltilmesiyle tüm cepheler eşit yükseklikte yapılmıştır. Yapının bugün minaresi bulunmamaktadır.[10] Kuzeybatı köşede küçük bir mekan müezzin odası olarak düzenlenmiştir.[11] Caminin doğu tarafına bitişik Şah Ali Bey Camiî inşa edilmiştir. Cami, 15 x 14.20 m. ölçülerinde kareye yakın enine planlı düzenleme göstermektedir. Enine planlı camide kareye yakın bir düzenleme olması, doğu duvarının yıkıldığını ve yıkılan yere Şah Ali Bey Camii'nin inşa edildiğini düşündürmektedir (Çizim:4, Resim: 3).

Cami, mihraba paralel üç sahınlı, kareye yakın dikdörtgen planlıdır. Camiye batı cephede açılmış taç kapıyla girilmektedir. Camiye; Şah Ali Bey Camii'nin son cemaat yerine açılan bir kapı ve iç mekandaki kemerli açıklıklardan da girilebilmektedir. Yapının içten beşik tonoz örtü sistemi dışa düz bir şekilde yansıtılmıştır (Resim: 4).

Caminin doğu duvarı Şah Ali Bey Camii'nin buraya bitişik yapılmasıyla tamamen kapatılmıştır. Yapının kuzey ve güney cephelerinin alt kısımlarında düz atkı taşlı ikişer pencereye yer verilmiştir (Resim: 5-6). Pencereler demir şebekelerle kapatılmıştır (Resim: 7-8). Batı cephenin güney ucunda bulunan pencerenin sonradan kapatıldığı kalan izlerden anlaşılmaktadır. Bu izler kuzeybatı köşede hücre yapılmadan önce batı cepheden kuzey sahına da açılan bir pencere olabileceğini düşündürmektedir. Batı cephenin ortasında yer alan basık kemer açıklıklı sivri kemer alınlıklı bir taç kapı ile iç mekana girilmektedir (Resim: 9-10).

İç mekanda kalın payeler ve bu payeler arasına atılmış kemerlerle birbirinden ayrılan sahınların genişlikleri farklıdır. Sahınlar arası geçişler de dar ve alçak tutulmuştur (Resim: 11). Güney kısımdaki sahın diğer sahınlara göre daha geniş,

---

[8] Rahmi H. Ünal, *a.g.e.* s.278.
[9] Rahmi H. Ünal, *a.g.e.*, s.11-12.
[10] M.Fahrettin Kırzıoğlu, *a.g.e.*, s.278'de "III. Alâaddin (1297-1302) tarafından yapılan üstüvâni bir Selçukî minaresi" ve "batıya açılan kapının dış yüzünde" şeklinde bahsettiği minare günümüze ulaşmamıştır.
[11] Aynı eser, s.278'de "III Alaeddin tarafından yaptırılan kuzeydeki tonoza eklenen küçük bir hücre" den bahsetmektedir.

kuzeydeki sahın daha dar tutulmuştur. Her üç sahın da doğu duvarında yuvarlak kemerli geniş birer açıklıkla Şah Ali Bey Camii'ne açılmaktadır.

Güney sahında yer alan mihrab, bu sahının güney duvarının hafif batısına kaydırılmıştır (Resim: 12-13). Hiçbir süsleme unsuruna rastlanmayan beşgen mihrab nişi yarım küre şekilli bir kavsara ile örtülmüştür (Resim: 14). Sahnın batı duvarında sonradan açıldığı düşünülen bir niş ve bir mazgal pencere yer almaktadır.

Orta sahının batı duvarında giriş kapısı ve bunun üzerinde sonradan açılmış olabileceği düşünülen bir pencere bulunmaktadır (Resim: 15-16). Orta sahnın güney duvarında yapım kitabesi bulunmaktadır (Resim: 17-18). Yapım kitabesinin tam karşısına da onarım kitabesi yerleştirilmiştir (Resim: 19-20).

Kuzey sahının kuzeybatı köşesindeki hücreye geçiş sağlayan kapı günümüzde kapatılmıştır (Resim: 21). Kuzey duvarına açılan iki pencere açıklığı ile sahın aydınlatılmıştır (Resim: 22).

Sahınların üzeri sivri kemerli beşik tonozlarla örtülmüştür (Resim: 23). Batı cephedeki giriş kapısı kesme taş, diğer bölümleri tamamen moloz taştan yapılan caminin tonoz ve duvarları içten sıvanmıştır.

KATALOG NO : 3.1.2

YAPININ ADI : ŞAH ALİ BEY CAMİİ

BULUNDUĞU YER : Çermik Kale Mahallesi

ÇİZİM NO : 4

RESİM NO : 24-45

TARİHÇESİ

Camiye ait herhangi bir kitabeye rastlanmamıştır. Yapının bir vakfiyesinin bulunduğu bilinmektedir. Vakfiyeye göre[12]Şah Ali Bey Camii, Çermik Beylerinden Welad Bey'in oğlu Çermik Sancak Beyi[13] Şah Ali Bey tarafından 923 (1517)'de yaptırılmıştır. Caminin son cemaat yerinin yapımının Ali Bey'in ölümünden sonra amcası Seyfullah Bey tarafından tamamlandığı ileri sürülmektedir.[14]

Caminin kuzeydoğu köşesinde 1957 yılında eklenmiş bir minaresi bulunmaktadır (Resim: 24). Camii günümüzde de kullanılmaktadır.

YAPININ TANIMI

Kale mahallesinde Ulu Camii'nin doğu duvarına bitişik olarak aynı hizada inşa edilen Şah Ali Bey Camii'ne kademeli araziden dolayı merdivenlerle çıkılmaktadır.

16.80 x 13.20 m. ölçülerinde bir alanı kaplayan kare planlı, kubbeyle örtülü caminin kuzeyinde üç gözlü kubbeyle örtülü son cemaat yeri bulunmaktadır (Resim: 25). Son cemaat yeri kubbeleri dışa düz bir şekilde yansıtılırken, harimin üst örtüsü dışa sekizgen kasnak üzerine oturan kiremit kaplı, pramidal sekizgen bir külâh şeklinde yansıtılmıştır (Resim: 26).

Caminin batı cephesi Ulu Camii'nin doğu duvarına dayandırılmıştır. Yapının güney cephesinde iki katlı pencere sistemine rastlanmaktadır (Resim:27). Altta düz atkı taşlı ve sivri kemer alınlıklı iki köşeye yerleştirilmiş birer pencere, üstte sivri kemerli ve alçı şebekeli bir pencereye yer verilmiştir. Üstteki pencere cephenin tam ortasına yerleştirilmiştir. Buradaki pencere düzenlemesi doğu cephede de tekrar edilmiştir (Resim:28-29).

Kare mekânın kuzey cephesini son cemaat yeri kapatmaktadır (Resim: 30). Ulu Camii'nin kuzey cephesinden dışa taşıntı teşkil eden son cemaat yerine yedi basamakla çıkılmaktadır (Resim: 31). Kuzey cephenin iki köşesinde beşgen formlu ve pramidal külah şeklinde sonlanan birer payandaya yer verilmiştir. İki yanı duvarla kapatılmış olan son cemaat yeri; ortada iki sekizgen formlu paye ve köşelerde

---

[12] M.Fahrettin Kırzıoğlu, *a.g.e.*, s.274-275, S.Alp, *a.g.e.*, s.72,73,74.
[13] Şerefhan, *a.g.e.*, s.217; Y.Öztuna, *a.g.e.*, s.525.
[14] M.Fahrettin Kırzıoğlu, *a.g.e.*, s.278

duvarlar üzerinde oturan üç sivri kemerle dışarıya açılmaktadır (Resim: 32-33). Son cemaat yerinin doğu cephesinde yer alan kapı minareye,(Resim: 34) batı cephesinde güneye kaymış bulunan kapı ise Ulu Camii'nin kuzey sahnına geçiş sağlamaktadır (Resim: 35). Kuzey cephede son cemaat yerine açılan düz atkı taşlı, sivri kemer alınıklı birer pencereye yer verilmiştir.

Yapıya giriş sağlayan taçkapı, kuzey cephenin tam ortasında bulunmaktadır (Resim: 36). Dikdörtgen formlu basık kemer açıklıklı kapı sivri kemerli bir eyvan şeklinde düzenlenmiştir. Kapının iki köşesine burmalı birer sütünçe, iki yanına da yarım daire profilli birer mihrabiye yerleştirilmiştir.

Caminin harimi tromp geçişli bir kubbeyle örtülmüştür (Resim: 37). Duvarlar, tromp hizasında sivri kemerlerle hareketlendirilmiştir. Batı duvarında yuvarlak kemerli üç açıklık Ulu Camii ile bağlantı sağlamaktadır (Resim: 38). İç mekan, doğu (Resim: 39) ve güney duvarlarında (Resim: 40) üçer pencere, kuzey duvarında iki pencere ile aydınlatılmıştır (Resim: 41). İç mekandaki ahşap mahfil, kuzey duvarını tamamen kaplamaktadır (Resim:42). Harim sade olup sıvanmıştır. Güney duvarının ortasında yer alan mihrab beşgen niş ve sivri kemerle kuşatılmış, kavsaradan oluşmaktadır (Resim: 43-44). Minber 1961 yılından kalmadır (Resim: 45).

Cami moloztaş malzeme ile inşa edilmiştir. Son cemaat yerini taşıyan sütun ve kemerleri bazalt; son cemaat yeri, taç kapı ve pencere alınlıkları kesme taş ile inşa edilmiştir.

KATALOG NO : **3.1.3.**
YAPININ ADI : **ALİ BEY CAMİİ**
BULUNDUĞU YER : **Çüngüş, Belediye Binası Karşısı**
ÇİZİM NO : **5**
RESİM NO : **46-66**

TARİHÇESİ

Camiye ait iki kitabe bulunmaktadır. İlki caminin tarihini ve yaptıranını gösteren yapım kitabesidir. Yapım kitabesine göre cami 1095 (1681) tarihinde Yulad oğlu Ali tarafından yaptırılmıştır (Resim: 46). Yapıya ait diğer bir kitabe minaredeedir. Minarenin camiden yirmi iki yıl sonra yapıldığını gösteren kitabede 1117 (1703) tarihi okunabilmektedir (Resim: 47). Minare kitabesi tahrip olduğundan dolayı okunamamıştır.

Harim mekânına giriş kapısının üzerinde yer alan 0.50 x 0.70 m. ölçülerindeki yapım kitabesi iki bölümden oluşmaktadır. Üst kısımda iki satır içinde sûlüs yazı ile yaptıran ve yapılış tarihi yazılan kitabe Arapça'dır. Çerçeve içine alınmış, nesih karakterli yazıyla yazılmış diğer kitabe Türkçe'dir. Yapıya ait kitabe şöyledir.

Kitabe Metni

بسم الله الرحمن الرحيم

لا اله الا الله محمد رسول الله

عمر هذه الجامع اضعف العباد

على ابن يولاد غفر الله تعالى

تاريخ فى شهر شعبان ... ابراهيم

بسم الله الرحمن الرحيم

بحمدالله كه معمار مروت ايلدى آباد

ديل عاشق كيبى ويران ايكن بو جامعى پور نور

آن معمور ايدنلر نائل اولمازمى مسوبتال

فر تعمر مسجد اجر قرانده اولا مذكور

كونول برلقله اهيل جويرير... دقت

ايدوبدور اهل خيرات بونده حقا همة موفور

جهانده گرچى ديل شاد اولدى مومن

اولور عقبانده روح بانی اول داخی مسرور
عبادت اولونه مادم بو جامعده الله
اولا احیاسنا سعی ایلینلر خیر ایله مجرور
... اولب بونده اوگونه جوهر کیبی تاریخ
قلدی جامعی معروف علی اغا ینی مغرور

Transkripsiyonu

Bismillâhirrahmânirrahîm
La ilâhe illallâh Muhammeden Resûllullâh
Ammera hâzihi'l câmi'ed'a fü'l-ibâdi
Ali İbni yulâd gaffarallâhu te'âlâ
Tarih fi şehr-i Şâ'bân .....İbrahim sene 1059
Bismillâhirrahmânirrahîm
Bihamdi'llah ki mimar mürüvvet eyledi âbad
dil-i aşık gibi viran iken bu cami-i pürnür.
Anı mamur idenler nail olmaz mı mesubatal
yer tamir-i mesicid ecri Kuran'da ola mezkur.
Gönül birlikle ehili çevirir .... dikkat
İdubdur ehl-i hayrât bunda Hakkan himmet mevfur.
Cihanda gerçi dilşad oldu mü'minin..
Olur ukbanda ruh-ı bâni-i ol dahi mesrur.
İbadet oluna mâdâme bu câmide Allaha
Ola ihyasına sa'y eyleyenler hayızla me'cur
..... olup bunda okuna cevher gibi tarih
Kıldı câmi-i mâr'uf Ali Ağa yeni ma'mur.[15]

YAPININ TANIMI

İlçe merkezinde yapılar arasına sıkışmış durumdaki caminin varlığı minaresi ile anlaşılabilmektedir.

Cami mihraba paralel üç sahınlı bir düzenlemeye sahiptir (Çizim:5, Resim: 48). Kuzey cephedeki son cemaat mekanıyla 18.40 x 16.10 m.'lik bir alanı kaplamaktadır. Caminin üst örtüsü düz damdır.

[15] Kitabeyi okuyan Uzm. Dr. Burhanettin Güneş'e teşekkür ederim.

Yapının kuzeyinde yamuk planlı küçük bir avlu bulunmaktadır. Kuzeydoğuda yer alan anıtsal bir kapıyla cami avlusuna girilmektedir. Avlunun kuzey duvarının iç yüzeyine abdest muslukları dış yüzeyine de bir çeşme yerleştirilmiştir. Avlunun batı tarafında son cemaat mekanından bir kapıyla girilen küçük bir oda bulunmaktadır. Oda günümüzde depo olarak kullanılmaktadır.

Doğu cephede altta üç, üstte ortaya denk gelecek şekilde yerleştirilmiş tek pencereye yer verilmiştir (Resim: 49). Aynı uygulamaya güney cephede de yer verilmiş olup, üst kat penceresi batıya kaydırılmıştır (Resim: 50). Batı cephede de kuzeybatıdaki alt kat penceresi hariç aynı düzenleme tekrarlanmıştır (Resim: 51). Kuzey cephede son cemaat yerine açılan tek pencereye yer verilmiştir (Resim: 52). Pencereler düz atkı taşlı ve demir korkulukludur.

Kuzey cepheyi kaplayan son cemaat yeri ortada bir sütun ve iki sivri kemerle avluya açılmaktadır (Resim: 53). Son cemaat yerinin batısı bir duvarla, doğusu da minare ve müezzin odasıyla kapatılmıştır. Merdivenlerle çıkılan kapısı avluya açılan minarenin kapısının üzerinde kitabesi bulunmaktadır. Kare kaide üzerine oturan minare tek şerefelidir (Resim: 54). Tamamen kesme taştan yapılan minarenin kaidesi pabuç bölümünde pahlanarak sekizgen bir forma dönüşmüştür. Bu bölüm kör kemerlerle hareketlendirilmiştir. Silindirik gövdenin başlangıç ve bitiş yerlerinde birer bilezik yer almaktadır. Şerefenin alt kısmı konsollarla hareketlendirilmiştir. Silindirik gövdeli petek kısmı konik bir külahla örtülüdür (Resim: 55). Minarenin gerisinde son cemaat yerinden merdivenlerle çıkılan müezzin odası dikdörtgen planlıdır.

Son cemaat yerinin güneybatısında küçük bir mihrap ve işlevi belirlenemeyen küçük bir kapı yer almaktadır. Son cemaat yerinde hafif batıya kaydırılmış basık kemerli bir kapıyla harim mekânına girilmektedir.

Harim mekânı mihraba paralel üç sahınlıdır. Sahınlar sivri kemerlerle bağlanmış iki sıra halinde düzenlenmiş üçer ayakla birbirlerinden ayrılmışlardır. Mihrap tarafındaki üç ayak sekizgen formludur. Kuzeydeki kare formlu ayaklar kapı cephesi boyunca (Resim: 56) ahşaptan yapılmış kadınlar mahfilini taşımaktadır (Resim: 57-58). Harim doğu ve güneyde dört, batıda üç, kuzeyde tek pencere ile aydınlatılmıştır. Pencereler iç mekâna yuvarlak kemerli olarak yansıtılmıştır (Resim: 59-60-61).

Mihrap güney cephenin batısına kaydırılmış, harime giriş kapısının tam karşısına yerleştirilmiştir (Resim: 62). Süslemeleri ile dikkat çeken mihrab duvardan hafifçe dışa taşırılmış, dikdörtgen formludur (Resim: 63). Dokuz köşeli mihrab hücresi yine dokuz köşeli bir kavsara ile örtülmüştür. Mihrab nişi ejder motifleri arasında gelişen çiçek motifleriyle süslenmiştir. Kavsara kısmı vazodan çıkan çiçek motifleriyle süslenmiş ve üst kısımda büyük bir çiçek motifi yapılıp ortasına lamba yerleştirilmiştir. Mihrab kabartmalarla süslü bir bordürle çevrelenmiştir. Altı kolllu yıldızlar ve aralarında gelişen papatya motiflerinden oluşan ikinci bordür, mihrabı üç yönde dikdörtgen bir şekilde çevrelemektedir. Arada kalan kemer köşeliklerine de beş kollu yıldız kompozisyonu yerleştirilmiştir. Kabartmalardan oluşan diğer bordür, mihrabı iki yönde düz bir şekilde çevrelemekte üst kısımda dilimli kemer formuna dönüşmektedir. Dilimli kemerin iç kısmına Kelime-i Şahadet yazılmıştır. En dışta

yer alan papatya motiflerinden oluşan bordür ise, üst kısımda üç kademeli bir hâle dönüşmektedir. En üst kademenin iç kısmında sülüs harflerle Kelime-i Tevhid yazılıdır. Üst kademenin iki dış yanında madalyonlar içinde kalem işi olarak Allah ve Muhammed yazılmıştır. En üst kademede püskül ve ay-yıldız motifleri yer almaktadır (Resim: 64).

Mihrabın sağında ceviz ağaçından yapılan minber boş yer kalmayacak şekilde süslenmiştir. Basık kemerli sembolik taç kapısı iki taraftan yivli sütunçelerle çevrilmiştir. Üst kısımda dilimli kemerle taçlandırılmış kapının üzerinde 1260 (1844) tarihi okunabilmektedir (Resim: 65). Minberin yüzeyleri ortada bir güneş kursu motifi, bunun çevresinde kıvrık dallardan gelişen rumiler ve çiçek motiflerinin oluşturduğu kompozisyonlarla süslenmiştir. Köşkün alt kısmında sivri kemerli bir açıklık yer almaktadır. Sütunlar üzerine oturan köşk kısmı pramidal bir külahla örtülüdür (Resim: 66).

Caminin son cemaat yeri, minaresi, pencere çerçevelerinde kesme taş, diğer kısımlarında moloz taş malzeme kullanılmıştır.

KATALOG NO : **3.1.4.**

YAPININ ADI : **ÇARŞI CAMİİ**

BULUNDUĞU YER : **Çermik'te Çarşı İçerisinde**

ÇİZİM NO : **6**

RESİM NO : **67-86**

TARİHÇESİ

Caminin kitabesi mevcut olmadığından inşa tarihi ve bânisi bilinmemektedir. Yapının 1110 (1711-1712) yıllarında tamir geçirdiği kaydedilmektedir.[16] Kaynaklarda[17], plan tipi ve mimari özelliklerinin Artuklu devri özellikleri göstermesi nedeniyle yapının XII. yüzyılda yapılmış olabileceği ileri sürülmektedir. Taşrada örneklerine her dönemde rastladığımız enine plan tipi ve yöresel etkiler kesin bir tarih vermemizi engellemektedir. Fakat kullanılan malzemesi ve işçiliği göz önüne alındığında XVII. yüzyıla tarihlemek doğru olur şeklinde düşünmekteyiz. 1967 yılında yapılan minare ilave edilmiştir.[18] Cami günümüzde de kullanılmaktadır.

YAPININ TANIMI

Çarşı içerisinde Ulu Camii'ye giden yolun sol tarafında bulunmaktadır. Cami son cemaat yeri ile birlikte dıştan kuzey ve güney cephelerde 30.40 m. doğu cephede 8.10 m. batı cephede 8.70 m. ölçülerindedir.

Caminin harimi, mihraba paralel iki sahınlı dikdörtgen planlıdır (Çizim:6, Resim: 67). Sahınlar hafif çarpık bir plan göstermektedir. Cami dıştan kiremit kaplı kırma bir çatıyla örtülüdür.

Son cemaat yeri caminin batı cephesine yerleştirilmiştir. Son cemaat yerinin batısında arazinin yapısına uydurulmuş küçük bir avlu ve minare yer almaktadır (Resim: 68-69). Avlunun batısına abdest muslukları güneyine de bir mihrab ve musalla taşı yerleştirilmiştir. Avlunun kuzeybatı köşesinde yola bakan bir çeşme yer almaktadır.

Cami dıştan iki katlı pencerelerle hareketlendirilmiştir (Resim: 70). Kuzey ve güney cephelerde beşer, doğu cephede bir alt kat penceresi yer almaktadır (Resim: 71). Pencereler düz açıklıklı ve demir korkulukludur. Kuzey ve güney cephelerde yedişer, doğu cephede iki üst kat penceresi bulunmaktadır (Resim: 72). Kuzey cephede iki giriş kapısına yer verilmiş olup biri cephenin doğu köşesine diğeri batı köşesine yerleştirilmiştir (Resim: 73-74-75). Her iki kapı basık kemer açıklıklıdır. Son cemaat yeri iki kemerle avluya açılmaktadır (Resim: 76). Son cemaat yeri

---

[16] Basri Konyar, *Diyarbakır Tarihi*, C.III, Ankara, 1986, s.369.

[17] Aydın Yalçın, *a.g.e.*, s.8.

[18] Minare Çermik Camilerini İnşa ve Yaşatma Derneği kararı ile Mehmet Nuri Akbaş tarafından yaptırılmıştır.

kemerleri, kemer başlangıç seviyesine kadar duvarla üst kısımda camekânla kapatılmıştır (Resim: 77). Son cemaat yeri harim mekânından daha düşük bir kotta yapılmıştır.

Son cemaat yerinin güneyinde bir mihrap, (Resim 78) doğusunda harime açılan iki pencere ve harim mekânına giriş sağlayan kuzeye kaydırılmış basık kemerli bir kapı bulunmaktadır. Harim mekânına kuzey cephede doğuya kaydırılmış kapıyla da girilebilmektedir. Kuzeybatı köşede günümüzde kapatılmış kapı son cemaat yerine açılmaktadır (Resim: 79-80).

Harim doğu - batı doğrultusunda dikdörtgen planlı, mihraba paralel iki sahınlı bir plan göstermektedir (Resim: 81). Sahınlar birbirinden ortada dikdörtgen formlu dört paye ve duvar payelerine oturan beş sivri kemerle ayrılmıştır (Resim: 82). Yapı içten düz örtülüdür. Kuzeydeki sahın batı yönünde dışa doğru hafifçe genişlemektedir (Resim: 83). Kuzey, doğu ve batı duvarlarına açılan pencereler yapının aydınlatılmasını sağlamaktadır (Resim: 84).

Güney duvarında biri ortada, diğeri doğuya kaydırılmış iki mihrab yer almaktadır (Resim: 85). Doğuya kaydırılmış mihrab çerçevesiz yarım küre kavsaralı sade bir niş şeklindedir. Cephenin ortasındaki mihrap iki kaval silmeyle çerçevelenmiş yarım küre kavsaralı yuvarlak bir niş şeklindedir (Resim: 86). Mihrabın sağında yer alan minber yapıya sonradan eklenmiştir.

Herhangi bir süs unsuruna rastlanmayan yapı içten ve dıştan sıvanmıştır. Pencere ve kapı çerçevelerinde, kemerlerde ve mihrapta düzgün kesme taş malzeme kullanılmıştır.

KATALOG NO : **3.1.5**

YAPININ ADI : **ÇÜNGÜŞ ULU CAMİİ**

BULUNDUĞU YER : **Çüngüş, Camii Kebir Mahallesi**

ÇİZİM NO : **7**

RESİM NO : **87 - 93**

TARİHÇESİ

Yapı üzerinde bulunan yapım kitabesine göre tarihlenmektedir. Kitabeye göre; cami 1134 (1722) tarihinde yaptırılmıştır (Resim: 87). Kitabede adı geçen Mahmud bin Abdullah'ın bu yapıyı yaptıran kişi olduğu düşünülmektedir. Bazı kaynaklarda yapının XIII. yüzyıldan kalma bir kiliseden camiye çevrildiği belirtilmektedir.[19] Kitabenin yapım kitabesi mi yoksa onarım kitabesi mi olduğu tam olarak tespit edilememiştir. Yapım kitabesi olma ihtimalinin daha yüksek olduğu düşünülmektedir. Cami günümüzde de kullanılmaktadır.

Son cemaat yerinde, ortadaki payenin kuzey yüzünde kemer başlangıç seviyesinde yer alan kitabe altı satırdan oluşan sülüs karakterli Türkçe bir kitabedir. Kitabe metni şöyledir.

Kitabe Metni

...

... محمد

مكمل اولدى الحمد لله

.... محمد بن عبد الله

...

1134

Transkripsiyonu

...

... Mahmud

Mükemmel oldu ... Elhamdulillah

Mahmud bin Abdullah

...

1134[20]

---

[19] Hüseyin Kuruyazıcı "Diyarbakır" Mad., Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, C.I, İstanbul, 1997, s.462

[20] Kitabeyi okuyan Doc. Dr. Kadir Pektaş'a teşekkür ederim.

YAPININ TANIMI

Çüngüş ilçesinin batısında, ilçeye hakim bir konumda yer almaktadır. Kademeli bir arazi üzerinde bulunduğundan batı cepheden bakıldığında gizlenmiş gibi görünen yapı, doğu cephede yüksek duvarlara sahiptir (Resim: 88). Cami günümüzde de kullanılmaktadır.

Yamuk planlı bir harim mekanına sahip caminin (Çizim: 7, Resim: 89) kuzey cephesinde son cemaat yeri bulunmaktadır. Cami son cemaatle birlikte kuzey cephede 10 m., güney cephede 8.30 m. doğu cephede 14.50 m, batı cephede 15.10 m. uzunluğundadır. Son cemaat mekânı batı cephede cami cephesinden dışa taşırılmış ve duvarla kapatılmıştır. Yapıya dışa taşırılan son cemaat yerinin güney duvarında açılan küçük bir kapıdan girilmektedir (Resim: 90). Kademeli bir arazi üzerinde yer aldığından başka herhangi bir girişi bulunmaktadır. Basık kemerli bu küçük kapıdan merdivenlerle inilen son cemaat bölümü batıdan doğuya doğru genişlemektedir. Kuzeybatı köşede duvarla birleştirilmiş olan payenin ortasından açılan kapıdan, müezzin odasına girilmektedir. Doğuda L şeklinde bir ayak ve ortada kare bir payeden duvarlara atılan kemerlerle son cemaat yeri dış mekana açılmaktadır. Payenin kuzey yüzünde yapıya ait kitabe yer almaktadır.

Son cemaat yerinden batıya kaydırılmış bir kapı ile harim mekanına girilmektedir. Kapının hemen doğusunda bir niş ve onun üzerinde bir pencere yer almaktadır (Resim: 91).

Doğu cephede üç pencere, güney cephede mihrabın üst kısmına denk gelecek şekilde yapılmış iki pencere cepheleri hareketlendirmektedir (Resim: 92). Batı cephe düz bir duvar şeklindedir. Yapının üst örtüsü içten ve dıştan düz damdır.

Kuzey cephede batıya kaydırılmış basık kemerli bir kapı açıklığıyla girilen harim mekanı yamuk planlıdır (Resim: 93). Batı duvarı tamamen sağır olarak düzenlenmiştir. Güney duvarında yer alan yarım yuvarlak nişli mihrapta herhangi bir süsleme veya kitabeye yer verilmemiştir. Mihrabın sağında orijinal olmayan bir minberi bulunmaktadır. Güney duvarında mihrabın üst kısmına denk gelecek şekilde düzenlenmiş iki pencere açıklığı yer almaktadır. Doğu duvarında üç pencereye yer verilmiştir. Kuzey duvarında da son cemaat yerine açılan bir pencere bulunmaktadır.

Caminin iç kısmında yağlı boya ile orijinalliği bozulmuştur. Tamamen moloz taş malzemeden inşa edilen yapının pencere sövelerinde kesme taş malzeme kullanılmıştır.

KATALOG NO : 3.1.6
YAPININ ADI : HANBAŞI CAMİİ
BULUNDUĞU YER : Hanbaşı Mahallesi
ÇİZİM NO : 8
RESİM NO : 94-110

TARİHÇESİ

Günümüzde yapının yapım kitabesi bulunmamaktadır. Bazı kaynaklarda; yapım kitabesinin camiye girişin hemen sağındaki duvar üzerinde olduğundan bahsedilmektedir. Bu kitabeye göre; Hanbaşı Camii'nin 1251 (1853) yılında Hacı Muhammet oğlu Hacı Seyid El Hüseyin tarafından yaptırıldığı kaydedilmektedir. [21] Yapıya ait günümüzde tek kitabe minber kitabesidir. Yapıya ait minare 1963 yılında eklenmiştir. Cami günümüzde de kullanılmaktadır.

Yapıya ait yapım kitabesinin metni kaynaklarda şöyle verilmektedir.

Kitabe Metni

محمد الحاج بن...
ابن الحاج سيد الحسين
و قيد الحق فاتحه1251

Transkripsiyonu

1. Muhammed el haca bin ennehu
2. İbn ül hac sayd ül hüseyni
3. ve kaydı ül hak fatihu 1251 (1853) [22]

Minber üzerinde dört satırlık tâlik yazı ile yazılmış Türkçe bir kitabe bulunmaktadır (Resim: 94). Kitabe metni şöyledir.

Kitabe Metni

ما شاء الله چراغ مسجد محراب منبر
ابو بكر عمر عثمان حيدر حسين, ... اوستا سنه

Transkripsiyonu

Mâşâllah, Cerâğ-ı mescid-i mihrab-ı minber,

---

[21] Aydın Yalçın, *a.g.e.*, s.9
[22] Aydın Yalçın, *a.g.e.*, s.9

Ebû Bekir Ömer Osman Haydar Hüseyin, ... Usta Sene...[23]

YAPININ TANIMI

Merkez Hanbaşı Camii, adını verdiği Hanbaşı mahallesinde hafif meyilli bir arazi üzerinde bulunmaktadır. Çermik'in merkezinde belediye binasının hemen batısında yer almaktadır (Resim: 95).

Kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen bir plan arzeden yapı, mihraba paralel dört sahınlıdır. [24]Caminin kuzey ve doğu cepheleri son cemaat mekânı ile kapatılmıştır (Çizim: 8, Resim: 96). Son cemaat mekânıyla birlikte cami, 21.90 x 20.60 m.'lik bir alanı kaplamaktadır. Yapının üzeri dıştan kurşun kırma bir çatıyla kaplanmıştır.

Caminin kuzey cephesi günümüzde camiye bitiştirilen binalar tarafından kapatılmıştır. Batı cephede, biri kuzeydeki son cemaat yerine, diğeri harime giriş sağlayan iki kapı yer almaktadır (Resim: 97). Batı cephede yuvarlak kemerli üç pencere cepheyi hareketlendirmiştir. Güney cephede yuvarlak kemerli dört alt kat penceresine yer verilmiş, ortadaki iki pencerenin üst kısmına dikdörtgen formlu birer üst kat penceresi yerleştirilmiştir (Resim: 98). Güneybatı köşeye eklenen minarenin kaidesi doğudaki pencerenin bir kısmını kapatmıştır (Resim: 99). Alt kat pencerelerin araları birer sağır kemerle, ortada mihrabın dışına denk gelen kısım üç sağır kemerle hareketlendirilmiştir.

Köşelerde duvarlar ve ortada bir sütuna dayanan son cemaat mekânı doğu cepheye iki yuvarlak kemerle açılmaktadır (Resim: 100-101). Son cemaat mekânının güney bölümü camekânla kapatılarak müezzin odası haline dönüştürülmüştür. Doğu cephede son cemaat yerine açılan üç pencereden biri müezzin odasına açılmaktadır (Resim: 102). Diğer iki pencere günümüzde kapatılmış olan giriş kapısının iki yanına yerleştirilmiştir. Yapıya doğu duvarında kuzeye kaydırılmış kapıyla girilmektedir. Son cemaat yerine asıl cepheden daha içte kalan kuzeydeki diğer kapı ise sonradan eklendiği düşünülen kuzey yöndeki son cemaat yerine açılmaktadır.

Harim, derinlemesine dikdörtgen planlı ve mihraba paralel dört sahınlı bir düzenlemeye sahiptir (Resim: 103). Sahınlar birbirinden, ortada ikişer sütun ile duvarlara dayalı payeler üzerine atılmış üçer yuvarlak kemerle ayrılmaktadır. Yapının üst örtüsü içten düz dam şeklindedir (Resim: 104).

Kuzey duvarının tam ortasında yer alan son cemaat yerine açılan kapının üstünde dikdörtgen formlu bir pencere ile iki yanında birer pencereye yer verilmiştir (Resim: 105). Batı duvarında her sahına denk gelecek şekilde pencereler açılmıştır. Üçüncü sahında pencerenin yerini hafif güneye kaydırılmış dışa açılan bir kapı almıştır (Resim: 106). Doğu duvarı, batı duvarına simetrik olarak düzenlenmiştir.

---

[23] Kitabeyi okuyan Doc. Dr. Kadir Pektaş'a teşekkür ederim.

[24] Aydın Yalçın, *a.g.e.*, s.9. da bu yapıyı incelemiş ve yapının mihraba paralel üç sahınlı ve batı cephede son cemaat mekanı bulunan bir yapı olduğundan bahsetmektedir. Buna göre kuzeye eklenen sahın ve son cemaat mekanının buranın incelenme tarihi olan 1970'ten sonra yapılmış olması muhtemeldir.

Günümüzde doğu duvarında üçüncü sahına denk gelen giriş kapısı kapatılmıştır. Kapı kuzeydeki dördüncü sahına yerleştirilmiştir (Resim: 107).

Mihrab, güney cephenin ortasında yer almaktadır (Resim: 108). Yarım yuvarlak mihrab nişinin üzerini yarım küre şekilli kavsara örtmektedir. Mihrapta herhangi bir süs unsuru bulunmamaktadır (Resim: 109). Mihrabın sağında yer alması gereken ceviz ağacından yapılmış minber, kuzeydoğu köşeye yerleştirilmiştir. Minber giriş kapısı, geometrik çerçeveler içine alınmış bitkisel motiflerle süslü süpürgelik kısmı, aynalık ve merdiven korkulukları, köşk kısmının üstünü örten pramidal külahı ile sade bir görünüşe sahiptir (Resim: 110). Kuzeybatı köşeye bir vaiz kürsüsü yerleştirilmiştir.

Yapının pencere, kapı çerçeveleri ile kemerlerinde iki renkli taş kullanılmıştır. Duvarlar moloz taştan inşa edilmiştir. Yapının içte ve dışta sıvalarla orijinalliği bozulmuştur.

KATALOG NO : 3.1.7

YAPININ ADI : ULYA CAMİİ

BULUNDUĞU YER : Çüngüş, Camii Kebir Mahallesi

ÇİZİM NO : 9-10

RESİM NO : 111-123

TARİHÇESİ

Caminin giriş kapısının üzerinde bulunan kitabesi günümüzde sökülmüştür. Yapan yaptıran hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Caminin giriş kapısının üzerine 1870 tarihi Vakıflar tarafından yazılmıştır. Cami günümüzde de kullanılmaktadır.

YAPININ TANIMI

Cami, Camii Kebir mahallesinde kademeli bir arazi üzerine inşa edilmiştir. Kuzeyden bakıldığında tek katlı gözüken yapı güneyden üç katlı gibi gözükmektedir. Mihraba paralel iki sahınlı cami iki katlı olarak düzenlenmiştir (Çizim:9, Resim: 111). Avludan merdivenlerle inilen alt kat müezzin evi, üst kat namaz kılınan yer olarak düşünülmüştür. Bu alt katın medrese olarakta kullanıldığı söylenmektedir (Çizim:10, Resim: 112). Kuzeybatı cepheye açılmış büyük bir kapı ile avluya girilmektedir. Avluda giriş kapısının hemen yanından merdivenlerle alt kata inilmektedir (Resim: 113).

Cami doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Avlu hariç cami dıştan 12.40 x 9 m. ölçülerindedir. Batı cephede kuzeye kaydırılmış bir kapı ile üst katta harim mekanına girilmektedir (Resim: 114).

Cepheler dıştan oldukça sade bir görünüme sahiptir. Batı cephede kapının yanında bir pencereye yer verilmiştir (Resim: 115). Kuzey cephe sağırdır. Doğu cepheye iki pencere açılmıştır. Güney cephede üst kısımda mihrabın iki yanına yapılmış birer pencere yer almaktadır (Resim: 116). Çok yüksek olan güney duvarında alt kat pencereleri de bulunmaktadır (Resim: 117). Pencereler dıştan düz atkı taşlı, dikdörtgen formludur.

Enine dikdörtgen planlı caminin harim mekânına, batı cephede kuzeye kaydırılmış basık kemerli bir kapıyla girilmektedir. Harim mekanı iki sütun üç sivri kemerle mihraba paralel iki sahına ayrılmıştır (Resim: 118). Kuzey duvarı içten tamamen sağır olarak düzenlenmiştir. Doğu duvarında iki, batı duvarında bir pencere açıklığı bulunmaktadır. Güney duvarında da mihrap ve minberin iki yanında birer pencereye yer verilmiştir (Resim: 119). Mihrab sadedir (Resim: 120).

Minber, üzerinde hiç boş yer kalmayacak şekilde süslenmiştir. Ceviz ağacından yapılan minberin basık kemerli kapısı, iki taraftan yivli sütunçelerle

çevrelenmiştir. Minberin tüm yüzeyleri kıvrık dallar ve kıvrık dallardan gelişen rumi ve çiçek kompozisyonlarıyla doldurulmuştur. Sütunlar üzerinde oturan köşk kısmı pramidal bir külâhla örtülüdür (Resim: 121).

Avludan merdivenlerle inilen alt kat iç sofalı ev planına uygun olarak düzenlenmiştir. Kuzeyde ince uzun bir koridor güneyde odalar yer almaktadır. Merdivenlerden inildiğinde hela olarak düzenlenmiş bir mekân karşımıza çıkmaktadır. Bunun hemen yanında küçük bir oda yer almaktadır. Koridordan bir kapıyla girilen daha büyük düzenlenmiş diğer yan odanın dışa açılan iki mazgal penceresi ve duvarlarda dolap nişleri yer almaktadır. Bu koridorun doğu tarafında bir büyük oda daha yer almaktadır (Resim: 122). Her iki oda arasında dışa açılan bir sofa bulunmaktadır (Resim: 123). Batı cepheden bir kapıyla girilen odanın cephelerinde nişlere yer verilmiştir. Güney cephede açılan iki mazgal pencere bu odayı aydınlatmaktadır.

Pencere ve kapı çerçeveleri ile kemerleri kesme taştan yapılan yapı moloztaş malzeme ile inşa edilmiştir.

3.2. MEDRESELER

KATALOG NO : 3.2.8

YAPININ ADI : ÇETECİ ABDULLAH PAŞA MEDRESESİ

BULUNDUĞU YER : Çermik, Çarşı içerisinde

ÇİZİM NO : 11

RESİM NO : 124-151

TARİHÇESİ

Yapı, giriş kapısının üstünde bulunan yapım kitabesine göre tarihlenmektedir. Kitabeye göre; medrese 1170 (1756-57) yıllarında Diyarbakır valisi[25] Çeteci Abdullah Paşa tarafından inşa ettirilmiştir (Resim: 124). II. Abdülhamid döneminde "Rüştiye Mektebi" olarak kullanılan[26] medrese, günümüzde Kur'an Kursu ve camii olarak işlevini sürdürmektedir.

Mescid-dershane hücresinin giriş kapısının dış yüzünde yer alan 0.45 x 0.51 m. ölçülerinde üç satırlık Arapça kitabenin metni şöyledir:

Kitabe Metni

بنى هذه المدرسة المباركة للعلم و بركة بقوة

العزيز القدير عبد الله الوزير الشهير بچتجى

فى سنه سبعين ومائة و الف كتبه بخطه 1170

Transkripsiyonu

I. Bena hazihi'l-medreseti'l-mübareketi li-l'ilmi ve'l-bereketi bi-kuvveti'

II. I-azizi'l-kadir Abdullah el-vezir eş-şehir bi-çeteci

III. Fi Sene Seb'ine ve mietunve elf. Ketebehü bi-hattihi 1170

---

[25] Basri Konyar, *a.g.e.*, s.259; Rahmi H. Ünal, *a.g.e.*, s.79.

[26] M.Fahrettin Kırzıoğlu, *a.g.e.*, s.280.

Anlamı

Bu mübarek medreseyi ilim ve bereket için Aziz ve Kadir (olan Allah'ın) kudretiyle Çeteci diye şöhretli Vezir Abdullah bin yüz yetmiş yılında inşa ettirmiştir. Onu kendi hattıyla yazdı. 1170[27]

YAPININ TANIMI

Çermik'te Çarşı Camii ve Ulu Camii'ne giden yolun güneyindedir. Kuzey cephe dükkanlar, diğer cepheler yüksekçe bir duvarla kapatıldığından medrese adeta gizlenmiş gibidir. Dar sokakların, iç içe ev ve dükkanların arasında kaybolmuş izlenimini veren medrese caddeden görünmemektedir (Resim: 125).

Medrese, avluyu üç taraftan U şeklinde çevreleyen revak ve bunun gerisinde hücrelerden oluşan dikdörtgen bir plan göstermektedir (Resim: 126). Avlunun kuzey cephesi boş bırakılmıştır. Medresenin kuzeydoğusunda ve kuzeybatısında birer hücrenin yıkılmış olduğu kalan izlerden anlaşılmaktadır. Avlunun kuzey cephesi boş bırakılmıştır [28] (Çizim: 11, Resim: 127). Avluyu doğu, batı ve güney yönlerde çevreleyen revak ve hücrelere kuzey cephede yer verilmemiş, kuzey cephe dükkanlar tarafından kapatılmıştır. Güney cephede, güneydoğuda ve güneybatıda bulunan birer hücre tamamen ortadan kaldırılmış olup bu hücrelerin varlığı iptal edilmiş olan kapılardan anlaşılmaktadır. Medrese duvarlarında dıştan fazla bir hareketlilik görülmektedir. Doğu ve batı cephelerde dışa açılan birer pencereye yer verilmiştir (Resim: 128). Bu pencerelerden doğu cephedeki güneydeki hücreyi, batı cephedeki ise güneydeki eyvanı aydınlatmaktadır. Güney cephesinin ortasında dışa beş köşeli çıkıntı yapan mescit bölümünde dışa açılan iki pencereye yer verilmiştir (Resim: 129). Mescit bölümünün iki yanına yerleştirilen birer pencere iki yandaki hücreleri aydınlatmaktadır (Resim: 130).

Doğu-batı doğrultusunda uzanan dikdörtgen avluya dükkanların arasına sıkışmış küçük bir açıklıktan merdivenlerle inilmektedir (Resim: 131). Avlunun zemini tamiratlar esnasında betonla kaplanmış[29] bu da avlu ile revaklar arasında bir kot farkı meydana getirmiştir (Resim: 132). Avlunun ortasında bulunan dört adet taş paye, avlunun üzerine geç dönemlerde inşa edilen odaları taşımaktadır (Resim: 133). Avlunun kuzeybatı köşesine abdest muslukları eklenmiştir.

Avluyu üç yönden çevreleyen revaklar; güneydoğu ve güneybatı köşelerde haç, diğerleri T şekilli payeler ve sivri kemerler üzerine oturan pandantif geçişli kubbelerle örtülmüştür (Resim:134). Revakların avluya bakan kemer açıklıkları camekânla kapatılmıştır. Yapıya girişler camekânlara açılan kapılarla sağlanmıştır (Resim: 135). Revakların gerisinde, güney duvarının ortasında mescid-dershane bulunmaktadır. Mescid-dershanenin doğu ve batısında ikişer hücre yer almaktadır.

---

[27] Rahmi H. Ünal, *a.g.e.*, s.79.

[28] M.Fahrettin Kırzıoğlu, *a.g.e.*, s.280' de "...kuzeyden avluyu çeviren duvar ile medrese takımından olan hücreler ve kemerli avlu kapısı yıkılmıştır" şeklinde bahsettiği kuzey cephenin yıkılıp yerine dükkânların yapıldığı anlaşılmaktadır.

[29] M.Fahrettin Kırzıoğlu, *a.g.e.*, s.179 "Çetesi Abdullah Paşa Medresesinin Kuzeyindeki avlusunda, üzeri taşkaplı kubbeli güzel bir şadırvan ve mermer havuz vardır" şeklinde bahsettiği şadırvan ve havuzdan günümüzde eser kalmamıştır.

Mescid-dershane bölümünün her iki yanındaki birer hücre dışa açılan bir pencere ile aydınlatılmıştır. Doğu duvarında ortadaki hücrenin iki yanına revaklara açılan birer eyvan yerleştirilmiştir (Resim: 136). Doğu duvarındaki pencere güneydeki hücreyi aydınlatmaktadır. Batı duvarında üç eyvan revaklara açılmaktadır[30] (Resim: 137). Batı duvarında açılan tek pencere güneydeki eyvanı aydınlatmaktadır. Basık kemerli kapılardan girilen hücreler ve revaklara sivri kemerlerle açılan eyvanların üzeri beşik tonozlarla örtülmüştür (Resim: 138). Tüm revak ve hücrelerin üst örtüsü dışa düz dam şeklinde yansıtılmıştır.

Güney cephenin ortasında, ortada geniş yanlarda dar üç basık kemerli kapı ile mescit-dershane bölümüne girilmektedir (Resim: 139). Kapının üzerinde kitabe yer almaktadır (Resim: 140-141). Mescit kısmı beyaz taştan yapılmış bir kemerle ayrılan iki farklı bölümden meydana gelmiştir (Resim: 142). Kuzeyde yer alan beşik tonoz örtülü bölümün doğu ve batı cephelerinde hücrelere geçiş sağlayan sivri kemerli birer kapıya yer verilmiştir (Resim: 143-144-145). Güneyde yarım sekizgen kubbe örtülü bölüm bulunmaktadır (Resim: 146). Güney cepheden beşgen taşıntı yapan bölümün ortasına mihrab nişi, iki yanına da pencereler yerleştirilmiştir (Resim: 147).

Güney cephenin ortasında beyaz taştan yapılmış mihrab, beş köşelidir (Resim: 148). Mihrab nişi mukarnas kavsaralıdır. Kavsaranın üç dilimli kemeri, köşelerde yer alan yuvarlak kemerlerin üzerine oturtulmuştur (Resim: 149). Mihrap üç yönden bir sıra iri mukarnas dizisiyle sınırlandırılmıştır (Resim: 150). Güneybatı köşede bulunan minber; kapısı, geometrik motifli aynalıkları, armudi külahla örtülü kare köşk kısmıyla sade ve oldukça küçük boyutlardadır (Resim: 151).

Revakların avluya bakan cepheleri ve revak kemerleri ile mescid-dershanenin kuzey cephesi iki renkli taşlarla yapılmıştır. Günümüzde sıvalarla orijinalliği bozulmuş olan yapının diğer kısımlarının moloz taştan yapılmış olduğu tahmin edilmektedir.

[30] Eyvanların hücre olduğunu zamanla değiştirilerek eyvan haline getirildiği düşünülmektedir.

3.3. TÜRBELER

KATALOG NO : **3.3.9**

YAPININ ADI : **ÇERMİK KÜMBET**

BULUNDUĞU YER : **Çermik Kale Mevkiinde**

ÇİZİM NO : **12**

RESİM NO : **152-158**

TARİHÇESİ

Yapının üzerinde herhangi bir kitabe bulunmamaktadır. Kaynaklarda yapı, eyvan tipi kümbetlerle ortak özellikler gösterdiği için XIV. yüzyılın II. yarısına tarihlenmektedir. [31] Kümbete[32] ait bir kripta bölümünün olduğu[33] kaynaklarda söylenmektedir. İçinde yakın zamana kadar mezarlıklar bulunduğu bildirilen kümbetin[34] kripta bölümünün olmadığını düşünmekteyiz. Yapıyı XIV yüzyılın II. yarısına tarihlemekteyiz.

YAPININ TANIMI

Çermik Kalesi ile Haburman Köprüsü arasında küçük bir mezarlık içerisinde bulunmaktadır (Resim: 152-153).

Kuzey-güney doğrultusunda 29.60 x 24.20 m. ölçülerinde dikdörtgen bir plan gösteren yapının (Çizim:12) giriş kapısı ve üst örtü sistemi oldukça harap olmuştur.

Yapının doğu, batı ve güney cepheleri sade bir düzenlemeye sahip olup, herhangi bir hareketlilik veya pencereye yer verilmemiştir (Resim: 154). Kuzey cephede doğuya kaydırılmış bulunan kapı tamamen harâb olmuştur (Resim: 155).

Kuzeydoğu köşedeki kapıdan girilen dikdörtgen mekan hafif sivri beşik tonozla örtülmektedir (Resim: 156). Yapının duvarlarında herhangi bir hareketlilik görülmemektedir (Resim: 157). Yapının üst örtüsü dıştan düz dam[35] şeklindedir (Resim: 158). Günümüzde yapının içinde herhangi bir mezar bulunmamaktadır.

Yapı köşelerde daha düzgünce olmak üzere tamamen moloztaş malzeme ile yapılmış , yer yer aralara küçük yassı taşlar yerleştirilmiştir.

---

[31] Rahmi H. Ünal, *a.g.e.*, s.106.

[32] Halk arasında tekke olarak adlandırılan yapının, tekke olmadığı ilk bakışta anlaşılabilmektedir. Fakat bir takım tekke yapılarıyla birlikte yapılıp zaman içerisinde diğer yapıların yıkılmasıyla tek kalmış bir kümbet olduğu düşünülmektedir.

[33] M.Fahrettin Kırzıoğlu, *a.g.e.*, s.280 "Dörtköşe olan bu yapının altında tonozlu bir zemin katı" şeklinde bahsetmektedir.

[34] Rahmi H. Ünal, *a.g.e.*, s.106.

[35] M.Fahrettin Kırzıoğlu, *a.g.e.*, s.280'de "namaz kılınan kubbeli bir oda vardır" demektedir.

KATALOG NO : 3.3.10

YAPININ ADI : HASAN DEDE TÜRBESİ

BULUNDUĞU YER : Çüngüş, Karşıyaka Mahallesi

ÇİZİM NO : 13

RESİM NO : 159-172

TARİHÇESİ

Yapının üzerinde herhangi bir kitabe bulunmamaktadır. XVI. yüzyılda yaşadığı tahmin edilen Hasan Dede'ye[36] ait türbenin kim tarafından yapıldığı bilinmese de XVI. yüzyıldan kaldığı düşünülmektedir.

YAPININ TANIMI

Türbe ilçeye girişte yolun sağında küçük bir mezarlık içinde bulunmaktadır (Resim: 159). Mütevazi ölçülere sahip türbenin kuzeyinde tekke olarak anılan yapı bir giriş mekânı niteliğindedir (Çizim:13, Resim: 160). Bu bölümün türbeye sonradan eklendiği düşünülmektedir.

Doğu cephede yuvarlak kemerli büyük bir kapıyla girilen (Resim: 161) giriş mekânı, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlıdır (Resim: 162). 10.50 x 5.60 m. ölçülerinde türbe cephesinden dışa taşırılmış bulunan giriş mekânı, doğu ve batı cephelerde duvarla kapatılmıştır. Mekân, kuzey cepheye revak şeklinde açılmakta olup günümüzde camekânla kapatılmıştır (Resim: 163). Giriş mekânının güney cephesinde doğu köşeye bir pencere, batı köşeye de bir mihrap yerleştirilmiştir. Giriş mekânının üzeri içten ve dıştan düz örtülüdür.

Kare planlı basık bir kubbeyle örtülü türbe 5.60 x 5.60 m. ölçülerindedir (Resim: 164). Türbe dıştan doğu, batı ve güney cephelerde birer küçük pencere ile hareketlendirilmiştir (Resim: 165). Türbeye, giriş mekânının güney duvarının ortasındaki kapıyla girilmektedir (Resim: 166). Kapı 1. m yükseklikte basık kemerli eyvan şeklinde düzenlenmiştir (Resim: 167). Yapının doğu, batı ve güney cephelere açılan pencereleri bulunmaktadır (Resim: 168-169). Kare planlı türbede yerden başlayan 1 m. yükseklikteki iri tromplarla daire plana geçilmiştir (Resim: 170). Türbenin üzeri tam küre şeklinde olmayan bir kubbeyle kapatılmıştır (Resim: 171). Türbede üç mezar bulunmaktadır (Resim: 172). Ortada diğerlerine göre daha büyük ve yüksek mezar Hasan Dede'ye aittir. İki yanında daha küçük düzenlenmiş mezarların çocuklarına ait olduğu söylenmektedir. Yapının içi ve dış cephelerinde herhangi bir süslemeye rastlanmamaktadır.

Moloz taş malzemeden yapılan yapının duvarları içten boyanmıştır.

---

[36] *Diyarbakır Salnameleri 1286-1323 (1869-1905)*, C.V., s.210'da "E'izze-i Kiramdan (Ulu, eren) Hasan Dede Hazretleri Çüngüş Kasabasında medfundur. (gömülmüştür)" denilmektedir.

3.4. HANLAR

KATALOG NO : **3.4.11**

YAPININ ADI : **ÇERMİK HANI**

BULUNDUĞU YER : **Çermik Kale Mahallesinde**

ÇİZİM NO : **14**

RESİM NO : **173-180**

TARİHÇESİ

Hanın yapım tarihini veren herhangi bir kitabesi yoktur. R.H. Ünal, Diyarbakır'daki Türk-İslam eserlerini konu alan eserinde bu yapıdan bahsetmekte ancak avlusu kapalı olduğu için inceleyemediğini belirtmektedir[37]. Diyarbakır-Malatya eski kervan yolu üzerinde, Han-ı Gevran ile Karakaya Hanları (XIII. yy. sonları-XIV. yy. başları) arasında yer alan bu yapı, eş odaklı plana sahip hanlardandır. Eş odaklı hanların hepsi XIII. yüzyılın ilk yarısına tarihlenmektedir. Sevserek Hanı, Şişman Hanı gibi benzer örneklerine dayanarak Çermik Hanı'nı da XIII. yüzyılın ilk yarısına tarihlemekteyiz.

YAPININ TANIMI

Çermik Kale mahallesinde, Ulu Camii'nin güneybatısında, Ulu Camii'ye 5 m. mesafededir (Resim: 173). Günümüzde etrafı bir duvarla çevrilmiş, üzerine iki ayrı ev inşa edilerek ahır haline getirilmiştir. Gerek etrafındaki yüksek duvar gerekse hanın mütevazı ölçüleri yapının dıştan görünmesini engellemektedir (Resim: 174).

Kareye yakın dikdörtgen planlı yapı 18 x 15.70 m. ölçülerindedir. Eşodaklı hanlar grubuna yer alan Çermik Hanı giriş ve barınma olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Doğu cephesindeki giriş, yanlardaki servis alanları ve gerideki giriş bölümünü, bunların arkasındaki hücre ve ahırlar barınma bölümünü oluşturmaktadır (Çizim:14).

Doğu cepheye açılan kapılar dışında yapının diğer duvarlarında bir hareketlilik görülmemektedir. Kuzey cephe hariç yapının tüm cepheleri binalarla kapatılmıştır (Resim: 175).

Yapı giriş ve barınma bölümlerinden oluşmaktadır. Doğu cepheye açılan dört kapı giriş bölümüne geçişi sağlamaktadır. Doğu cephede köşelerdeki iki kapı servis bölümü olarak düzenlenmiş iki küçük hücreye açılmaktadır. İki kapı da servis hücrelerinin arasında kalan avluya açılmaktadır. Servis hücrelerin gerisinde avluya açılan iki eyvan bulunmaktadır.

---

[37] Rahmi H. Ünal, *a.g.e.*, s.119.

Avluya ve eyvanlara açılan, güneydeki günümüzde kapatılmış, beş kapı barınma bölümüne geçişi sağlamaktadır (Resim: 176). Kuzeydeki, güneydeki ve ortadaki kapılar ahır bölümüne geçiş sağlamaktadır. Bu kapıların arasında kalan diğer iki kapı iki küçük hücreye açılmaktadır (Resim: 177). Ahır bölümü hücreleri üç yönden çevrelemektedir (Resim: 178-179). Hücreler ve eyvanların üzeri içten tonozla örtülmüştür (Resim: 180). Örtü sistemi dışa düz dam olarak yansıtılmıştır. Duvarlarda hiçbir süsleme unsuruna rastlanmamaktadır.

Önemli oranda tahrip olan yapı tamamen moloz taştan inşa edilmiştir.

KATALOG NO : **3.4.12**
YAPININ ADI : **KARAKAYA HANI**
BULUNDUĞU YER : **Çermik, Karakaya Köyü**
ÇİZİM NO : **15**
RESİM NO : **181-194**

TARİHÇESİ

Yapının kim tarafından, ne zaman yapıldığını belirten bir kitabesi bulunmamaktadır. Kaynaklarda yapı, diğer hanlarla benzer plan özellikleri göz önüne alınarak XIII. yüzyıl sonu XIV. yüzyıl başına tarihlenmekte ve geç devir Selçuklu eseri olduğu kaydedilmektedir[38]. Yapının XIII. yüzyıl sonu XIV. yüzyıl başında yapıldığı görüşüne katılmaktayız.

YAPININ TANIMI

Çermik'in 25 km. güneybatısında bulunan Karakaya Köyü'nün doğusunda yer almaktadır. Günümüzde ahır ve odun deposu olarak kullanılan yapının üzerine evler inşa edilmiştir. Evler güney cephenin yarısı ile batı cephenin bir kısmını kapatmıştır. Batı cephenin etrafı tel örgü ile kapatılmıştır. Bakımsızlık nedeniyle özellikle kuzey cephe tahrib olmuştur (Resim: 181). Kuzey–güney doğrultusunda dikdörtgen planlı 20.50 x 16.50 m. ölçülerindeki yapının avlusu bulunmamaktadır (Çizim:15).

Han, batıdan doğuya alçalan eğimli bir alana inşa edilmiştir. Batı cephenin yarısı evlerle kapatılmış, diğer yarısı da tel örgü içerisine alınmıştır (Resim: 182). Kuzey cephede bir hareketlilik görülmemektedir (Resim: 183). Kuzey cephe oldukça tahrib olmuştur (Resim: 184). Doğu cephe düz, yüksekçe bir duvar şeklinde uzanmaktadır (Resim: 185). Güney cephenin ortasında, kalan izlerden anlaşıldığı kadarıyla, oldukça geniş ve büyük bir kapısı bulunmaktadır (Resim: 186). Yapının tüm cepheleri tahrip olmuş, yapı yıkılmaya yüz tutmuştur.

Güney cephenin ortasında günümüzde yıkılmış kapıyla girilen iç mekan; kalın tutulmuş dörderden iki sıra halinde sekiz paye üzerine oturtulmuş sivri kemerlerle üç sahına ayrılmıştır (Resim: 187, 188). Orta sahın daha geniş, yan sahınlar daha dar tutulmuştur (Resim: 189-190). Yan sahınlara geçişi sağlayan (Resim: 191-192) güneydeki iki kemer açıklığı dışında kemerler; uzun ve kalın payelerle birbirine bağlanmış, yüklü hayvanların geçemeyeceği kadar alçak ve küçük tutulmuştur (Resim: 193-194). Yapının üzeri içten beşik tonozlarla örtülmüştür. Tonozlarda yassı taş plakalar kullanılmıştır.

---

[38] Rahmi H. Ünal, *a.g.e.*, s.120.

Pencereye yer verilmeyen, üst örtüsü dıştan düz dam şeklinde düzenlenen yapı dıştan tamamen moloz taşlarla inşa edilmiş, köşelerde ve giriş kapısında daha düzgün taşlar kullanılmıştır.

3.5. HAMAMLAR

KATALOG NO : **3.5.13**

YAPININ ADI : **SARAY HAMAMI (SEYFULLAH BEY HAMAMI)**

BULUNDUĞU YER : **Çermik, Saray Mahallesinde**

ÇİZİM NO : **16**

RESİM NO : **195-215**

TARİHÇESİ

Yapıya ait bir yapım kitabesi bulunmaktadır. Hamamın soyunmalık bölümünün iç kısmında giriş kapısı üzerinde yer alan kitabe tahrip olmuştur. Kitabeden yapının tarihi hakkında bir bilgi elde edebilmek mümkün değildir. Bir kaynakta hamamın itinalı işçiliği, abidevi boyutları ve dengeli mekansal dağılımı ile XVI.-XVII. yüzyıl mimari özelliklerine uygun düştüğü kaydedilmektedir[39]. Saray hamamı olarak anılan[40] bazı kaynaklarda adı Seyfullah Bey Hamamı olarak geçen[41] hamamın Şah Ali Bey'in kardeşi Yar Ali Bey tarafından yaptırıldığı da söylenmektedir.[42] XVIII. yüzyıl kadar uygulanan bir plan düzeninin kullanıldığı[43] hamamın, Şah Ali Bey'in amcası Seyfullah Bey tarafından XVI. yüzyıl başlarında (1517-1530) yaptırıldığı düşünülmektedir.

YAPININ TANIMI

Medresenin kuzeyinde, küçük bir meydanın yakınında yer alan hamam eski ihtişamını korumaktadır. Yapının etrafı evlerle kuşatılmıştır. Yakın zamana kadar işletilen, şu anda kullanıma kapalı olan hamam bakımsızlığa terk edilmiştir (Resim: 195). Hamam günümüzde kullanılmamaktadır.

Kuzey–güney doğrultusunda dikdörtgen bir alana oturan hamam;[44], soyunmalık, ılıklılık, sıcaklılık ve külhan bölümlerinden oluşmaktadır. İçten 10.10 x 10.10 ölçülerinde kare soğukluk mekânının güneyinde 15 x 3.80 m. ölçülerinde

---

[39] Rahmi H. Ünal, *a.g.e.*, s.156: Ahmet Demir, *Diyarbakır Hasan Paşa Hanı ve Çermik İlçesinde Beş Eser*, (Y.Y.Ü., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Lisans Tezi), Van, 2003, s.16.

[40] M.Fahrettin Kırzıoğlu, *a.g.e.*, s.278'de "Saray Hamamı" olarak bahsedilen yer sarayın kuzeydoğu kesiminde bulunmaktadır. Sarayın güneyinde bulunan bu yapının sarayla aynı tarihte yapılan "Saray Hamamı" olmadığı ve daha geç bir dönemde Şah Ali Bey Camii'nin son cemaat yerini yaptıran Şah Ali Bey'in amcası Seyfullah Bey tarafından saray halkın dışındakilerin yararlanması için yaptırıldığı düşünülmektedir.

[41] Adil Tekin, *Diyarbakır*, Diyarbakır, 1971, s.56.

[42] Aydın Yalçın, *a.g.e.*, s.12'de *Kara Amid*, Eylül, 1965, Sy:1, s.278 dayanarak yapının Yar Ali Bey tarafından yaptırıldığını öne sürmüştür. Fakat söylenilen kaynakta böyle bir ibareye rastlanmamıştır.

[43] Semavi Eyice, "İznik'te Büyük Hamam ve Osmanlı Devri Hamamları Hakkında Bir Deneme" *Tarih Dergisi*, Ankara, 1960, s.100.

[44] Şevket Beysanoğlu, *a.g.e.*, s.640'da saray a ait diğer hamamla karıştırılmıştır.

doğu-batı doğrultusunda iki bölümden oluşan ılıklık mekânı bulunmaktadır. İçten 11.30 x 12.90 ölçülerindeki sıcaklık bölümü haçvari dört köşe hücreli bir plan göstermektedir (Çizim:16).

Hamamın alçakta kalan kuzey ve doğu cepheleri evlerle kapatılmıştır (Resim: 196). Batı cephe düz bir duvar şeklinde devam etmekte, soyunmalık bölümünden sonra gelen ılıklık bölümü duvardan dışa taşıntı yapmaktadır (Resim: 197). Batı cephenin güneyine eklenen eyvan şeklinde bir kemerle çerçevelenmiş dikdörtgen formlu düz atkı taşlı kapıdan, güney cepheyi boydan boya kaplayan üstü açık dar bir bölüme girilmektedir (Resim: 198). Bu dar geçite açılan asıl giriş kapısı, güney cephenin ortasına yerleştirilmiştir.

Hamamın üst örtüsü dışta farklı şekiller göstermektedir. Soyunmalık bölümünün üzerini örten kubbe, dışa sekizgen kasnağın üzerini örten sekizgen pramidal külah ve külahın ortasında sekizgen formlu dört ana yöne açılmış kemerleri bulunan, üzeri külah örtülü bir aydınlık feneri olarak yansıtılmıştır. Sıcaklık bölümü ve halvet hücrelerinin üzerini örten kubbeler ise, kasnaksızdır (Resim: 199-200). Günümüzde üst örtü dıştan betonla sıvanmıştır.

Güney duvarının ortasından basık kemerli bir kapı ile girilen soyunmalık kısmı geniş bir alanı kaplamaktadır (Resim: 201). Kapının üst kısmı içten beş dilimli kemerle kuşatılmıştır (Resim: 202). Kapı açıklığı ile kemer arasına günümüzde okunamayacak hale gelmiş bir kitabe yerleştirilmiştir (Resim: 203). Soyunmalık bölümü kare planlıdır (Resim: 204). Karenin dört köşesine yerleştirilen derin sivri kemerli tromplar üçgen çıkıntılar üzerine oturtulmuş, arada kalan duvarlarda sağır kemerlerle hareketlendirilmiştir. Güneydeki sağır kemerin ortasına kapı, diğer üç sağır kemerin ortasına birer sivri kemerli niş yerleştirilmiştir. Sağır kemerlerin üstüne kasnak seviyesinde sivri kemerli eyvan şeklinde pencereler yerleştirilmiştir. Sivri kemerli trompların iç kısmında da ikişer niş bulunmaktadır (Resim: 205). Soyunmalık bölümünü dört yönden dolaşan, yerden 0.5 m. yükseklikte bir seki bulunmaktadır. Soyunmalık mekânın ortasına içte düz, dışta dikine yivlerle hareketlendirilmiş bir havuz yerleştirilmiştir. Soyunmalık bölümünün üzeri tromplarla sağlanan tuğladan yapılmış kubbe ile örtülmüştür. Kubbenin ortasına, sekizgen formlu, dört ana yöne açılan sivri kemerli açıklıkları bulunan bir aydınlık feneri yerleştirilmiştir (Resim: 206).

Soyunmalık bölümünün sıvaları yer yer dökülmüştür. Tromp kemerleri ve bunların oturduğu üçgen ayaklar, sağır kemerler ve niş kemerleri ile güneydeki kapının dış yüzeyleri kesme taştır.

Soyunmalık bölümünün kuzeybatı köşesine yerleştirilmiş basık kemerli şeklinde bir kapı ile ılıklık mekanına geçilmektedir (Resim: 207). Kapının ön kısmına eklenmiş dikdörtgen bir mekâna helalar yerleştirilmiştir (Resim: 208). Ilıklık, dikdörtgen bir mekan olup doğu duvarında bir pencereye yer verilmiştir. Tek pencere iç kısımda ortadan bir duvarla ikiye ayrılmıştır. Ilıklığın üzeri beşik tonozla örtülmüştür. Bir kemerle ikiye ayrılan tonozun ortasında bir ışık penceresine de yer verilmiştir. Üç duvarı boydan boya dolaşan seki, batı kısımda kemer başlangıç hizasından itibaren yapılmıştır (Resim: 209). Doğu cephenin ortasına yerleştirilen kapıdan ikinci ılıklığa girilmektedir (Resim: 210). İkinci ılıklığın doğu bölümü yarım

sekizgen formlu dilimli bir yarım kubbeyle, diğer kısımları beşik tonozla örtülmüştür. Bu mekânı doğu, kuzey ve güney yönlerde bir seki dolaşmaktadır (Resim: 211). Buradan kuzeybatı köşeye açılan basık kemerli kapı ile sıcaklık bölümüne geçilmektedir (Resim: 212).

Basık kemerli bir kapı ile girilen sıcaklık bölümü dört halvet ve aralarda yer alan dört eyvandan oluşmaktadır. Güneydeki halvetler kuzeydeki halvetlere göre daha büyük tutulmuştur (Resim: 213). Güneydeki köşe hücreleri tuğladan yapılmış çapraz tonozla örtülmüşken kuzeydeki köşe hücreleri pandantif geçişli kubbelerle örtülmüştür (Resim: 214). Hücrelere giriş sağlayan kapılar basık kemerlidir. Köşe hücrelerinin arasında yer alan dört eyvandan doğu ve batıdakiler daha derin düşünülmüştür. Eyvanlara ve halvet hücrelerinin içine kurnalar yerleştirilmiştir. Kuzeydeki eyvanın ortasına külhan bölümüne geçiş sağlayan bir kapı; güneydeki eyvanın batı köşesine de soğukluk bölümüne geçiş sağlayan bir kapı yerleştirilmiştir. Eyvanların üzeri kubbelerle örtülmüştür. Eyvanların iç kısmı tuğladan yapılmış olup eyvan kemerleri, hücre kapıları ve yaklaşık 1 m. yüksekliğe kadar duvarlar kesme taşla kaplanmıştır. Sıcaklık bölümünün üst kısmı, tuğladan yapılmış kubbeyle örtülmüştür (Resim: 215).

Hamamın tüm bölümlerinin tabanı parke taşlarla kaplanmıştır. Moloz taş malzeme ile inşa edilen yapının köşelerinde, pencere ve kapı çerçevelerinde kesme taş malzeme kullanılmıştır.

KATALOG NO : **3.5.14**
YAPININ ADI : **ÇÜNGÜŞ HAMAMI**
BULUNDUĞU YER : **Çüngüş'te Çarşı İçerisinde**
ÇİZİM NO : **17**
RESİM NO : **216-234**

TARİHÇESİ

Yapının üzerinde herhangi bir kitabe bulunmamaktadır.

Erken Osmanlı döneminden XVIII. yüzyıla kadar örneklerine rastlanan plana sahip yapı, mütevazi boyutları ve pek itinalı olmayan işçiliği ile XVII. yüzyıla tarihlenmektedir.[45] Malzeme ve işçiliği göz önüne alındığında yapıyı XVII. yüzyıla tarihlemek mümkündür.

Birkaç kez onarım geçirdiği anlaşılan hamamın giriş kapısının önüne betondan eyvanlar yapılmıştır. 1975 yıllarında soyunma yerinin kubbesi onarılmış ve üzeri çimento ile sıvanmıştır.[46] Hamam günümüzde kullanılmamaktadır.

YAPININ TANIMI

İlçe merkezinde, Ali Bey Camii'nin 100 m. kadar güneybatısında yer almaktadır. Diğer yapılarda olduğu gibi, yine meyilli bir arazi üzerine kurulmuştur (Resim: 216). Doğu cephe yüksek duvarlara sahipken batı cephede duvarlar alçak tutulmuştur (Resim: 217). Hamam, soyunmalık, ılıklık, sıcaklık ve külhan bölümlerinden oluşmaktadır. İçten 7.40 x 7.40 m. ölçülerinde soyunmalık bölümü kare planlıdır. Ilıklık bölümü doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. İçten 8.50 x 5.90 m. ölçülerindeki sıcaklık bölümü iki köşe hücreli ve üç eyvanlı bir düzenleme göstermektedir (Çizim:17, Resim: 218).

Güney cephenin ortasında yer alan kapıdan girilen hamamın tüm duvarları dıştan sağır olarak düzenlenmiştir (Resim: 219). Hamamın soyunmalık bölümünün üzeri dıştan sekizgen bir kasnağa oturtulmuş kubbeyle kapatılmıştır. Diğer bölümler düz damla örtülüdür.

Hamamın güney cephesine açılmış olan kapıdan kare planlı soyunmalık bölümüne girilmektedir (Resim: 220-221). Soyunmalık bölümü, köşelerde yer alan sivri kemerli tromplar ve duvarlarda bunları bağlayan çıkıntılı sivri kemerlerle hareketlendirilmiştir (Resim: 222). Sekizgen kasnak üzerine oturan kubbenin ortasında aydınlık feneri yer almaktadır (Resim: 223). Duvarlar boyunca yüksek ve geniş beton bir seki inşa edilmiştir. Bu sekilerin üzerinde sonradan yapılmış kabinler

---

[45] Semavi Eyice, *a.g.e.*, s.108; Rahmi H. Ünal, *a.g.e.*, s.157.
[46] Rahmi H. Ünal, *a.g.e.*, s.157.

bulunmaktadır (Resim: 224). Ortada düzgün altıgen şekilli bir seki yer almaktadır. Bu sekinin taş bir havuz olduğu ileri sürülmektedir[47] (Resim: 225).

Soyunmalık bölümünden basık kemerli bir kapıyla üç bölümden oluşan ılıklık bölümüne girilmektedir (Resim: 226). Soyunmalıktan ortası kubbeli mekâna geçilmektedir. Bu mekânın batısında, bir kemerle bağlantılı diğer kubbeli mekân bulunmaktadır. Kubbeli mekânların doğusunda bir kapıyla girilen aynalı tonozla örtülü bir mekân daha mevcuttur. Ilıklığı üç yönden sekiler çevrelemektedir (Resim: 227).

Ilıklığın ortasından basık kemerli bir kapıyla sıcaklık bölümüne girilmektedir (Resim: 228-229). Sıcaklık bölümünün ortası testere dişli pandantif geçişli bir kubbeyle örtülüdür (Resim: 230). Orta kubbenin doğu, batı ve kuzey yönlerine pandantif geçişli kubbeyle örtülü eyvanlar yerleştirilmiştir (Resim: 231). Sıcaklığın kuzeydoğu ve kuzeybatı köşelerinde pandantif geçişli kubbeyle örtülü küçük hücreler bulunmaktadır (Resim: 232-233). Sıcaklığın zemini parke taşlarla kaplıdır. Ilıklık ve sıcaklık bölümündeki tüm kubbelerde ışık delikleri vardır (Resim:234).

İç kısımda duvarlar badanalanmıştır. Duvar köşeleri ve giriş kapısının söveleri kesme taştır. Dış duvarların tamamı moloz taşla inşa edilmiştir.

[47] Rahmi H. Ünal, *a.g.e.*, s.158.

3.6. KÖPRÜLER

KATALOG NO : **3.6.15**

YAPININ ADI : **HABURMAN KÖPRÜSÜ**

BULUNDUĞU YER : **Çermik, Sinek Çayı Üzerinde**

ÇİZİM NO : **18**

RESİM NO : **235-247**

TARİHÇESİ

Yapının üzerinde günümüzde biri yapım diğeri onarım kitabesi olmak üzere iki kitabe mevcuttur[48] (Resim: 235-236). Köprüyü ele alan bazı yayınlarda kitabenin tarihi 575 (1179) olarak okunmuş ve Artuklu hükümdarı Necmeddin Alpi'nin (1152-1176) ölümünden üç yıl sonra II. İlgazi'nin zamanında (1176-1184), Zübeyde Hatun tarafından yaptırıldığı kaydedilmiştir.[49] Bizimde kabul ettiğimiz konu ile ilgili başka bir kayıtta da kitabenin tarihi 595 (1198-1199) olarak okunmuş ve köprünün Necmeddin Alpi'nin kızı Zübeyde Hatun'un yardımları ile yapıldığı belirtilmiştir[50] (Resim: 237). Onarım kitabesinin tarihi kaynaklarda 1241 (1825-1826) olarak okunmuş fakat onarımı yaptıranın adı okunamamıştır[51] (Resim: 238). Köprünün kuzey cephesinin batı kemerinin batısında olduğundan bahsedilen Çermik Kaymakamı Hikmet Bey ve Belediye Reisi Rifat Bey'in 1927 yılındaki onarımı gösteren 3 satırlık kitabe[52] günümüzde bulunmamaktadır.

Yapıya ait beş satırlık yapım kitabesi güney cephede batıdaki küçük kemerin batı köşesine yerleştirilmiştir. Sülüs karakterli yazılan kitabe metni şöyledir:

Kitabe Metni

بسم الله

الرحمن الرحيم

هذا ما تطوعت بعمله زبيده خاتون ابنة الامير الاجل

نجم الدين البى ابن تمرتاش حماها الله فى سنة خمس و سبعين و خمس مائه

---

[48] Aydın Yalçın, *a.g.e.*, s.14 ve Ara Altun, *a.g.e.*, s.200'da yapım kitabesinin düşüp kaybolduğundan bahsetmektedir. Günümüzde kitabe orijinal haliyle aynen durmaktadır.

[49] Sedat Karakaya, *a.g.e.*, s.25; Şevket Beysanoğlu, *a.g.e.*, s.348, Cevdet Çulpan "XII. İnci yüzyıl Artukoğullar Devri Taş Köprüleri ve Özellikleri", *Sanat Tarihi Yıllığı, Sy.* III., 1969-70, s.116-117; Cevdet Çulpan , *Türk Taş Köprüleri, Ortaçağdan Osmanlı Devri Sonuna Kadar*, Ankara, 1975, s.49; Aydın Yalçın, *a.g.e.*, s.14; Ara Altun *a.g.e.*, s.206 Fahrettin Kırzıoğlu , *a.g.e.*, s.277; Alp, *a.g.e.*, s.62-63.

[50] Rahmi H. Ünal, *a.g.e.*, s.167 de köprüyü 1198-1199 tarihlerinden Adil Tekin , *a.g.e.*, s. 56 da köprüyü 1176 tarihine tarihlenmektedir

[51] Rahmi H. Ünal, *a.g.e.*, s.168.

Transkripsiyonu

1. Bimillâhi
2. 'r-Rahmaâni 'r-Rahim
3. Haza ma tatavva'at bi-amalihi Zubayda Hatun ibneti al'Amir al-acall
4. Nacmuddin Albi b.Temirtaş hamaha'llahu fi sanati hamsin va sab'ina
5. va hamsami'a

Anlamı

Bu (eseri) büyük emir ..... in kızı Zübeyde Hatun'un yardımlarıyla ile ....., Tanrı onu korusun, 595/1198-1199 yılında inşa etti.[53]

Köprünün güney cephesinde ana kemer gözünün doğusundaki payandanın üzerinde bir onarım kitabesi bulunmaktadır. Kartuş içine alınmış dört satırlık sülüs tamir kitabesi şöyledir.

Kitabe Metni

... امير الخيرات ...

ايلدى ... بو كوبرى الو همة

كيكب اقبال ... ادى هيبة

... رفعتى

Transkripsiyonu

1. ..... Emir-ül hayrat
2. Eyledi..... bu köprü uluv-i himmeti
3. Keykeb-i ikbal ..... idi heybeti
4. ..... rif'ati[54]

YAPININ TANIMI

Çermik'in batısında Sinek Çayı üzerinde kurulmuştur. Yakınındaki Haburman Köyü ile bağlantıyı sağladığından bu ismi almıştır. Sinek Çayı'nı doğu-batı doğrultusunda aşan köprünün iki kenarı aynı doğrultuda değildir.

Sivri kemerli üç gözlü köprü, ortada büyük kemer gözü, yanlarda iki küçük boşaltma kemeri ile ana gözlü köprüler grubuna girmektedir (Çizim:18, Resim: 239). Her iki kıyıdan orta kemere doğru yükselen eğimli bir yola sahip olan köprünün yan

---

[52] M.Fahrettin Kırzıoğlu, *a.g.e.*, s.277.
[53] Rahmi H. Ünal, *a.g.e.*, s.167.
[54] Rahmi H. Ünal, *a.g.e.*, s.167.

korkulukları bulunmamaktadır. Ana kemerin menba ve mansab cephesinin her iki köşesinde payandalar yer almaktadır (Resim: 240).

5.80 m. genişliğinde olan köprünün doğu kesimi su üzerinde olmayıp, bu yönde kuzeye doğru yaptığı eğimle yolla birleşmektedir (Resim: 241). Köprünün eğime kadar uzunluğu 90 m.'dir. Eğimli batı kesimde köprünün kuzey yüzünde uzunluğu 12.40 m., güney yüzünde uzunluğu 16 m.'dir. Köprünün toplam uzunluğu 105.50 m. dir. Köprünün en yüksek yeri 13 m.'dir (Resim: 242). Köprüde yer alan üç kemer gözünün de boyutları birbirinden farklıdır (Resim: 243). Ortada bulunan ana kemer gözünün genişliği 20 m., yüksekliği 10.70 m. dir (Resim: 244). Doğudaki kemer gözünün eni 5.30 m., yüksekliği 2.80 m.'dir (Resim: 245). Batıdaki kemer gözünün eni 7.10 m., yüksekliği 1.10 m.'dir (Resim: 246).

Köprü her iki cephede payandalarla desteklenmiştir. Kuzey cephede üçgen formlu selyaranlar şeklinde düzenlenen üç payandadan doğudaki çok küçük ve günümüzde yıkılmış şekildedir. Güney cephede yer alan iki payanda dörtgen formlu ve dörtgen külâhlıdır. Köprünün üstü düzgün kesme taşlarla döşenmiştir.

Kesme taşla inşa edilmiş köprünün batıdaki küçük kemer ile ortadaki büyük kemerinin iç yüzünde, sıvası dökülen kısımların altından çıkan tuğla malzeme, kemerlerin iç kısmında tuğla kullanıldığını göstermektedir (Resim: 247).

KATALOG NO : 3.6.16

YAPININ ADI : SİNEK KÖPRÜSÜ

BULUNDUĞU YER : Çermik, Sinek Çayı Üzerinde

ÇİZİM NO : 19

RESİM NO : 248-252

TARİHÇESİ

Yapının üzerinde kim tarafından, ne zaman yapıldığını gösteren bir kitabeye rastlanmamaktadır. Köprünün Artuklular döneminden kaldığı kaydedilmektedir.[55] Köprünün boyutları, kullanılan malzemesi, işçiliği göz önüne alındığında Haburman Köprüsü'nün küçük bir tekrarı niteliğinde olduğu görülmektedir (Resim:248-249). Yapının eğimli bir şekilde yolla birleşmesi, ana kemer gözönüne doğru yükselmesi, ortadaki büyük üç kemer gözlü olması ve ana kemerin iç yüzünde tuğla malzeme kullanılması XII yüzyıl Artuklu dönemi yapısı olduğunu düşündürmektedir (Resim: 250).

YAPININ TANIMI

Sinek çayı üzerinde Haburman Köprüsü'nden başka Sinek Köprüsü yer almaktadır. Sinek Çayı'nı kuzey-güney doğrultusunda aşan köprü, iki küçük bir büyük olmak üzere üç kemer gözlüdür. Ana gözlü köprüler grubuna giren yapı ana kemer gözüne doğru yükselmektedir. Köprü her iki yönde eğimli bir şekilde yolla birleşmektedir. Ortada bir büyük kemer gözü ile güney yönde iki küçük kemer gözünden oluşan köprünün günümüzde ortası yıkılmıştır (Çizim: 19, Resim: 251). Güneyde en küçük kemer gözü ile iki yanda ayak kalıntıları günümüze ulaşan köprünün boyu 54 m., genişliği 4.70 m.'dir. Güneydeki günümüze ulaşan küçük kemer gözü 2.70 m. genişliğinde, kilit taşından zemine kadar 3.70 m. yüksekliğindedir (Resim: 252). Selyaran ve payandalarının günümüze ulaşmadığı köprüde süsleme unsurlarına da rastlanmamaktadır.

Kemerlerde kullanılan kesme taş dışında köprü moloz taş malzemeyle inşa edilmiştir. Kalıntılardan kemer içlerinde tuğla malzemeye de yer verildiği görülmektedir.

---

[55] Cevdet Çulpan, "XII. İnci ..." s.116-117'de A. Gabriel'den aldığı bir çizimi de koyarak çektiği Sinek Köprüsünün fotoğrafını Çermik Köprüsü olarak tanıtmış ve Haburman Köprüsünün bilgilerini tekrar etmiştir. Fügen İlter, *Osmanlılara Kadar Anadolu Türk Köprüleri*, Ankara, 1978, s.81; Godfrey Goodwin, *A. History of Ottoman Architecture*, London, 1971, s. 178.

KATALOG NO : **3.6.17**

YAPININ ADI : **ÇÜNGÜŞ KÖPRÜSÜ**

BULUNDUĞU YER : **Çüngüş, Belediye Binası Arkası**

ÇİZİM NO : **20**

RESİM NO : **253-258**

TARİHÇESİ

Yapının üzerinde kitabe bulunmamaktadır. Hangi tarihte, kim tarafından yapıldığı kesin olarak bilinmemektedir. Ali Bey Camii ile birlikte Kapıkıran Mehmet Ali Paşa tarafından XVII. yüzyılda yaptırıldığı tahmin edilmektedir (Resim: 253).

YAPININ TANIMI

İpek Yolu'nun geçtiği yol güzergahı üzerinde kurulmuş olan köprü, Çüngüş deresi üzerinde kuzey-güney doğrultusunda uzanmaktadır. Tek kemer gözlü, sivri kemerli, düz yollu köprüler grubuna girmektedir (Çizim:20, Resim: 254-255). Kenar ayakları iki kıyıdaki doğal kayalara oturtulmuştur (Resim: 256). Köprü 17 m. uzunluğunda, 5 m. genişliğinde ve 15.20 m yüksekliğindedir. Kemerin genişliği 8.70 m.'dir (Resim: 257).

Köprünün kemer bölümü kesme taştan, diğer kısımları moloz taştandır (Resim: 258).

KATALOG NO : **3.6.18**

YAPININ ADI : **PETEKKAYA KÖPRÜSÜ**

BULUNDUĞU YER : **Çermik-Siverek Eski Yolu Üzerinde**

ÇİZİM NO : **21**

RESİM NO : **259-261**

TARİHÇESİ

Köprünün üzerinde bir kitabe bulunmamaktadır. Kaynaklarda Artuklular döneminden kaldığı söylenmektedir[56].

Köprünün boyutları, işçiliği, kullanılan malzemesi göz önüne alındığında Haburman Köprüsü'nden çok daha düzensiz olarak ele alınması Artuklu mimarisinin özelliklerinden çok XVII - XVIII. yüzyıllarda yapıldığını düşündürmektedir.

YAPININ TANIMI

Çermik ilçesinin güneyindeki Gözsuyu üzerinde, eskiden Çermik'i Siverek'e bağlayan yol üzerinde bulunan bir köprüdür. Oldukça harap olan köprünün yanına yeni bir köprü inşa edilmiştir.

Düz yollu, ana gözlü köprüler grubuna giren yapının kuzeyde büyük, güneyde küçük bir kemeri bulunmaktadır (Çizim:21, Resim: 259). Kuzey-güney yönünde uzanan köprünün güneydeki kemeri, günümüzde yarıya kadar toprak altında kalmıştır (Resim: 260). Köprünün uzunluğu 12.70 m., genişliği 2.70 m., yüksekliği 4.90 m.'dir. Ortadaki kemer yayı 4.70 m. genişliğinde, üst noktasından suya kadar 5 m. yüksekliğindedir. Kuzeydeki küçük kemerin genişliği 2 m., yüksekliği üstten suya kadar 1.90 m.'dir (Resim: 261).

Moloz taş malzemeden yapılan köprünün yan korkulukları ve payandası bulunmamaktadır.

---

[56] Sıtkı Alp, *a.g.e.*, s.64; *Diyarbakır Salnameleri 1286-1323 (1869-1905)*, C.I, s.367'de Maden'e tabi Çermik Kasabasında üç köprü olduğu söylenmektedir.

3.7. ÇEŞMELER

KATALOG NO : **3.7.19**
YAPININ ADI : **CAMİİ KEBİR ÇEŞMESİ**
BULUNDUĞU YER : **Çüngüş, Camii Kebir Mahallesi**
ÇİZİM NO : **22**
RESİM NO : **262-265**

TARİHÇESİ

Çeşmeye ait bir yapım kitabesi bulunmaktadır. Kitabeye göre çeşme 973 (1556) tarihinde yaptırılmıştır (Resim: 262).

Dört satırlık 0.20 x 0.20 m. ölçülerinde celi sûlüs kitabe metni şöyledir.

Kitabe Metni

صاحب الخير, ... بن, مقصود, سنه 973

Transkripsiyonu

Sâhib'ül-hayr, ... bin, Maksud, Sene 973.

Anlamı

Hayır sahibi Maksud oğlu ..... dır. Yıl 973. (M.1556)[57].

YAPININ TANIMI

Ali Bey Camii'nden yukarı çıkan yolun solunda Cami-i Kebir Mahallesinde bulunmaktadır. Arka kısmı yarıya kadar toprak kaplı olan çeşmenin kuzey tarafı da sonradan yandaki evin bahçe duvarına dahil edilmiştir (Çizim:22, Resim: 263).

Doğu cepheye sivri kemerli eyvan biçiminde açılan çeşme bağımsız çeşmeler grubuna girmektedir. Çeşme 3.90 m. genişliğinde, 3.20 m. yüksekliğinde ve 2.50 m. enindedir (Resim: 264). 2.30 m. genişliğinde, 170 m. derinliğindeki çeşme nişinin kuzey ve güney cephelerinde 0.30 x 0.30 m. ölçülerinde birer nişi bulunmaktadır. Çeşmeye ait deliğin yeri belli değildir. Çeşmenin nişi içerisinde bir kitabesi yer almaktadır. Çeşmenin dinlenme sekileri ve yalağı bulunmamaktadır (Resim: 265). Çeşmenin suyu günümüzde akmamaktadır.

Çeşme moloz taş malzemeden yapılmıştır.

---

[57] Kitabeyi okuyan Uzm. Dr. Burhanettin Güneş'e teşekkür ederim.

KATALOG NO : **3.7.20**

YAPININ ADI : **HAMAM ÇEŞMESİ**

BULUNDUĞU YER : **Çermik, Saray Mahallesi**

ÇİZİM NO : **23**

RESİM NO : **266**

TARİHÇESİ

Yapının tarihini gösteren kitabesi bugün mevcut değildir. Saray Hamamı (Seyfullah Bey Hamamı)'na olan yakınlığından dolayı aynı tarihlerde yani XVI. yüzyıl başlarında yapıldığı düşünülmektedir.

YAPININ TANIMI

Beğler Sarayı'nın güneyinde Saray Hamamı'nın 5 m. kuzeyinde hamam ile saray arasındaki dar sokakta bulunmaktadır.

Batı cepheye sivri kemerli bir eyvan şeklinde açılan çeşmenin arkasına ve güneyine yapılan yapılar iki cepheyi kapatmıştır. Çeşmenin uzunluğu 3.50 m., eni 1.40 m., yüksekliği 2.20 m.'dir. 2 m. genişliğinde bir kemerle dışa açılan 0.80 m. derinliğindeki çeşme nişinin ortasında tas koymaya yarayan 0.40 x 0.60 m. ölçülerinde küçük bir niş yer almaktadır (Çizim:23). Niş üç dilimli olarak sonlanmaktadır. Çeşme nişinin içinde bulunması gereken dinlenme sekileri ve su yatağı günümüzde bulunmamaktadır. Taslığın altında tek bir delik bulunmakta olup çeşmenin suyu günümüzde akmamaktadır (Resim: 266). Çeşmede sadelik hakimdir. Herhangi bir süs unsuruna rastlanmamıştır.

Kesme taştan yapılan çeşmenin üst kısmı moloz taşlarla kaplanmıştır. Kullanılan moloz taşlar çeşmenin üst kısmının yıkıldığı ve moloz taşlarla tamir edildiği izlenimini uyandırmaktadır.

KATALOG NO : **3.7.21**
YAPININ ADI : **ÇARŞI ÇEŞMESİ**
BULUNDUĞU YER : **Çermik, Çarşı Camii Bitişiği**
ÇİZİM NO : **24**
RESİM NO : **267**

TARİHÇESİ

Çeşmenin üzerinde hangi tarihte, kim tarafından yapıldığını gösteren bir kitabe bulunmamaktadır. Bitişik yapıldığı Çarşı Camii ile aynı tarihte XVI. yüzyıl sonu XVII. yüzyıl başlarında planlandığı düşünülmektedir.

YAPININ TANIMI

Çarşı Camii'nin batısında avlu ve abdest musluklarına bitişik olarak yapılmıştır. Üstü, arkası ve yan cepheleri tamamen kapatılmış çeşme sivri kemerli bir eyvan şeklinde kuzey cepheye açılmaktadır. 3.80 m. genişliğinde, 3.40 m. yüksekliğinde, 1.80 m. enindeki çeşme sivri kemerli bir nişe sahiptir. 2.90 m. genişliğinde, 1.20 m derinliğindeki nişin ortasında dilimli kemerle sonlanan 0.60 x 0.50 m. ölçülerinde bir taslık yer almaktadır (Çizim:24). Taslığın hemen altında iki kurna bulunmaktadır. Su 1.40 x 0.40 m. ölçülerinde yalağa akmaktadır. Çeşmenin iki köşesine dinlenme sekileri yerleştirilmiştir (Resim: 267).

İki renkli kesme taştan yapılan çeşmede süs unsurlarına rastlanılmamaktadır.

KATALOG NO : 3.7.22

YAPININ ADI : ALİ DEDE ÇEŞMESİ

BULUNDUĞU YER : Çermik, Çukur Mahalle

ÇİZİM NO : 25

RESİM NO : 268

TARİHÇESİ

Çeşmenin nişi içerisinde bir kitabesi bulunmaktadır. Kitabe günümüzde okunamayacak kadar tahrip olmuştur. Kaynaklarda[58] adı geçmesine rağmen tarihi hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Çeşmenin boyutları, malzemesi, sadeliği ve işçiliği yönünden benzerlik içinde bulunduğu çeşmeler ile aynı tarihlere yani XVIII yüzyıla tarihlemekteyiz.

YAPININ TANIMI

Haburman Köprüsü ile Ulu Cami arasındaki yol üzerinde mahalle içerisinde kalmıştır. Çeşmenin üzerine inşa edilen yapı, çeşmeyi üç yönden çevrelemiştir. Çeşmenin önünden geçen yol kodunun da zaman içinde yükselmesinden dolayı çeşmenin podyumu yerden 1.50 m. derinde kalmıştır.

Günümüzde de kullanılan çeşme eyvan şeklinde yapılmış sivri bir kemerle kuşatılmıştır. Çeşmenin yüksekliği 3.30 m., genişliği 5 m., derinliği 260 m.'dir. Batı cepheye açılan 3 m. genişliğinde, 2.60 m. derinliğindeki çeşme nişinin ortasında 0.90 x 0.60 m. ölçülerinde yuvarlak kemerli bir taslık bulunmaktadır (Çizim:25). Taslığın altında tek delikten günümüzde de su akmaktadır (Resim: 268). Dinlenme sekileri ve su yalağı izlerine rastlayamadığımız çeşmede akan su bir oluktan ilerlemektedir.

Kesme taş malzemeden yapılan çeşme sade, süssüz bir yapıya sahiptir.

---

[58] M.Fahrettin Kırzıoğlu, *a.g.e.*, s.280.

KATALOG NO : **3.7.23**

YAPININ ADI : **İMİRZA ÇEŞMESİ**

BULUNDUĞU YER : **Çermik, Saray Mahallesi**

ÇİZİM NO : **26**

RESİM NO : **269-270**

TARİHÇESİ

Çeşmenin niş kemeri içerisindeki kitabesi günümüzde bulunmaktadır. Çeşmenin tarihçesini gösteren bir kaynağa da rastlanmamıştır. Çeşmeyi, Çermik'teki diğer çeşmelerle yakın benzerliğine dayanarak XVIII. yüzyıla tarihlemek mümkündür.

YAPININ TANIMI

Beğler Sarayı'nın batısında yan yana iki çeşmeden biri olan İmirza Çeşmesi'nin arka kısmı yol kodunun yükselmesi sonucu duvara bitiştirilmiştir (Resim: 269).

Doğu cepheye yuvarlak bir kemerle eyvan biçiminde açılan çeşmenin genişliği 3.10 m., eni 1.70 m., yüksekliği 2.10 m.'dir. Çeşme 1.90 m. genişliğinde, 1.10 m. derinliğindedir (Çizim:26). Çeşme nişinin ortasında 0.50 x 0.40 m. ölçülerinde taslık olarak düzenlenen nişin hemen altında tek delik yer almaktadır. Dinlenme sekileri ve yalağı bulunmayan çeşme günümüzde kullanılmaktadır (Resim: 270). Çeşmede süs unsurlarına rastlanılmamaktadır.

Kemer ve köşelerde kesme taş kullanılan, moloz taşlarla yapılan çeşmenin üst kısımlarında onarım izleri görülmektedir.

KATALOG NO : **3.7.24**
YAPININ ADI : **EŞEK ÇEŞMESİ**
BULUNDUĞU YER : **Çermik, Saray Mahallesi**
ÇİZİM NO : **27**
RESİM NO : **271**

TARİHÇESİ

Çeşmenin üzerinde kitabesi bulunmaktadır. Çeşme benzer örneklerinde dayanarak XVIII. yüzyıla tarihlenmektedir.

YAPININ TANIMI

Beğler Sarayı'nın batısında İmirza Çeşmesi'nin güneyinde bulunan çeşmenin kuzeyi ve arkası yol kodunun yükselmesinden dolayı duvara bitişik yapılmıştır.

Yuvarlak kemerli eyvan şeklinde bir nişle doğu cepheye açılan çeşme 3.30 m. genişliğinde, 2.10 m. yüksekliğinde ve 180 m. enindedir (Çizim:27). 1.70 m. genişliğinde 1.10 m. derinliğindeki nişin ortasında hafif güneye kaydırılmış 0.30 x 0.30 m. ölçülerinde bir taşlık bulunmaktadır. Çeşmenin zemine bitişik ayna taşı üzerinde tek delik bulunmakta, bu delikten hâla su akmaktadır. Su 0.40 x 0.30 m. ölçülerinde küçük bir yalağa akmaktadır. Çeşmede dinlenme sekileri bulunmamaktadır (Resim: 271). Çeşmede herhangi bir süs unsuruna rastlanmamaktadır.

Moloz taştan yapılan çeşmede onarım izlerini görmek mümkündür.

KATALOG NO : **3.7.25**
YAPININ ADI : **SÜT ÇEŞMESİ**
BULUNDUĞU YER : **Çermik, Saray Mahallesi**
ÇİZİM NO : **28**
RESİM NO : **272**

TARİHÇESİ

Nişi içerisinde boş bir kitabeliği bulunan çeşme, benzer örneklerine dayanılarak XVIII. yüzyıla tarihlemektedir.

YAPININ TANIMI

Beğler Sarayı'nın güneybatısında mahalle içerisinde evlerin arasına sıkışmış bir görünümdedir. Eğimli bir arazide yapılan çeşmenin arka kısmı yarıya kadar toprakla kaplı olduğundan doğu cepheden bakıldığında çeşmenin varlığını fark etmek olukça zordur. Güney cephede çeşme düzletilen doğal kayalara oturtulmuştur.

Batı cepheye yuvarlak kemerli bir eyvan şeklinde açılan çeşme 3.20 m. genişliğinde, 2.30 m. yüksekliğinde, 1.60 m. enindedir (Çizim:28). 2 m. genişliğinde, 0.90 m. derinliğindeki nişin içerisinde 0.50 x 0.40 m. ölçülerinde iki taslık yer almaktadır. Güneye kaydırılmış tek delik zemine bitişik ayna taşı üzerinde bulunmaktadır. Dinlenme şekillerine yer verilmeyen çeşmede su, yalağa akmaktadır (Resim: 272). Çeşmede süslemeye yer verilmemiştir.

Çeşme moloz taş malzemeden yapılmış, kemerde kesme taş malzeme kullanılmıştır.

KATALOG NO : **3.7.26**
YAPININ ADI : **AŞUR ÇEŞMESİ**
BULUNDUĞU YER : **Çermik Çukur Mahallesi**
ÇİZİM NO : **29**
RESİM NO : **273**

TARİHÇESİ

Çeşmenin üzerinde hangi tarihte, kim tarafından yapıldığını gösteren bir kitabe bulunmamaktadır. Çermik'teki benzer örneklerine dayanılarak XVIII. yüzyılda yapıldığı tahmin edilmektedir.

YAPININ TANIMI

Çeşme, Ali Dede Çeşmesi'nin 20 m. güneydoğusunda sokak içerisinde bulunmaktadır. Önünden geçen yol kodunun zaman içinde yükselmesinden dolayı çeşmenin zemini yerden 1 m. alçakta kalmıştır. Doğu cephede yer alan ev çeşmenin batı cephesi hariç tüm cephelerini ve üzerini kapatmıştır.

Batı cepheye sivri kemerli bir eyvan şeklinde açılan çeşme 4.20 m. genişliğinde, 210 m. yüksekliğinde, 2.10 m. enindedir (Çizim:29). 2.40 m. genişliğinde, 1.20 m. derinliğindeki çeşme nişinin içinde iki taslık yer almaktadır. 0.80 x 0.60 ölçülerindeki taslıkların altında bulunması gereken delik zeminin taşlarla dolmasından dolayı görülememektedir. Dinleme sekileri bulunmayan çeşmenin yalağı hakkında bir bilgiye sahip değiliz (Resim: 273). Çeşmede süslemeye rastlanmamıştır.

Kesme taş malzemeden yapılan çeşmenin üst kısımlarında beton sıva izleri onarım hakkında bilgi vermektedir.

KATALOG NO : **3.7.27**

YAPININ ADI : **HANBAŞI ÇEŞMESİ**

BULUNDUĞU YER : **Çermik, Hanbaşı Camii Güney Cephesi Bitişiği**

ÇİZİM NO : **30**

RESİM NO : **274**

TARİHÇESİ

Çeşmenin üzerindeki kitabe yeri boştur. Hanbaşı Camii'ne eğimli bir biçimde bitişik olması sebebiyle caminin çeşme yapısının üzerine yapıldığı izlenimini uyandırmaktadır. Çeşmenin caminin yapım tarihi olan 1853 tarihinden daha önce XVIII. yüzyılda yapıldığı düşünülmektedir.

YAPININ TANIMI

Hanbaşı Camii'nin güneyinde bulunan çeşmenin kuzey cephesi cami duvarının içine gömülmüş şekillerdir. Yoldan daha düşük bir kotta yapıldığından üç basamakla çeşmeye inilmektedir.

Yuvarlak kemerli bir nişle güneybatı cepheye açılan çeşme 4.40 m. genişliğinde, 2.90 m. yüksekliğinde, 190 m. enindedir (Çizim:30). 3.20 m. genişliğinde, 1.80 m. derinliğindeki nişin içerisinde taslık bulunmamaktadır. Dinlenme sekilerinin de yer almadığı çeşmede zemine bitişik ayna taşının üzerinde tek delikten su akmaktadır. Günümüzde kullanılmayan çeşmenin yalağı da bulunmamaktadır (Resim: 274). Çeşmede süsleme unsurlarına rastlanmamaktadır.

Düzgün olmayan kesme taşlarla yapılan çeşmenin üst kısmında beton onarım izleri görülmektedir.

KATALOG NO : **3.7.28**

YAPININ ADI : **AĞAÇHAN KÖYÜ ÇEŞMESİ**

BULUNDUĞU YER: Çermik, Ağaçhan Köyü

ÇİZİM NO : **31**

RESİM NO : **275-278**

TARİHÇESİ

Çeşme nişinin içerisinde yapım tarihini gösteren bir kitabesi bulunmaktadır. Kitabeye göre çeşme, 1274 (1857) tarihinde yaptırılmıştır (Resim: 275).

Çeşmeye ait 0.68 x 035 m. boyutlarındaki üç satırlık celi sülüs kitabe metni şöyledir.

Kitabe Metni

... محرم ... اکرم ... ایلدی بو جش(م)

ایدوب صرف نقود الحاج حافظ انك بو...

دیدی تاریخ ... زمان هر تشنگان اچون

سنه 1274

Transkripsiyonu

... mahrem ... ekrem ... eyledi bu çeşm

idûp sarf-ı nûkud El-Hâc Hâfız ânın bû...

Didi tarih ... zaman her teşnigan içûn

sene 1274[59]

YAPININ TANIMI

Çermik-Siverek karayolu üzerinde Çermik'e 30 km. mesafede Ağaçhan Köyü'nde bulunmaktadır. Köyün kuzeyinde yer alan çeşme güney yönüne bakmaktadır. Çeşmenin arka kısmı yarıya kadar toprağa gömülmüştür.

Yuvarlak kemerli eyvan şeklinde dışa açılan çeşme bağımsız çeşmeler grubunda yer almaktadır. 3.90 m. genişliğinde, 3.10 m. yüksekliğinde ve 2.40 m. enindeki çeşmenin, 2.30 m. genişliğinde 1.30 m. derinliğinde bir nişi bulunmaktadır (Çizim:31). Nişin ortasında 0.40 x 0.40 m. ölçülerinde bir taslık bulunmaktadır. Taslığın üst kısmına bir kitabe, alt kısmına da oluk şeklinde bir delik yerleştirilmiştir

[59] Kitabeyi okuyan Doc. Dr. Kadir Pektaş'a teşekkür ederim.

(Resim: 276). Yalağı olmayan çeşmenin suyu taşların arasından akmaktadır. Dinlenme sekileri bulunmamaktadır (Resim: 277).

Moloz taş malzemeyle yapılan çeşmede beton sıva ile yapılmış onarım izleri görülmektedir (Resim: 278). Çeşmede süsleme unsurlarına da rastlanmamaktadır.

KATALOG NO : **3.7.29**

YAPININ ADI : **KARŞIYAKA ÇEŞMESİ**

BULUNDUĞU YER : **Çüngüş, Karşıyaka Mahallesi**

ÇİZİM NO : **32**

RESİM NO : **279-283**

TARİHÇESİ

Çeşmenin nişi içerisinde bir yapım kitabesi bulunmaktadır. Kitabeye göre çeşme 1291 (1874) tarihinde yapılmıştır.

Çeşmede yer alan 0.45 x 0.25 m. ölçülerindeki yıpranmış durumdaki dört satırlık Türkçe kitabe kabartma sülüs harflerle yazılmıştır (Resim: 279). Çeşmeye ait kitabe şöyledir:

Kitabe Metni

صاحب الخيرات

نعمان ...

و اوغلی...

سنه 1291

Transkripsiyonu

Sâhibu'l-hayrât ....

Nu'mân .....

Ve oğlu ....

Sene 1291

YAPININ TANIMI

Çüngüş'e giden yolun solunda Hükümet Binası'nın yanındaki mezarlığın güneyinde bulunmaktadır. Çeşmenin arka kısmı toprağa gömülmüş şekildedir.

Batı cepheye sivri kemerli eyvan şeklinde açılan çeşme 3,40 m. genişliğinde 2.10 m. yüksekliğinde ve 1.70 m. enindedir (Çizim:32). 1.90 m. genişliğinde, 1.10 m. derinliğindeki sivri kemerli çeşme nişinin ortasında 0.60 x 0.60 m. ölçülerinde kaş kemerli bir taslık bulunmaktadır. Aynı ölçülerde taslıklar kuzey ve güney iç duvarlarının iç yüzünde de tekrar edilmiştir (Resim: 280). Çeşme nişinin ortasındaki taslığın üzerinde bir kitabe bulunmaktadır. Taslığın alt kısmında, ayna taşının zeminle birleştiği bölümde oluk şeklinde bir delik bulunmaktadır (Resim: 281-282). Oluğun iki yanında sekiler bulunmakta olup çeşmenin yalağı yoktur (Resim: 283).

Çeşme nişinin iç kısmı ve kemerinde kesme taş, diğer bölümlerde moloz taş malzeme kullanılmıştır.

3.8. SARAYLAR VE KONAKLAR

KATALOG NO : **3.8.30**
YAPININ ADI : **BEĞLER SARAYI**
BULUNDUĞU YER : **Çermik, Saray Mahallesi**
ÇİZİM NO : **33-42**
RESİM NO : **284-361**

TARİHÇESİ

Yapıya ait bir kitabe bulunmaktadır. Bu kitabe harem bölümünde hamamın kuzey cephesinde yer almakta olup fetih suresinin ilk ayetlerini içermektedir. Yapının üzerinde kim tarafından, ne zaman yapıldığını gösteren bir yapım kitabesi bulunmamaktadır. F. Kırzıoğlu, sarayın XVI. yüzyıl başlarında Çermik Sancak Beği Hacı Şah Ali Bey tarafından yaptırıldığını kaynak belirtmeden ileri sürmektedir.[60] Kullanılan malzemenin, tekniğin, mimari özelliklerin ve süslemelerin Osmanlı klasik dönem mimarisini yansıtmaktadır. Ayrıca Çermik Sancak Beyliği'ne Welat Bey'den sonra gelen Şah Ali Bey zamanında istikrarlı yönetim ve ekonomik bakımdan güçlü bir dönemde bulunulması, sarayın Şah Ali Bey'in iktidar yıllarında (1517'den önce) XVI. yüzyıl başlarında yaptırıldığını kabul etmemize sebep olmaktadır.

YAPININ TANIMI

Beğler Sarayı, adını verdiği Saray Mahallesi'nde engebeli bir arazi üzerinde yapılmıştır (Resim: 284). Arazi eğimi doğudan batıya doğru yükselmektedir. Güney cephe doğudan batıya doğru ilerleyen yüksek duvarlarla çevrelenmiştir. Birçok bölümü yenilenen saray genellikle iki kat üzerine kurulmuş bazı bölümlerde çekme kat olarak düzenlenmiş üçüncü kata da yer verilmiştir (Çizim:33, Resim: 285). Saray günümüzde işlevini yitirmiş, birçok ailenin kaldığı evler haline getirilmiştir (Çizim: 34, Resim: 286).

Kalan izlerden anlaşıldığı kadarıyla saray, bir avlu etrafında kümelenmiş bölümlerden oluşmaktadır (Resim: 287-288). Bu bölümlerden avlunun kuzey tarafında konumlanmış yapılar günümüzde yıkılmış, yerine yeni evler yapılmıştır (Resim: 289-290). Saray bugün avluyu doğu, batı ve güney yönlerden çevreleyen yapılardan oluşmaktadır (Resim: 291-292). Yüksek muhkem duvarlarıyla sarayın güney cephesi bir kaleyi andırmaktadır. Doğu cephe yapılarla tamamen kapatılmıştır (Resim: 293). Batı cephe de yer yer yıkılan ve değişen dış duvarlara rağmen hâlen eski ihtişamını korumaktadır (Resim: 294).

Harem, Selamlık, Servis bölümleri ve Köşk kısımlarının günümüze ulaştığını tespit ettiğimiz saray bu başlıklar altında ele alınıp incelenecektir (Resim: 295-296).

---

[60] M.Fahrettin Kırzıoğlu, *a.g.e.*, s.279.

Harem

Avlunun güneydoğu köşesinde bulunan yapılar harem bölümü oluşturmaktadır (Çizim:35). Harem bölümü yazlık ve kışlık harem odaları, muayede salonu ve hamamı kapsamaktadır. Sarayın harem bölümüne güney cepheden ve avludan kapılarla giriş sağlanmaktadır. Avludan hareme direk açılan her iki kapı muayede salonuna açılmaktadır. Avludan giriş sağlayan diğer kapı günümüzde ahır olarak kullanılan muayede salonuyla bağlantılı odalara açılmaktadır. Güney cepheden hareme açılan iki kapıdan biri bir holle muayede salonuna geçiş sağlarken diğeri harem bölümündeki değişik amaçlı odalara geçiş sağlamaktadır.

Sarayın harem bölümü güney cephede düz bir hat boyunca ilerlememiştir. Batıya gittikçe kuzeye doğru içe giren yapılar, güney cepheden iki kare kule şeklinde dışa taşırılan harem odalarının her yöne açılmasını sağlamıştır. Güney cephede alt katta açılan mazgal pencerelere yer verilmiştir. Üst katta sivri kemerli pencereler harem bölümündeki köşk odaların dışa açılmasını sağlamıştır.

Harem bölümüne asıl giriş kapısı güney cephede bulunmaktadır (Resim: 297). Güneydoğuda kare bir kule şeklinde dışa taşırılan hareme doğuya bakan bir taç kapıyla girilmektedir. Dikdörtgen formlu düz atkı taşlı kapı açıklığı, üç dilimli kemerle çevrelenmiştir. Kapı kemeri, rumi ve kıvrık dallarla süslenmiş başlıkları bulunan sütunçeler üzerine oturtulmuştur. İki renkli olarak düzenlenen taç kapıdan harem bölümüne açılan bir hôle girilmektedir.

Hôlün duvarlarında mazgal pencerelere yer verilmiştir (Resim: 298). Dikdörtgen hôlün güneyinde bir tulumba bulunmaktadır. Avlu ile arasında büyük bir kot farkı bulunan hôlun kuzeydoğu köşesindeki merdivenler üst kata götürmektedir (Çizim:36, Resim: 299).

Hôlden muayede salonuna açılan üç kemer gözlü yüksekçe bir revaka çıkılmaktadır (Resim: 300). Revak üç kemerle batıdaki muayede salonuna açılmaktadır[61]. Revakın kuzey, güney ve doğusunda odalar bulunmaktadır (Resim: 301). Revakın doğusunda yer alan üç kapıdan biri dikdörtgen odaya, diğeri helaya, ortadaki kapıda zindan olduğu söylenen uzun bir koridorla bunun gerisinde yamuk planlı bir odaya açılmaktadır (Resim:302). Revakın kuzey cephesindeki kapı küçük bir odaya giriş sağlamaktadır. Bu odadan avludan da girişi bulunan dikdörtgen büyük bir odaya girilmektedir. Odalar günümüzde ahır olarak kullanılmaktadır. Buranın harem odaları ile hamam arasındaki bağlantıyı sağlayan bir mekân olduğu düşünülmektedir. Üç kemerle batıya açılan revakın kuzey kemerinin dış kısmı sonradan duvarla örülerek bir oda haline getirilmiştir. Bu odanın kuzey cephesinin ortasındaki büyük kapıyla revakın avluyla bağlantısı sağlanmıştır.

Revakın güney cephesinde yer alan basık kemer açıklıklı üç dilimli kemerli kapı ve iki yanındaki dikdörtgen pencereler biri daha büyük, diğeri küçük birbiriyle bağlantılı iki odaya açıldığı görülmektedir (Resim: 303). Günümüzde bu kapı ve pencereler kapalı olduğundan iki odaya giriş batı yöndeki pencereden sağlanmaktadır

[61] Harem ve Selamlık bölümü revakları arasında kalan iki renkli yivli sütunçelerle hareketlendirilen bu bölümün muayede salonu olduğu düşünülmektedir.

(Resim: 304). Önemli konukların ağırlanması için düzenlendiği düşünülen bu odalar, itinalı bir işçiliğe sahiptir (Resim: 305). Büyük dikdörtgen odanın doğu duvarı niş ve pencerelerle hareketlendirilmiştir (Resim: 306-307). Güney duvarına açılan iki pencerenin yanısıra batıya açılan tek pencere bu odayı aydınlatmaktadır (Resim: 308). Bu odayla bağlantılı diğer oda batı duvarına açılan çok sayıda nişle hareketlendirilmiştir (Resim: 309). Batı ve güney cephelere açılan pencereler odayı aydınlatmaktadır (Resim: 310-311).

Revakın güneydoğusundaki merdivenlerden avluyla arasında kot farkı bulunan köşk oda ve mutfağa çıkılmaktadır (Resim: 312). Basık kemerli bir kapıyla girilen yazlık olarak düzenlenen köşk oda dikdörtgen planlıdır (Resim: 313). Batı duvarı tamamen sağır olarak gerçekleştirilmiş, doğu duvarı da nişlerle hareketlendirilmiştir (Resim: 314). Güney duvarına açılan üç penceresi dışa dikdörtgen açıklıklı sivri kemer alınlıklı yansıtılmıştır (Resim: 315). Pencere aralarına kaş kemerli nişler yerleştirilmiştir (Resim: 316). Odanın kuzeydoğu köşesine hamam yapılmıştır (Resim: 317).

Köşk odanın kuzeyine yerleştirilen mutfak, kareye yakın bir plan göstermektedir. Mutfakta giriş kapısının hemen yanında bir niş ve revaka açılan bir pencereye yer verilmiştir. Mutfağın kuzey duvarı nişlerle hareketlendirilmiş, güney duvarı sağır tutulmuştur. Mutfağın doğu duvarında nişin yanındaki bir kapı ile kiler bölümüne girilmektedir. Kilerde güney duvarındaki nişler dışında bir hareketlilik görülmemektedir.

Avludan büyük bir kapıyla girilen muayede salonunun doğu ve güney kesiminde sıralanmış değişik amaçlı odalar bulunmaktadır (Resim: 318). Harem odaları olarak kullanıldığı düşünülen bu odalar günümüzde bazı değişikliklere uğramıştır (Resim: 319).

Muayede salonunun doğusunda birçok oda bulunmaktadır (Resim: 320). Kuzeydeki odanın kiler, güneydeki odanın ise ocak nişi bulunması sebebiyle mutfak olduğu düşünülmektedir (Resim: 321). Bu iki mekanın güneyine helâ ve doğu cepheden girişi olan bir oda yerleştirilmiştir. Odaların duvarları arasında görülen sütun kalıntıları, bu bölümlerin revak olduğunu göstermektedir. Bu bölüm sonradan oda haline getirilmiştir (Resim: 322). Muayede salonundan bir kapıyla güneyindeki odalara inilmektedir. Aynı bölüme güney cephedeki kot farkından dolayı merdivenlerle de çıkılmaktadır. Merdivenlerle ulaşılan bu bölüm bir hôl şeklinde düzenlenmiş batıya bir mutfak yerleştirilmiştir (Resim: 323). Güney cephede kare bir kule şeklinde dışa taşırılmış bölüm de oda olarak düzenlenmiştir. Odada üç yöne açılan pencerelere yer verilmiştir. Kuzeybatıda hamam olarak düzenlenmiş bölümün bu oda ile bağlantısı koparılmıştır. Hamamın karşısına denk gelen kapı güneydeki merdivenlere açılmaktadır (Resim: 324). Bu bölümde diğerlerinden farklı olarak arazi kademelenmesinden dolayı iki zemin kat daha yapılmıştır. Merdivenlerle inilen alt katın depo, güneye açılan bir kapıya girilen diğer alt katın ahır olarak düzenlendiği görülmektedir.

Hamam, harem bölümünün kuzeydoğusunda yer almaktadır. Dört kubbeli olduğundan bahsedilen[62] hamam günümüzde orijinal halini kaybetmiştir. Duvarlarda künk kalıntıları görülen hamam ev haline getirilmiştir. Hangi odanın hangi işlevi gördüğünü tahmin etmenin oldukça zor olduğu hamamın dış duvarlarında hareketlilik görülmemektedir (Resim: 325). Hamamın günümüzde kuzeydoğu ve kuzeybatı köşelerinden birer giriş bulunmaktadır. Kuzeydoğudaki girişin sonradan açıldığı asıl girişin kuzeybatıdan sağlandığı düşünülmektedir. Hamamın kuzey cephesinin batı köşesinde fetih sûresinin ilk ayetlerinin yazılı olduğu üç satırlık bir kitabe bulunmaktadır (Resim: 326). Güneydoğu köşedeki bölümün külhan olarak kullanıldığı görülmektedir. Külhanın kuzeyindeki dikdörtgen bölümün halvet olarak kullanılmış olabileceği düşünülmektedir. Kuzeybatı köşedeki odanın soğukluk, güneydoğu köşedeki dikdörtgen odanın da soyunmalık olması gerekmektedir (Resim: 327-328). Kuzeydoğu köşede iki, kuzeybatı köşede tek dikdörtgen oda bulunmaktadır. Güneybatı köşede L şeklinde bir koridor ve buna açılan bir oda yer almaktadır. Yapı günümüzde ahır ve depo olarak kullanılmaktadır. Hamamın halvet olarak adlandırdığımız bölümünde taşların dörtgen kesilerek baklava şeklinde yerleştirilmesiyle oluşturulmuş bir süsleme görülmektedir (Resim:329).

Selamlık

Selamlık, avlunun güneybatı köşesinde harem ile servis bölümlerinin arasında bulunmaktadır (Çizim: 37). Selamlık, harem bölümünden bir duvarla ayrılmaktadır. Duvarın orijinalde olup olmadığı tam anlaşılmadığından selamlık bölümünün ön kısmının taşlık olduğu düşünülmektedir[63] (Resim: 330).

Selamlık bölümü güney cephede yüksek kale duvarlarını andırmaktadır. Selamlık bölümü taşlıktan daha kuzeye yerleştirilmiştir. Taşlığın ortası güney cephede yarım yuvarlak bir burç şeklinde dışa taşıntı teşkil etmiştir. Taşlığın güneye taşıntı teşkil eden duvarının batısına taşlığa açılan bir kapı yerleştirilmiştir. Selamlık bölümü üst katı sivri kemerli dikdörtgen pencereler açılmaktadır. Bu pencerelerin yanı sıra selamlık bölümü duvarlarında mazgal pencereler dışında bir hareketlilik görülmemektedir. Selamlık bölümü güney cephesinde yapılar, kademeli olarak kuzeye doğru daralmaktadır. Selamlık bölümünün avluya bakan kuzey cephesinde ise taşlık yüksek olmayan duvarlar ve büyük demir bir kapıyla avluya açılmaktadır. Taşlığa giriş sağlayan kapının batısındaki merdivenler üst kata avludan çıkış sağlamaktadır. Taşlığın ortasındaki merdivenlerden de aynı kata çıkılabilmektedir.

Taşlığın güneyinde yer alan dikdörtgen planlı, tek katlı odanın güney cephesi yarım yuvarlak bir burç şeklinde dışa taşırılmıştır. Burcun iç kısmı günümüzde doldurulmuştur. Kalan izlerden, taşlığın batısında kare payeler üzerinde oturtulmuş üç kemerli iki katlı revakın varlığı anlaşılmaktadır. Revaklar günümüzde duvarla örülerek kapatılmıştır (Resim: 331). Revakların ortasındaki kemer; kapı, diğerleri pencere haline getirilmiştir. Bu kapı ve pencereler, sonradan oda haline getirilen mekanlara açılmaktadır (Resim: 332). Kuzeydeki odanın batı duvarının ortasındaki

[62] M.Fahrettin Kırzıoğlu; *a.g.e.*, s. 279'da "Anılan Saray'ın doğu kesimindeki harem bölümde bulunup çinilerle çok zevkli yerleştirilmiş mozaiklerle süslü bulunan dört kubbeli ve ak mermerle kara taştan yapılmış olup bu yapı sivil mimarlığımızın bir şaheseri sayılır" demektedir.

[63] Harem ve selamlık bölümünü ayıran duvarın orijinalde olup olmadığı, bu bölümün büyük bir taşlık mı yoksa ayrı ayrı muayede salonu ve taşlık mı olduğu tam olarak tespit edilememiştir.

kapıyla L şeklinde bir odaya girilmektedir (Resim: 333). Ahır olarak kullanıldığı düşünülen bu odanın güneye ve batıya açılan pencereleri bulunmaktadır (Resim: 334). Bu bölüme batı cephenin kuzeyinde açılan bir kapıyla da giriş sağlanmaktadır. Doğu-batı doğrultusunda uzanan odanın bir kemerle batı ile bağlantısı kurulmuş, bir kapı ile diğer odaya geçiş sağlanmıştır (Resim: 335).

Ahır bölümünün üst katına (Çizim: 38) çıkış, avlu ve taşlıktan merdivenlerle sağlanmaktadır (Resim: 336). Payeler üzerine oturtulmuş üç kemerli revakın varlığı kalan izlerden anlaşılmaktadır. Revakın gerisinde köşk oda yer almaktadır (Resim: 337). Günümüzde revak kemerleri örülerek kapatılmıştır. Ortadaki kemerin ortasına açılan bir kapıyla yapıya girilmektedir. Revakları birbirinden ayıran kemerler de örülerek birer oda haline getirilmiştir. Revakın güneyindeki oda, güney cepheye açılan iki pencere ve batı duvarına açılan nişlere sahiptir. Ortada hol olarak düzenlenmiş odanın ortasındaki kapıyla köşk odaya girilmektedir (Resim: 338-339). Köşk oda aynı zamanda mescit olarak da düzenlenmiştir (Resim: 340). Köşk odanın güney duvarında yer alan mihrabın iki yanına açılan birer pencere ile oda aydınlatılmıştır (Resim: 341). Odanın doğu ve batı duvarları tamamen nişlerle hareketlendirilmiştir (Resim: 342). Kuzey cephe tamamen düz bir duvar şeklinde yapılmış kuzeybatı köşeye yerleştirilen küçük bir pencere ile haremlik-selamlık usulüne uygun olarak küçük bir pencere ile odanın mutfakla bağlantısı sağlanmıştır (Resim: 343-344).

Revak bölümünün kapatılmasıyla meydana gelen üç odadan kuzeydeki odanın kuzey ve batı duvarları açılan cepheleri, büyüklü-küçüklü birçok nişle hareketlendirilmiştir (Resim: 345). Odanın batı duvarının ortasına yerleştirilen basık kemerli bir kapıyla mutfağa giriş sağlanmıştır (Resim: 346). Mutfağa giriş sağlayan kapının içten iki yanına dikdörtgen, üstüne de sivri kemerli bir niş yerleştirilmiştir (Resim: 347). Mutfağın kuzey duvarı da nişlerle hareketlendirilmiştir (Resim: 348). Güneydeki düz duvarın batısındaki pencere köşk odaya açılmaktadır. Bu pencere mutfaktan köşk odaya ikram yapılması için açılmıştır (Resim: 349). Mutfağın batı duvarındaki kuzeye kaydırılmış kapı mutfağın yemek pişirme bölümüne geçiş sağlamaktadır (Resim: 350). Bu bölümde güney duvarın ortasında bir ocak nişi yer almaktadır. Bu odanın batı duvarına açılan kapıyla kilere girilmektedir (Resim: 351). Kiler bölümünün duvarlarında çok sayıda mazgal pencereye yer verilmiştir. Kuzey ve güney duvarlarında dörder, batı duvarında üç mazgal pencere görülmektedir (Resim: 352).

Hazine Odaları, Muhakeme Salonu ve Servis Bölümleri

Avlunun batı cephesini boydan boya bu bölümler kaplamaktadır (Çizim:39). Dikdörtgen bir alanı kaplayan bölümlerin güneybatı ve kuzeybatı köşeleri kule şeklinde dışa taşırılmıştır. Günümüzde bu bölümler dört ayrı ev olarak kullanılmaktadır. Alt katta her cepheye açılan kapılara yer verilmiştir. Güney cepheye tek, batı cepheye iki, avluya üç, kuzey cepheye iki kapı açılmaktadır. Alt katta kuzey cepheye açılan çok sayıda pencere bulunmaktadır.

Güneydoğuda günümüzde depo olarak kullanılan güney cepheden ve avludan girişi bulunan bölüm duvarlarla odalara ayrılmıştır. İç avluya açılan tek pencere dışında ilk katta pencere görülmemektedir. Giriş kapısının solundaki merdivenler,

çekme kat olarak düzenlenmiş ara kata çıkışı sağlamaktadır. Merdivenlerden, odaların kapıların açıldığı uzunca bir koridora geçilmektedir. Koridorun sağında iki oda yer almakta olup odalardan biri dikdörtgen diğeri kare planlıdır. Koridorun solunda güney cepheye açılan tek pencereyle aydınlatılan bir oda kuzeyde mutfak ve bunun yanında kiler bulunmaktadır. Bu bölümün hizmetli ve muhafız odaları olması muhtemeldir.

Sarayın güneybatı köşesinde hazine odasının alt katı olarak düzenlendiği düşünülen diğer bir odaya batı cepheden basık kemer açıklıklı bir kapıyla girilmektedir. Hiç pencereye sahip olmayan bu oda, günümüzde ahır olarak kullanılmaktadır. Odanın güneybatı köşesinde iki basamakla çıkılan kule şeklinde düzenlenmiş bir oda ile bağlantısı bulunmaktadır. Başka girişi bulunmayan bu bölümde tavana yakın seviyede biri doğuya, diğeri güneye bakan birer mazgal pencere yer almaktadır (Çizim: 40).

Üst kata çıkan merdivenler, dışa taşırılmış mekânın batısına eklenmiştir. Giriş kapısı yıkılarak günümüzde yenilenmiştir. Bu kapıdan girilen uzunca koridorun iki yanına odalara yer verilmiştir. Koridorun kuzeyindeki iki oda özelliğini yitirmiştir. Koridorun güneyinde bir oda ve mutfak bulunmaktadır. Koridorun güneybatı köşesinde mutfak olarak düzenlenmiş bölümün güneye ve batıya açılan birer penceresi bulunmakta olup güneye açılan pencere kulenin üst katına açılmaktadır. Bir bölümü yıkılan kulenin üst katında dört yöne açılan ikişer mazgal pencere olduğu anlaşılmaktadır.

Batı cephede yer alan diğer kapı, avluya da açılan kapısı bulunan bekleme salonu olduğu düşünülen uzunca bir koridora açılmaktadır (Resim: 353). Koridorun kuzeydoğu köşesinde yer alan kapıyla, oldukça özenli olarak yapılmış muhakeme odası olduğu düşünülen bir odaya geçilmektedir (Resim: 354). Koridorun doğu ve batısında iki ayrı merdivenden üst kata çıkılmaktadır (Resim: 355). Kare bir plan gösteren oda, ortada dikdörtgen bir paye ve duvar payeleri üzerinde atılan iki sivri kemerle ortadan ikiye bölünmüştür. Kuzey duvarına açılan içten sivri kemerlerle hareketlendirilmiş dört pencere bu bölümü aydınlatmaktadır. Divan'ın güneydoğu köşesinde avluya açılan bir kapısı bulunmaktadır.

Bekleme Salonunun batısındaki merdivenler ikinci katta bir oda ve bir mutfağa çıkışı sağlamaktadır (Resim: 356). Kuzeydoğu köşedeki dikdörtgen planlı odanın avluya ve kuzeye bakan birer mazgal penceresi mevcuttur (Resim: 357). Bunun batısında yer alan mutfak kuzey ve güney duvara açılan pencerelerden ışık almaktadır (Resim: 358). Bu bölümlerin düzensiz olarak ele alınmış küçük oda hizmetli ve muhafız odalarına ayrıldığını düşündürmektedir (Resim: 359).

Sarayın kuzeybatı köşesinde, kuzey cepheye açılan iki kapıdan biri kule şeklinde düzenlenmiş kare odaya, diğeri ahır olarak düzenlendiği düşünülen başka bir mekâna açılmaktadır. Doğudaki oda, yarısına kadar bir duvarla ortadan ikiye bölünmüştür. Bu bölümlerin üst katına, bekleme salonunun batısındaki giriş kapısının hemen yanından başlayan merdivenlerle çıkılmaktadır. Merdivenlerle ulaşılan kuzeydeki kapı ile kuleye girilmektedir. Sadece batı cepheye açılan tek pencereye sahip olduğu görülen kulenin güneybatı köşedeki kule gibi her yöne açılan

ikişer mazgal pencereye sahip olduğu izlerden anlaşılmaktadır. Her iki kulenin üst katının hazine odası olduğu düşünülmektedir.

Köşk

Köşk sarayın kuzeybatı yönündedir. Hazine, Muhakeme Salonu ile Köşk'ün arasını kapatan duvar bugün yıkık durumdadır. Köşkün doğusu ve batısı günümüzde yeni yapılan yapılarla kapatılmıştır. Güney cephede alt katta bir hareketlilik görülmezken kuzey cephe üç sıra pencereleriyle üç katlı izlenimi uyandırmaktadır. Üst katta her cepheye açılan ikişer pencere bulunmaktadır. Pencereler düz atkı taşlı dikdörtgen formludur. İki katlı köşkün alt katındaki kapısı kapatılmış olduğundan iç kısmına girilememektedir (Çizim: 41, Resim: 360). Üst kata, ahşap merdivenle çıkılan güneydoğu köşedeki basık kemerli kapıyla girilmektedir (Çizim: 42). Üst kat, kuzey duvarda üç, diğer duvarlarda ikişer düz atkı taşlı pencere ile aydınlatılmıştır. Pencerelerin aralarında nişlere yer verilmiş olup bunlardan batı duvardaki ocak nişi olarak düzenlenmiştir (Resim: 361).

Sarayın harem ve selamlık bölümleri köşk odalar, mutfak ve kiler bölümlerinde, revaklarda, harem odalarında, muhakeme salonunda iki renkli kesme taş kullanılmıştır. Sarayın diğer bölümleri moloz taş malzeme ile yapılmıştır.

KATALOG NO : **3.8.31**

YAPININ ADI : **HÜKÜMET KONAĞI**

BULUNDUĞU YER : **Çermik, Kale Mahallesi**

ÇİZİM NO : **42-43**

RESİM NO : **362-382**

TARİHÇESİ

Yapıya ait bir yapım kitabesi bulunmaktadır. Kitabesine göre, yapı 1293 (1876) tarihinde yaptırılmıştır.

İki kemerle avluya açılan üst kat revakının güney yüzündeki üç satırlık yapım tarihini gösteren kitabe tahrip olduğundan dolayı okunamamıştır.

YAPININ TANIMI

Çermik Ulu Camii ile Saray Hamamı'nın arasında yer almaktadır. Rüştiye Mektebi, Telgrafhane ve Hükümet Konağı birlikte planlanmıştır[64] (Çizim:43, Resim: 362). Rüştiye Mektebi, Hükümet Konağı'nın doğusunda bulunmaktadır. Dıştan birbirlerinden bağımsız görünen yapıların iç kısmında kapılarla bağlantı sağlanmıştır.

Rüştiye Mektebi iç sofalı bir ev düzeninde yapılmıştır. Hükümet Konağı ve Telgrafhane güneybatı köşedeki avlunun etrafında konumlanmıştır (Çizim:44, Resim: 363). Rüştiye Mektebi'nin avluyla bağlantısı bulunmamaktadır. Kaymakam odası avlunun kuzeybatı köşesine yerleştirilmiştir. Telgrafhane odaları avlunun kuzey ve doğusunu kapatmaktadır. Rüştiye mektebi telgrafhanenin doğusunda bulunmaktadır. Günümüzde iki ayrı ev olarak kullanılmaktadır. İki katlı yapının alt katları tamamen ahır olarak kullanılmaktadır.

Yapının güney ve doğu cepheleri çevredeki evlerle kapatılmıştır. Kuzeydoğu cephede rüştiye mektebine giriş sağlayan kapı ve üst katlara açılmış çok sayıda pencere bulunmaktadır (Resim: 364). Güneybatı köşede hafif meyilli sokağa uydurulmuş avlu, hükümet konağı ve telgrafhaneye giriş sağlayan iki kapıya sahiptir (Resim: 365). Kapılardan kuzeydekinin sonradan açıldığı düşünülmektedir. Düz atkı

---

[64] *Diyarbakır Salnameleri 1286-1323 (1869-1905)*, C.IV, s.281'de "Çermik Mekteb-i Rüşdiyesiyle Telgrafhane ve Hükümet Konağı Çermik Kasabasında vâki Hükümet konağı pek dayyık ve memurîne istî"âba gayr-i kafi olduğu gibi mekteb-i rüşdi ittihâz olunan harap bir mescid de mektebe elverişli olmadığına ve kasaba-i mezkurede henüz telgrafhane dahi yapılmadığına binaen orada da taraf-ı âli-i vilâyet penâhîden vukû bulan teşvik ile memûrin ve hamiyet mendân ahâli cânibinden ianeten cem edilen meblağdan hükümet konağı ittisâlinde seksen bir liraya mübâya'a olunan hâneni fevkâni ve tahtâni dört odası telgrafhane ve beş odayı havi olan diğer tarafı mekteb-i rüsdi ttihâz ve bahçe ciheti de hükümet konağına ilave ve ifrâz edilerek muamele-i lâzımeleri ifâ ve beş lira da iâneten cenâb-ı vilâyet-penâhilerinden itâ buyurulmuştur" denilmektedir. Buradan yetersiz kalan hükümet konağı, harap olan rüştiye mektebi ve telgrafhanenin halkın yardımlarıyla birbirine bitişik yapıldığı anlaşılmaktadır.

taşlı büyük bir kapıdan girilen avlu düzgün olmayan dikdörtgen bir plan göstermektedir (Resim: 366). Giriş bölümü ortada bir paye ve iki yanda duvarlar üzerine oturtulmuş olup batıdaki daha geniş tutulmuş iki kemerle avluya açılmaktadır (Resim: 367). Giriş revakının batısında yer alan merdivenler üst kata çıkışı sağlamaktadır (Resim: 368). Avlunun kuzey cephesi alt ve üst katlarda dışa açılan revaklarla hareketlendirilmiştir (Resim: 369). Alt katların ahır olarak düzenlendiği düşünülmektedir. Avlunun doğusuna bir oda yerleştirilirken kuzeyi farklı yapılarla kapatılmıştır (Resim: 370).

Yapının kuzey cephesinin doğusunda bulunan yuvarlak kemerli kapıyla, iki katlı rüştiye mektebine girilmektedir. Yapının alt katının ahır, üst katının mektep olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır (Resim: 371). Giriş kapısından dar, küçük bir hole girilmektedir. Holün batı duvarında güneye yerleştirilen bir kapı ahır bölümüne giriş sağlamaktadır (Resim: 372). Güneyde dikdörtgen, kuzeyde kare bir odadan oluşan bu bölümde çok sayıda niş ve pencereye yer verilmiştir. Güneyde dikdörtgen mekânın doğu duvarı ardışık olarak dizilmiş mazgal pencere ve nişlerle hareketlendirilmiştir. Batı duvarında kuzey köşeye yerleştirilmiş günümüzde kapatılmış kapı diğer bölümlerle bağlantıyı sağlanmaktadır. Odanın kuzey duvarının ortasında yer alan kapı kare bir odaya geçişi sağlamaktadır. Kare odanın batı cephesinde hiçbir hareketlilik görülmemektedir. Odanın doğu ve kuzey duvarlarında dışa açılan mazgal pencerelere yer verilmiştir. Hôlün kuzeydoğusundaki merdivenler ikinci kata çıkışı sağlamaktadır. Merdivenlerden doğu cepheyi boydan boya kaplayan uzunca bir sofaya çıkılmaktadır. Kuzey cepheye açılan sofanın güneydoğusunda bir pencere ve niş bulunmaktadır Batı kısımda yer alan odalar alt kat planını tekrar eder şekilde bir dikdörtgen diğeri kare iki odadan meydana gelmiştir.

Yine iki katlı olarak yapılan hükümet konağı ve telgrafhaneye güneybatı köşede yer alan avludan girilmektedir. Avlunun giriş revakın batısında avluya açılan iki kapıdan güneydeki kemerli olarak yapılmış ve kapının üzerine konsollar yerleştirilmiştir. Bu iki giriş kapısından kare ve dikdörtgen planlı odalara girilmektedir. Günümüzde depo olarak kullanılan kare odanın doğu duvarında avluya açılan iki penceresi bulunmaktadır. Ahır olarak kullanılan büyük dikdörtgen oda batı duvarına açılan üç mazgal pencereyle aydınlatılmaktadır. Kuzey cephe hariç doğu ve güney duvarlar nişlerle hareketlendirilmiştir. Kuzey cephe, ard arda iki sivri kemerle avluya açılmaktadır. Kemerlerin gerisinde günümüzde rüştiye mektebinin alt kısmındaki ahırlara bağlantılı bir kapı bulunmaktadır. Avlunun kuzeyinde yer alan iki kemerin doğusuna açılan kapılarla, oldukça geniş dikdörtgen iki paye ve duvarlara oturan güneydeki daha dar tutulmuş üç kemerle kuzey-güney doğrultusunda ikiye ayrılmış bir odaya girilmektedir. Tüm duvarları düz bir şekilde düzenlenmiş odanın güneydoğusundaki kapı çok küçük bir odaya açılmaktadır. Bu bölümü odadan çok, güneyindeki odaya açılan bir hôl olarak düşünmek daha doğrudur. Avlunun doğu cephesini boydan boya kaplayan, avludan da girişi bulunan bu hôl, avluya açılan iki mazgal pencereyle aydınlatılmıştır.

Avluya geçilen revakın batısındaki merdivenlerle üst kata çıkılmaktadır. Üst kat ortada bir paye ve duvarlara dayanan iki sivri kemerle revak şeklinde dışa açılmakta ve payenin üst kısmında kitabe yer almaktadır (Resim: 373-374). Üst kat revakının batısında kaymakam odası olarak düzenlenmiş oda bulunmaktadır (Resim: 375). İki ayrı kapıyla girilen oda daha itinalı bir düzenlemeye sahiptir (Resim: 376).

Batıya üç, güneye ve doğuya ikişer pencere ile açılan bu bölümde aydınlık bir ortam karşımıza çıkmaktadır (Resim: 377). Pencerelerin aralarında kalan duvarlar nişlerle hareketlendirilmiştir. Batı duvarının kuzeyine, kabaralarla süslü bir çırappa[65] yerleştirilmiştir. Kuzeyde yer alan küçük oda, mutfak olarak düzenlenmiştir. Üst kat revakının doğusunda ve güneydoğusunda odalara yer verilmiştir (Resim: 378). Revaka yuvarlak kemerli bir kapı ve pencere ile açılan bu oda doğu duvarındaki üç mazgal pencereyle aydınlatılmıştır. Doğu duvarının kuzeyinde ayrıca bir çırappa bulunmaktadır. Kuzey duvarını yüklük şeklinde derin ve geniş bir niş kaplamaktadır. Odanın güneybatısına açılan başka bir kapı ile üç odaya geçiş sağlayan bir hôle açılmaktadır (Resim: 379).

Yuvarlak kemerli bir kapıya girilen odalardan ilki batı duvarına açılan bir pencereyle aydınlatılmaktadır (Resim: 380). Odanın doğu duvarına açılmış kapı içine giremediğimiz diğer bir odaya açılmaktadır. Güneyde yer alan küçük odanın sonradan duvarla ayrıldığı düşünülmektedir. Odanın batı duvarına açılan iki mazgal penceresi ve doğu duvarına açılmış çok sayıda nişleri bulunmaktadır (Resim: 381). Yapıdaki telgrafhane odaları günümüzde yıkılmıştır (Resim: 382).

Kaymakam odası olarak kullanılan bölüm ve kemerlerde kesme taş, diğer bölümler de moloz taş malzeme kullanılmıştır.

[65] Çırappa: Isınma sisteminin bulunmadığı evlerde, ısınmak için, ocağın kor haline getirilerek üzerine konduğu daire kesitli niş.

3.9. EVLER

KATALOG NO : **3.9.32**
YAPININ ADI : **ADİL TEKİN EVİ**
BULUNDUĞU YER : **Çüngüş, Camii Kebir Mahallesi**
ÇİZİM NO : **45-48**
RESİM NO : **383-409**

TARİHÇESİ

Yapıya ait bir yapım kitabesi bulunmaktadır. Kitabede 1296 (1876) tarihi verilmektedir.

Yapının batı cephesinde ard arda gelen ikinci giriş kapısının üzerindeki kitabenin kısa metni şöyledir:

Kitabe Metni

ماشاء الله
بسم الله الرحمن الرحيم
1296

Transkripsiyonu

Maşallah

Bismillahirrahmanirrahim

1296[66]

YAPININ TANIMI

Çüngüş'ün Camii Kebir mahallesinde Çüngüş'e hakim bir yerde kurulmuştur. İç sofalı evler grubuna giren zemin katla birlikte dört katlı yapı, oldukça geniş bir alanı kaplamaktadır. Güney cephede görkemli bir görünüşe sahip yapı, kuzey cephede arazi kademelenmesinden dolayı tek katlı bir yapı izlenimi vermektedir. Evlerin arasına sıkıştırılmış yapının doğu cephesinin büyük bölümü evlerle kapatılmıştır. Doğu ve kuzey cephedeki kapılar ise dar sokaklara açılmaktadır (Resim: 383).

Güney cepheden bakıldığında önde küçük üç katlı, arkada büyük dört katlı iki farklı binadan oluşmuş gibi görünen yapı bir bütün teşkil etmektedir (Resim: 384). Cepheden dışa taşırılmış üç katlı ön bölüm, yapıya hafif batıya kaydırılmış bir T şekli vermektedir (Resim: 385). Yapının güney ve doğu cephesine pencereler

[66] Kitabeyi okuyan Uzm. Dr. Burhanettin Güneş'e teşekkür ederim.

açılmıştır. Güney cepheye açılan iki sofaya yer verilmiştir. En üst katta bir sütunla ortadan ayrılan sofanın önünde teras bulunmaktadır. Yapının tüm cephelerinde kapılar yer almakta, her cephedeki kapı farklı katlara giriş sağlamaktadır. Güney cephenin ortasındaki zemin kata giriş sağlayan kapı, gösterişli bir kompozisyona sahiptir (Çizim:45, Resim: 386). Basık kemer açıklıklı kapı, rumi motifli konsollar üzerine oturan sütunların taşıdığı sivri kemerle çevrelenmiştir. Boş bir kitabeliği bulunan kapının üst kısmı da konsollarla hareketlendirilmiştir (Resim:387). Birinci kata giriş sağlayan kapı batı cephede bulunmaktadır (Çizim:46, Resim: 388). Batı cephedeki giriş ard arda iki kapı şeklinde düzenlenmiştir. İç kısımdaki kapının üstüne kitabe yerleştirilmiştir. Ahşap çift kanatlı olan her iki kapı, duvar içine ilerleyen ahşap dayak sistemiyle kapatılmışlardır. İkinci kata (Çizim:47) yapının içinden merdivenlerle çıkılmaktadır. Kuzey cephede en üst kata giriş sağlayan üç kapı açıklığı bulunmaktadır (Çizim:48). Basık kemer açıklıklı tek ahşap kanatlı bu kapılardan ortadaki divanhane bölümüne, kuzeydoğu köşedeki odalara, kuzeybatı köşedeki sonradan çatıyla kapatılmış oda olması muhtemel terasa açılmaktadır (Resim: 389). Doğu cephedeki basık kemer açıklıklı kapı birinci kata giriş sağlamaktadır.

Dar bir alanı kaplayan zemin kata giriş iki kapıyla sağlanmaktadır. Güney cephenin ortasında anıtsal bir taç kapıyla yapının aralık bölümüne girilmektedir. Aralık bir kemerle iki bölüme ayrılmış ve iki katıda kaplayacak yükseklikte yapılmıştır (Resim: 390). Taç kapının karşısında yukarıya çıkışı sağlayan merdivenler yerleştirilmiştir (Resim: 391). Aralıktan günümüzde ahır olarak kullanılan iki dikdörtgen odaya geçilmektedir. Zemin kata giriş sağlayan diğer kapı, doğu cepheye açılmıştır. Basamaklarla inilen basık kemerli kapıyla girilen bölümün batı taraftaki odalarla bağlantısı kurulmamıştır. Bu bölüm L şeklinde bir koridor ve bir kapıyla koridora açılan bir odadan oluşmaktadır. Zemin kat yapının diğer katlarına göre oldukça dar bir alanı kaplamaktadır.

Birbirinden bağımsız evler gibi gözüken birinci katta bağlantıyı sağlayan kapılar olduğu fakat günümüzde bu kapıların kapatıldığı kalan izlerden anlaşılmaktadır. Güney giriş kapısının karşındaki merdivenlerden çıkılan L şeklindeki koridora açılan iki oda bulunmaktadır. Koridorun batısında bulunan küçük oda hamam işlevini görmektedir. Merdivenlere bitişik diğer oda yatak odası işlevini görmektedir. Yine koridorun doğusunda ikinci kata çıkışı sağlayan taş merdivenler yer almaktadır.

Batı cephede basık kemerli anıtsal kapı birinci kata açılmaktadır (Resim: 392). Bu kapı bir koridora açılmakta, koridorun kuzeyinde dört oda bulunmaktadır. Koridorun sonunda karşımıza ikinci bir anıtsal basık kemer açıklıklı kapı çıkmaktadır (Resim: 393). Yapının yapım tarihini gösteren kitabenin yer aldığı kapının üstünde Hz. Süleyman mührü ve ay yıldız motifine yer verilmiştir (Resim: 394). Gerek dışta gerekse içte iki büyük kapıya yer verilmesi güvenliği sağlamak açısından olmalıdır. Her iki kapı kanatları duvar içinde ilerleyen ahşaptan oluşan dayak sistemiyle kapatılmıştır (Resim: 395). İki anıtsal kapıdan girildikten sonra aralık olarak adlandırılan bölüme geçilmektedir. Mekan bir basık kemerle ikiye bölünmüş, kemerin hemen batısına bir pencere ve günümüzde kapatılmış bir kapı yerleştirilerek güneyde farklı bir yapı gibi gözüken bölümlerle bağlantı kurulmuştur.

Aralığın doğusu ahır olarak düzenlenmiştir. Kemerin kuzeydoğu köşesine yerleştirilen merdiven üst kata çıkışı sağlamaktadır.

İkinci kata güneyde ve doğuda yer alan merdivenlerden de çıkış sağlanmaktadır. Güneydeki merdivenlerden oda kapılarının açıldığı L şeklinde düzenlenmiş dışa sivri bir kemerle açılan sofaya çıkılmaktadır (Resim: 396). Sofanın batısındaki kapıdan mutfak bölümüne girilmektedir (Resim: 397). Mutfağın batı cephesinin ortasına bir ocak nişi iki yanına da birer niş yerleştirilmiştir. Mutfağın kuzeydoğu köşesindeki merdivenler basık ve kot farkı bulunan bir odaya geçiş sağlanmaktadır. Diğer odalara göre çok serin olan bu odanın sadece bir nişi ve sofaya açılan iki büyük penceresi bulunmaktadır. Sofanın iki yanında oturma, dinlenme, misafir ağırlamaya yönelik düzenlenmiş birer oda yer almaktadır (Resim: 398). Her iki oda da güney duvarında pencerelere ve nişlere yer verilmiştir. Mutfak, oda ve sofadaki tüm nişler kaş kemerli olarak yapılmıştır.

Günümüzde güneydeki odalarla bağlantısı koparılmış doğu taraftaki bölümün aralık bölümüne merdivenlerle çıkılmaktadır. Merdivenlerin etrafında musandra denilen merdiven korkuluğuna yer verilmiştir. Aralığı açılan iki kapıdan kuzeydeki mutfağa açılmaktadır (Resim: 399). Aralığa açılan diğer kapı doğu cepheyi boydan boya kaplayan odaya aittir (Resim: 400). Odanın güneye açılan iki penceresi ve duvarlarında nişleri bulunmaktadır (Resim: 401). Kuzey cepheye ahşaptan yapılmış dolap yerleştirilmiştir.

Batı duvarında dıştan merdivenlere çıkılan kapıdan bir aralık ve buna açılan özelliğini yitirmiş bölümlere geçilmektedir. Bu bölümde odaları ayıran duvarların sonradan yapıldığı aslında mekanın bir bütün olduğunu düşünmekteyiz. Aralık bölümünün zemini altıgen ve kare döşeme taşlarıyla kaplıdır. Odaların zemini ahşap kaplanmıştır (Resim: 402). Üst örtü ahşaptandır. Bu kattaki tüm pencereler dışa dikdörtgen formlu yansırken içe yuvarlak kemerli eyvan şeklinde açılmışlardır.

En üst kata kuzey cephede açılan üç kapıyla girilmektedir. Batıda yer alan kapı yıkık bir odaya açılmaktadır. Kuzey cephede ortada yer alan kapı divanhane bölümüne açılmaktadır (Resim: 403). Divanhanenin iki yanında ikişer oda düzenlenmiştir. Divanhane ortada sütuna oturan iki hafif sivri kemerle terasa açılmaktadır (Resim: 404). Divanhanenin kuzeybatı köşesindeki merdivenlerin etrafına musandra yerleştirilmiştir. Divanhanenin kuzeybatı köşesine mutfak yer almaktadır (Resim: 405). Güneybatı köşede yer alan köşk odaya divanhaneden basık kemer açıklıklı eyvan şeklinde bir kapıyla girilmektedir. Oda da kapının hemen yanında ahşap dolap ve hamam bulunmaktadır (Resim: 406). Batı duvarında bir çırappa ve iki nişe yer verilmiştir. Oda güneydeki terasa iki pencereyle açılmaktadır (Resim: 407). Divanhanenin güneydoğu köşesindeki oda da köşk oda olarak düzenlenmiştir. Bu odanın da güney duvarına açılmış iki penceresi bulunmaktadır (Resim: 408). Kuzeydoğu köşede divanhaneye açılan kapıdan dışa açılan penceresi bulunmayan odanın kiler olarak kullanıldığı düşünülmektedir. Kuzey duvarında doğu köşedeki kapı L şeklinde bir koridora ve bir odaya açılmaktadır. Divanhane bölümünün ve odaların zemini taş döşelidir (Resim: 409).

Üst örtü ahşap kirişlerin üzerini örten düz damdır. İlk iki katta çok az pencereye yer verilmiş ve moloz taş kullanılmıştır. Son iki katta bol bol pencerelere yer verilmiş ve kesme taş malzeme kullanılmıştır.

KATALOĞ NO : **3.9.32**
YAPININ ADI : **CEMALLETTİN AKGÜN EVİ**
BULUNDUĞU YER : **Çüngüş, Camii Kebir Mahallesi**
ÇİZİM NO : **49-51**
RESİM NO : **410-428**

TARİHÇESİ

Yapıyı yapan, yaptıran hakkında bilgi bulunmamaktadır. Doğu cephenin ortasında bulunan taç kapının üzerindeki kitabelik bölümü boş bırakılmıştır. Batı cephedeki kapının yanındaki nişin üstünde özenli bir şekilde yazılmış 1882 tarihi okunmaktadır.

YAPININ TANIMI

Çüngüş'ün Kale Mahallesi'nde Çüngüş'e hakim bir konumda kademeli bir arazi üzerine yerleştirilmiştir. Kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen bir alana oturan yapı zemin katla birlikte üç katlıdır (Resim: 410). Yapının doğu cephesi bol pencereli iken diğer cephelerde hareketlilik görülmemektedir. Batı cephe yeni yapılan evlerle tamamen kapatılmıştır. Yapı ile evlerin arası üstten kapatılarak bir koridor haline getirilmiştir.

Bol sayıda pencere ile hareketlendirilmiş doğu cephe dışında yapıda dıştan fazla bir hareketlilik görülmemektedir. Yapının zemin katına giriş doğu cepheden bir taç kapıyla sağlanmaktadır (Çizim:49, Resim: 411). Basık kemer açıklıklı, sivri kemer alınlıklı, dikdörtgen formlu cephede dışa taşırılmış kapının eyvan şeklinde dışa açılan kemerinin ayakları rumi motiflerle süslü konsollar üzerine oturtulmuş ve ayakların üzeri rumi, palmet, kıvrık dal, gülbezek, lale ve çiçek motifleriyle süslenmiştir (Resim: 412). Aynı motifler kapıya giriş sağlayan basık kemerin kilit taşında da tekrar edilmiş, kemerin iki yanına altı kollu yıldızlardan gelişen madalyon yerleştirilmiştir. Kilit taşının üst kısmında boş bir kitabelik bulunmaktadır. Kapının en üstüne altı kollu çiçek ve rumi motifleri diagonal bir şekilde yerleştirilmiştir. Güneyde iki, kuzeyde üç, mazgal pencere kapının iki yanında zemin katı hareketlendirmektedir.

Farklı kalitedeki taşların diziliş şekliyle birinci kat ayrılmıştır (Çizim:50). Doğu cephede ikinci katta altı pencereye yer verilmiştir. Çiçek motifleriyle süslenmiş konsollarla ayrılan ikinci katı (Çizim:51) doğuda iki, güneyde tek kuzeyde iki pencere aydınlatmaktadır (Resim: 413). Bu pencereler dışında kuzey, güney ve doğu cephelerde mazgal pencereler görülmektedir (Resim: 414). Pencereler düz atlı taşlı, dikdörtgen formlu ve sivri kemer alınlıklıdır. Batı cephede güneye kaydırılmış basık kemer açıklıklı kapı ve bir niş görülmektedir. Batı cephedeki bu kapı birinci kata açılmaktadır (Resim: 415). Nişin üzerinde yapının yapım tarihi yazılıdır (Resim:416). Yapının kuzey duvarı moloz taştandır. Bunun dışında tüm duvarlar sarı küfeki taştan yapılmıştır. Yapının üst örtüsü düz damdır.

Doğu cephenin ortasında yer alan taç kapı zemin katta aralığa giriş sağlamaktadır (Resim:417). İç mekânda aralığa açılan üç oda kapısı yer almaktadır (Resim: 418). Bu kapılardan ikisi batı cephedeki ahır olarak kullanılan bölüme geçiş sağlamaktadır. Bu bölümde herhangi bir hareketlilik görülmemekte, bir kapıyla ikinci bir ahır bölümüne geçilmektedir. Aralığın güneybatı köşesine yerleştirilen kapı mutfağa geçiş sağlamaktadır. Mutfak bölümünde pencere ve nişlere yer verilmiştir. Aralığın kuzeybatı köşesinde ortadan bir ahşap direkle ikiye ayrılmış çift kanatlı kapı, kuzeydoğu köşedeki odaya giriş sağlamaktır. Odanın doğuya açılan iki mazgal penceresi ve güney cephenin ortasında bir nişi bulunmaktadır. Üst örtü ahşap kirişler üzerine ahşap örtülüdür.

Aralığın kuzeybatı köşesine yerleştirilmiş merdivenler üst kata çıkışı sağlamaktadır. Merdivenlerin yanına yerleştirilmiş bazalt taşından sütunun aralığın üst örtüsünü taşıdığı fakat zamanla düştüğü ve yerine ahşap kolonlar kullanıldığı düşünülmektedir. Aralık, oda ve mutfağın zemini düzgün taş döşelidir. Birinci katta L şeklinde düzenlenmiş aralık bölümünün doğu cepheye açılan tek penceresi bulunmaktadır (Resim: 419). Aralığa bir kapı ile açılan kuzeydoğudaki dikdörtgen oda dört pencereyle aydınlatılmıştır (Resim: 420). Aralığın batı cephesine yerleştirilmiş iki kapıdan kuzeydeki kapı, penceresiz, karanlık bir odaya açılmaktadır (Resim: 421). Güney taraftaki diğer kapı mutfağa açılmaktadır. Mutfağın batı duvarında açılmış bir ocak nişi bulunmaktadır. Mutfağın karşısında küçük bir oda yer almaktadır. Batı cephede güneye kaydırılmış basık kemerli kapıdan kuzeydeki oda ve aralıkla bağlantısı koparılmış ince uzun bir koridora girilmektedir. Koridorun güneyine açılan bir kapıyla dikdörtgen bir odaya girilmektedir. Odanın batısına bir ahşap dolap yerleştirilmiştir. Güneye ve doğuya açılan ikişer pencere ile odanın aydınlatılması sağlanmıştır. Doğu, kuzey ve güney cephelere birer niş yerleştirilmiştir. Doğu cephedeki pencerelerin önünde ahşap bir sedir bulunmaktadır. Birinci katın zemini sonradan betonla sıvanmıştır. Örtü ahşaptır.

Koridorun doğusundaki ahşap merdivenler ikinci katta sofaya açılmaktadır. Sofa günümüzde ortadan bir duvarla ayrılmıştır. Orijinalde tüm oda kapılarının bu geniş sofaya açıldığı düşünülmektedir (Resim: 422). Kuzey cephede iki odaya yer verilmiştir. Kuzeydoğu ve güneydoğudaki odalar birer köşk oda olarak düzenlenmiştir (Resim: 423). Simetrik olarak aynı planı yansıtmaktadırlar. Batı cephelerine boydan boya ahşap bir dolap yerleştirilmiştir (Resim: 424). Doğu cepheye açılan iki, kuzey cepheye açılan iki pencereyle odaların aydınlanması sağlanmıştır (Resim: 425). Pencereler içe eyvan şeklinde açılmış ve doğudaki pencerelerin önüne sedir yerleştirilmiştir (Resim: 426). Odaların kuzey ve güney duvarlarında birer nişe yer verilmiştir (Resim: 427). Kuzeybatı köşedeki küçük odanın kuzeye açılan tek penceresi ve batı duvarına açılmış iki nişi bulunmaktadır. Sofanın batı duvarındaki kapının orijinalde dıştan merdivenlerle çıkılan bir kapı olduğu düşünülmektedir. Sofanın batısında mutfak bulunmaktadır. Mutfağın batı duvarında yer alan bir ocak nişi dışında güneydoğuyu açılan bir kapısı bulunmaktadır (Resim: 428). Bu kapı kiler olarak düzenlenmiş küçük bir odaya açılmaktadır. Ahşap olduğu tahmin edilen zemin günümüzde betonla sıvanmıştır.

Üst örtü ahşaptır. Yapı doğu, güney ve kuzey cephenin yarısına kadar kesme taşla yapılmıştır. Batı cephe ve kuzey cephede moloz taş malzeme de kullanılmıştır.

KATALOG NO : **3.9.33**
YAPININ ADI : **NEZİR AKMEŞE EVİ**
BULUNDUĞU YER : **Çüngüş Köprüsü Yanı**
ÇİZİM NO : **52-54**
RESİM NO : **429-441**

TARİHÇESİ

Yapının doğu cephesinde yer alan üç ayrı giriş kapısının üzerinde üç ayrı kitabe bulunmaktadır (Resim: 429). Zemin kata giriş sağlayan kapının üzerinde sadece yapım tarihi yeralmaktadır (Resim: 430). Birinci kat giriş kapısının üzerinde bir dua kitabesine yer verilmiş ve yapım tarihi tekrarlanmıştır (Resim: 431). Evin kim tarafından yaptırıldığını gösteren kitabe ise ikinci kata giriş sağlayan kapının üzerine yerleştirilmiştir (Resim: 432).

Kitabelerden yapının 1326 (1908) R.1324 tarihinde İbrahim Çavuş tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır (Resim: 433).

Birinci kat giriş kapısı üzerindeki kitabe şöyledir.

Kitabe Metni

... سنده شاه دورانك بو كون

بو مسافرخانه اولدى منتظم

سنه 1326

ابراهيم چاوش

بارك بانى (؟) ...

طوتدى اهل غريبى بك محترم

سنه 1324رومى

Transkripsiyonu

".... sinde şâh-ı devrânın bu gün

Bû misafir hâne oldû muntazam

Sene 1326 (M.1908)

İbrahim Çavuş

Bârik bânî (?)....

Tutdû ehl-i ğarîbî pek muhterem

Sene 1324 Rûmî (M. 1908)[67]

İkinci kat giriş kapısının üzerindeki sülüs kitabe şöyledir.

Kitabe Metni

دشدی جوهر تاریخك ابراهیم چاوش کوشکنه

قصر حور... رعنا باب ... و بالاسی

1326

Transkripsiyonu

Düşdü cevher târihin İbrahim Çâvuş Köşküne

Kasr-ı hür ... ra'nâ .... bâb ve bâlâsî 1326[68]

YAPININ TANIMI

Çüngüş Köprüsünün hemen sağında, eğimli bir arazi üzerine, inşa edilen ev, kuzey cephesi kayalara oturtulmuş bir zemin kat üzerinde iki katlı bir yapı sergilemektedir.

Doğu-batı doğrultusunda kareye yakın dikdörtgen bir alanı kaplayan üç katlı yapıda pencere ve sofaların açıldığı güney cephenin önü, yüksek bir avlu duvarıyla çevrelenmiştir. Evin güney cephesine bitişik olan, doğu ve batıda birer kapıyla girilen avlu kısmının sonradan yapıya eklendiği söylenmektedir (Resim: 434). Yarıya kadar doğal kayalara oturtulan batı cephe, alt ve üst kata açılan pencerelerle hareketlendirilmiştir (Resim: 435). Güney cephede iki pencere zemin katı aydınlatmaktadır. Orijinalliği bozulmamış birinci katta ortada sofa ve iki yanında ikişer pencere görülmektedir. Kalan izlerden alt katın bir tekrarı niteliğinde olduğu düşünülen üst katta, günümüzde orta kısımda bir kapı ve iki yanında dışa açılan büyük birer pencereye yer verilmiştir. Doğu cephede üç ayrı kapı üç ayrı kata girişi sağlamaktadır (Çizim:52). Zemin kata girilen kapının hemen yanından başlayan beş basamaklı merdivenle, birinci kata götüren kapıya geçilmektedir (Çizim:53). Üst kat giriş kapısı bu kapıyla aynı hizada olup demir merdivenle çıkılmaktadır (Çizim:54). Kapılar basık kemerli olarak düzenlenmiştir. Doğu cephede yer alan iki üst kat penceresi ile tek alt kat penceresi batı cephede de simetrik olarak aynen düzenlenmiştir (Resim: 436). Yapının kuzey cephesi evlerle kaplıdır (Resim: 437). Dıştan kırma çatı ile örtülmüştür.

Günümüzde ahır olarak kullanılan zemin kata, doğu cephedeki basık kemerli kapıdan girilmektedir. Kuzey yönden doğal kayalara oturtulmuş yapının ortasında iki kare payeye yer verilmiştir. Güney duvarındaki iki mazgal pencere dışında bu katta herhangi bir hareketlilik görülmemektedir.

---

[67] Kitabeyi okuyan Uzm. Dr. Burhanettin Güneş'e teşekkür ederim.
[68] Kitabeyi okuyan Doc. Dr. Kadir Pektaş'a teşekkür ederim.

Simetrik bir plan arzeden birinci katta ortada yeralan sofa güney cepheye açılmaktadır (Resim: 438). Sofanın her iki yanında güneye yerleştirilmiş iki dikdörtgen oda, bunların gerisinde iki küçük odaya yer verilmiştir. Bu kata, kuzeydoğu yöndeki sekiz basamaklı merdivenle çıkılmaktadır. Kuzey köşelerine yerleştirilmiş dikdörtgen formlu bir kapıyla girilen odaların güney duvarlarında ikişer mazgal pencereyle açılmıştır. Odaların sofaya açılan birer küçük pencereleri bulunmaktadır. Doğudaki odanın doğu duvarına bir niş ve dışa açılan bir mazgal pencere açılmıştır. Batıdaki odanın batı duvarında da aynı düzenleme tekrarlanmıştır (Resim: 439). Kuzeybatı köşede yer olan küçük dikdörtgen oda, mutfak olarak düzenlenmiştir. Sofadan bir kapıyla girilen bu bölüm biri sofaya, diğer ikisi batı duvarına açılan üç pencereyle aydınlatılmıştır (Resim: 440). Mutfağın karşısında, kiler olarak düzenlenmiş yamuk planlı oda yer almaktadır. Kilerin güney cephesine bir mazgal pencere ve bir niş yerleştirilmiştir.

Birinci kata giriş sağlayan kapının tam üstünde basamaklarla çıkılan basık kemerli kapı ikinci kata girişi sağlamaktadır. Kapının hemen güneyine mazgal pencere yerleştirilmiştir. Güney cepheye eyvan şeklinde açılan L şeklindeki sofanın doğu ve batı cephelerine odalar yerleştirilmiştir (Resim: 441). Sofadan bir kapıyla girilen doğuda yer alan tek oda; güneyde düz atkı taşlı tek, doğuda iki mazgal ve sofaya açılan tek küçük pencereyle aydınlatılmıştır. Sofanın batısında iki odaya yer verilmiştir. Güneybatı köşedeki büyük oda dikdörtgen planlıdır. Kuzeybatı köşedeki küçük oda, alt katta olduğu gibi mutfak olarak düzenlenmiştir. Yapı içten düz örtüdür. Duvarları tamamen sıvanmıştır. Yapıda herhangi bir süs unsuruna rastlanmamıştır.

Pencere ve kapı çerçeveleri kesme taş, kapıları ahşaptan yapılan evin diğer bölümleri moloz taş malzeme ile inşa edilmiştir.

4. DEĞERLENDİRME

4.1. PLAN VE MEKAN ANLAYIŞI

4.1.1. CAMİLER

İslam dininin bir simgesi olan camiler, İslam'ın kabul edildiği her bölgede uygulandığı gibi bu bölgede de erken tarihlerden itibaren mimarideki yerlerini almışlardır. İslam dininin yayıldığı geniş coğrafi sınırlar içinde değişik biçimlerde tasarlanan cami plan tiplerinden üçü Çüngüş ve Çermik ilçelerinde kullanılmıştır.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde camilerde sevilerek uygulanan enine plan şemasına hemen her dönemde rastlamak mümkündür. Bölgede yaygın bir şekilde kullanılan enine planın Çüngüş ve Çermik'te de örneklerine yoğun bir şekilde rastlanmaktadır. Artuklu döneminden günümüze ulaşan ve cami mimarisinin Anadolu'daki en erken tarihli örneklerinden biri sayabileceğimiz Çermik Ulu Camii, mihraba paralel üç sahınlı bir düzenlemeye sahiptir. Cami kareye yakın dikdörtgen bir plan arzetmektedir. Enine planlı yapılarda kareye yakın dikdörtgen plan şeması karşımıza fazla çıkmamaktadır. Bu da kareye yakın dikdörtgen plana sahip caminin doğu duvarının yıkıldığı ve yıkılan bölüme Şah Ali Bey Camii'nin eklendiği izlenimini uyandırmaktadır. Daha geç dönemlerde yapılmalarına karşılık Çarşı Camii ve Ali Bey Camii mihraba paralel üç sahınlı dikdörtgen planlı düzenlemeleriyle Çermik Ulu Cami'yle aynı plan şemasını yansıtmaktadırlar. Mihraba paralel dört sahınlı mihraba dikey dikdörtgen planıyla Hanbaşı Camii, enine düzenlemenin farklı bir uygulaması olarak karşımıza çıkmaktadır. Yine mihraba paralel iki sahınlı Ulya Camii, cemaatle namaz kılmaya en elverişli enine planın küçük yerleşim birimlerinde her dönemde sevilerek kullanıldığı göstermektedir.

Gazneliler döneminde ortaya çıkan, Artuklular döneminde asıl gelişimini yaşayan enine plan şemasının Anadolu'daki ilk örneğine Diyarbakır Ulu Camii hanifiler bölümünde (1091-1092) rastlanmaktadır. Mardin Kızıltepe Ulu Camii (1204), Bitlis Ulu Camii (1150), mihraba paralel sahınlı olmalarına rağmen mihrap önü kubbeleriyle bu plan şemasından ayrılmaktadırlar[1] Diyarbakır Fatih Camii'nin şafiler bölümü (1515-1521), Hacı Büzürk Mescidi (XV. yy.) enine planın daha geç dönemlerde uygulama alanı bulduğu camilerdendir.[2]

Çermik Ulu Camii ve Çarşı Camii'nde sahınlarda görülen çarpıklığın arazinin konumuna uydurma ve geçirilen onarımlardan kaynaklandığı düşünülmektedir. Arazinin konumuna uydurmak amacıyla sahınların çarpık yapılmasını Diyarbakır

---

[1] Metin Sözen, *Diyarbakır'da Türk Mimarisi*, İstanbul, 1971, s.38-42, 76-80, 92-93; Rahmi H. Ünal, *a.g.e.*, s.39-45; Ara Altun, *a.g.e.*, s.44-60, 79-99; Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı*, C.I-II, Ankara, 1990, s.130-134, 139-141, Orhan C.Tuncer, *Diyarbakır Camileri*, Ankara, 1996, s.37-44, 115-117.

[2] Orhan C. Tuncer, *a.g.e.*, s. 101, 107.

Hindibaba Mescidi (XV. yy. II. yarısı), Şeyh Yusuf Mescidi (1468)'nde de görülmektedir.[3]

Çermik Ulu Camii'nde görülen kalın payeler ve kalın kemerler ilk dönemlerde kullanılmıştır. Kalın ayak ve kemerler mimari bütünlüğü bozmaktadır. Mimari geliştikçe payelerin daha inceldiği yükseldiği ve genişlediği görülmektedir. Çarşı Camii'nde daha ince payeler ve geniş kemerlerle daha ferah bir uygulamaya yer verilmiştir. Çüngüş Ulu Camii, Ulya Camii ve Hanbaşı Camii'nde payelerin yerini sütunların aldığı görülmektedir.

İslam mimarisinde yaygın olarak uygulama alanı bulamayan derinlemesine dikdörtgen planın, incelediğimiz yapılar içindeki tek örneği Çüngüş Ulu Camii'dir. Derinlemesine planın Hıristiyan mimarisinde yaygın olarak tercih edildiği ve mimarimizde kiliselerden alınarak kullanıldığı ileri sürülmektedir. [4]. Kiliseden çevrildiği ileri sürülen camide, kiliseye özgü bir işarete rastlanmamıştır. Cami mimarisi de derinlemesine plan gelişmeye elverişli olmadığı için fazla kullanılmamıştır. Mimari bütünlüğü sağlayamamış, küçük yerleşim birimlerinde özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde derinlemesine plan yaygın bir kullanım alanı bulmuştur. Bitlis Şeyh Seyyid İbrahim Mescidi (1620 - 1621) ve Muş Yünören Köyü Camii derinlemesine planlı camilerdendir.[5] Üzerlerinin beşik tonozla örtülü olması yönüyle Çüngüş Ulu Camii'nden ayrılırlar.

Türk mimarisinde camilerde kare planlı, tek kubbeli plan yaygın olarak kullanılmıştır. Selçuklu ve Beylikler dönemlerinde kullanılan bu plan şeması Osmanlı döneminde ilk başlarda küçük ölçekli yapılarda kullanılmış, daha sonra geliştirilen mimari sistemin ana öğesi haline gelmiştir[6]. Uygulaması kolay, ekonomik külfeti daha az olduğu için taşrada ilk sırada tercih edilen[7] kare planlı tek kubbeli camilerin iki ilçedeki tek örneği Çermik Şah Ali Bey Camii'dir. Yapı, kare planlı, tek kubbeli ve pramidal külâhlıdır. Diyarbakır Kasım Padişah Camii (1500), Erzurum Gürcü Kapısı Camii, Erzurum Caferiye Camii (1645) kare planlı tromp geçişli tek kubbeyle örtülü camilere bölgedeki örneklerdendir.[8] Duvarların tromp hizasında kör kemerlerle hareketlendirilmesi Diyarbakır Behram Paşa Camii (1572)'nde de görülmektedir.

Dış görünüş açısından yapının en çok dikkat çekici yönü, kubbeyi örten pramidal külâhtır. İçten kubbe, dıştan pramidal külâh uygulaması Diyarbakır yöresinde geniş bir uygulama alanı bulmuştur. Külah dıştan kiremit kaplanmıştır. Silvan Ulu Camii (1352-1357), Çüngüş Hamamı (XVII.yy.) Silvan Kara Behlül Camii (XVI.yy'ın II.yarısı), Hazro Ulu Camii(XVI.yy. sonu - XVII.yy. başı)[9],

---

[3] Orhan C. Tuncer, *a.g.e.*, s. 72, 73.

[4] Doğan Kuban, *Osmanlı Dini Mimarisinde İç Mekanın Teşekkülü, Rönesansla Bir Mukayese*, İstanbul, s.15.

[5] B.Nuri Kılavuz, *Muş Çevresindeki Türk Mimari Eserleri*, (Y.Y.Ü., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Van, 1997, s.55.

[6] Apdullah Kuran, *Mimar Sinan*, İstanbul, 1986, s.2.

[7] Abdüsselam Uluçam "Klasik Dönem Osmanlı Mimarisi" *Yeni Türkiye Dergisi*, C.IV, İstanbul, 2000, s. 385.

[8] Rahmi H. Ünal, *Erzurum ili Dahilindeki, İslami Devir Anıtları Üzerine Bir İnceleme*, Erzurum, 1974, s. 55, 58; Orhan C. Tuncer, *a.g.e.*, s.103.

[9] Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, İstanbul, 1986, s.5,12,19.

Diyarbakır Nasuh Paşa Camii (1606-1611), Diyarbakır Hadım Ali Paşa Camii (1534-1537), Diyarbakır Parlı Safa Cami (1515)'nde de kubbe dışa kiremit kaplı pramidal kaplı külâh şeklinde yansıtılmıştır. Külâhın altında sekizgen kasnak uygulamasına yer verilmiştir. Kasnak penceresiz olarak dışa yansıtılmıştır. Aynı düzenlemeye Diyarbakır Hadım Ali Paşa Camii (1534 - 1537)'nde de rastlanmaktadır.[10]

4.1.2. MEDRESELER

Osmanlı medreselerin Çermik'teki temsilcisi Çeteci Abdullah Paşa Medresesi, avlunun etrafını üç yönden dolaşan revak ve hücrelerden meydana gelmiş açık avlulu bir yapıdır. İznik Süleyman Paşa Medresesi (1336), İnegöl İshak Paşa Medresesi (1481), İstanbul Davut Paşa Medresesi (1485), Amasya II. Beyazid Medresesi (1486), İstanbul Atik Ali Paşa Medresesi (1496-1497),[11] üç tarafı revak ve hücrelerden oluşan açık avlulu yapılara en güzel örneklerdir. Açık avlulu medreseler; iklim koşullarının da etkisiyle Diyarbakır medreselerinin genel karakteristiğini gösterirler. Diyarbakır Hüsrev Paşa Medresesi avlunun üç tarafını dolaşan hücreler ve önemle ele alınmış mescid-dershane bölümüyle Çeteci Abdullah Paşa Medresesine benzemektedir. Hüsrev Paşa Medresesi mescid-dershane bölümünün önünde revak bulunmaması, bu revakların giriş kısmına eklenmesi bakımından farklılık göstermektedir. Diyarbakır Ali Paşa Medresesi'nde de aynı uygulamanın örtü sistemi farklılığıyla uygulandığı görülmektedir[12].

Çermik Çeteci Abdullah Paşa Medresesi mescid-dershane bölümünün yarım sekizgen şeklinde dışarı çıkıntı yapması ve bu çıkıntının türbe için değil, kapalı mescid yada yazlık dershane için yazılmış olması yönünden Mardin-Cizre Kırmızı Medresesi (XIV yy. başları), Bitlis İhlasiye Medresesi (1589), Diyarbakır Hüsrev Paşa Medresesi (1521-1528) ve Ali Paşa Medrese (XVI yy.)'leriyle yakın bir benzerlik göstermektedir[13]

Anadolu öncesi dönemde revaklar genellikle tonozla örtülmüştür. Osmanlı döneminde revaklarda kubbe kullanımı yoğunlaşmıştır. Çeteci Abdullah Paşa Medresesi'nde de revaklarda kubbe kullanılmıştır. Yapının revaklarında görülen iki renkli taş yöresel özellikleri de üzerinde barındırdığını göstermektedir.

Bir avlu etrafında sıralanan medreseyi oluşturan mekânların dışarı ile bağlantısı genellikle tek bir açıklıkla sağlanmıştır. Çeteci Abdullah Paşa Medresesi'ne de üç tarafı revaklarla çevrili avlu kuzey cepheye tamamen açılmaktadır. Bu yönüyle farklılık göstermektedir. Ayrıca Çeteci Abdullah Paşa Medresesi bağımsız olarak planlanmış bir külliyeye dahil edilmemiştir.

Eyvan tipi mescid-deshane uygulamasının Osmanlı döneminde değişerek kapalı bir mekâna çevrildiği ve dışarıyla bağlantısının tek bir kapıyla sağlandığı

---

[10] Orhan C. Tuncer, *a.g.e.*, s. 79, 103.

[11] Yekta Demiralp, *Erken Dönem Osmanlı Medreseleri (1300-1500)*, Ankara, 1999, s.22, 132, 138, 142, 147, 176; Metin Sözen, Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan, İstanbul 1975; Metin Sözen, Diyarbakır'da ..., s.148-153; Godfrey Goodwin, *a.g.e.*, s. 115-117.

[12] Orhan C. Tuncer, *a.g.e.*, s.127,137

[13] Orhan C. Tuncer, "Mardin-Cizre Kırmızı Medrese" *Vakıflar Dergisi*, C.X, Ankara, 1989, s.432; M. Oluş Arık, *Bitlis Yapılarında Selçuklu Rönesansı, Ankara, 1971*, s.47-51.

görülmektedir. Çeteci Abdullah Paşa Medresesi'nde görülen mescid-dershaneye giriş sağlayan üçlü kapı uygulamasına İstanbul Gazanfer Ağa Medresesi'nde (1596) de rastlanmaktadır[14]. Mescid-dershane bölümünün üç kapıyla revaka açıldığı örnekler fazla değildir.

4.1.3. TÜRBELER

İncelediğimiz eserlerin içerisinde günümüze gelebilen iki mezar anıtı bulunmaktadır. Bunlardan Çermik Kümbeti dikdörtgen planlı, Hasan Dede Türbesi kare planlıdır. Anıtsal mezar yapılarından Çermik Kümbeti, dikdörtgen bir alanın beşik tonozla örtülmesinden oluşmuştur. Dıştan üst örtüsü hakkında kesin bir bilgi yoktur. Dikdörtgen hacmi örten tonoz dolgusundaki künklerin akustik amaçtan ziyade tonoz üzerindeki toprak tabakasının emdiği kar ve yağmur sularını tonoz dokusunu yıpratmadan aşağıya süzmek olduğu düşünülürse üst örtünün dıştan düz dam olduğunu düşünmek gerekmektedir[15]. Yapının plan tipi eyvan tipi kümbetlerle büyük bir benzerlik göstermektedir. Amasya Turumtay Türbesi (1278-1279)[16], ve Konya Gömeç Hatun Türbesi (XIII yy. sonu - XIV yy. başları) eyvan tipi türbelere örneklerdir.

Anadolu'da belirli bir grup teşkil eden bu türbeler Diyarbakır'da yayılma olanağı bulamamıştır. Dikdörtgen gövdeli beşik tonoz örtülü türbelerin Diyarbakır'daki tek örneği Karadeniz Türbesidir.[17] Ahlat Dede Maksut Türbesi (XIV. yy.'ın II. yarısı) [18] eyvan tipi türbelere örnek olmakla birlikte mumyalık katının bulunması yönünden Çermik Kümbeti'nden ayrılmaktadır. Yakın zamana kadar içinde mezarları olduğu bilinen kümbetin bir mumyalık katı olduğu söylenmesine karşın, içinde mezarların bulunduğunun bilinmesi mumyalık katının olmadığının bir göstergesidir.[19]

Çüngüş Hasan Dede Türbesi kübik gövdeli ve çok alçaktan başlayan tromplara oturan kubbeyle örtülüdür. Bu tipin ilk örneği Develi Seyyid-i Şerif Türbesi (1295-1296)'dir[20] Konya Hasbey Dar'ül Hüffazi[21], Konya Şeyh Şüaaddin Türbesi(XV. yy.)[22] Bursa Şirin Hatun Türbesi (XVII yy. başı), Bursa Yıldırım Türbesi (1406)[23] kübik gövdeli kubbe örtülü yapılardan bazılarıdır. Anadolu'da erken dönemlerde sık kullanılan silindirik gövdeli külah örtülü türbe uygulamasına Diyarbakır yöresinde az rastlanmaktadır. Farklı yapı tiplerinin geliştiği Diyarbakır'da

---

[14] Hüseyin Köroğlu, *Konya ve Anadolu Medreseleri*, Konya, 1999, s. 169.
[15] Rahmi H. Ünal *a.g.e.*, s.105.
[16] Sabih Erken, *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, C.II, Ankara, 1977, s.287-289.
[17] Metin Sözen, *Diyarbakır* ..., s. 281.
[18] Nermin Tabak, *Ahlat Türk Mimarisi*, İstanbul, 1972, s.36; Abdüsselam Uluçam, *Ortaçağ ve Sonrasında Vangölü Mimarlığı, II-Bitlis*, Ankara, s.227.
[19] M. Oluş Arık, "Erken Devir Anadolu-Türk Mimarisinde Türbe Biçimleri" *Anadolu (Anatolia)*, Ankara 1969, C.XI. s.79; Hakkı Önkal, *Tire Türbeleri*, Ankara, 1991, s.6.
[20] Hakkı Önkal, *a.g.e.*, Ankara 1991, s.6.
[21] M. Oluş Arık, *"Erken* ...., s.79.
[22] Rahmi H. Ünal, "Az Tanınan ve Bilinmeyen Anadolu Kümbetleri" *Vakıflar Dergisi*, C.XI, Ankara, 1989, s.124; Oluş Arık, *"Erken* .... s.58.
[23] Hakkı Önkal, *Osmanlı Hanedan Türbeleri*, Ankara, 1990, s.55, 108.

kare planlı, kubbeyle örtülü türbelere Diyarbakır Şeyh Yusuf Hemedâni Türbesi (XV. yy.)[24] örnek olarak gösterilebilir.

Hasan Dede Türbesi, giriş cephesinin önünde bir mekanın bulunması yönünden Bursa Abdal Mehmet Türbesi'ne benzemektedir.[25] Mescid görünümünde giriş mekanına sahip Özdemiroğlu Osman Paşa Türbesi'de[26], bu özelliğiyle yörede tek örnek olma ayrıcalığını korumaktadır.

Yerden başlayan, 1 m. yüksekliğindeki derin tromplar yapının içten oldukça alçaktan silindirik gövdeye geçmesini sağlamıştır. Dıştan kare gövdeli üzeri basık bir kubbeyle örtülü olan türbe bu özelliğiyle bölgede tek örnek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bir tarikatın derviş denilen mensuplarının oturdukları binalardan[27] oluşan tekkeler gerek Çermik gerekse Çüngüş'teki türbe yapılarıyla birlikte anılmaktadır. Anlaşıldığı kadarıyla bu bölgedeki türbe yapıları tekkelerle birlikte planlanmışlardır. Bölgenin bir özelliği olarak birlikte planlanan yapılardan günümüze sadece türbeler ulaşmış tekkeler varlığını sürdürememişlerdir.

4.1.4. HANLAR

Şehirlerde veya büyük yollar üzerinde yapılan misafirhaneler[28] olarak tanımladığımız hanlardan, Çermik ilçesindeki iki örnek günümüze ulaşmıştır. Avlusuz Selçuklu hanları grubuna giren Karakaya Hanı ve eşodaklı hanlar grubuna giren Çermik Hanı, ilçede hanların farklı uygulamaları olarak dikkat çekmektedirler.

Kareye yakın bir alan üzerine oturan Çermik Hanı, önde giriş mekanının oluşturan avlu ve servis kısımları, bunların gerisinde barınma mekanları ile eş odaklı hanların değişik bir uygulamasını sergilemektedir. Bunların bilinen ilk örneğine Antalya-Alara Han (1231)'ında[29] rastlamaktayız. Çermik Hanı, günümüze ulaşan eşodaklı hanların dokuzuncusu olması bakımından önem arz etmektedir. Malatya-Kâhta Kervan yolu üzerinde varlığı bilinen sekiz eşodaklı handan sonra, aynı yol güzergâhın Diyarbakır'a bağlayan Çermik Hanı dokuzuncu eşodaklı han olarak karşımıza çıkmaktadır. Kervansaraylarda dışarıyla bağlantı genelde tek bir cümle kapısıyla sağlanırken Çermik Hanı'nda servis bölümlerinin de dışa açıldığı görülmektedir. Günümüze sağlam olarak ulaşan Sevserek I.Han (XIII. yy'ın I. Yarısı) ve kalıntıları ulaşan Sevserek II. Han, (XIII-XIV. yy.) Görk Hanı (XIII.-XIV.yy.), Tepe Han (XIII-XIV. yy.) [30] üç sahınlı barınakları önünde servis mekânları bulunması yönüyle Çermik Hanı'na benzemektedir. Servis hücrelerinin giriş eyvanına açılması bakımından Sevserek I. Han, Çermik'teki handan farklılık göstermektedir. Eşodaklı hanların hepsinin XIII. yüzyılın I. yarısına tarihlenmesi

---

[24] Orhan C. Tuncer, *Diyarbakır Cami* ...., s.74.
[25] M. Oluş Arık, *"Erken* ...., s.80.
[26] Metin Sözen, *Diyarbakır* ..., s. 281.
[27] C.Esat Arseven, *Türk Sanatı*, İstanbul, 1973, s.90.
[28] C.Esat Arseven, *a.g.e.*, s.93.
[29] İsmet İlter, *Tarihi Türk Hanları*, Ankara, 1969, s.27.
[30] İsmail Aytaç, "Selçuklu Döneminde Malatya-Kahta Kervanyolu ve Kervansarayları" *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyet Kongresi, Bildiriler*, C.I, Konya, 2001, s.52.

Çermik Hanı'nı da bu tarihlere yakın bir tarihe tarihlememize sebep olmaktadır. Eser plan özellikleri itibariyle benzer örneklerde göz önüne alınarak Selçuklu döneminde inşa edilmiş olmalıdır.

Karakaya Hanı'nın iki sıra halinde payelerle uzunlamasına üç sahına bölünmüş dikdörtgen planlı düzenlemesine benzeyen pek çok yapı bulunmaktadır. Avlusuz Selçuklu hanlarının kapalı tip kervensaraylar grubuna giren Karakaya Hanı tek bir hacimden ibarettir. Karakaya Hanı'nın plan tipi beş sahınlı düzenlemesiyle Konya Ruzbe Hanı (1246-49), üç sahınlı düzenlemesiyle Tokat Çiftlik Hanı (XII. yy) iki sahınlı düzenlemesiyle Gebze Çoban Mustafa Paşa Hanı'nda da tekrar edilmiştir[31]. Karakaya Hanı'nda kalın payeler ve yüklü hayvanların geçemeyeceği kadar alçak tutulmuş kemerlere yer verilmiştir. Bitlis-Tatvan Bapşin Hanı (XIII.-XIV.yy) ve Han-ı Gevran (XIII.yy. başı - XIV. yy. sonu) [32] giriş mekânına sahip olması yönüyle Karakaya Hanı'ndan ayrılmaktadır. Payelere oturan kemerler, beşik tonoz örtü sistemi ve üç sahınlı düzenlemesiyle Diyarbakır-Bitlis Başdeğirmen Hanı (XIII. yy başı - XIV.yy.sonu)[33] Karakaya Han'ına benzemektedir.

Her iki handa köşelerde kesme taş, duvarlarda moloz taş malzeme kullanılmıştır. İncelediğimiz hanlarda dışarıyla bağlantıyı sağlayan pencerelere yer verilmemiş ve giriş kapıları günümüze ulaşamamıştır. Dıştan yapıları destekleyen payanda izlerine rastlanmamıştır.

4.1.5. HAMAMLAR

Temizliğe verilen önemi göstergesi olan hamamlar, M.Ö IV. yüzyılda Mısırlılardan itibaren yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Basık ve uzun görünüşüyle dikkat çeken hamamlar soyunmalık, ılıklık sıcaklık ve külhan bölümlerinden meydana gelmektedirler.[34] Çermik ve Çüngüş'teki hamamlardan iki tanesi günümüze gelebilmiştir. Bunlardan Çüngüş Hamamı ve Çermik Saray (Seyfullah Bey) Hamamı sıcaklık bölümleri haçvari dört eyvanlı ve dört köşe hücreli hamam tipini göstermektedir. Çüngüş Hamamı dört köşe hücresinden kuzeydeki iki hücrenin yapılmamış olmasıyla bu plan tipinin değişik bir uygulamasını göstermektedir.

Dikdörtgen bir alanı kaplayan hamamların soyunma mahalline doğrudan doğruya cümle kapısından geçilerek girilmektedir. Soyunma mahalli halvetlerde dahil bütün sıcaklık mahallinin sahasına hemen hemen eşdeğer bir büyüklükte tutulmuştur. Soyunma mahalleri sağır ve yüksek duvarlı hacimler olarak düşünülmüşler ve tavan örtüsünün ortasındaki aydınlık feneri ile aydınlatılmışlardır. Saray Hamamı soyunmalık duvarları niş ve kör kemerlerle hareketlendirilmeye çalışılmıştır. Soyunmalık bölümünün aydınlatılması her iki hamamda örtü sisteminin

---

[31] Rahmi H.Ünal, *a.g.e.*, s.115,125; İsmet İlter, *a.g.e.*, s.48; Feridun Akozan, "Türk Han ve Kervansarayları" *Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri*, C.I, İstanbul, 1963, s.135.

[32] Hamza Gündoğdu, "Aşkale Yakınlarında Karasu (Aşveyishan) Hanı", *Vakıflar Dergisi*, C.XXII., s.291, Orhan C. Tuncer, "Diyarbakır-Bitlis Kervan Yolu ve Üzerindeki Hanlarımız" *Vakıflar Dergisi*, C.XXV., s. 18; Abdüsselam Uluçam, *Ortaçağ...*, s.127, Rahmi H. Ünal, *Diyarbakır ...*, s.109.

[33] Rahmi H. Ünal, *Diyarbakır ...*, s. 124.

[34] Ali S. Ülgen, " Hamam" Mad., *İslam Ansiklopedisi*, C.V, İstanbul, 1960, s.174-178; Yılmaz Önge, *Anadolu'da XII-XIII. Yüzyıl Türk Hamamları*, Ankara, 1995, s.19.

ortasındaki aydınlık feneriyle sağlanmıştır. Her iki hamamın soyunmalık bölümleri dengeli bir mimari sergilemektedir. Çermik Saray Hamam'ında sıcaklık bölümünün dengeli dağılımı ılıklık bölümünde bozulmuş ve mekan sık rastlanmayan bir şekilde ikiye bölünmüştür. Çüngüş Hamamın ılıklık bölümü bütünlüğü korumuş ve klasik tarzdaki örnekleri gibi ılıklığın bir bölümü hela hücrelerine ayrılmıştır. Çermik hamamın hela ve traşlık bölümleri soyunmalık bölümünde, ılıklığa geçiş sağlayan kapının ön kısmında yapılmıştır. XII - XIII yüzyıl hamamlarının hepsinde görülen bu uygulama Anadolu'daki erken devir hamamlarının en önemli özelliklerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Klasik devir Osmanlı hamamlarında yerini soğukluğa bırakan bu bölümün Saray Hamamı'na sonradan eklendiği düşünülmektedir. Soğukluk bölümün aydınlatması Saray Hamamı'nda küçük bir mazgal pencerenin içeriye iki yönde genişlemesiyle sağlanmıştır. Bu uygulama içeriyi daha çok aydınlatmaya yönelik yapılmıştır.

Hamamların sıcaklık bölümlerinde merkezi bir mekân etrafında eyvanlar ve köşe hücrelerinden oluşan şema yüzyıllar boyunca uygulanmıştır. Saray Hamamı'nda görülen dört eyvanlı dört köşe hücreli sıcaklık bölümüne İstanbul Beyazıt Hamamı, Konya Sahip Ata Hamamı, Erzurum Kırkçeşme Hamamı (XVI-XVII.yy)'larını örnek gösterebiliriz. Erzurum Murat Paşa (XVI. yy.) ve Erzurum Şeyhler Hamamı (XVIII. yy. II yarısı) [35] sıcaklık bölümleri aynı plan şemasını yansıtmakla birlikte halvet hücrelerinin sekizgen formuyla Saray Hamamı'ndan ayrılmaktadır. Bitlis Hüsrev Paşa Hamamı[36] sıcaklık mahalli bakımından Saray Hamamı'yla büyük bir benzerlik içerisindedir.

Dört eyvanlı dört köşe hücreli sıcaklık bölümünün farklı uygulaması Çüngüş Hamamı'na iki halvet hücreli, üç eyvanlı olarak yansıtılmıştır. Bu uygulamaya İstanbul Balat Hamamı'nda da rastlanmaktadır. Aynı düzenlemeye Erzurum Gümrük Hamamı (XVIII.yy.)'nda da yer verilmiş farklı olarak eyvanların üzeri kubbe yerine tonozla örtülmüştür.[37]

Sıcaklık bölümü giriş kapısı Saray Hamamı'nda eyvana, Çüngüş Hamamı'nda merkezi kubbeli mekâna açılmaktadır. Sıcaklık bölümünün aydınlatması, kubbenin yan yana getirilen pişmiş toprak künklerle kaplanması ile sağlanmıştır. Bu çok gözlü ışıklıklar, Diyarbakır Çardaklı Hamamı'nda[38] olduğu gibi, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki hamamlarda görülmektedir.

4.1.6. KÖPRÜLER

Aralarında bir engel olan iki noktayı birbirine bağlamak için kullanılan köprülerin[39] yörede günümüze üç örneği ulaşmıştır. Bu örneklerden Haburman Köprüsü ve Sinek Köprüsü dik yollu köprüler grubuna, Petekkaya Köprüsü ve Çüngüş Köprüsü düz yollu köprüler grubuna girmektedir. Köprüler su yatağının genişliğine göre düz veya dik olarak yapılmışlardır. Su yatağının genişliği ve derinliği, ortada birçok göz yerine ortada ana gözü doğurmuştur. Küçük açıklıklarla

---

[35] Semavi Eyice, *a.g.e.*, s.102; Rahmi H. Ünal, *Erzurum* ..., s.130,137.
[36] Abdüsselam Uluçam, Ortaçağ ..., s. 145.
[37] Rahmi H. Ünal, Erzurum ..., s. 130.
[38] Yılmaz Önge, Anadolu'da ..., s. 27.
[39] *Türk Ansiklopedisi* "Köprü"Mad, C..XXII, Ankara, 1995, s.9.

desteklenen köprü ortada dik bir forma kavuşmaktadır. Su yatağının darlığı, daha küçük gözlü ve düz yollu köprülerin yapılmasını sağlamıştır.

Artuklular döneminden kalma Haburman ve Sinek Köprüleri yapıldıkları dönemin mimari anlayışını yansıtmaktadırlar. Ortada bir büyük kemer ve iki küçük kemerle destekleyen köprüler, ana gözlü köprüler grubunda ele alınmaktadır. Ana göz kemerinin ortasında köprüler en yüksek noktaya ulaşmaktadır.

Artuklu köprü mimarisinin özelliklerine tamamen uygun olarak yapılan köprüler, Malabadi (1147), Hasankeyf Dicle (1116) köprülerinde[40] olduğu gibi ortada geniş bir kemer uygulaması bu devrin özelliğini yansıtmaktadır. Ayrıca köprünün iki ucunun yollarla birleşmesinin belli bir eğimle olması ve yoldan orta noktaya doğru köprünün yükselmesi Silvan Malabadi Köprüsü (1147), Diyarbakır Devegeçiti Köprüsü (1218) ve Cizre Dicle Köprüsü (1164) gibi köprülerde[41] de karşımıza çıkmaktadır. Ana kemerin iki yanında iki küçük kemeri ve aralarda selyaranları bulunan Haburman Köprüsü üç kırık hat göstermektedir. Ortada bir büyük kemer ve kuzeyde iki küçük kemerle Sinek Köprüsü Haburman'la aynı özellikleri göstermektedir. Köprülerin üç kırık hatla yapılması dönemin bir özelliği olarak Malabadı Köprüsünde de görülmektedir.

Erken devir Türk köprülerinde sivri kemer hakim olan kemer şeklidir. Köprülerin memba yönünde üçgen prizma selyaranlar, mansap tarafında yarı silindirik payandalar suyun hareketine göre biçimlenmiştir. İncelediğimiz köprülerde korkuluğa rastlanmamıştır.

Ortada bir büyük kemer ile bir küçük kemerden oluşan ana gözlü köprüler grubuna giren Petekkaya Köprüsü düz yolludur. Sinek ve Haburman Köprülerine oranla daha özensiz ele alınan Petekkaya Köprüsü küçük boyutlu bir köprüdür.

Tek gözlü ayaksız köprüler grubuna giren Çüngüş Köprüsü iki taraftan kayalara oturtulmuş tek sivri kemerli bir köprüdür. İki taraftan kayalara oturması ve düz yollu bir köprü olması açısından Ermenek Görmel Köprüsü (XIV yy.)'yle benzerlik göstermektedir. Tek sivri kemerli olması açısından Keban Değirmen Köprüsü (XII-XIII yy.) ve Pozantı Ak Köprü (M.833'ten önce)'yle benzeşmektedir.[42]

Köprülerde kullanılan temel malzeme taştır. Haburman Köprüsü'nde kesme taş malzeme, Sinek Köprüsünde moloz taş kullanılmıştır. Ana kemerlerinin iç yüzeyinde tuğla malzemenin kullanılması Artuklu yapı tekniğinin bir özelliğini yansıtmaktadır. [43] İran Sanatının en karakteristik özelliği olan tuğlanın kemerlerde kullanılması erken devir köprülerinde İran etkisini ortaya koymaktadır. Çüngüş ve Petekkaya Köprüleri moloz taş malzeme ile yapılmışlardır.

---

[40] Cevdet Çulpan, *"XII.inci* ...., s. 31-77.
[41] Cevdet Çulpan, *Türk* ...., s. 38,40,44,51; Cevdet Çulpan, *"XII.inci* ...., s. 89.
[42] Cevdet Çulpan, *Türk* ..... , s.1, 31,72.
[43] Ara Altun, *a.g.e.*, s.206.

4.1.7. ÇEŞMELER

Göz anlamına gelen, kısaca göz gibi delikten akan su diye açıklanan çeşmelerin Anadolu'daki ilk örneklerine M.Ö II.binde Hititlerde rastlanmaktadır.[44] Türklerin suya verdikleri önem çeşmelerin bolluğu ,zenginliği ile ortaya çıkmaktadır. Çermik ve Çüngüş'te günümüze ulaşan çok az örneği olmasına karşılık sadece Çermik'te 83 çeşme yapısının[45] olduğu bilinmektedir.

Katalogda incelenen çeşmelerin hepsi tek cephelidir. İki, üç veya dört cepheli çeşme örneklerine rastlanmamaktadır. Tek cepheli olan bu çeşmeler cepheye de tek kemerle açılmaktadır. Sivri veya yuvarlak kemer dışında kemer kullanılmamıştır. Çüngüş ve Çermik'teki çeşmelerden altı adedi sivri kemerli bir form göstermektedir. Camii Kebir, Hamam, Çarşı, Ali Dede, Süt, Aşur Çeşmesi sivri kemerlerle dışa açılan fazla derin olmayan eyvan şeklinde yapılmışlardır. Anadolu'da günümüze ulaşan pek çok çeşmede sivri kemer yaygın olarak kullanılmıştır. Karaman'daki Küllük Çeşmesi (1880), Mavu Çeşme (1832), Hacı Efendi Çeşmesi (1804), Hacı Celal Çeşmesi (1880), Şebinkarahisar Alay Çeşmesi (1875) [46], bu çeşmelerle benzerlik göstermektedir.

Yuvarlak kemerli olarak yapılan İmirza, Eşek, Hanbaşa, Karşıyaka, Ağaçhan Köyü çeşmeleridir. Anadolu'da fazla tercih edilmeyen yuvarlak kemerli çeşmeler fazla derin olmayan eyvan şeklinde yapılmışlardır. Yuvarlak kemerli tipin örneklerine Şebinkarahisar Han Yakup Çeşmesi (1810), Karaman Hacı Celal Mahallesi I Çeşmelerinde rastlanmaktadır[47]. Ali Dede Çeşmesinin derin tutulan eyvanı, Şanlıurfa Cin Kuyusu (1724)'ndaki düzenlemeye benzemektedir.[48]

Günümüze ulaşan çeşmelerden bir bölümü yapılara bağlı, bir bölümü de bağımsız olarak yapılmışlardır. Bir yapının duvarıyla birlikte inşa edilen Çarşı ve Ali Dede Çeşmeleri bulunmaktadır. Çarşı Çeşmesi camiyle birlikte planlanırken, Ali Dede Çeşmesi üzerindeki evle birlikte yapılmıştır. Çarşı çeşmesi önünde yer aldığı yapının cephesi ile müşterek fakat cepheden çıkıntı yapacak şekilde tasarlanmıştır. Bunlara en erken tarihli örnek Mazgirt Elti Hatun Çeşmesi (1252)'dir. [49] Anadolu'da özellikle Selçuklu döneminden günümüze ulaşan çeşmeler bir yapının içine gömülmüş şekilde inşa edilmişlerdir. Urfa Firuz Bey Çeşmesi[50](1781), Erzurum Hatuniye Çeşmesi (1291)[51] de bu tür çeşmelere birer örnektir.

Çeşmelerin birçoğunun da herhangi bir yapının duvarına sonradan eklendiği görülmektedir. Bunlardan Camii Kebir Çeşmesi bir bahçe duvarıyla birleştirilmiştir. Hamam Çeşmesi'nın yan tarafına yapılan ev çeşmenin güney duvarını kapatmıştır. İmirza ve Eşek Çeşmelerinin arka kısmı zamanla yükselen yol koduna birleştirilmiştir. Süt Çeşmesi'nin güney cephesi doğal kayalara oturtulurken, Aşur

---

[44] Mustafa Denktaş, *Kayseri'deki Tarihi Su Yapıları* ,Kayseri,2000, s.18.
[45] *Diyarbakır Salnameleri 1286-1323 (1869-1905)*, C.I, s.77.
[46] Mustafa Denktaş ,*Karaman Çeşmeleri*, Kayseri, 2000, s-87-144.
[47] Mustafa Denktaş, *Karaman* ..., s.191.
[48] Cihat Kürkçüoğlu, *a.g.e.*, s.72.
[49] Yılmaz Önge ,*Türk Mimarisinde Selçuklu ve Osmanlı Döneminde Su Yapıları*,Ankara ,1997, s.13.
[50] Cihat Kürkçüoğlu, *Şanlıurfa Su Mimarisi*, Ankara, 1993, s. 26.
[51] Yılmaz Önge, *Türk* ..., s. 54-55.

Çeşmesi'nin arkası, üstü ve yanları sonradan yapılan bir evle kapatılmıştır. Hanbaşı Camii'nin güney duvarına bitişik yapılan Hanbaşı Çeşmesi'nin kot farkı ve camiyle eğimli birleşmesinden dolayı camiden daha erken tarihli olduğu düşünülmektedir. Karaman Adsız Çeşme, Kanlı Osman Çeşmesi bir yapının duvarına sonradan eklenen örneklerdir.

Bağımsız olarak günümüze her iki ilçeden birer örnek ulaşmıştır. Bunlar, Ağaçhan Köyü Çeşmesi ve Karşıyaka Çeşmesidir. Ağaçhan Köyü Çeşmesi ve Çüngüş Karşıyaka Çeşmesi diğerlerinden farklı olarak oluk ağızlıdır. Bu özellikleriyle İstanbul Kemankeş Çeşmesi'ne benzemektedirler.[52] Çarşı Çeşmesinde suyun akışını sağlayan iki delik, diğer çeşmelerde tek delik bulunmaktadır. Camii Kebir, Hamam, Aşur Çeşmelerinin delikleri tespit edilememiştir.

Çeşmelerin en belirgin özelliklerinden olan taşlıklara hemen her çeşmede rastlanmaktadır. Aşur, Camii Kebir ve Süt Çeşmelerinde ikişer adet taslık bulunmaktadır. Hamam, Çarşı, Ali Dede, İmirza, Eşek, Karşıyaka ve Ağaçhan Köyü çeşmelerinde tek taslığa yer verilmiştir. Hanbaşı Çeşmesinde taslık bulunmamaktadır. Kare veya dikdörtgen şeklinde kemersiz taslıklara yer verildiği gibi kaş, dilimli ve sivri kemerli taslıkları da görmek mümkündür.

İnsanların su içip dinlenmeleri için yapılan dinlenme sekilerine sadece Çarşı Çeşmesi'nde rastlanmaktadır. Hem suyun akması hem de hayvanlarında su içmesi için yapılan su yalağı Çarşı Çeşmesi dışındaki örneklerde kullanılmamıştır. Su deposuna çeşmelerin hiçbirinde yer verilmemiştir.

4.1.8. SARAYLAR

Hükümdar yada üst düzey yöneticiler için yapılmış saray yapılarına M.Ö. II binde Mezopatamya'da rastlanır. İslam dünyasında sarayların ilk örneklerine Emeviler döneminde rastlanmaktadır.[53] Gazneliler zamanında Afganistan'da ve onları takiben Büyük Selçuklular ve Anadolu Selçukluları devrinde de Rey, Konya, Kubadabat ve Diyarbakır'da, Osmanlı döneminde Edirne ve İstanbul'da yarı saray yarı köşk niteliğinde yapılar inşa edilmiştir.[54] Osmanlılar kendilerinden önceki Türk devletlerinden almış oldukları gelenek ve mirası devam etttirerek daha ileri bir aşamaya yardırmışlardır.

Çermik Beyler Sarayı, geleneksel yapı geleneğine bağlı kalınarak, klasik uslubu yansıtacak tarzda, gösterişsiz bir düzenlemeye sahiptir. Bir avlunun etrafında sıralanan harem ve harem odaları, muayede salonu, taşlık, selamlık, hazine odaları, muhafız ve hizmetli odaları, adliye sarayı, köşk hamam bölümlerinin günümüze ulaştığı Çermik Beğler Sarayı; Edirne Sarayı (1451),Topkapı Sarayı (1473-1643)[55] daha geç dönemde yapılan Doğu Beyazıt Sarayının (1680-1784)[56] küçük bir tekrarı niteliğindedir. Bu saraylarda değişik avlular etrafında sıralanan yapılar burada tek bir

---

[52] Örcün Barışta, *İstanbul Çeşmeleri,Beyoğlu Cihetindeki Meyve Tabağı Motifleriyle Bezenmiş Tek Cepheli Anıt Çeşmeler*, Ankara, 1991, s.53.
[53] Metin Sözen-Uğur Tanyeli, *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*, Ankara, 2001, s.210.
[54]-Hamza Gündoğdu, *Doğubeyazıt İshak Paşa Sarayı*, Ankara, 1991. s. 67.
[55] S. Hakkı Eldem, *Köşkler ve Kasırlar*, C.II, İstanbul, 1969-1973, s. 3,287.
[56] Hamza Gündoğdu, *Doğubeyazıt ...*, s.67.

avlu etrafında daha küçük ölçülerde ve sadece önemli bölümleri içerecek şekilde yapılmıştır. Kendisinden sonrada aynı bölümleri içeren sarayların yapılması saray mimarisini genel özelliklerini yansıttığını ortaya koymaktadır.

Büyük bir avlu etrafında iki katlı olarak düzenlenen sarayın, bütün saraylarda olduğu gibi, harem ve selamlık bölümleri önemle ele alınmıştır. Harem ve selamlık bölümlerinde aynı plan şemasının uygulandığı görülmektedir. Üst katta dikdörtgen köşk oda özenle ele alınmış, güney cepheye açılan büyük pencereler ve duvarlarında nişlerle hareketlendirilmiştir. Bunun gerisinde mutfak ve kiler bölümü harem ve selamlık bölümlerinde uygulanmıştır. Selamlık bölümünde mutfaktan köşk odaya açılan pencere haremlik-selamlık uygulamasının en güzel örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde alt katların genellikle ahır olarak kullanıldığı görülmektedir. Selamlık bölümünün iki katlı revakları ile harem bölümünün tek katlı yüksek revaklara birbirine bakmaktadır. Sarayların değişmez unsuru olan mescid küçük boyutlu bu sarayda selamlık odası olarak düşünülmüştür. Selamlık bölümünde köşk odanın güney duvarındaki mihrab bunun kanıtıdır. Harem bölümünün kuzeyinde yer alan hamam, sarayın hamam ihtiyacını karşılamaktadır.

Servis bölümlerini oluşturan hizmetli ve muhafiz odalarının alt katları ahır ve depolar olarak düşünülmüştür. Haremlik-selamlık bölümüne oranla daha özensiz olarak ele alınan servis bölümlerinin oda, mutfak ve kiler düzenlemesine uygun yapıldığı görülmektedir. Hizmetli ve muhafiz odalarında alt katın bir bölümün muhakeme salonuna ayrıldığı görülmektedir.

Önemli bölümleri içerecek şekilde yapılan sarayın bir de köşkü bulunmaktadır. Topkapı Sarayı, Revan Köşkü veya Bağdat Köşkü gibi köşklerden çok daha küçük ve mütevazı olarak yapılmasına karşın köşk, saraya ve Çermik'e hakim bir konumdadır. Dört yöne açılan pencereleri ve duvarlarındaki nişleri sade bir görünüş sergilemektedir.

İç mekânın örgütlenmesinde ihtiyaçların ön planda tutulduğu gözlenmektedir. Dış cephelerde alt katlarda mazgal pencereler, üst katlarda çok sayıda kemerli pencerelerle hareketlendirilmesine rağmen duvarlar oldukça yüksek bir görünüm sergilemektedir. Sarayda kalevâri yüksek duvarların güç sembolü olduğu düşünülmektedir.

4.1.9. HÜKÜMET KONAĞI

Resmi işlerin görüldüğü daireler şeklinde planlanan ve geniş bir alanı kaplayan Hükümet Konağı, Telgrafhane ve doğudaki Rüştiye Mektebi'yle birlikte yapılmıştır.

Hükümet Konağı'nın iç sofalı evler düzenlemesine uygun olarak ele alındığı evin ihtiyaçları doğrultusunda değil odalar şeklinde planlandığı görülmektedir. Ortada iki kemerle avluya açılan bir sofa yapılmış, sofanın bir tarafı ,Hükümet Konağı olarak düzenlenen bölümü, diğer tarafı telgrafhane odalarına ayrılmıştır. Rüştiye Mektebi doğu cepheye açılan sofası ve bunun yanındaki odalarıyla her iki yapıdan koparılmıştır. Alt katlar birbirlerine açılan kemerler ve odalar tamamen ahır olarak düzenlenmiştir.

Buna benzer bir örnek olarak, Diyarbakır İç Kale'deki halen ayakta Hükümet Konağı verilirse de iki yapı arasında bazı farklılıklar görülmektedir. Diyarbakır İç Kale'deki sarayla birlikte yapıldığı bilinen Diyarbakır Hükümet Konağı, Çermik'deki yapıdan daha kapsamlı olarak ele alınmıştır.[57]

4.1.10. EVLER

İnsanlar iklim ve coğrafi koşulların etkisiyle sahip olduğu kültür doğrultusunda, değişik ev tipleri oluşturmuşlardır. Sofalı, dış sofalı, iç sofalı, orta sofalı plan tiplerinin[58] kullanıldığı Türk evlerinden bir yüzü iç sofalı evler grubuna[59] giren Çüngüş evleri günümüze ulaşmıştır . Giriş kapıları dışında günümüze yıkık bir şekilde veya tamamen değişerek ulaşan Çermik evleri hakkında kesin bir bilgi edinilememiştir .

Bir yüzlü iç sofalı plan tipinin örneklerine, Merzifon'da Hilmi Dede Evi'nde Tirede'de Müftiyenler Evi (XVIII. yy)'nde, Gebze'de Nalbant Kadri Usta Evi (XVIII yy)'nde, Konya'da Çelebi Şahabettin Evi(XIX. yy)'nde, İstanbul Abdullah Efendi Evi(XIX. yy)'nde [60],BitlisYusuf Paşa Konağında[61] rastlanmaktadır. Çüngüş Cemalettin Akgün Evi plan ve görünüş açısında Halfeti Bey Konağı(1899)'yla yakın bir benzerlik içindedir.[62]

Topografik konuma uydurulmuş bir taraftan bakıldığında tek katlı gözüken Çüngüş Evleri ,Safranbolu Evleri gibi bir bodrum katı üzerine kurulmuş, iki veya üç katlı olarak inşa edilmişlerdir. Evlerin ilk katlarında az pencereye yer verilmiş, üst katlara bol pencere açılmıştır. Diyarbakır'da evlerin etrafını çevreleyen yüksek duvarlar yerine Çüngüş'te evler; yüksek, bol pencereli ve dışa açılan sofalarıyla Mardin, Safranbolu ve Kayseri Erkilet evleriyle benzerlik göstermektedir.[63]

Tüm katlar arazinin eğimine uydurulmuş bu sebeple her kata ayrı giriş kapısı konulmuştur. Katların arazi eğiminden dolayı farklı kademelerde yer alması geleneksel Mardin evlerinde olduğu gibi birden fazla giriş kapısı yapılmasına neden olmuştur.[64] Genellikle her kata giriş farklı cepheden sağlanmıştır. Eğer kapılar aynı cephedeyse, Nezir Akmeşe Evi'nde olduğu gibi dıştan merdivenlerle giriş kapılarına ulaşmıştır. Diyarbakır evlerinde giriş kapıları küçük ve mütevazi iken[65]burada en az bir giriş kapısı, süslemeleriyle dikkat çekici şekilde düzenlenmiştir.

Çok az pencerenin açıldığı alt katlarda eğimden kazanılmış boşluğa ahır yerleştirilmiştir. Her zaman eğimli bir araziye kurulu olması, bir yanı yukarı yönde ve gömülü, bir yanın aşağı eğime bakması ve alttaki boşluğa ahır yerleştirilmesi

---

[57] İbrahim Yılmazçelik, *a.g.e.*, s.25.
[58] Sedad H.Eldem, *Türk Evi Osmanlı Dönemi*, İstanbul, 1984, s.17.
[59] Sedad H.Eldem *Türk Evi Plan Tipleri*, İstanbul, 1968, s.115.
[60] S.H.Eldem, *Türk Evi Plan...*, s.115.
[61] Yüksel Sayan - Şahabettin Öztürk, *Bitlis Evleri*, Ankara, 2001, s.64-65.
[62] Aynur Durukan, *Birecik, Halfeti, Suruç Bozova İlçeleri ve Rum Kaledeki Taşınmaz Kültür Varlıkları*, Ankara, 1999, s.252.
[63] Cengiz Bektaş, *Türk Evi*, İstanbul, 1996, s.27-30.
[64] E.Füsun Alioğlu, "Mardin'de Bir Konak Millî Evi", *Dokuzuncu Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi*, C.I, Ankara, s.115.
[65] Doğan Erginbaş, *Diyarbakır Evleri*, İstanbul, 1953, s.7.

yönünden Doğu Karadeniz evlerini[66] andıran Çüngüş evleri düz arazinin azlığı nedeniyle genellikle avlusuz olarak yapılmışlardır. Avlulu örneklerde de çok küçük bir avluya yer verilmiştir.

Evler aralık ,sofa ve divanhane etrafında şekillenmektedir. Üst kısımda sofa; bazen tek, bazende birden fazla kemerle açılmaktadır. Bunun benzer örneği Avanos Hikmet Cingi Evi(1859)'nde[67]görülmektedir.

Diyarbakır evlerinde görülen sokağın eğimine uydurulmuş geometrik düzeni bozulmuş odaların[68]yerine Çüngüş evleri daha düzenli bir görünüm arz etmektedir. Üst katlar yazlık olarak düzenlenirken, zemin kattan sonraki ilk kat kışlık olarak düzenlenmiştir. Bu uygulamaya Uşak evlerinde[69] de karşımıza çıkmaktadır. Çüngüş evleri haremlik -selamlık esasına uygun olarak düzenlenmiştir.

Çüngüş Evleri iklim şartları, coğrafi koşullar, topografik konum ve kültürel yapıdan etkilenmiştir.

---

[66] M.Reşat Sümerkan,"Doğu Karadeniz'de Kırsal Kesim Geleneksel Ev Plan Tiplerinin Yöresel Dağılımı " *Türk Halk Mimarisi Sempozyumu Bildirileri*, Konya 5-7 Mart 1990, Ankara , 1991, s.179.
[67] Mehmet A.Esmer, *Avanos'un Eski,Türk Evleri*, Ankara, 1992, s.75.
[68] Orhan C. Tuncer, "Diyarbakır Evleri", *Diyarbakır: Müze Şehri*, İstanbul, 1999, s.234-235; Orhan C.Tuncer, *Diyarbakır Evleri*, Diyarbakır, 1999, s. 20 Haluk Togay, "Diyarbakır Evleri" *Artitekt*, C. I-II, 1947, s.166.
[69] Yüksel Sayan, *Uşak Evleri*, Ankara, 1997, s.99.

4.2. YAPI ELEMANLARI

4.2.1. Strüktürel Elemanlar

4.2.1.1. Destek ve Geçiş Unsurları

Paye, Sütunlar

Çüngüş ve Çermik'teki yapılarda taşıyıcı unsur olarak paye ve sütunlar kullanılmıştır. Erken devirde özellikle camilerde taşıyıcı ayakların kalın tutulduğu, bunların zamanla ince paye ve sütunlara dönüştüğü görülmektedir. Çermik Ulu Camii'nde sahınları ayıran kalın payeler erken dönem mimarisinin özelliklerini göstermektedir. Ulu Camii'ye bitişik Şah Ali Bey Camii son cemaat yeri revaklarında ve sekizgen payeler kullanıldığı görülmektedir. Şah ali Bey Camii'nde mahfili taşıyan ayaklar ahşaptan yapılırken, Ali Bey Camii'nde sahınları ayıran taş payeler mahfili de taşımaktadır. Ali Bey Camii'nın son cemaat yerinde görülen ince sütun iç mekanda kare ve sekizgen kalın payelere dönüşmüştür. Hanbaşı Camii iç mekanında yekpare taştan oluşan sütunlar kullanılmıştır. Çeteci Abdullah Paşa Medresesi'nde revakları kalın payelere oturmaktadır. Karakaya Hanı örtü sistemi kalın payelerle taşınmaktadır. Beğler Sarayı haremlik-selamlık bölümü revakları da payeler üzerine oturmaktadır. Muayede salonunda izleri kalmış yivli sütunçelere de yer verildiği görülmektedir.

Kemerler

Yapılarda Türk mimarisine has sivri kemer yapılarda yoğun olarak kullanılmıştır. Şah Ali Bey Camii, Çeteci Abdullah Paşa Medresesi, Ali Bey Camii, Ulya Camii, Camii Kebir Çeşmesi, Hamam Çeşmesi, Çarşı Çeşmesi, Ali Dede Çeşmesi, Süt Çeşmesi, Aşur Çeşmesi ve köprülerde sivri kemer uygulaması görülmektedir. Sivri kemerin yanı sıra yuvarlak kemerde Çermik Ulu Camii, Hanbaşı Camii, İmirza Çeşmesi, Eşek Çeşmesi, Hanbaşı Çeşmesi, Karşıyaka Çeşmesi ve Ağaçhan Köyü Çeşmesi'nde uygulama alanı bulmuştur. Yöresel özellik gösteren dilimli kemer sadece Saray Hamamı giriş kapısı iç yüzeyinde görülmektedir.

Tromp ve Pantantifler

Kare planlı bir mekânın üzerine kubbenin oturtulabilmesini sağlayan geçiş elemanları[70]olan tromp ve pandantifler Çüngüş ve Çermik'te uygulama alanı bulmuştur. Şah Ali Bey Camii,Çüngüş Hamamı, Hasan Dede Türbesi, Çermik Saray Hamamı'nda derin tutulmuş tromplar kullanılmıştır. Şah Ali Bey Camii son cemaat mekanında da pandantif geçişlere rastlanmaktadır.

---

[70] Metin Sözen - Uğur Tanyeli, *a.g.e.*, s.218.

4.2.1.2. Örtü Sistemleri

İncelediğimiz eserlerde kubbe, beşik tonoz, çapraz tonoz ve düz dam örtü çeşitleri kullanılmıştır.

Kubbeler

Çermik Şah Ali Bey Camii'nin içten kubbe olan örtüsü dışa sekizgen kasnak ve pramidal külâh olarak yansımıştır. Aynı uygulamaya Çüngüş Hamamı ve Çermik Saray Hamamı soğukluk bölümlerinde de rastlanmaktadır. Şah Ali Bey Camii son cemaat yeri kubbeleri dışa düz bir şekilde yansıtılmıştır. Çeteci Abdullah Paşa Medresesi ve Saray Hamamı'nda yarım sekizgen örtü sistemi de kullanılmıştır. Kubbenin dıştan sekizgen kasnak pramidal külâhla örtüldüğü örneklere Diyarbakır'daki Parlı Safa Camii, Nebi Camii, Hadım Ali Paşa Camilerinde de rastlanması[71], bu düzenlemenin yörenin bir özelliği olarak sevilerek uygulandığını göstermektedir.

Şah Ali Bey Camii son cemaat yerini örten kubbeler ve Çeteci Abdullah Paşa Medresesi revaklarını örten kubbeler dışa düz dam şeklinde yansımıştır. Hasan Dede Türbesi içten ve dıştan basık bir kubbeyle örtülüdür. Saray hamamı sıcaklık bölümü ve halvet hücreleri kubbeyle örtülmüştür. Çüngüş hamamı sıcaklık bölümü eyvan ve hücrelerinde de örtü sistemi olarak kubbe kullanılmıştır.

Tonozlar

Çermik ve Çüngüş'te beşik tonozun yaygın olarak kullanıldığı bunun yanı sıra aynalı tonoz ve çapraz tonoza da yer verildiği görülmektedir.Tonozlar dışa düz bir şeklinde yansıtılmıştır. Çermik Ulu Camii, Çeteci Abdullah Paşa Medresesi hücre ve eyvanları, Çermik Kümbeti, Çermik Hanı, Karakaya Hanı, Saray Hamamı ılıklık bölümünde beşik tonoz örtü sistemi görülmektedir. Çeteci Abdullah Paşa Medresesi tonozu yuvarlak diğer tonozlar sivridir. Çüngüş Hamamı'nda hücrelerden biri aynalı tonozla örtülürken, Saray Hamamı'nda iki hücre çapraz tonoz örtülüdür.

Düz Örtüler

Küçük yerleşim birimlerinde sık sık kullanılan düz örtü sisteminin Çüngüş ve Çermikte de sevilerek kullanıldığı görülmektedir.

Ali Bey Camii, Ulu Camii, Ulya Camii, çeşmelerde, sarayda, hükümet konağında ve evlerde düz örtü sistemi kullanılmıştır. Çarşı Camii ve Hanbaşı Camii'nde düz örtü sistemi dışa kırma çatı olarak yansıtılmıştır. Çüngüş Ali Bey Camii'nde tavana aralıklı ahşap hatıl formu verilmiştir. Tonoz ve bazen kubbelerde dışa düz dam şeklinde yansıtılmıştır. Çermik Ulu Camii, Çeteci Abdullah Paşa Medresesi, Çermik Kümbeti, Çermik Hanı, Karakaya Hanı örtü sistemleri dıştan düz dam şeklindedir. Camilerde taştan olan örtü sistemi malzemesi saray ve evlerde ahşaptandır.

---

[71] Orhan C. Tuncer, *Diyarbakır* ... , s. 83, 85, 127.

Evlerde dam örtüsü 0.40 - 0.50 m. aralıklarla atılmış 0.15 - 025 m. çapında ahşap yuvarlak ağaçlar üzerine tahta kaplama ve bunun üzerinde 0.30 - 0.50 m. kalınlığında toprak konularak yapılmaktadır. Toprağın üzeri karasıva denilen bir çamurla sıvanmakta ve yağmurlu zamanlarda killi toprak loğ'larla sıkıştırılmaktaydı. Günümüzde üzerleri kırma çatıyla örtülmüştür.

4.2.2. Mimari Elemanları

4.2.2.1.Cephe Düzeni, Kapı ve Pencereler

XII. ve XIX. yüzyıllar arasına tarihlenen incelediğimiz eserler anıtsal cephe mimarisinden uzak sade bir cephe anlayışı göstermektedir.

Son cemaat yeri Osmanlı camilerinde asıl namaz kılma alanına avludan giren kapının yanlarındaki avluya bakan mekandır[72]. İncelediğimiz eserler içinde bunların en güzel örneği, iki sütun ve yanlarda duvarlar üzerine oturan üç gözlü kubbe ile örtülü Şah Ali Bey Camii son cemaat yeridir. Osmanlı camilerinde sıkça uygulanan bu düzenlemeye İstanbul Firuz Ağa Camii (1491) [73], Diyarbakır Nebi Camii (XV. yy.), Diyarbakır Lâle Bey Camii (XVI. yy), Diyarbakır İbrahim Bey Mescidi (XV. yy. başı XVI. yy. sonu)'nde de rastlanmaktadır[74]. Son cemaat mekânı Çüngüş Ali Bey Camii ve Çüngüş Ulu Camii'de düz örtülü olarak yapılmıştır. Diyarbakır'da son cemaat mekânının düz bir şekilde dışa yansıtılması sevilerek kullanılmıştır. Bunun örneklerine Diyarbakır Hoca Ahmet Camii (1498), Diyarbakır Kasım Padişah Camii (1500), Diyarbakır Hadım Ali Paşa Camii (1534-37)'lerinde de rastlanmaktadır[75]. Muhtemelen arazi yapısına uydurma nedeniyle son cemaat yeri Hanbaşı Camii'nde batıya, Çarşı Camii'nde de doğuya yerleştirilmiştir.

Şah Ali Bey Camii'nde görülen alttaki sivri kemer alınlıklı düz atkı taşlı dikdörtgen pencerelerin üzerinde, iki pencerenin ortasına tek olacak şekilde düzenlenen yuvarlak kemerli alçı şebekeli pencerelerle ortaya çıkan düzenleme Osmanlı mimari eserlerinde sık kullanılmıştır.

İki katlı pencere sisteminin uygulandığı camilerden; Ali Bey Camii ve Çarşı Camii altta ve üste dikdörtgen formlu düz atkı taşlı pencerelere sahiptirler. İki katlı pencere sistemine Bursa Yıldırım Camii (1400), Bursa Yeşil Camii (1424), Dimetoka Çelebi Sultan Mehmet Camii (1420) [76]., Diyarbakır Nebi Camii (XV. yy), Parlı Safa Camii (XV. yy. III. Çeyreği), Hadım Ali Paşa Camii (1535-1537) ve daha birçok örnekte rastlanmaktadır.[77] Çermik Ulu Camii, Çüngüş Ulu Cami,Çeteci Abdullah Paşa Medresesi, Hasan Dede Medresesi'nde pencereler tek katlı düz atkı taşlı dikdörtgen formludur. Hanbaşı Cami tek katlı yuvarlak kemerli pencerelere

---

[72] Metin Sözen-Uğur Tanyeli, *a.g.e.*, s.240.
[73] Oktay Aslanapa, *Osmanlı* ..., s.43, 94, 147, 271.
[74] Orhan C. Tuncer, Diyarbakır Cami ..., s. 83, 95.
[75] Orhan C.Tuncer, *Diyarbakır Cami* ...., s.90, 103.
[76] Oktay Aslanapa, *Osmanlı* ..., s.4, 9, 14, 27, 30, 40, 43, 59.
[77] Oktay Aslanapa, *Osmanlı* ..., s. 27, 39, 42; Orhan C. Tuncer, *Diyarbakır Cami* ..., s. 83, 85, 127.

sahiptir. Karakaya Hanı, Çermik Hanı ve Çermik Türbesi'nde duvarlar tamamen sağır olarak düzenlenmiştir.

Çüngüş Hamamı'nın tüm duvarlar ve kasnağı sağır olarak düzenlenirken, Çermik Hamamı'nın soğukluk kısmını aydınlatan küçük mazgal pencere, iç kısımda ikiye ayrılmıştır. Hamamlarda genellikle kullanılan bu pencere düzenlemesi, içeri ışığın daha iyi girmesini sağlamakta ve içerinin dışarıdan görülmesini engellemektedir.

Taç kapıların yöredeki en güzel uygulaması Şah Ali Bey Camii'nde görülmektedir. Yivli sütünceler üzerine oturtulmuş, sivri kemerli eyvan şeklinde düzenlenmiş, iki yanında mihrabiyeleri bulunan basık kemer açıklıklı yapısıyla kapı Diyarbakır Hacı Büzürk Mescidi (XV. yy.), Bıyıklı Mehmet Paşa Cami (1515-1517)[78] kapılarıyla benzerlik göstermektedir.

Çeteci Abdullah Paşa Medresesi'nin mescid-dershane bölümüne giriş, basık üç kemerle sağlanmıştır. Bunun benzerini İstanbul Gazanfer Ağa Medresesi'nde görmekteyiz. Medrese hücrelerine basık kemerli kapılarla giriş sağlanmaktadır.

Çermik Ulu Camii giriş kapısı üstten sivri kemerle kuşatılmış basık kemer açıklıklıdır. Aynı uygulamaya Harput Ulu Camii (1156-1157)'nde de rastlanmaktadır[79]. Çermik Ulu Camii giriş kapısı batı cephede yer almasıyla Tunceli Yelmaniye Camii'ne benzemektedir.

Çüngüş Ali Bey Camii, Çüngüş Hamamı, Hanbaşı Camii, Çarşı Camii, Hasan Dede Türbesi basık kemer açıklıklı kapılarıyla sade bir düzenleme göstermektedirler. Çüngüş Ulu Camii kapısı düz atkı taşlı dikdörtgen bir form göstermektedir. Sade bir görünüm sergileyen dıştan basık kemer açıklıklı Çermik Hamamı'nın giriş kapısı, içten üç dilimli kemerle çerçevelenmiştir. Üç dilimli kemer uygulamasına bölgedeki diğer yapılarda da karşılaşmaktayız.

İklim gelenekler, topografik konum gibi etkenlerin biçimlendirdiği evler kendine özgü bir gelişim göstererek Diyarbakır yöresindeki evlerden farklı özellikler sergilemişlerdir.

Evlerin ana cepheleri sokağa bakacak tarzda şekillenmiş, cephe düzenlerinde simetri göz önüne alınmıştır. Cephelerde katları ayıran konsollar, hareketli bir görünüm sağlamıştır. Alt katlarda duvarlar sağır tutulmuşken, üst katlarda dikdörtgen düz atkı taşlı pencerelere yer verilmiştir. Bu düzenleme Adil Tekin Evi, Cemallettin Akgün Evi, Beğler Sarayı'nda da uygulanmıştır. Köşe çıkmalı cephe uygulamasına Adil Tekin Evi'nde yer verilmiştir.

Cemalletin Akgün Evi'nde iki, Nezir Akmeşe Evi'nde üç, Adil Tekin Evi'nde dört ana kapı dışarıyla bağlantıyı sağlamaktadır. Evlerde giriş kapılarından en az birinin çok süslü olduğu gözlenmektedir. Nezir Akmeşe Evi'nde kapılara süs yerine kitabe yerleştirilmiştir. Çüngüş ve Çermik'teki evlerin giriş kapılarının gösterişli bir

---

[78] Orhan C. Tuncer, *Diyarbakır Cami* ..., s.100, 107.
[79] Oktay Aslanapa, *Osmanlı* ..., s.106.

şekilde ele alınması, bunların Diyarbakır il merkezindeki evlerden ayrılan bir yönünü ortaya koymaktadır.

Çüngüş evlerinde odaların kapıları aralık, sofa hayat veya divanhane olarak adlandırılan bölümlere açılmaktadır. Anadolu'da yaygın olarak kullanılan avluya Çüngüş evlerinde rastlanılmaktadır. Odalar arası bağlantıyı ve evin dışa açılımını sağlayan sofalara Çüngüş Evleri'nde özel bir önem verildiği görülmektedir.

4.2.2.2.Minareler

Minare halkı muayyen zamanlarda namaza davet etmek için üzerinde ezan okumak maksadıyla camilerin yanına yapılan yüksek kulelerdir. İslam mimarisinde ilk örnekleri Emeviler döneminde ortaya çıkan minareler zamanla çeşitli bölgelerde değişik formlarda gelişmişlerdir.80

Yöredeki minareler genellikle kare kaide üzerine yuvarlak gövde, tek şerefe, kısa bir petek ve konik külah ile örtülüdür. İncelediğimiz eserler içinde yöredeki en eski ve tek örnek olan Çüngüş Ali Bey Camii minaresi, Güneydoğu Anadolu'nun kısa minarelerinin genel özelliklerini göstermektedir. Diğer camilere ait minareler geç dönemde inşa edilmiştir.

4.2.2.3.Mihraplar

Mihrab, camilerin içinde kıble tarafındaki duvara, kıble istikametini göstermek ve imamın cemaate namaz kıldırırken durmasına mahsus olarak, o duvarın orta kısmına biraz oyukça olarak yapılan hücrevi kısımdır.[81] Camilerde mihrab XIII. yüzyılda duvara ilave edilmeye başlanmış ve değişik devirlerde, değişik bölgelerde farklı nitelikte uygulanmıştır.[82]

Güneydoğu Anadolu'da yaygın ve sevilerek kullanılan mihrapların tüm özelliklerini sergileyen Çeteci Abdullah Paşa Medresesi mihrabı yarım sekizgen mukarnas kavsaralı nişi, üç dilimli kemeri ve mihrabı üç yönden çevreleyen mukarnas dişli bordürüyle Diyarbakır Nebi Camii (1515), İskender Paşa Camii (1551) ve Hüsrev Paşa Medresesi (1521-1528)[83] mihrabları ile yakın bir benzerlik göstermektedir.

Çüngüş Ali Bey Camii mihrabı süslemeleriyle dikkat çekmektedir. Dilimli kavsaranın örttüğü yine dilimli mihrap nişi bordürlerle çevrelenmiş üst kısım kademeli bir şekilde sonlanmıştır. Çermik Ulu Camii, Çüngüş Ulu Camii ve Beğler Sarayı mescidinin mihrabı oldukça sade olarak ele alınmıştır. Bu camiler çerçevesiz yarım yuvarlak mihrap nişlerine sahiptirler. Dikdörtgen bir çerçeve içine alınmış

---

[80] C.Esat Arseven, *Türk Sanatı Tarihi, Menşeinden Bugüne Kadar Mimari, Heykel, Resim, Süsleme ve Tezyini Sanatları*, İstanbul, 1955-59, s.228.
[81] C.Esat Arseven, *Türk Sanatı Tarihi.....*, s.225.
[82] Mehmet Top, *Erken Dönem Osmanlı Mihrapları*, (Y.Y.Ü, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), Van, 1997, s.7; Ömer Bakırer, *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları*, Ankara 1976, s.1.
[83] Orhan C. Tuncer, *Diyarbakır ...*, s. 83, 118, 140.

yarım yuvarlak mihrap nişi ve yarım yuvarlak kavsaralı mihrab Çarşı Camii, Ulya Camii ve Hanbaşı Camii'nde karşımıza çıkmaktadır. Çarşı Camii hariç tüm camilerin mihraplarının, son zamanlarda yapılan sıvalarla orijinalliği bozulmuştur.

4.2.2.4.Minberler

Minber, cuma namazı kılınan camilerde hutbe okumak için yapılan, kıbleye göre genellikle mihrabın sağında yer alan, zeminden başlayarak merdivenle çıkılan, kürsü şeklinde tarif edilmektedir.[84]

Çermik Ulu Camii ve Çarşı Camii dışındaki camiler ahşaptan yapılmış zengin bir işçiliğe sahip minberlere sahiptirler. Ali Bey Camii minberinin kapısı, merdiven korkulukları, aynalık ve süpürgelik bölümleri zengin bir şekilde bitkisel süslemelerle süslenmiştir. Üst kısımda külah örtülü kare köşk bölümü bulunmaktadır. Hanbaşı Camii minberi geometrik motiflerle süslenmiş sade bir görünüşe sahiptir. Ulya Camii minberi ayarlanmış merdiven korkulukları ve bitkisel motiflerle süslenmiş aynalık, süpürgelik ve kapısıyla dikkat çekmektedir. Çok küçük boyutlarda ele alınmış Çeteci Abdullah Paşa Medresesi minberi yüksek köşk ve köşkün üzerini örten armudi külahıyla geç dönemde eklendiği izlenimini uyandırmaktadır.

4.2.2.5.Mahfiller

Cami döşemesinden yüksekte kalan ve kafesle ayrılmış özel namaz yeridir. Padişah için ayrılan bölümlere "Hünkar Mahfili" denilmektedir. Bunlar bazen kadınlara ayrılarak "Kadınlar Mahfili adını almaktadır.[85] İncelenen yapılar içinde sadece iki camide mahfil bulunmaktadır.

Çüngüş Ali Bey Camii ve Şah Ali Bey Camii'nde kuzey cepheyi boydan boya kaplayan mahfil ahşaptan yapılmıştır. Çüngüş Ali Bey Camii'nde bir sahının boydan boya kaplayan mahfil, sahınları ayıran taş payelere oturtulmuştur. Mahfilin orta kısmı yarım yuvarlak şekilde dışa taşırılmıştır. Şah Ali Bey Camii mahfili de bir sahını kaplamaktadır. Mahfili, ahşap ayaklar üzerine oturtulmuştur. Diyarbakır Lâle Bey Camii (XVI. yy.) ve Diyarbakır Hoca Ahmet Camii (XV. yy II. çeyreği)'inde kuzey cepheyi boydan boya kaplayan mahfile yer verilmiştir.

4.3. MALZEME VE TEKNİK

Çüngüş ve Çermik'te incelediğimiz eserlerde kesme taş ve moloz taşın yanı sıra az da olsa tuğla ve ahşap malzemeye yer verilmiştir.

Güneye özgü bir özellik olan iki renkli taş Çüngüş'teki yapılarda karşımıza çıkmamakla birlikte Çermik'teki yapılarda yoğun olarak kullanılmıştır. Şah Ali Bey Camii son cemaat yeri ayakları, kemerleri ve giriş kapısı kemerinde, Çarşı Camii kapı, pencere ve kemerlerinde, Hanbaşı Camii son cemaat yeri kapı, pencere, kemerlerinde ve iç mekandaki kemerlerde iki renkli kesme taş kullanılmıştır. Beğler

---

[84] Adnan Turani, *Sanat Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1993, s.92.
[85] Doğan Kuban, *100 Soruda Türk Sanatı Tarihi*, İstanbul, 1998, s.191.

Sarayı harem ve selamlık bölümleri revak, köşk oda ve mutfaklarında iki renkli taştan yapıldığı görülmektedir. Çeteci Abdullah Paşa Medresesi revak ve duvarlarında da iki renkli taş karşımıza çıkmaktadır. İki renkli kesme taş dışında diğer yapıların son cemaat mekânı, kapı ve pencere çerçevelerinde kesme taş kullanılmıştır. Çüngüş Hamamı giriş kapılarda, Çermik Ulu Camii pencere ve kapılarda, Çüngüş Ali Bey Camii kapıları, pencereleri ve revak kemerlerinde, Adil Tekin, Nezir Akmeşe, Cemallettin Akgün evleri giriş kapılarında, Haburman Köprüsü'nün kemerlerinde ve çeşmelerde kesme taş malzeme kullanılmıştır. Yapıların diğer bölümleri moloz taş malzemeden yapılmıştır.

Tuğla malzemenin Haburman ve Sinek Köprüsü her kemerlerin iç yüzünde ve her iki hamamın kubbelerinde kullanıldığı görülmektedir. Ahşap malzeme camilerin minber ve mahfilinde kullanılmıştır. Evlerin örtü sisteminde de ahşap malzeme kullanılmıştır.

4.4. . SÜSLEME

Bir yüzeyi estetik açıdan daha etkileyici kılmak amacıyla üzerinde yapılan her türlü bezeme süslemeyi oluşturmaktadır.[86] Çüngüş ve Çermik'te süslemeler kapılar, mihrablar ve minberler üzerinde yoğunlaşmıştır. Bitkisel ve geometrik süslemeler, yazılar olmak üzere iki grup ayırdığımız süslemeler genellikle taş, bazen de ahşap üzerine işlenmiştir.

4.4.1. Bitkisel ve Geometrik Süslemeler

Bitkisel ve geometrik süslemeler Çüngüş ve Çermik'teki yapılarda yoğun bir şekilde görülmemektedir. Süslemeler camilerin mihrap ve minberleri ile evlerin giriş kapılarında yoğunlaşmıştır. Çermik Ulu Camii, Çarşı Camii, Çüngüş Ulu Camii, Hanbaşı Camii, Çermik Kümbeti, Çüngüş Hamamı, hanlar, köprüler ve çeşmelerde süsleme unsurlarına rastlanmamıştır.

Ali Bey Camii mihrap nişi ve bordürlerinde görülen çiçek, sekiz kollu yıldız ve kıvrık dallar ile kavsarada vazodan çıkan çiçek motifleri batılılaşma dönemi süsleme örneklerini göstermektedir. Mihrabın iki yanındaki ve üstündeki ay-yıldız ve püskül motifleri de geç dönem Osmanlı süslemelerini yansıtmaktadır. Mihrapta bu kadar yoğun bir süslemenin uygulanması ilgi çekicidir. Ahşaptan yapılan minber üzerinde hiç boş yer kalmayacak şekilde süslenmiştir. Kıvrık dal, rumi ve palmetlerden oluşan grift kompozisyon Türk Sanatı'nda geniş bir uygulama alanı bulmuştur. Merkez Ulya Camii minberi merdiven korkuluklarındaki ajurlama dışında Ali Bey Camii minberinin bir benzeridir. Zengin bir kompozisyona sahip minberde bitkisel motifler her yanı kaplamıştır.

Evlerin giriş kapılarının büyük bir özenle yapıldığı ve zengin süslemelere yer verildiği görülmektedir. Adil Tekin Evi giriş kapısında rumi, gülbezek, madalyon - motiflerine rastlanmaktadır. Batı cepheden giriş sağlayan kapıda ise ay-yıldız motifi

---

[86]Metin Sözen - Uğur Tanyeli, a.g.e., s.223.

görülmektedir. Cemalettin Akgün Evi giriş kapısında gülbezek, rumi, vazodan çıkan çiçek motifleri ve kıvrık dal motifleri görülmektedir.

Hanbaşı Camii minberinde geometrik ve bitkisel motiflerin iç içe geçtiği görülmektedir. Geometrik çerçeveler içine alınan bitkisel motifler tüm yüzeyi kaplamıştır. Bu bitkisel kompozisyonların benzer örnekleri Muş'ta Yünören Köyü Camii giriş kapısı ve Esenlik Köyü Camii mihrap tepeliğindeki süsleme panosunda da görülmektedir.[87]

Mukarnas süsleme Çeteci Abdullah Paşa Medresesi mihrabında karşımıza çıkmaktadır. Güneyli bir özellik olan üç dilimli kemerin mukarnas kavsarayı çerçevelediği görülmektedir. Diyarbakır'da sevilerek kullanılan mukarnas ve üç dilimli kemer Diyarbakır Kasım Padişah Camii, Nebi Camii ve Parlı Safa Camii[88] mihraplarında da birlikte kullanılmıştır. Üç dilimli kemer uygulamasıyla Saray Hamamı Saray'ın harem bölümüne giriş kapısında da karşılaşılmaktadır. Ali Bey Camii'nde sahınları ayıran kemerlerin güney yüzünde içi boş üç daire motifinin süsleme amacından çok akustik amaçlı yapıldığı düşünülmektedir. Mahfilin alt kısmında ahşaptan yapılmış dörtgen süslemelerde yer almaktadır. Şah Ali Bey Camii'nde giriş kapısını sınırlandıran yivli sütunçeler dışında herhangi bir süsleme unsuru bulunmamaktadır.

Kapı, mihrap ve minberlerde yoğunlaşan süslemeler Türk sanatının ve bölgesel süslemelerin etkileşerek oluşturduğu süsleme örneklerini yansıtmaktadır.

4.4.2. Yazı

Çüngüş ve Çermik'teki eserlerde yazının dekoratif amaçlı kullanıldığı örneklerle karşılaşılmamaktadır. Yazı sanatını sadece kitabelerde görmekteyiz. Yapı hakkında bilgi vermeye yönelik yazılmış olan kitabelerde kufi ve sülüs karakterler ağırlıklı olarak karşımıza çıkmaktadır. Çermik Ulu Camii kitabesi kufi ile yazılmış güzel örneklerdendir. Sülüs karakterle yazılmış Ali Bey Camii kitabesi, mermer üzerine yazılırken Ali Bey Camii minare kitabesi ve Çüngüş Ulu Camii kitabesi taş üzerine yazılmıştır. Tunç üzerine yazılmış celi sülüs kitabe Çeteci Abdullah Paşa Medresesine aittir. Haburman Köprüsü, Karşıyaka Çeşmesi, Ağaçhan Köyü Çeşmesi ve Adil Tekin Evi'nde yine sülüs karakterli yazının kullanıldığı görülmektedir. Tek örnek olarak tâlik yazı Hanbaşı Camii minberinde görülmektedir.

---

[87] B.Nuri Kılavuz, *a.g.e.*, s. 46 - 55.
[88] Orhan C. Tuncer, *"Diyarbakır Camii..."*, s.304 - 307.

5. SONUÇ

Köklü bir tarihe sahip olan Çüngüş ve Çermik ilçelerinde değişik medeniyetlerin izlerine rastlamak mümkündür. Erken İslam fetihleri sırasında Arap akınlarına uğrayan bu iki ilçede asıl yapılaşma ve yerleşme dönemi Türklerin 1071'de Anadolu'ya girmesiyle şekillenmeye başlanmıştır. Sırasıyla Selçuklu, İnaloğulları, Nisanoğulları, Zengiler ve Artukluların hakimiyetine giren bölge Artuklular döneminde önem kazanmıştır. Artuklular döneminde önemli bir yerleşim olduğu kalan eserlerden anlaşılan bölge Artuklulardan İlhanlı egemenliğine girmiştir. XIV. yüzyıldan itibaren Çermik yerli beylerinin yönetimi ele geçirdikleri görülmektedir. Akkoyunlulardan sonra Osmanlı hakimiyetini kabul eden beyler, Osmanlı Devleti'nden ocaklık alarak bölgenin gelişmesinde önemli katkılarda bulunmuşlardır. Bu dönemlerden günümüze cami, medrese, han, hamam, köprü, çeşme, saray ve evler ulaşmıştır. Bu eserler genellikle Osmanlı döneminden kalmış olmakla birlikte Artuklu ve Selçuklu döneminden günümüze ulaşan eserlerde mevcuttur. Büyük bir mimari yapılaşma faaliyetine tanık olan Çermik ve Çüngüş'te eserlerin çoğunun tahrip olduğu görülmektedir. İnaloğulları, Nisanoğulları, Zengiler, Akkoyunlular ve İlhanlılar döneminden, her iki ilçede de günümüze ulaşan herhangi bir eser bulunmamaktadır.

Anadolu'daki en önemli ve en eski cami örneklerinden biri olarak karşımıza çıkan Çermik Ulu Camii, bölgedeki diğer camilere öncülük etmiştir. İki cami dışında tüm camilerde enine planın kullanılması, bu plan tipinin küçük yerleşim birimlerinde her dönemde sevilerek kullanıldığını göstermektedir. Kare, tek kubbeli cami plan tipinin tek örneği olan Şah Ali Bey Camii merkezdeki Osmanlı klasik mimarisinin yansımalarını bölgesel etkilerle birleştirerek sergilemektedir. Türk mimarisinde az kullanılan dikdörtgen cami planı sadece Çüngüş Ulu Camii'nde görülmektedir. Bu cami planına genellikle Güneydoğu Anadolu Bölgesinde rastlanmaktadır.

Çeteci Abdullah Paşa Medresesi, Osmanlı Devleti'nin erken devirlerinden başlayarak XVIII. yüzyıla kadar devam eden Osmanlı medrese mimarisinin genel plan şemasını tekrarlamaktadır.

Oldukça sade bir türbe mimarisinin hakim olduğu Çermik ve Çüngüş'te türbelerin tekke yapılarıyla birlikte anıldıkları görülmektedir. Bölgenin bir özelliği olarak türbelerle birlikte planlanan tekkeleri zaman içinde yok olmuşlardır.

Dağlık bir alanda kurulmalarına rağmen hanların ve köprülerin çokluğu, Çermik ve Çüngüş ilçelerinin Diyarbakır'ı kısa yoldan çevre illere bağlayan önemli bir yol güzergâhında yer aldıklarını ortaya koymaktadır. Kış aylarında kullanıma elverişli olmayan bu yol güzergâhı, Diyarbakır'ı Kâhta üzerinden Malatya'ya bağlamaktadır. Aynı yol güzergâhının daha aşağısında yer alan toprak altında kalmış Ağaçhan Köyü Hanı, Siverek'e giden bir yol güzergâhını da ortaya koymaktadır. Bu iki ayrı güzergâhtan Çermik'in bir yol ayrımı olduğu ortaya çıkmaktadır.

Sıcaklık bölümü dört eyvanlı, dört köşe hücreli hamam tipinin sembolü Çermik Saray Hamamı ve bu tipin değişik bir uygulaması olan Çüngüş Hamamı XVIII. yüzyıla kadar yapılan Osmanlı hamamlarının güzel örneklerindendir.

Su ihtiyacını karşılamak üzere yapılan çeşmelerden Fırat Nehrinin kollarıyla çevrelenmiş Çermik ve Çüngüş'te çok sayıda bulunmaktadır. Suya verilen önemin bir sembolü olan çeşmeler genellikle süslemeden uzak sade bir görünüm sergilemektedirler.

Çermik'te özellikle Çermik Beylerinden kalan eserlerin çokluğu dikkat çekmektedir. XIV. yüzyıldan itibaren Çermik'i hakimiyetleri altına alan Çermik Beyleri XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti'nden ocaklık almışlardır. Osmanlı Devleti'nın hakimiyetinde büyük bir güce kavuşan Çermik Beyleri, bu gücü mimari eserlere yansıtmışlardır. Çermik beylerinden günümüze ulaşan en önemli eser Beğler Sarayı'dır. İhtişam ve gücün sembolü olan saray, mütevazı boyutlarına rağmen gerekli tüm birimleri içinde bulundurmaktadır. Bölgesel etkilerin ağır bastığı saray ilçedeki mimari zenginliği sergilemektedir.

İhtiyaçlar, iklim, coğrafi koşullar ve topografik konum göz önüne alınarak yapılan evler yöresel tüm etkileri üzerinde barındırmaktadır. Evlerde yer alan köşk, oda, odalardaki hamam bölümleri, sedirler Türk Evlerinin karakteristik özelliklerini göstermektedir. Giriş kapılarının büyük bir önemle ele alınması da oldukça dikkat çekmektedir.

Günümüze ulaşmadıkları için ele almadığımız ama değinmeden de geçemediğimiz Çermik ve Çüngüş Kaleleri, Osmanlı dönemi öncesi yerleşmeleri temsil etmektedir. Osmanlı döneminde kalelerden dışarı çıkan halk, kaleleri kendi kaderine tek etmiş ve günümüze ne acıdır ki; bir iki sarnıç kalıntısı dışında fazla bir şey ulaşamamıştır. Zengin bir mimari mirasa sahip olan ilçelerimizdeki eserlerin, kalelerin kaderine uğramadan korunma altına alınması gerekmektedir.

6. SUMMARY

The oldest known history of Çüngüş and Çermik, Diyarbakır lasted until the state of Arsaklı (66-429) in Çermik and the Bizantian period in Çüngüş. Geogrophicol conditions are hard in this area. But, nevertheless, with the first İslamic period conguerests, a movement has been seen in that area in this period, Seljucid, Artukid, Akkoyunlu, Safavi and Ottomon sovereignty was seen.

These two towns are near the silk-road, connecting Diyarbakır to Malatya-Adıyaman and Urfa. Besides, they are between Diyarbakır and Harput, two main cities inthat time and so they had historical importance. It is possible to find buildings belonging the state which ruled these cities. For example, in Çermik, the oldest building belongs to Artukid sovereignty. But in Çüngüş the oldest building belongs to Ottoman period. In these towns there are mosques, tombs, khans, khamams, bridges, fountains, schools, palaces and houses.

The oldest work, which has reached uptill now, is Ulucami Mosque. This mosque architecture in Anatolia. It has presented of all examples of Artuklu architecture, The mosque was divided chiefly three chapter with arches. Şah Ali Bey Mosque, near east wall of Çermik Ulu Cami has reflected the effects of Otoman architecture, combining with the locational specialities. Other mosques which have the same plan have shown that mosque architecture, parallel to the mihrab, has been sinceretyly used in small socities.

Çeteci Abdullah Paşa Medresseh is thi represan tative of Otoman Medresseh architecture in the region, beginning from the old periods.

The existance of Haburman Bridge and the khons has shown that a new road has been existed. This road was used in summer seasons and in mountainous areas.

Now a days, there are so few fountain which is the symbol of the water in the society. Khamams are the most important examples of Otoman khamam aschitecture. These khamams show how Otoman people gave importance the cleanliness. The

palace, which has showed the power, Otoman reached in small phase, has been evaluated as a miniature of great places, consisting of the all necessary parts.

We carried out to explain these building with that historical back-rounds by photogrophs, plans and drawings. These two towns are important for historical perspective. And it is advised you to visit these two towns.

7. KAYNAKLAR

AKOZAN, Feridun; "Türk Han ve Kervansarayları", *Türk San'atı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri*, I, İstanbul, 1963, s.156.

ALİOĞLU, E.Füsun, "Mardin'de Bir Konak Milli Evi" *Dokuzuncu Milletler Arası Türk Sanatları Kongresi*, C.I., Ankara, 1995, s.113-128.

ALP, Sıtkı; *Çermik ve Çevresindeki Tarihi Eserler*, (D.Ü. Eğitim Fakültesi Basılmamış Lisans Tezi), Diyarbakır, 1996.

ALTUN, Ara; *Anadolu'da Artuklu Devri Türk Mimarisinin Gelişimi*, İstanbul, 1978.

ANA BRİTANNİCA, "Çermik" Mad., C. IV, İstanbul, 1978, s.382.

ANA BRİTANNİCA, "Çüngüş" Mad., C. IV, İstanbul, 1978., s.534.

ARIK, M. Oluş; "Erken Devir Anadolu-Türk Mimarisinde Türbe Biçimleri "Anadolu (Anatolia), C.XI., Ankara, 1969, s.57-75.

ARIK, M.Oluş; Bitlis Yapılarında Selçuklu Rönesansı, Ankara, 1971.

ARSEVEN, C. Esat; *Türk Sanatı Tarihi, Menşeinden Bugüne Kadar Mimari, Heykel, Resim, Süsleme ve Teziyenin Sanatları*, İstanbul, 1955-59.

ARSEVEN, C.Esat; *Türk Sanatı*, İstanbul, 1973.

ASLANAPA, Oktay; *Osmanlı Devri Mimarisi*, İstanbul, 1986.

ASLANAPA, Oktay; *Türk Sanatı*, İstanbul, 1999.

AYTAÇ, İsmail; "Selçuklu Döneminde Malatya-Kahta Kervan Yolu ve Kervansarayları" *I.Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildirileri*, I, Konya, 2001, s.49-60.

BAKIRER, Ömer; *Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrapları*, Ankara, 1976.

BARIŞTA, Örçün; *İstanbul Çeşmeleri. Beyoğlu Cihetindeki Meyve Tabağı Motifleriyle Bezenmiş Tek Cepheli Anıt Çeşmeler*, Ankara, 1991.

BEKTAŞ, Cengiz; *Türk Evi*, İstanbul, 1996.

BEYSANOĞLU, Şevket; *Anıtları ve Kitabeleri ile Diyarbakır Tarihi*, C.I. Ankara, 1998.

ÇULPAN, Cevdet; "XII. inci yüzyıl Artuklu Devri Taş Köprüleri ve Özellikleri" *Sanat Tarihi Yıllığı*, Sy:III, Ankara, 1969-70, s.116-117.

ÇULPAN, Cevdet; *Türk Taş Köprüleri, Ortaçağdan Osmanlı Devri Sonuna Kadar*, Ankara, 1975.

DEMİR, Ahmet; *Diyarbakır Hasan Paşa Hanı ve Çermik İlçesinde Bulunan Beş Eser* (Y.Y.Ü.Sanat Tarihi Bölümü, Yayınlanmamış Lisans Tezi), Van, 2003.

DEMİRALP, Yekta; *Erken Dönem Osmanlı Medreseleri (1300-1500)*, Ankara, 1999.

DENKTAŞ, Mustafa; *Karaman Çeşmeleri*, Kayseri, 2000.

DENKTAŞ, Mustafa; *Kayseri'deki Tarihi Su Yapıları*, Kayseri, 2000.

DİYARBAKIR BÜYÜK ŞEHİR BELEDİYESİ FAALİYET RAPORU, Ankara, 1996.

DİYARBAKIR İL YILLIĞI, Diyarbakır, 1973.

DİYARBAKIR SALNAMELERİ 1286-1323 (1869-1905), (Haz. Ahmet Zeki İzgöer), C.I-V, İstanbul, 1999.

DİYARBAKIRLILAR REHBERİ, C.I., İstanbul, 1998.

DURUKAN, Aynur; *Birecik, Halfeti, Suruç, Bozova ilçeleri ve Rumkale'deki Taşınmaz Kültür Varlıkları*, Ankara, 1999.

ELDEM, Sedad Hakkı; Köşkler ve Kasırlar, C.II, İstanbul, 1969-1973

ELDEM, Sedad Hakkı; *Türk Evi Osmanlı Dönemi*, İstanbul, 1984.

ELDEM, Sedad Hakkı; *Türk Evi Plan Tipleri*, İstanbul, 1968.

ERGİNBAŞ, Doğan; *Diyarbakır Evleri*, İstanbul, 1953.

ERKALE, Durmuş; "Çüngüş kasabası İdare Coğrafyası" *İdare Dergisi*, s.28 (246), Ankara, 1957, s.207-212.

ERKEN, Sabih; Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler, C.II., Ankara, 1977.

ESMER, Mehmet Ali; *Avanos'un Eski Türk Evleri*, Ankara, 1992.

EYİCE, Semavi; "İznik'teki Büyük Hamam ve Osmanlı Devri Hamamları Hakkında" *Tarih Dergisi*, Ankara, 1960, s. 99-120.

GOODWİN, Godfrey; A. History of Ottoman Architecture, London, 1971.

GÖKTAŞ, H. Hüseyin; "Çermik'in Tarihçesi" *İlçemiz Çermik Dergisi* Sy:1, Diyarbakır, 1994, s.4.

GÜNDOĞDU, Hamza; "Aşkale Yakınlarında Karasu (Aşveyişhan) Hanı", *Vakıflar Dergisi*, C.XX., s.289-301.

GÜNDOĞDU, Hamza; *Doğubeyazıt İshak Paşa Sarayı*, Ankara, 1991.

İLHAN, Mehdi; "Diyarbakır Fatihi ve Beylerbeyi Bıyıklı Mehmet Paşa" *Atatürk ve Diyarbakır*, Diyarbakır, 1981, s.137-162.

İLTER, Fügen, *Osmanlılara Kadar Anadolu Türk Köprüleri*, Ankara, 1978.

İLTER, İsmet; *Tarihi Türk Hanları*, Ankara, 1969.

KARAKAYA, Sedat; Çermik ve Çevresi Tarihi, (F.Ü., Fen-Edebiyat Fakültesi, Basılmamış Lisans Tezi), Elazığ, 1986.

KILAVUZ, B.Nuri; Muş Çevresindeki Türk Mimari Eserleri, (Y.Y.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Van, 1997

KIRZIOĞLU, M.Fahrettin; "Çermik Kasabası Üzerine Notlar" *Kara Amid Dergisi*, Sy.1, İstanbul, 1956, s.266-281.

KONYAR, Basri; *Diyarbakır Tarihi*, C.III Ankara, 1936.

KÖROĞLU, Hüseyin; *Konya ve Anadolu Medreseleri*, Konya, 1999.

KUBAN, Doğan; *100 Soruda Türk Sanatı Tarihi*, İstanbul, 1998

KUBAN, Doğan; *Osmanlı Dini Mimarisinde İç Mekân Teşekkülü, (Rönesansla Bir Mukayese)*, İstanbul, 1958.

KURAN, Apdullah; Mimar Sinan, İstanbul, 1986.

KURUYAZICI, H.; "Diyarbakır" Mad. *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, C.I, İstanbul, 1997.

KÜRKÇÜOĞLU, A. Cihat; *Şanlıurfa Su Mimarisi*, Ankara, 1993.

MAR-YEŞUA; *Vakaayi'name*, İstanbul, 1958.

ÖNGE, Yılmaz; *Anadolu'da XII-XIII. Yüzyıl Türk Hamamları*, Ankara, 1995.

ÖNGE, Yılmaz; *Türk Mimarisinde Selçuklu ve Osmanlı Dönemi Su Yapıları*, Ankara, 1997.

ÖNKAL, Hakkı; *Osmanlı Hanedan Türbeleri*, Ankara, 1990.

ÖNKAL, Hakkı; *Tire Türbeleri*; Ankara, 1991.

ÖZTUNA, Yılmaz, *Türkiye (1074-1990)*, C.II, Ankara, 1989.

REHBER ANSİKLOPEDİSİ, "Diyarbakır" Mad., C. IV. İstanbul, s. 201

SAYAN, Yüksel - ÖZTÜRK, Şahabattin, *Bitlis Evleri*, Ankara, 2001.

SAYAN, Yüksel; *Uşak Evleri*, Ankara, 1997.

SÖZEN, Metin – TANYELİ Uğur; *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*, Ankara, 2001.

SÖZEN, Metin; *Diyarbakır'da Türk Mimarisi* İstanbul, 1971.

SÖZEN, Metin; Diyarbakır'da Türk Mimarisi, İstanbul, 1971.

SÜMERKAN, M.Reşat; "Doğu Karadeniz'de Kırsal Kesim Geleneksel Ev Plan Tiplerinin Yöresel Dağılımı" *Türk Halk Mimarisi Sempozyum Bildirileri*, Konya 5-7 Mart 1990, Ankara, 1991, s.171-184.

ŞEREFHAN; *Şerefname*, (Çev. M.E. Bozaslan), İstanbul, 1990.

TABAK, Nermin, *Ahlat Türk Mimarisi*, İstanbul, 1972.

TEKİN, Adil; *Diyarbakır*, Diyarbakır, 1971.

TOGAY, Haluk; "Diyarbakır Evleri", *Arkitekt*, C.I-II, İstanbul, 1947, s.165-170.

TOP, Mehmet; *Erken Dönem Osmanlı Mihrapları*, (Y.Y.Ü., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), Van, 1997.

TUNCER, O.Cezmi; "Diyarbakır-Bitlis Kervanyolu ve Üzerindeki Hanlarımız" *Vakıflar Dergisi*, C.XXV, s.9-35.

TUNCER, O.Cezmi; "Diyarbakır Evleri", *Diyarbakır: Müze Şehri*, İstanbul, 1999 s.232-246.

TUNCER, O.Cezmi; "Mardin-Cizre Kırmızı Medrese" *Vakıflar Dergisi*, C.X, Ankara, 1989, s.425-434.

TUNCER, O.Cezmi; *Diyarbakır Camileri*, Diyarbakır, 1996.

TUNCER, O.Cezmi; *Diyarbakır Evleri*, Diyarbakır, 1999.

TURAN, Osman; *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul, 1973.

TURANİ, Adnan; *Sanat Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1993.

TÜRK ANSİKLOPEDİSİ, "Köprü" Mad., C.XXII., Ankara, 1975.

TÜRKİYE'DE BELDELER DERGİSİ, "Çüngüş" Mad., İstanbul, 1983.

ULUÇAM, Abdüsselam; "Klasik Dönem Osmanlı Mimarisi", *Yeni Türkiye Dergisi*, C.IV, İstanbul, 2000.

ULUÇAM, Abdüsselam; *Ortaçağ ve Sonrası Van Gölü Mimarlığı II.Bitlis*, Ankara, 2001.

ÜLGEN, A. Saim; "Hamam" Mad. *İslâm Ansiklopedisi*, C.V, İstanbul, 1960, s.174-178.

ÜNAL, R. Hüseyin; *Diyarbakır İli'ndeki Bazı Türk-İslâm Anıtları Üzerine Bir İnceleme*, Erzurum, 1975.

ÜNAL, R.Hüseyin; "Az Tanınan ve Bilinmeyen Anadolu Kümbetleri", *Vakıflar Dergisi*, C. XI, Ankara, 1989, s.121-165.

ÜNAL, R.Hüseyin; *Erzurum İli Dahilindeki İslâmî Devir Anıtları Üzerine Bir İnceleme*, Erzurum, 1974.

YALÇIN, Aydın; *Çermik, Eğil, Siverek'teki Türk Eserleri* (İ.Ü.Edebiyat Fakültesi, Basılmamış Lisans Tezi), İstanbul, 1970.

YALÇIN, Osman; *Diyarbakır*, İstanbul, 1979.

YILMAZÇELİK, İbrahim; *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır*, Ankara, 1995.

YINANÇ, H.MÜKRİMİN; "Diyarbakır" Mad., *İslâm Ansiklopedisi*, C.III, İstanbul, 1960, s.601-626.

YURT ANSİKLOPEDİSİ; "Diyarbakır" Mad., C.III-IV, İstanbul, 1982 s.2215-2349.

8. ÇİZİM LİSTESİ

Çizim 1 Diyarbakır İli Haritası
Çizim 2 Çermik İlçe Haritası
Çizim 3 Çüngüş İlçe Haritası
Çizim 4 Çermik Ulu Camii ve Şah Ali Bey Camii
Çizim 5 Ali Bey Camii
Çizim 6 Çarşı Camii
Çizim 7 Çüngüş Ulu Camii
Çizim 8 Hanbaşı Camii
Çizim 9 Merkez Ulya Camii alt katı
Çizim 10 Ulya Camii üst katı
Çizim 11 Çeteci Abdullah Paşa Medresesi
Çizim 12 Çermik Kümbeti
Çizim 13 Hasan Dede Türbesi
Çizim 14 Çermik Hanı
Çizim 15 Karakaya Hanı
Çizim 16 Saray Hamamı
Çizim 17 Çüngüş Hamamı
Çizim 18 Haburman Köprüsü
Çizim 19 Sinek Köprüsü Tabiliye ve Rekonstrüksiyon Planı
Çizim 20 Çüngüş Köprüsü
Çizim 21 Petekkaya Köprüsü
Çizim 22 Camii Kebir Çeşmesi
Çizim 23 Hamam Çeşmesi
Çizim 24 Çarşı Çeşmesi
Çizim 25 Ali Dede Çeşmesi
Çizim 26 İmirza Çeşmesi
Çizim 27 Eşek Çeşmesi
Çizim 28 Süt Çeşmesi
Çizim 29 Aşur Çeşmesi
Çizim 30 Hanbaşı Çeşmesi

Çizim 31 Ağaçhan Köyü Çeşmesi
Çizim 32 Karşıyaka Çeşmesi
Çizim 33 Beğler Sarayı alt katı
Çizim 34 Beğler Sarayı üst katı
Çizim 35 Beğler Sarayı harem Bölümü alt katı
Çizim 36 Beğler Sarayı harem Bölümü üst katı
Çizim 37 Beğler Sarayı selamlık bölümü alt katı
Çizim 38 Beğler Sarayı selamlık bölümü üst katı
Çizim 39 Beğler Sarayı hazine, hizmetli, muhafız odaları, muhakeme salonu alt katı
Çizim 40 Beğler Sarayı hazine, hizmetli, muhafız odaları, muhakeme salonu üst katı
Çizim 41 Beğler Sarayı köşkü alt katı
Çizim 42 Beğler Sarayı köşkü üst katı
Çizim 43 Hükümet Konağı alt katı
Çizim 44 Hükümet Konağı üst katı
Çizim 45 Adil Tekin Evi zemin katı
Çizim 46 Adil Tekin Evi birinci katı
Çizim 47 Adil Tekin Evi ikinci katı
Çizim 48 Adil Tekin Evi üçüncü katı
Çizim 49 Cemalettin Akgün Evi zemin katı
Çizim 50 Cemalettin Akgün Evi birinci katı
Çizim 51 Cemalettin Akgün Evi İkinci katı
Çizim 52 Nezir Akmeşe Evi zemin katı
Çizim 53 Nezir Akmeşe Evi birinci katı
Çizim 54 Nezir Akmeşe Evi ikinci katı

9. RESİM LİSTESİ

Resim 1 Çermik'in genel görünüşü

Resim 2 Çüngüş'ün genel görünüşü

Resim 3 Çermik Ulu Camii, Şah Ali Bey Camii ile genel görünüşü

Resim 4 Çermik Ulu Camii, genel görünüşü

Resim 5 Çermik Ulu Camii, kuzey cepheden görünüşü 1

Resim 6 Çermik Ulu Camii, kuzey cepheden görünüşü

Resim 7 Çermik Ulu Camii, güney cepheden görünüşü 1

Resim 8 Çermik Ulu Camii, güney cepheden görünüşü

Resim 9 Çermik Ulu Camii, batı cepheden görünüşü

Resim 10 Çermik Ulu Camii, batı cepheden giriş kapısı görünüşü

Resim 11 Çermik Ulu Camii, güney sahını batıdan görünüşü

Resim 12 Çermik Ulu Camii, güney sahını doğudan görünüşü

Resim 13 Çermik Ulu Camii, mihrabın genel görünüşü

Resim 14 Çermik Ulu Camii, mihrabı

Resim 15 Çermik Ulu Camii, orta sahını doğudan görünüşü

Resim 16 Çermik Ulu Camii, orta sahını batıdan görünüşü

Resim 17 Çermik Ulu Camii, orta sahını yapım kitabesinin genel görünüşü

Resim 18 Çermik Ulu Camii, orta sahını yapım kitabesi genel görünüşü

Resim 19 Çermik Ulu Camii, orta sahını onarım kitabesinin genel görünüşü

Resim 20 Çermik Ulu Camii, orta sahını onarım kitabesinin genel görünüşü

Resim 21 Çermik Ulu Camii, kuzey sahının doğudan görünüşü

Resim 22 Çermik Ulu Camii, kuzey sahının batıdan görünüşü

Resim 23 Çermik Ulu Camii, içten üst örtüsü

Resim 24 Şah Ali Bey Camii, genel görünüşü

Resim 25 Şah Ali Bey Camii, minaresi

Resim 26 Şah Ali Bey Camii, dıştan örtü sistemi

Resim 27 Şah Ali Bey Camii, güney cephesi görünüşü

Resim 28 Şah Ali Bey Camii, doğudan genel görünüşü

Resim 29 Şah Ali Bey Camii, doğu cephesi görünüşü

Resim 30 Şah Ali Bey Camii, kuzeyden görünüşü 1

Resim 31 Şah Ali Bey Camii, kuzeyden görünüşü 2
Resim 32 Şah Ali Bey Camii, son cemaat mekanı görünüşü
Resim 33 Şah Ali Bey Camii, son cemaat mekanı örtü sistemi görünüşü
Resim 34 Şah Ali Bey Camii, son cemaat mekanı içten görünüşü 1
Resim 35 Şah Ali Bey Camii, son cemaat mekanı içten görünüşü 2
Resim 36 Şah Ali Bey Camii, giriş kapısı görünüşü
Resim 37 Şah Ali Bey Camii, geçiş öğeleri
Resim 38 Şah Ali Bey Camii, batı duvarı içten görünüşü
Resim 39 Şah Ali Bey Camii, doğu duvarı içten görünüşü
Resim 40 Şah Ali Bey Camii, güney duvarı içten görünüşü
Resim 41 Şah Ali Bey Camii, kuzey duvarı içten görünüşü
Resim 42 Şah Ali Bey Camii, mahfil
Resim 43 Şah Ali Bey Camii, mihrap ve minberin görünüşü
Resim 44 Şah Ali Bey Camii, mihrabı
Resim 45 Şah Ali Bey Camii, minberi
Resim 46 Ali Bey Camii, kitabesi
Resim 47 Ali Bey Camii, minare kitabesi
Resim 48 Ali Bey Camii, genel görünüşü
Resim 49 Ali Bey Camii, doğu cepheden görünüşü
Resim 50 Ali Bey Camii, güney cepheden görünüşü
Resim 51 Ali Bey Camii, batı cepheden görünüşü
Resim 52 Ali Bey Camii, kuzey cepheden görünüşü
Resim 53 Ali Bey Camii, son cemaat mekanı
Resim 54 Ali Bey Camii, minaresi 1
Resim 55 Ali Bey Camii, minaresi 2
Resim 56 Ali Bey Camii, kuzey cephesi içten görünüşü
Resim 57 Ali Bey Camii, mahfili alttan görünüşü
Resim 58 Ali Bey Camii, mahfili
Resim 59 Ali Bey Camii, doğu duvarı içten görünüşü
Resim 60 Ali Bey Camii, batı duvarı içten görünüşü
Resim 61 Ali Bey Camii, kuzey duvarı içten görünüşü 1
Resim 62 Ali Bey Camii, güney duvarı içten görünüşü 2

Resim 63 Ali Bey Camii, mihrap ve minberi
Resim 64 Ali Bey Camii, mihrabı
Resim 65 Ali Bey Camii, minberi 1
Resim 66 Ali Bey Camii, minberi 2
Resim 67 Çarşı Camii, genel görünüşü
Resim 68 Çarşı Camii, avlu görünüşü
Resim 69 Çarşı Camii, minare görünüşü
Resim 70 Çarşı Camii, kuzeybatı cepheden görünüşü
Resim 71 Çarşı Camii, doğu cepheden görünüşü
Resim 72 Çarşı Camii, güney cepheden görünüşü
Resim 73 Çarşı Camii, kuzey cepheden görünüşü 1
Resim 74 Çarşı Camii, kuzey cepheden görünüşü 2
Resim 75 Çarşı Camii, giriş kapısı görünüşü
Resim 76 Çarşı Camii, batı cepheden görünüşü
Resim 77 Çarşı Camii, son cemaat yerinin görünüşü
Resim 78 Çarşı Camii, son cemaat yeri içten görünüşü
Resim 79 Çarşı Camii, son cemaat yeri harime giriş kapısı görünüşü
Resim 80 Çarşı Camii, giriş kapısı içten görünüşü
Resim 81 Çarşı Camii, güney sahın batıdan görünüşü
Resim 82 Çarşı Camii, güney sahın doğudan görünüşü
Resim 83 Çarşı Camii, kuzey sahın batıdan görünüşü
Resim 84 Çarşı Camii, kuzey sahın doğudan görünüşü
Resim 85 Çarşı Camii, mihrap ve minberin görünüşü
Resim 86 Çarşı Camii, mihrabı
Resim 87 Çüngüş Ulu Camii, kitabesi
Resim 88 Çüngüş Ulu Camii, genel görünüşü
Resim 89 Çüngüş Ulu Camii, kuzey doğudan görünüşü
Resim 90 Çüngüş Ulu Camii, batı cephesi görünüşü
Resim 91 Çüngüş Ulu Camii, kuzeyden görünüşü
Resim 92 Çüngüş Ulu Camii, güneydoğudan görünüşü
Resim 93 Çüngüş Ulu Camii, iç mekanın görünüşü
Resim 94 Hanbaşı Camii, minber kitabesi

Resim 95 Hanbaşı Camii, genel görünüşü
Resim 96 Hanbaşı Camii, son cemaat mekanı
Resim 97 Hanbaşı Camii, batı cepeden görünüşü
Resim 98 Hanbaşı Camii, güney cepheden görünüşü
Resim 99 Hanbaşı Camii, minaresi
Resim 100 Hanbaşı Camii, son cemaat mekânı içten görünüşü 1
Resim 101 Hanbaşı Camii, son cemaat mekânı içten görünüşü 2
Resim 102 Hanbaşı Camii, doğu cepheden görünüşü
Resim 103 Hanbaşı Camii, içten görünüşü 1
Resim 104 Hanbaşı Camii, içten görünüşü 2
Resim 105 Hanbaşı Camii, kuzey duvarı içten görünüşü
Resim 106 Hanbaşı Camii, batı duvarı içten görünüşü
Resim 107 Hanbaşı Camii, doğu duvarı içten görünüşü
Resim 108 Hanbaşı Camii, güney duvarı içten görünüşü
Resim 109 Hanbaşı Camii, mihrabı
Resim 110 Hanbaşı Camii, minberi
Resim 111 Ulya Camii, genel görünüşü 1
Resim 112 Ulya Camii, genel görünüşü 2
Resim 113 Ulya Camii, avlu ve giriş kapısı
Resim 114 Ulya Camii, kuzeydoğu cepheden görünüşü
Resim 115 Ulya Camii, batı cepheden görünüşü
Resim 116 Ulya Camii, güneydoğu cepheden görünüşü
Resim 117 Ulya Camii, güney cepheden görünüşü
Resim 118 Ulya Camii,iç mekanı 1
Resim 119 Ulya Camii, iç mekanı 2
Resim 120 Ulya Camii,mihrabı
Resim 121 Ulya Camii, minberi
Resim 122 Ulya Camii, müezzin evi oda görünüşü
Resim 123 Ulya Camii, müezzin evi sofası
Resim 124 Çeteci Abdullah Paşa Medresesi, kitabesi
Resim 125 Çeteci Abdullah Paşa Medresesi, genel görünüşü
Resim 126 Çeteci Abdullah Paşa Medresesi, avludan görünüşü 1

Resim 127 Çeteci Abdullah Paşa Medresesi, avludan görünüşü 2
Resim 128 Çeteci Abdullah Paşa Medresesi, doğudan görünüşü
Resim 129 Çeteci Abdullah Paşa Medresesi, güney cepheden görünüşü 1
Resim 130 Çeteci Abdullah Paşa Medresesi, güney cepheden görünüşü 2
Resim 131 Çeteci Abdullah Paşa Medresesi, revakların batıdan görünüşü
Resim 132 Çeteci Abdullah Paşa Medresesi, revak doğudan görünüşü
Resim 133 Çeteci Abdullah Paşa Medresesi, revak payandaların görünüşü
Resim 134 Çeteci Abdullah Paşa Medresesi, revak örtü sistemi
Resim 135 Çeteci Abdullah Paşa Medresesi, hücre giriş kapıları
Resim 136 Çeteci Abdullah Paşa Medresesi, eyvan haline getirilmiş hücrenin görünüşü
Resim 137 Çeteci Abdullah Paşa Medresesi, bir hücre ve örtü sistemi görünüşü
Resim 138 Çeteci Abdullah Paşa Medresesi, hücrelerden birbirine geçiş sağlayan kapıların görünüşü
Resim 139 Çeteci Abdullah Paşa Medresesi, mescid – dershane bölümü giriş kapısı 1
Resim 140 Çeteci Abdullah Paşa Medresesi, mescid – dershane bölümü giriş kapısı 2
Resim 141 Çeteci Abdullah Paşa Medresesi, mescid-dershane bölümü giriş kapısı içten görünüşü
Resim 142 Çeteci Abdullah Paşa Medresesi, Mescid – dershane bölümü kuzey duvarı
Resim 143 Çeteci Abdullah Paşa Medresesi, mescid – dershane bölümü doğu duvarı
Resim 144 Çeteci Abdullah Paşa Medresesi, mescid – dershane bölümü örtü sistemi
Resim 145 Çeteci Abdullah Paşa Medresesi, mescid – dershane bölümü batı duvarı
Resim 146 Çeteci Abdullah Paşa Medresesi, mescid-dershane bölümü yarım sekizgen örtü sistemi
Resim 147 Çeteci Abdullah Paşa Medresesi, mescid – dershane bölümü güney duvarı
Resim 148 Çeteci Abdullah Paşa Medresesi, mescid – dershane bölümü mihrap ve minberi
Resim 149 Çeteci Abdullah Paşa Medresesi, mihrabı

Resim 150 Çeteci Abdullah Paşa Medresesi, mihrap detayı
Resim 151 Çeteci Abdullah Paşa Medresesi, minberi
Resim 152 Çermik Kümbeti, genel görünüşü 1
Resim 153 Çermik Kümbeti, genel görünüşü 2
Resim 154 Çermik Kümbeti, güney cepheden görünüşü
Resim 155 Çermik Kümbeti, kuzeybatı cepheden görünüşü
Resim 156 Çermik Kümbeti, giriş kapısının içten görünüşü
Resim 157 Çermik Kümbeti, iç mekanın görünüşü
Resim 158 Çermik Kümbeti, kuzey cepheden görünüşü
Resim 159 Hasan Dede Türbesi, genel görünüşü 1
Resim 160 Hasan Dede Türbesi, genel görünüşü 2
Resim 161 Hasan Dede Türbesi, doğu cepheden görünüşü
Resim 162 Hasan Dede Türbesi, güney cepheden görünüşü
Resim 163 Hasan Dede Türbesi, batı cepheden görünüşü
Resim 164 Hasan Dede Türbesi, doğu ve kuzey cepheden görünüşü
Resim 165 Hasan Dede Türbesi, tekke denilen bölüm
Resim 166 Hasan Dede Türbesi, giriş kapısı
Resim 167 Hasan Dede Türbesi, kapısının içten görünüşü
Resim 168 Hasan Dede Türbesi,pencere ve geçiş öğesi
Resim 169 Hasan Dede Türbesi, iç mekanı
Resim 170 Hasan Dede Türbesi, geçiş öğesi
Resim 171 Hasan Dede Türbesi, penceresi
Resim 172 Hasan Dede Türbesi, mezar yapıları
Resim 173 Çermik Hanı, genel görünüşü 1
Resim 174 Çermik Hanı, genel görünüşü 2
Resim 175 Çermik Hanı, kuzey cepheden görünüşü
Resim 176 Çermik Hanı, barınma bölümüne giriş kapılarının görünüşü
Resim 177 Çermik Hanı, hücre bölümü görünüşü
Resim 178 Çermik Hanı, ahir bölümü görünüşü 1
Resim 179 Çermik Hanı, ahır bölümü görünüşü 2
Resim 180 Çermik Hanı, ahır bölümü örtü sistemi görünüşü
Resim 181 Karakaya Hanı, genel görünüşü

Resim 182 Karakaya Hanı, batı cepheden görünüşü
Resim 183 Karakaya Hanı, kuzey cepheden görünüşü
Resim 184 Karakaya Hanı, kuzeydoğu cepheden görünüşü
Resim 185 Karakaya Hanı, doğu cepheden görünüşü
Resim 186 Karakaya Hanı, güney cepheden görünüşü
Resim 187 Karakaya Hanı, orta sahın kuzey cepheden görünüşü
Resim 188 Karakaya Hanı, orta sahın güney cephe görünüşü
Resim 189 Karakaya Hanı, yan sahın görünüşü 1
Resim 190 Karakaya Hanı, yan sahın görünüşü 2
Resim 191 Karakaya Hanı, yan sahın görünüşü 3
Resim 192 Karakaya Hanı, yan sahın görünüşü 4
Resim 193 Karakaya Hanı, sahınlara geçiş sağlayan kapılar
Resim 194 Karakaya Hanı, yüklü hayvanların geçiş kapısı
Resim 195 Saray Hamamı, genel görünüşü
Resim 196 Saray Hamamı, güney batıdan görünüşü
Resim 197 Saray Hamamı, güneyden görünüşü
Resim 198 Saray Hamamı, bahçe girişi kapısı
Resim 199 Saray Hamamı, güneydoğudan görünüşü 1
Resim 200 Saray Hamamı, güneydoğudan görünüşü 2
Resim 201 Saray Hamamı, giriş kapısı
Resim 202 Saray Hamamı, giriş kapısı içten görünüşü
Resim 203 Saray Hamamı, giriş kapısı üzerindeki kitabesi
Resim 204 Saray Hamamı, iç mekanı 1
Resim 205 Saray Hamamı, iç mekanı 2
Resim 206 Saray Hamamı, soyunmalık bölümü aydınlık feneri
Resim 207 Saray Hamamı, havuz ve ılıklık giriş kapısı
Resim 208 Saray Hamamı, ılıklık giriş kapısı
Resim 209 Saray Hamamı, ılıklık bölümü
Resim 210 Saray Hamamı, ılıklığı ikiye bölen duvar
Resim 211 Saray Hamamı, doğu ılıklık bölümü
Resim 212 Saray Hamamı, sıcaklık bölümü giriş kapısı
Resim 213 Saray Hamamı, sıcaklık bölümü iç mekanı

Resim 214 Saray Hamamı, sıcaklık bölümü geçiş öğesi
Resim 215 Saray Hamamı, sıcaklık bölümü örtü sistemi
Resim 216 Çüngüş Hamamı, doğu cephesi
Resim 217 Çüngüş Hamamı, batı cephesi
Resim 218 Çüngüş Hamamı, kuzeybatı cephesi
Resim 219 Çüngüş Hamamı, giriş cephesi
Resim 220 Çüngüş Hamamı, soyunmalık giriş kapısı dıştan görünüşü
Resim 221 Çüngüş Hamamı, soyunmalık giriş kapısı içten görünüşü
Resim 222 Çüngüş Hamamı,soyunmalık bölümü geçiş öğeleri
Resim 223 Çüngüş Hamamı,soyunmalık bölümü aydınlık feneri
Resim 224 Çüngüş Hamamı, soyunmalık bölümü
Resim 225 Çüngüş Hamamı, soyunmalık bölümü havuzu
Resim 226 Çüngüş Hamamı, ılıklık bölümü 1
Resim 227 Çüngüş Hamamı, ılıklık bölümü 2
Resim 228 Çüngüş Hamamı, sıcaklık bölümü giriş kapısı
Resim 229 Çüngüş Hamamı, sıcaklık bölümü
Resim 230 Çüngüş Hamamı, sıcaklık bölümü geçiş öğeleri
Resim 231 Çüngüş Hamamı, sıcaklık bölümü eyvanları
Resim 232 Çüngüş Hamamı, halveti 1
Resim 233 Çüngüş Hamamı, halveti 2
Resim 234 Çüngüş Hamamı, sıcaklık bölümü örtü sistemi
Resim 235 Haburman Köprüsü, genel görünüşü 1
Resim 236 Haburman Köprüsü, yapım kitabesi köprü üzerindeki yeri
Resim 237 Haburman Köprüsü, yapım kitabesi
Resim 238 Haburman Köprüsü, tamir kitabesi
Resim 239 Haburman Köprüsü, genel görünüşü 2
Resim 240 Haburman Köprüsü, memba yönü görünüşü 1
Resim 241 Haburman Köprüsü, yol görünüşü 1
Resim 242 Haburman Köprüsü, yol görünüşü 2
Resim 243 Haburman Köprüsü, mansap yönü görünüşü 1
Resim 244 Haburman Köprüsü, mansap yönü görünüşü 2
Resim 245 Haburman Köprüsü, mansap yönü görünüşü 3

Resim 246 Haburman Köprüsü, mansap yönü eğimi görünüşü
Resim 247 Haburman Köprüsü, memba yönü görünüşü 2
Resim 248 Sinek Köprüsü, eski görünüşü
Resim 249 Sinek Köprüsü, eski yol görünüşü
Resim 250 Sinek Köprüsü, genel görünüşü
Resim 251 Sinek Köprüsü, memba yönü
Resim 252 Sinek Köprüsü, yıkıntıların görünüşü
Resim 253 Çüngüş Köprüsü, genel görünüşü 1
Resim 254 Çüngüş Köprüsü, genel görünüşü 2
Resim 255 Çüngüş Köprüsü, genel görünüşü 3
Resim 256 Çüngüş Köprüsü, memba yönü
Resim 257 Çüngüş Köprüsü, mensap yönü
Resim 258 Çüngüş Köprüsü, yolu
Resim 259 Petekkaya Köprüsü, memba yönü görünüşü
Resim 260 Petekkaya Köprüsü, mansap yönü görünüşü
Resim 261 Petekkaya Köprüsü, yol görünüşü
Resim 262 Camii Kebir Çeşmesi, kitabesi
Resim 263 Camii Kebir Çeşmesi, yandan görünüşü
Resim 264 Camii Kebir Çeşmesi, ortadan görünüşü
Resim 265 Camii Kebir Çeşmesi, önden görünüşü
Resim 266 Hamam Çeşmesi, genel görünüşü
Resim 267 Çarşı Çeşmesi, genel görünüşü
Resim 268 Ali Dede Çeşmesi, genel görünüşü
Resim 269 İmirza Çeşmesi ve Eşek Çeşmesi genel görünüşü
Resim 270 İmirza Çeşmesi, genel görünüşü
Resim 271 Eşek Çeşmesi, genel görünüşü
Resim 272 Süt Çeşmesi, genel görünüşü
Resim 273 Aşur Çeşmesi, genel görünüşü
Resim 274 Hanbaşı Çeşmesi, genel görünüşü
Resim 275 Ağaçhan Köyü Çeşmesi, genel görünüşü
Resim 276 Ağaçhan Köyü Çeşmesi, kitabesi
Resim 277 Ağaçhan Köyü Çeşmesi, yandan görünüşü

Resim 278 Ağaçhan Köyü Çeşmesi, arkadan görünüşü
Resim 279 Karşıyaka Çeşmesi, kitabesi
Resim 280 Karşıyaka Çeşmesi, arkadan görünüşü
Resim 281 Karşıyaka Çeşmesi, yandan görünüşü
Resim 282 Karşıyaka Çeşmesi, önden görünüşü
Resim 283 Karşıyaka Çeşmesi, detay
Resim 284 Beğler Sarayı, güney cepheden görünüşü 1
Resim 285 Beğler Sarayı, güney cepheden görünüşü 2
Resim 286 Beğler Sarayı, güney cepheden görünüşü 3
Resim 287 Beğler Sarayı, güney cepheden görünüşü 4
Resim 288 Beğler Sarayı, güney cepheden görünüşü 5
Resim 289 Beğler Sarayı, güney cepheden görünüşü 6
Resim 290 Beğler Sarayı, batı cepheden görünüşü 1
Resim 291 Beğler Sarayı, batı cepheden görünüşü 2
Resim 292 Beğler Sarayı, hamamın kuzeyden görünüşü 2
Resim 293 Beğler Sarayı, hamamın avludan görünüşü
Resim 294 Beğler Sarayı, harem ve selamlığın avludan görünüşü
Resim 295 Beğler Sarayı, muhafız ve hizmetli odaları avludan görünüşü
Resim 296 Beğler Sarayı, köşk ve odaların avludan görünüşü
Resim 297 Beğler Sarayı, harem giriş kapısı
Resim 298 Beğler Sarayı, harem alt kat görünüşü 1
Resim 299 Beğler Sarayı, harem alt kat görünüşü 2
Resim 300 Beğler Sarayı, harem üst kat görünüşü
Resim 301 Beğler Sarayı, muayede salonuna açılan revaklar
Resim 302 Beğler Sarayı, harem bölümü zindan denilen odanın görünüşü
Resim 303 Beğler Sarayı, kışlık köşk odalar
Resim 304 Beğler Sarayı, kışlık köşk odaların girişi
Resim 305 Beğler Sarayı, kışlık köşk oda giriş cephesi
Resim 306 Beğler Sarayı, kışlık köşk oda güney duvarı
Resim 307 Beğler Sarayı, kışlık köşk oda güney duvarı ocak nişi
Resim 308 Beğler Sarayı, kışlık köşk oda kuzey duvarı
Resim 309 Beğler Sarayı, kışlık olarak düzenlenen diğer köşk oda

Resim 310 Beğler Sarayı, köşk odanın güneyden görünüşü
Resim 311 Beğler Sarayı, köşk odanın kuzeyden görünüşü
Resim 312 Beğler Sarayı, yazlık köşk oda girişi
Resim 313 Beğler Sarayı, köşk oda giriş kapısı içten görünüşü
Resim 314 Beğler Sarayı, köşk oda batı duvarı
Resim 315 Beğler Sarayı, köşk oda güney duvarı
Resim 316 Beğler Sarayı, köşk oda kuzey duvarı
Resim 317 Beğler Sarayı, köşk oda doğu duvarı
Resim 318 Beğler Sarayı, muayede salonu görünüşü1
Resim 319 Beğler Sarayı, muayede salonu görünüşü2
Resim 320 Beğler Sarayı, muayede salonu sütun kalıntısı
Resim 321 Beğler Sarayı, harem odaları görünüşü1
Resim 322 Beğler Sarayı, harem odaları görünüşü2
Resim 323 Beğler Sarayı, harem odaları görünüşü3
Resim 324 Beğler Sarayı, harem odaları görünüşü4
Resim 325 Beğler Sarayı, harem bölümü hamamı 1
Resim 326 Beğler Sarayı, harem bölümü hamam kitabesi
Resim 327 Beğler Sarayı, harem bölümü hamam iç mekanı 1
Resim 328 Beğler Sarayı, harem bölümü hamam iç mekanı 2
Resim 329 Beğler Sarayı, harem bölümü hamam künk ve taş kaplama kalıntıları
Resim 330 Beğler Sarayı, selamlık bölümü taşlık görünüşü
Resim 331 Beğler Sarayı, selamlık alt kat duvar haline getirilmiş revak kalıntıları
Resim 332 Beğler Sarayı, revak kalıntılarının içten görünüşü
Resim 333 Beğler Sarayı, selamlık bölümü ahır görünüşü1
Resim 334 Beğler Sarayı, selamlık bölümü ahır görünüşü2
Resim 335 Beğler Sarayı, selamlık bölümü ahır görünüşü 3
Resim 336 Beğler Sarayı, selamlık bölümü taşlığa açılan revakları
Resim 337 Beğler Sarayı, selamlık bölümü köşk oda giriş kapısı
Resim 338 Beğler Sarayı, selamlık bölümü köşk oda doğu duvarı 1
Resim 339 Beğler Sarayı, selamlık bölümü köşk oda doğu duvarı 2
Resim 340 Beğler Sarayı, selamlık bölümü köşk oda güney duvarı
Resim 341 Beğler Sarayı, selamlık bölümü köşk oda mihrabı

Resim 342 Beğler Sarayı, selamlık bölümü köşk oda batı duvarı
Resim 343 Beğler Sarayı, selamlık bölümü köşk oda kuzey duvarı 1
Resim 344 Beğler Sarayı, selamlık bölümü köşk oda kuzey duvarı 2
Resim 345 Beğler Sarayı, kapatılarak oda haline getirilen revak 1
Resim 346 Beğler Sarayı, kapatılarak oda haline getirilen revak 2
Resim 347 Beğler Sarayı, selamlık bölümü mutfak görünüşü 1
Resim 348 Beğler Sarayı, selamlık bölümü mutfak kuzey cephesi
Resim 349 Beğler Sarayı, selamlık bölümü mutfak görünüşü 2
Resim 350 Beğler Sarayı, selamlık bölümü yemek pişirme bölümü
Resim 351 Beğler Sarayı, selamlık bölümü kiler girişi
Resim 352 Beğler Sarayı, selamlık bölümü kileri
Resim 353 Beğler Sarayı, bekleme salonu görünüşü
Resim 354 Beğler Sarayı, muhakeme salonu görünüşü 1
Resim 355 Beğler Sarayı, muhakeme salonu görünüşü 2
Resim 356 Beğler Sarayı, muhafız odaları görünüşü 1
Resim 357 Beğler Sarayı, muhafız odaları görünüşü 2
Resim 358 Beğler Sarayı, hizmetli odaları görünüşü 1
Resim 359 Beğler Sarayı, hizmetli odaları görünüşü 2
Resim 360 Beğler Sarayı köşk bölümü görünüşü 1
Resim 361 Beğler Sarayı köşk bölümü görünüşü 2
Resim 362 Hükümet Konağı, genel görünüşü 1
Resim 363 Hükümet Konağı, genel görünüşü2
Resim 364 Hükümet Konağı, rüştiye mektebi giriş kapısı
Resim 365 Hükümet Konağı, içten avlu girişi kapısı
Resim 366 Hükümet Konağı, avlu genel görünüşü 1
Resim 367 Hükümet Konağı, giriş revakı
Resim 368 Hükümet Konağı, avlu genel görünüşü 2
Resim 369 Hükümet Konağı, kaymakam odası ve alt ve üst revakların görünüşü
Resim 370 Hükümet Konağı, ahır bölümü görünüşü 1
Resim 371 Hükümet Konağı, ahır bölümü görünüşü 2
Resim 372 Hükümet Konağı, depo olarak kullanılan odaların görünüşü
Resim 373 Hükümet Konağı, revakın kemerinin ayağındaki kitabe

Resim 374 Hükümet Konağı, kitabesi
Resim 375 Hükümet Konağı, kaymakam odası görünüşü
Resim 376 Hükümet Konağı, kaymakam odası içten görünüşü 1
Resim 377 Hükümet Konağı, kaymakam odası içten görünüşü 2
Resim 378 Hükümet Konağı, telgrafhane odalarını görünüşü 1
Resim 379 Hükümet Konağı, telgrafhane odalarını görünüşü 2
Resim 380 Hükümet Konağı, telgrafhane odalarını görünüşü 3
Resim 381 Hükümet Konağı, telgrafhane odalarını görünüşü 4
Resim 382 Hükümet Konağı, yıkılan odaların görünüşü
Resim 383 Adil Tekin Evi, genel görünüşü
Resim 384 Adil Tekin Evi, güney cepheden görünüşü
Resim 385 Adil Tekin Evi, güney cepheden görünüşü
Resim 386 Adil Tekin Evi, güney giriş kapısı
Resim 387 Adil Tekin Evi, güney giriş kapısı detay
Resim 388 Adil Tekin Evi, batı cepheden görünüşü
Resim 389 Adil Tekin Evi, kuzey cepheden görünüşü
Resim 390 Adil Tekin Evi, zemin kat aralık
Resim 391 Adil Tekin Evi, zemin kat merdivenleri
Resim 392 Adil Tekin Evi, batı giriş kapısı 1
Resim 393 Adil Tekin Evi, batı giriş kapısı 2
Resim 394 Adil Tekin Evi, batı giriş kapısı 3
Resim 395 Adil Tekin Evi, batı giriş kapısı kitabesi
Resim 396 Adil Tekin Evi, ikinci kat sofa
Resim 397 Adil Tekin Evi, ikinci kat mutfak
Resim 398 Adil Tekin Evi, ikinci kat odalarda görünüşü
Resim 399 Adil Tekin Evi, ikinci kat odalara açılan kapılar
Resim 400 Adil Tekin Evi, ikinci kat odalardan görünüş 1
Resim 401 Adil Tekin Evi, ikinci kat odalardan görünüş 2
Resim 402 Adil Tekin Evi, ikinci kat zemini
Resim 403 Adil Tekin Evi, üçüncü kat sofa
Resim 404 Adil Tekin Evi, üçüncü kat sofanın dışa açılan kemerleri
Resim 405 Adil Tekin Evi, üçüncü kat mutfak

Resim 406 Adil Tekin Evi, üçüncü kat odalardan görünüşü 1
Resim 407 Adil Tekin Evi, üçüncü kat odadaki çırappa
Resim 408 Adil Tekin Evi, üçüncü kat odalardan görünüşü 2
Resim 409 Adil Tekin Evi, üçüncü kat zemini ve merdivenler
Resim 410 Cemalletin Akgün Evi, genel görünüşü
Resim 411 Cemalletin Akgün Evi, doğu cephesi
Resim 412 Cemalletin Akgün Evi, giriş kapısı
Resim 413 Cemalletin Akgün Evi, kuzey cephesi
Resim 414 Cemalletin Akgün Evi, güney cephesi
Resim 415 Cemalletin Akgün Evi, duvarla kapatılan batı cephe
Resim 416 Cemalletin Akgün Evi, batı cephede tarihli bir niş
Resim 417 Cemalletin Akgün Evi, aralık
Resim 418 Cemalletin Akgün Evi, aralığa açılan oda
Resim 419 Cemalletin Akgün Evi, birinci kat aralık
Resim 420 Cemalletin Akgün Evi, birinci kat odalardan görünüş 1
Resim 421 Cemalletin Akgün Evi, birinci kat odalardan görünüş 2
Resim 422 Cemalletin Akgün Evi, ikinci kat oda kapıları 1
Resim 423 Cemalletin Akgün Evi, ikinci kat oda kapıları 2
Resim 424 Cemalletin Akgün Evi, odalardan görünüş 1
Resim 425 Cemalletin Akgün Evi, odalardan görünüş 2
Resim 426 Cemalletin Akgün Evi, odalardan görünüş 3
Resim 427 Cemalletin Akgün Evi, odalardan görünüş 4
Resim 428 Cemalletin Akgün Evi, mutfaktaki ocak bölümü
Resim 429 Nezir Akmeşe Evi, genel görünüşü
Resim 430 Nezir Akmeşe Evi, giriş kapısı 1
Resim 431 Nezir Akmeşe Evi, giriş kapısı birinci kat kitabesi
Resim 432 Nezir Akmeşe Evi, giriş kapısı 2
Resim 433 Nezir Akmeşe Evi, giriş kapısı ikinci kat kitabesi
Resim 434 Nezir Akmeşe Evi, güney cepheden görünüşü
Resim 435 Nezir Akmeşe Evi, batı cepheden görünüşü
Resim 436 Nezir Akmeşe Evi, doğu cepheden görünüşü
Resim 437 Nezir Akmeşe Evi, kuzey cepheden görünüşü

Resim 438 Nezir Akmeşe Evi, birinci kat sofanın görünüşü

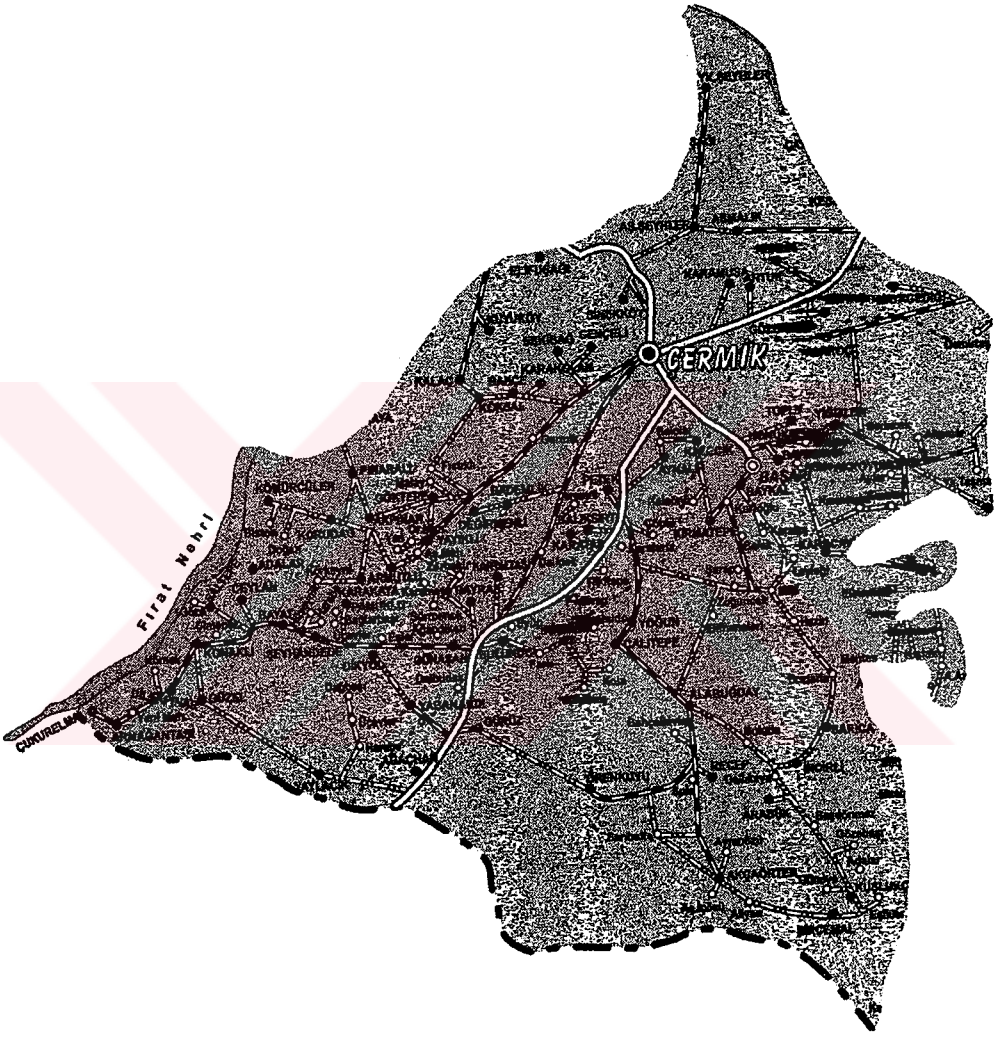
Resim 439 Nezir Akmeşe Evi, odalardan görünüşü 1

Resim 440 Nezir Akmeşe Evi, odalardan görünüşü 2

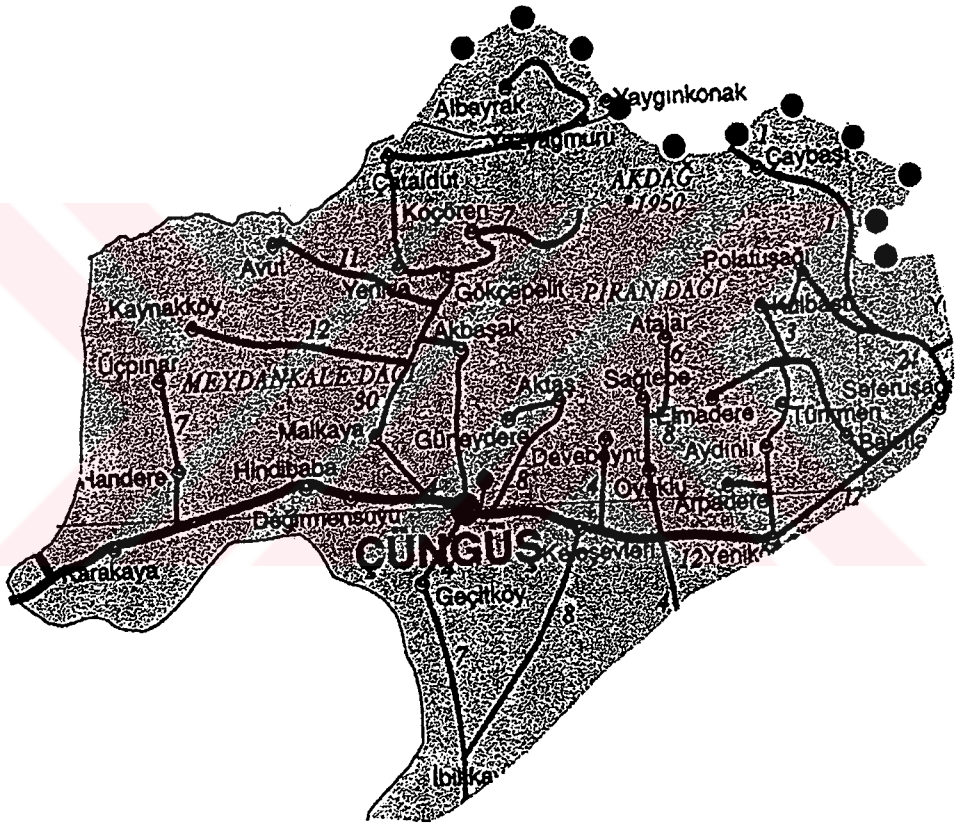
Resim 441 Nezir Akmeşe Evi, ikinci kat sofanın görünüşü

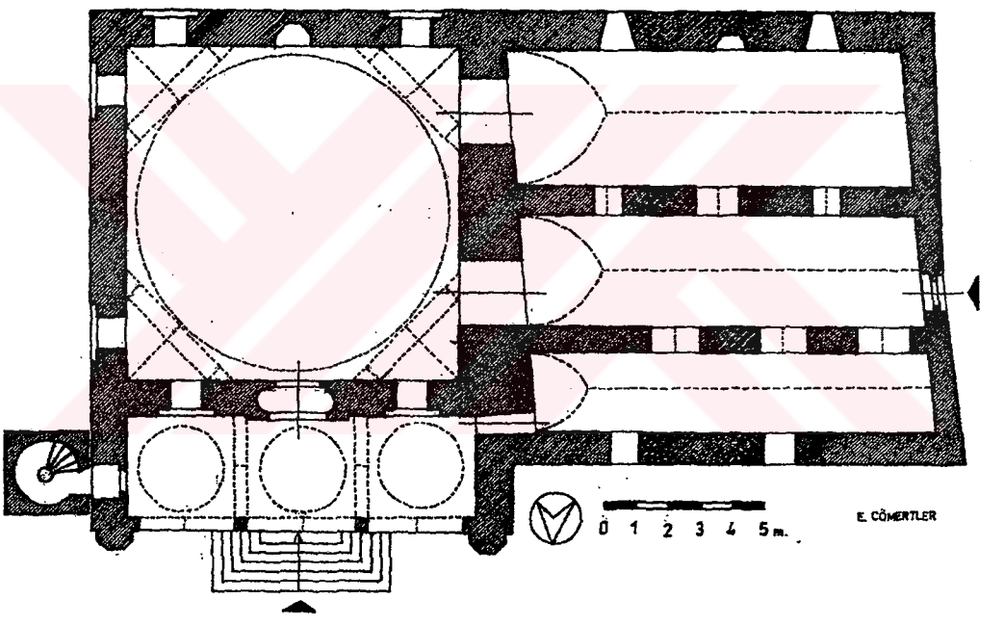
Çizim 1 Diyarbakır İli Haritası

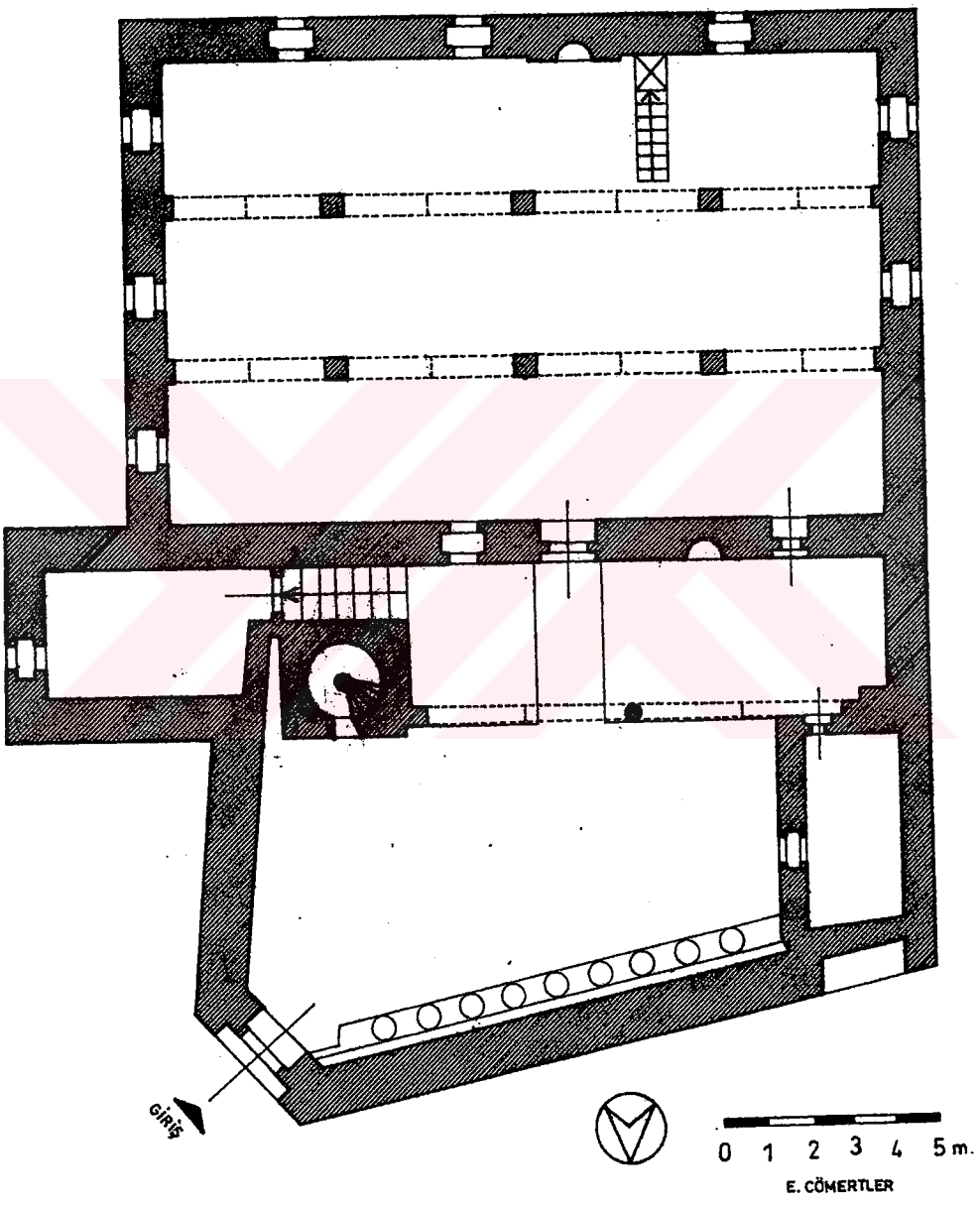
Çizim 2 Çermik İlçe Haritası

Çizim 3 Çüngüş İlçe Haritası

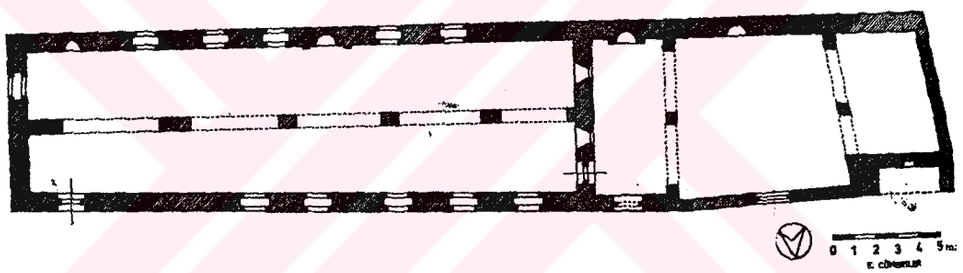

Çizim 4 Çermik Ulu Camii ve Şah Ali Bey Camii

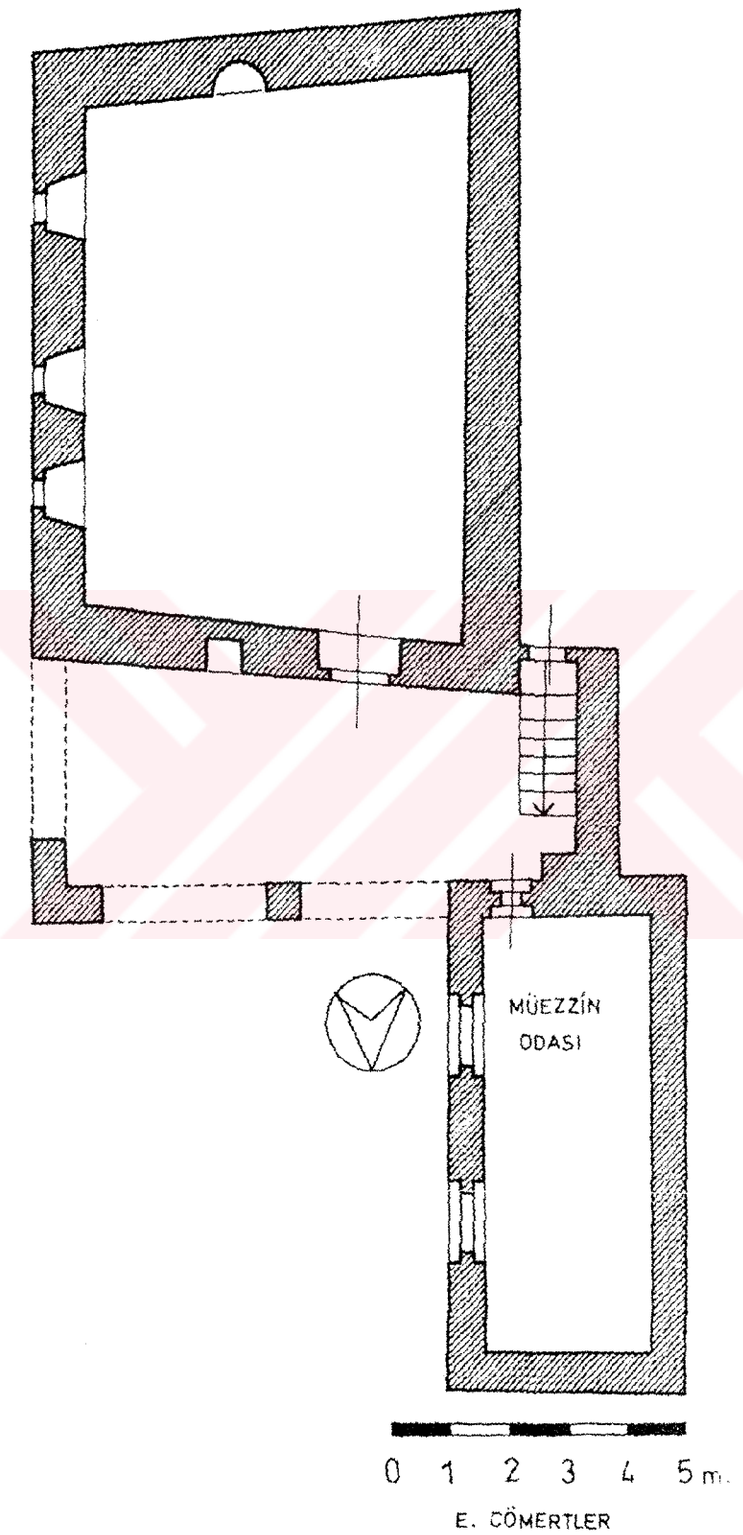

Çizim 5 Ali Bey Camii

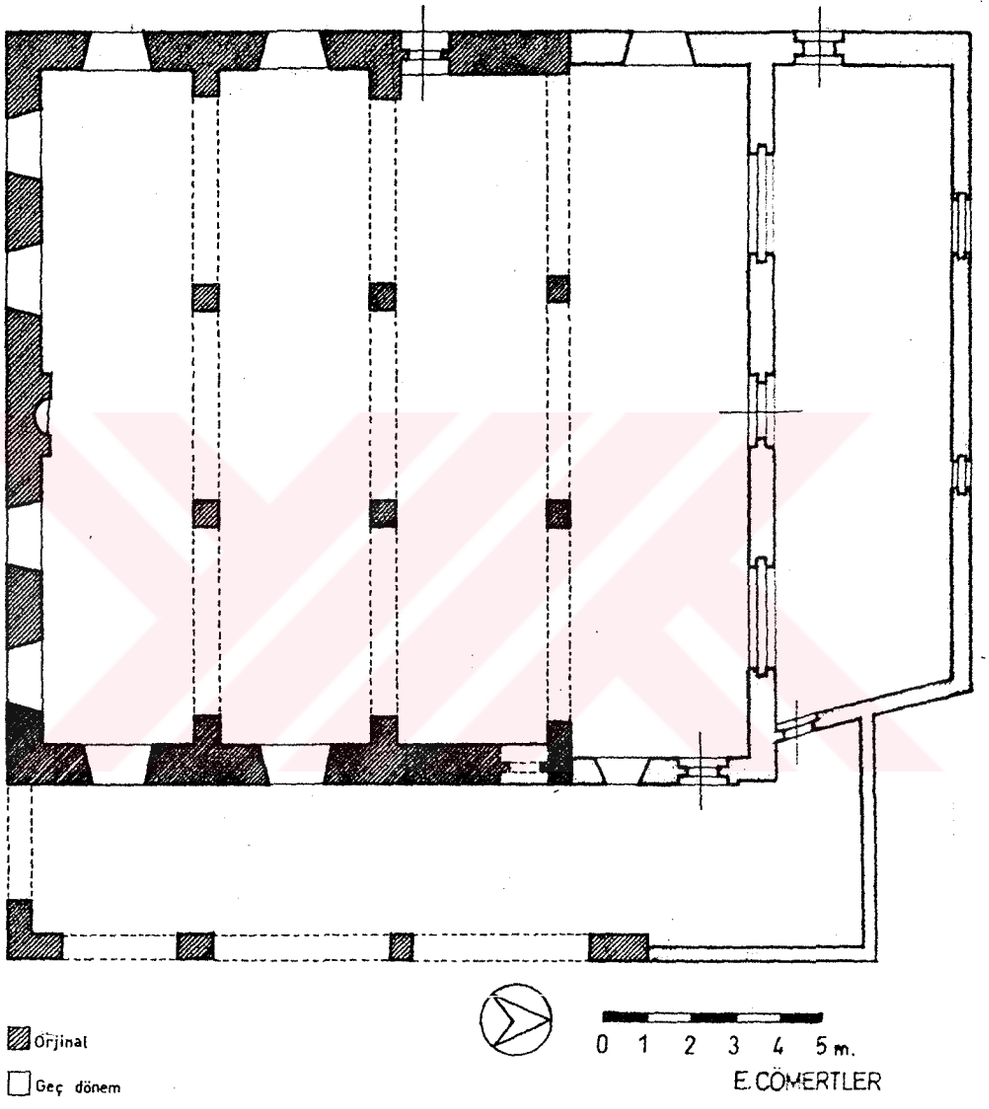
Lev. VI

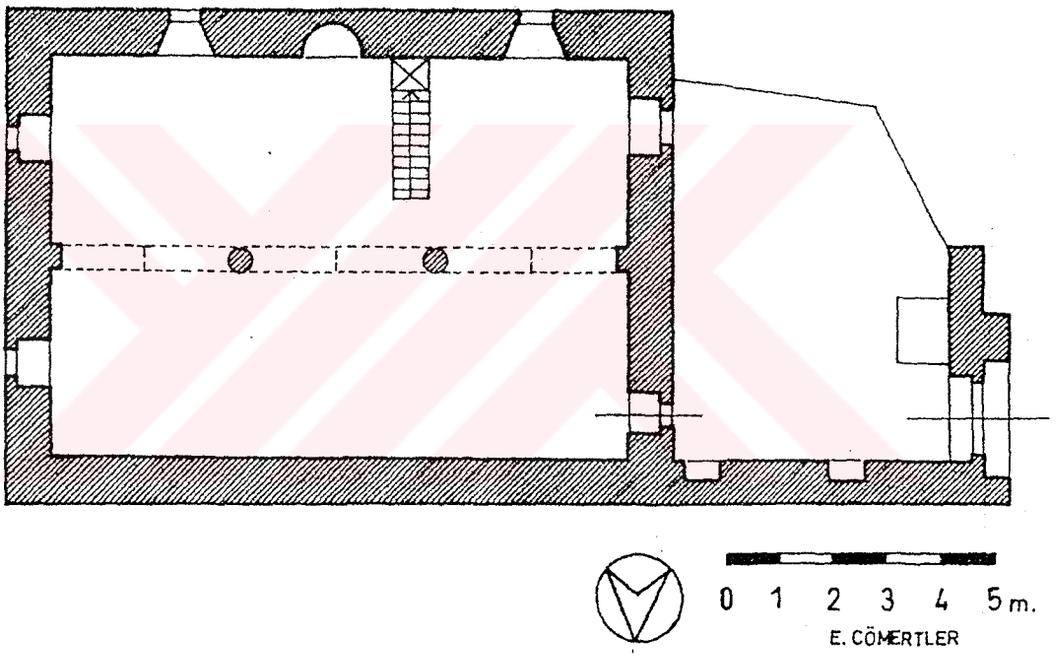
Çizim 6 Çarşı Camii

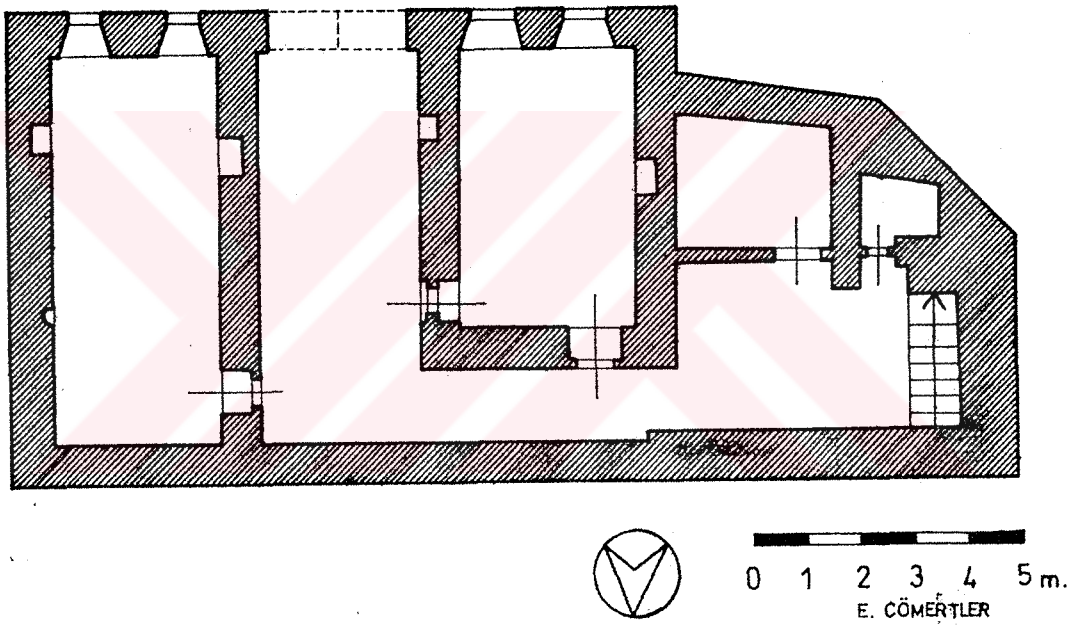
Çizim 7 Çüngüş Ulu Camii

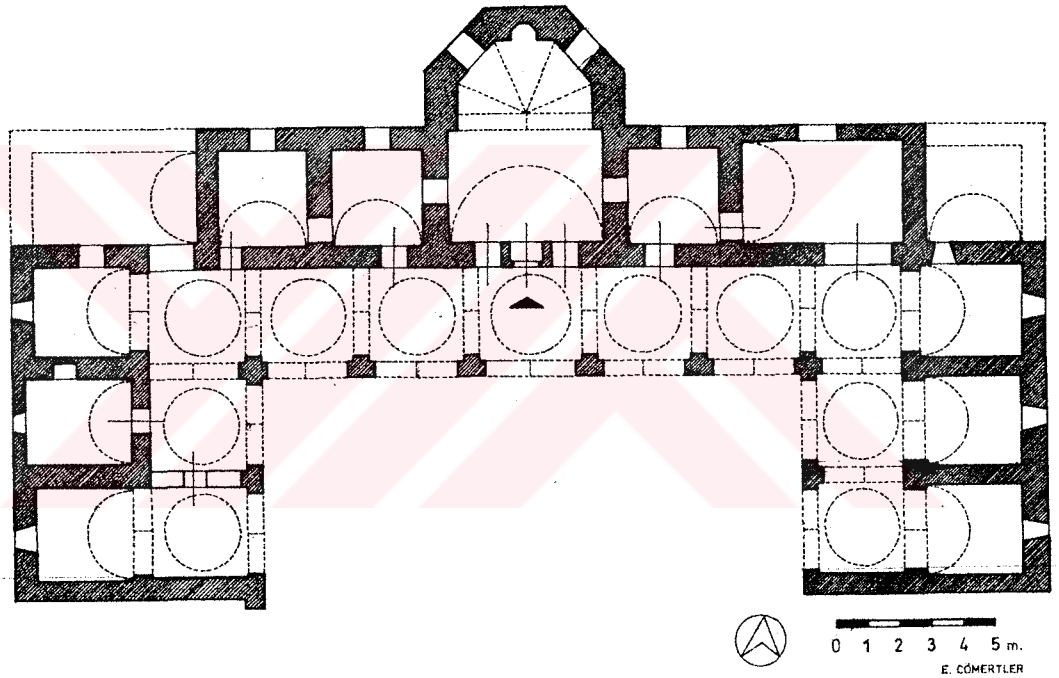
Çizim 8 Hanbaşı Camii

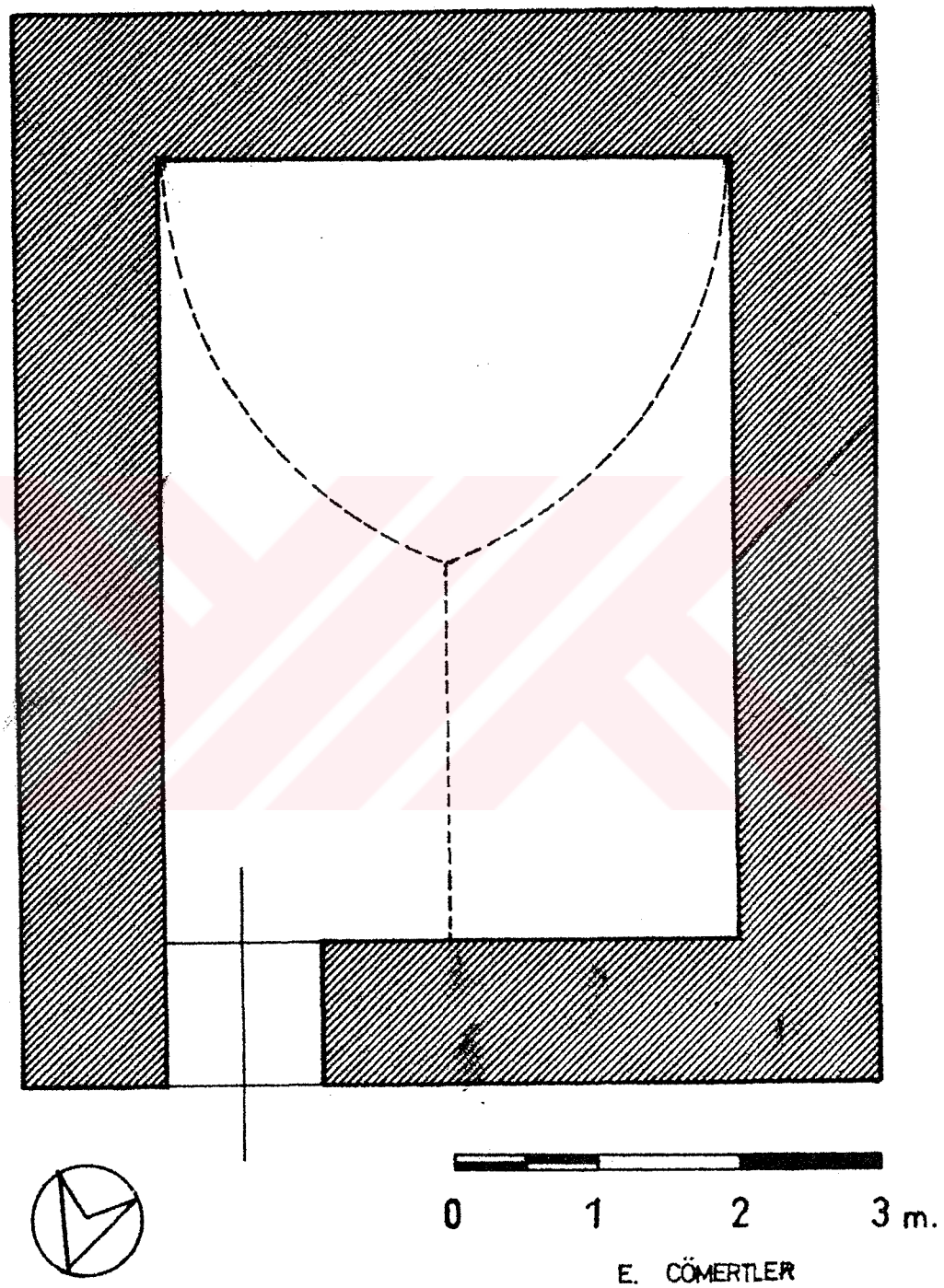
Çizim 9 Merkez Ulya Camii alt katı

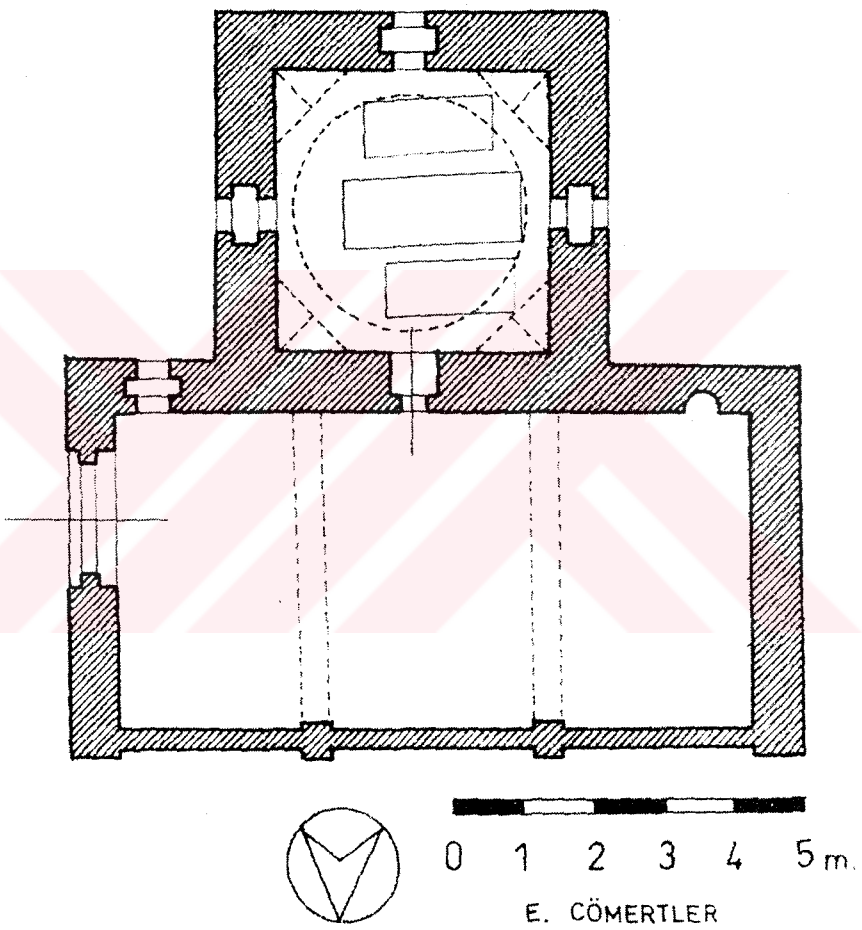
Çizim 10 Ulya Camii üst katı

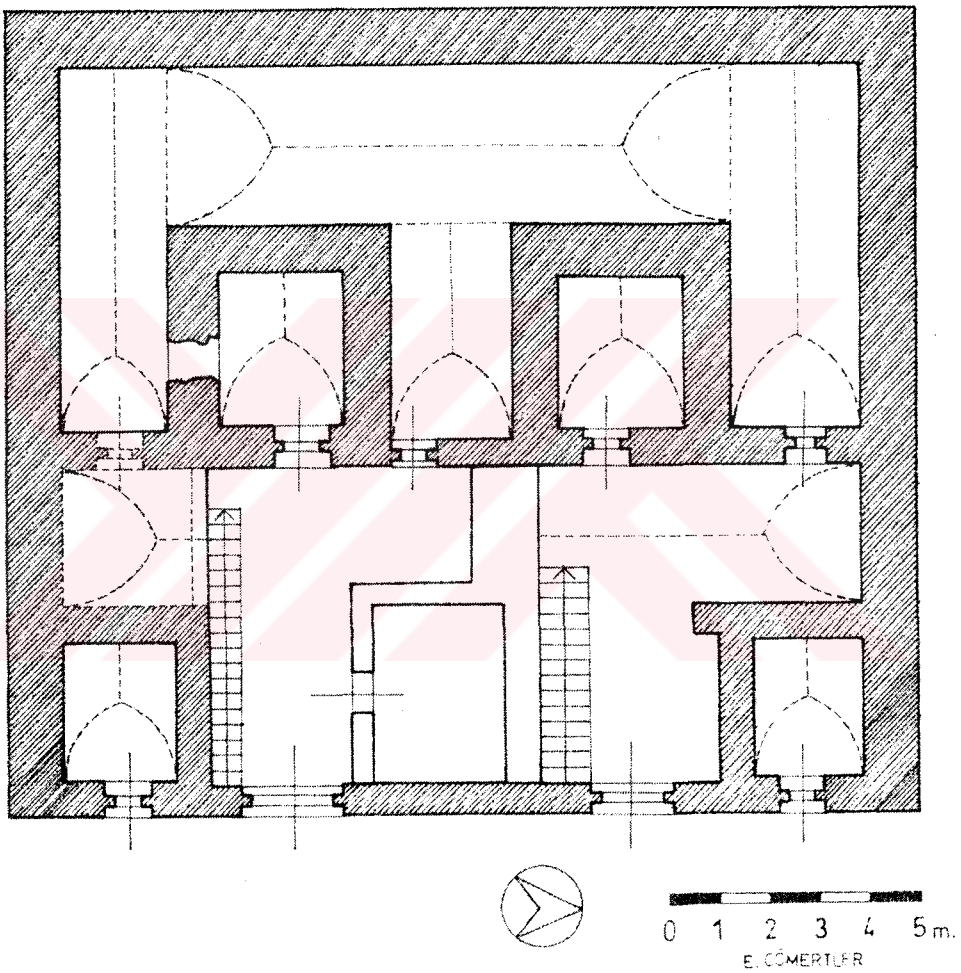
Çizim 11 Çeteci Abdullah Paşa Medresesi

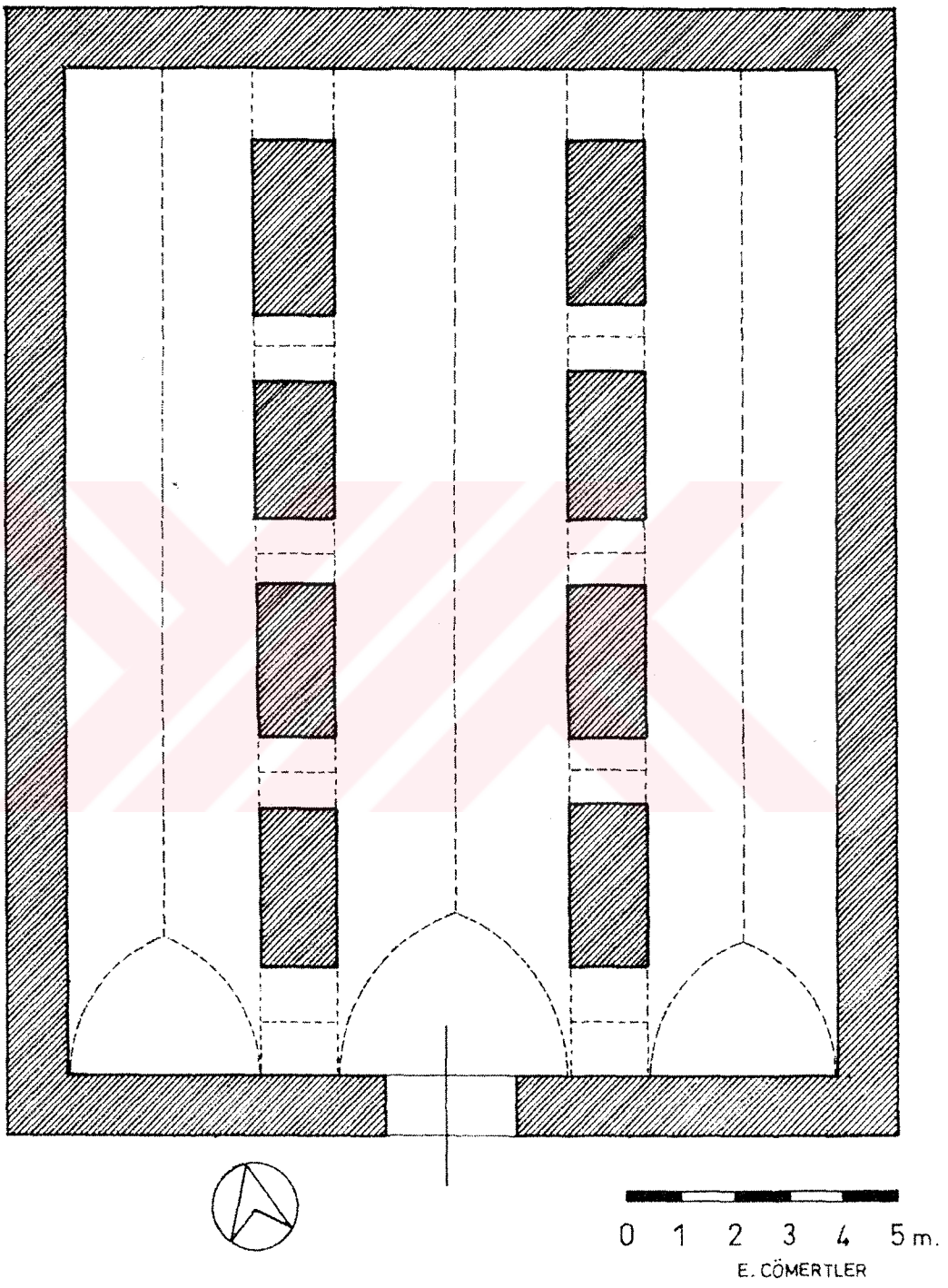
Çizim 12 Çermik Kümbeti

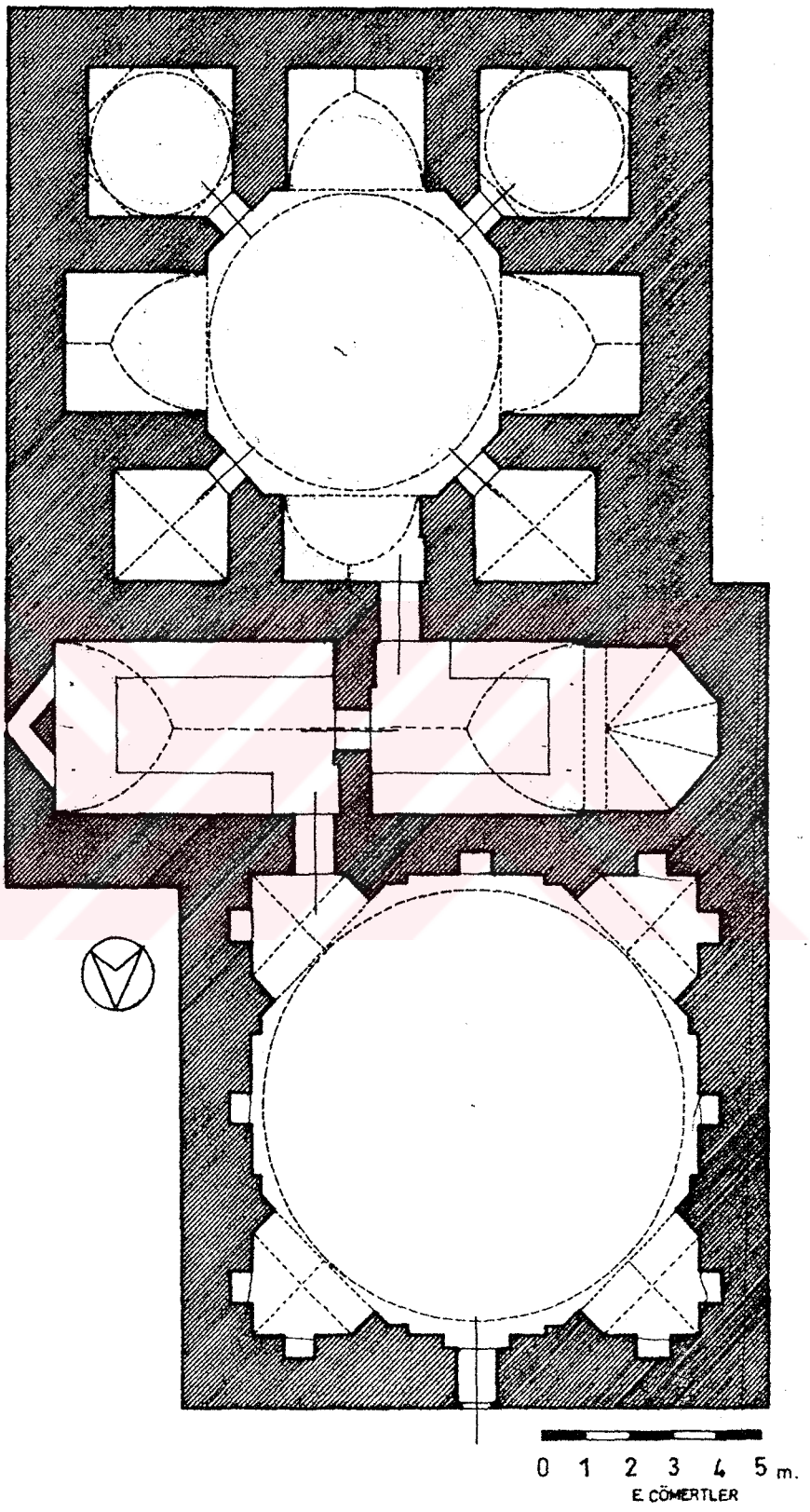
Çizim 13 Hasan Dede Türbesi

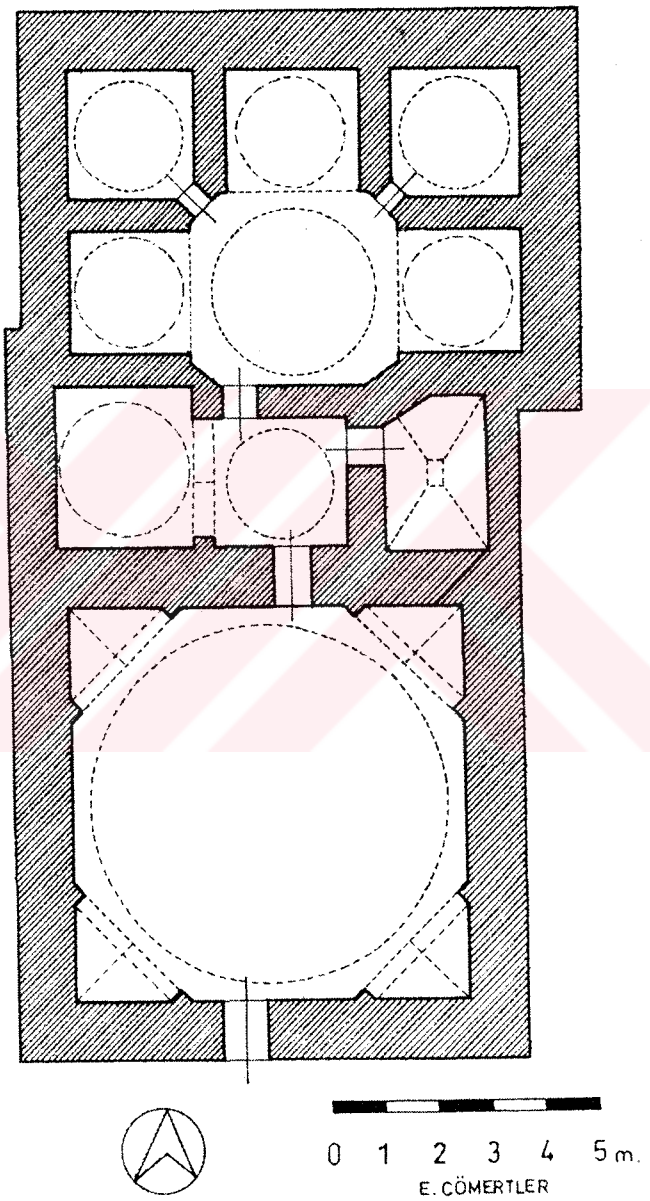
Çizim 14 Çermik Hanı

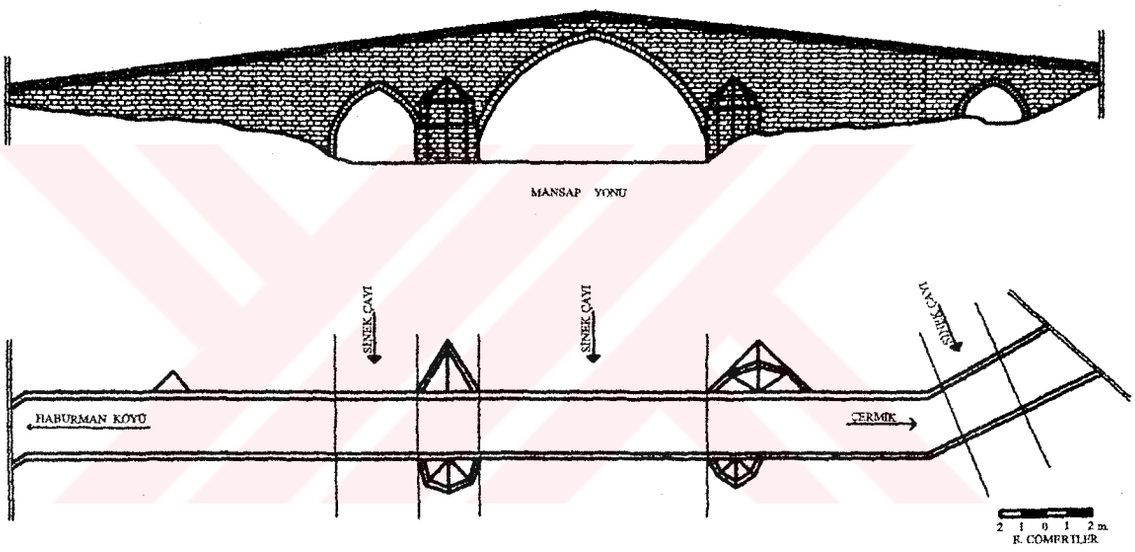
Çizim 15 Karakaya Hanı

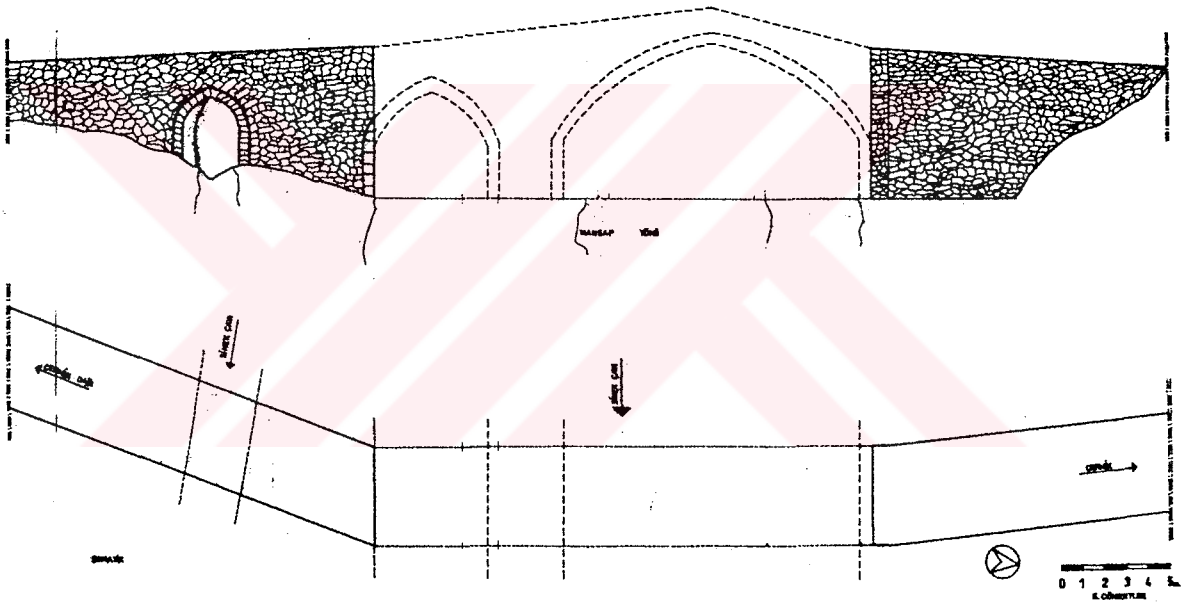
Çizim 16 Saray Hamamı

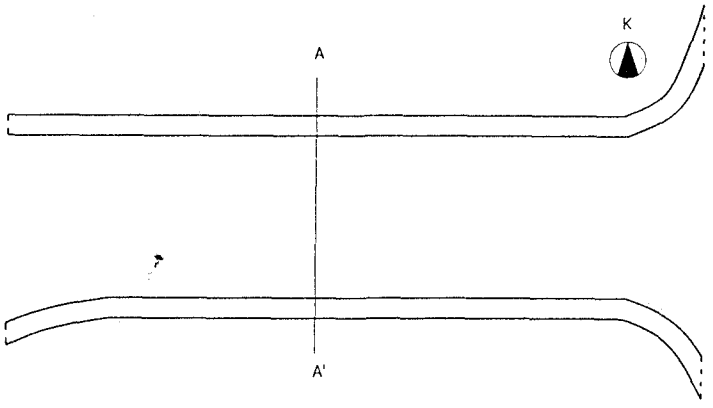
Çizim 17 Çüngüş Hamamı

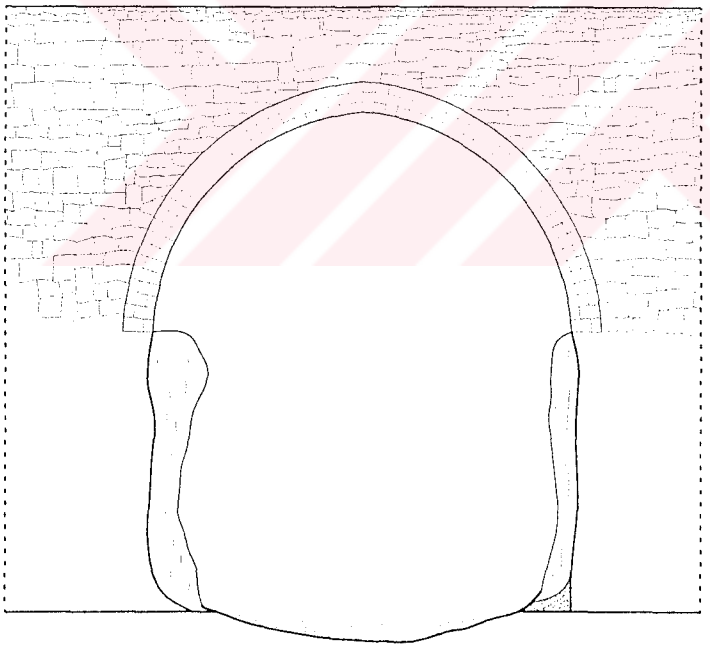
Çizim 18 Haburman Köprüsü

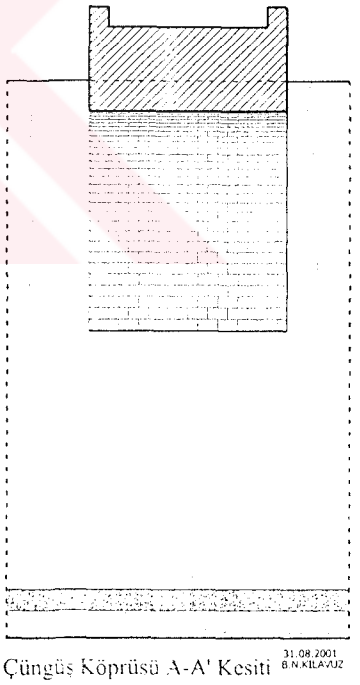
Çizim 19 Sinek Köprüsü Tabiliye ve Rekonstrüksiyon Planı

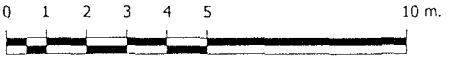
Çüngüş Köprüsü Planı

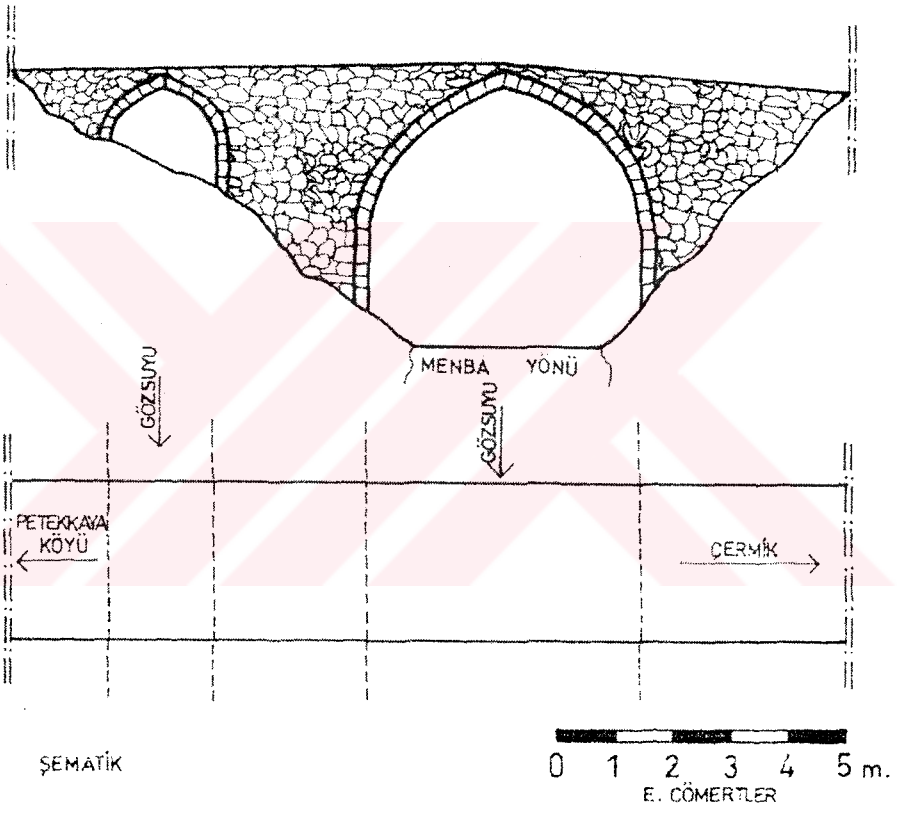
Çüngüş Köprüsü Mansab Görünüşü

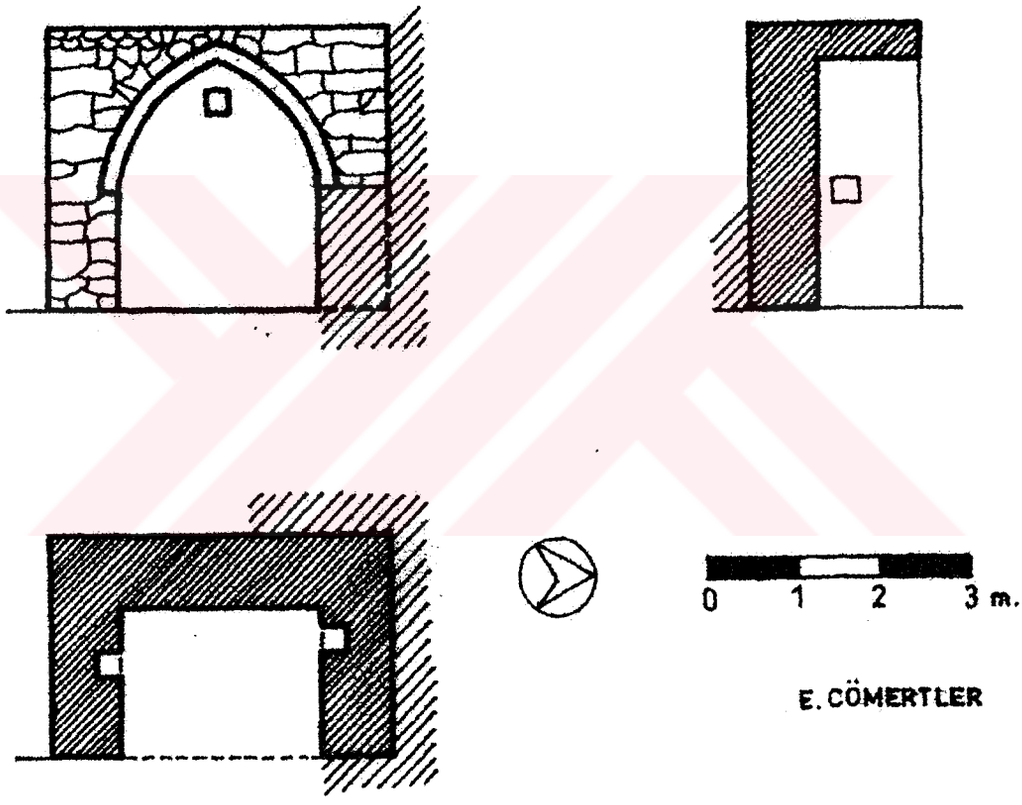
Çüngüş Köprüsü A-A' Kesiti

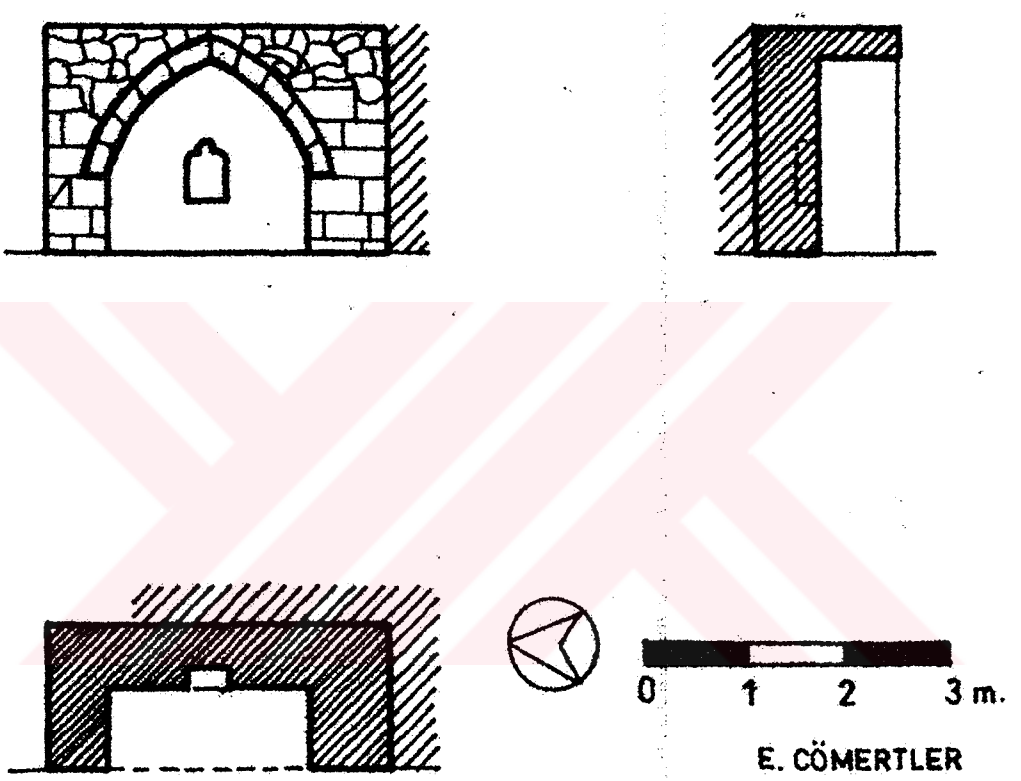
Çizim 20 Çüngüş Köprüsü

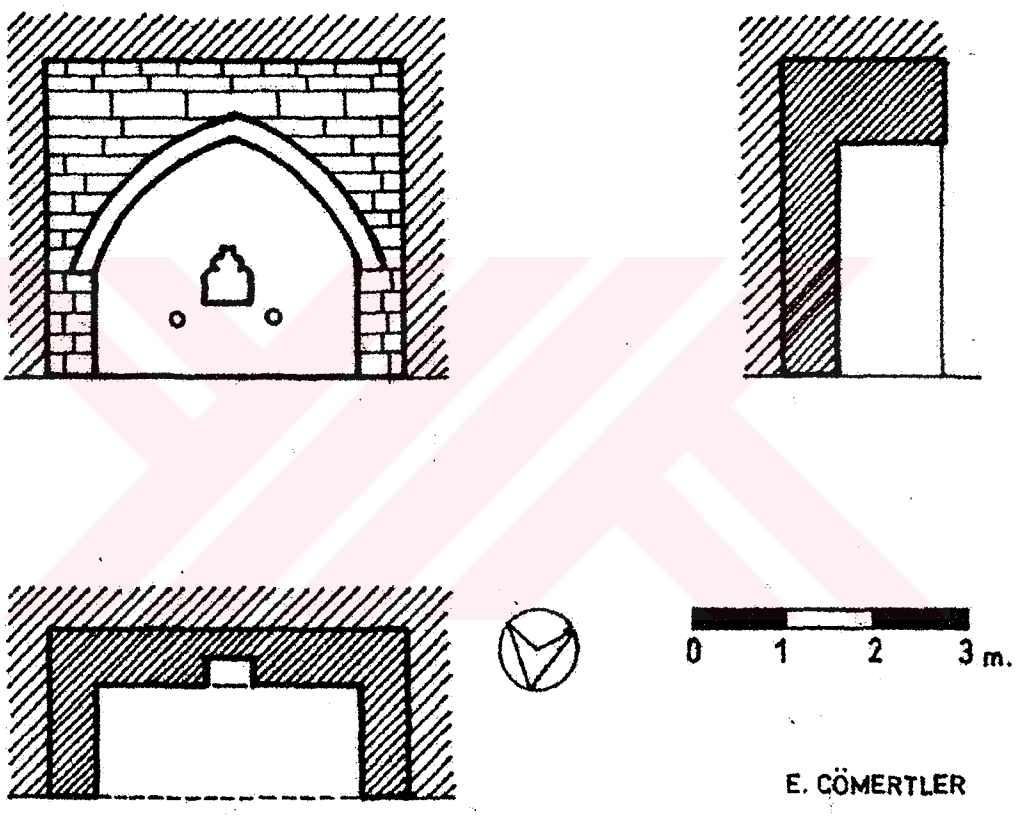
Çizim 21 Petekkaya Köprüsü

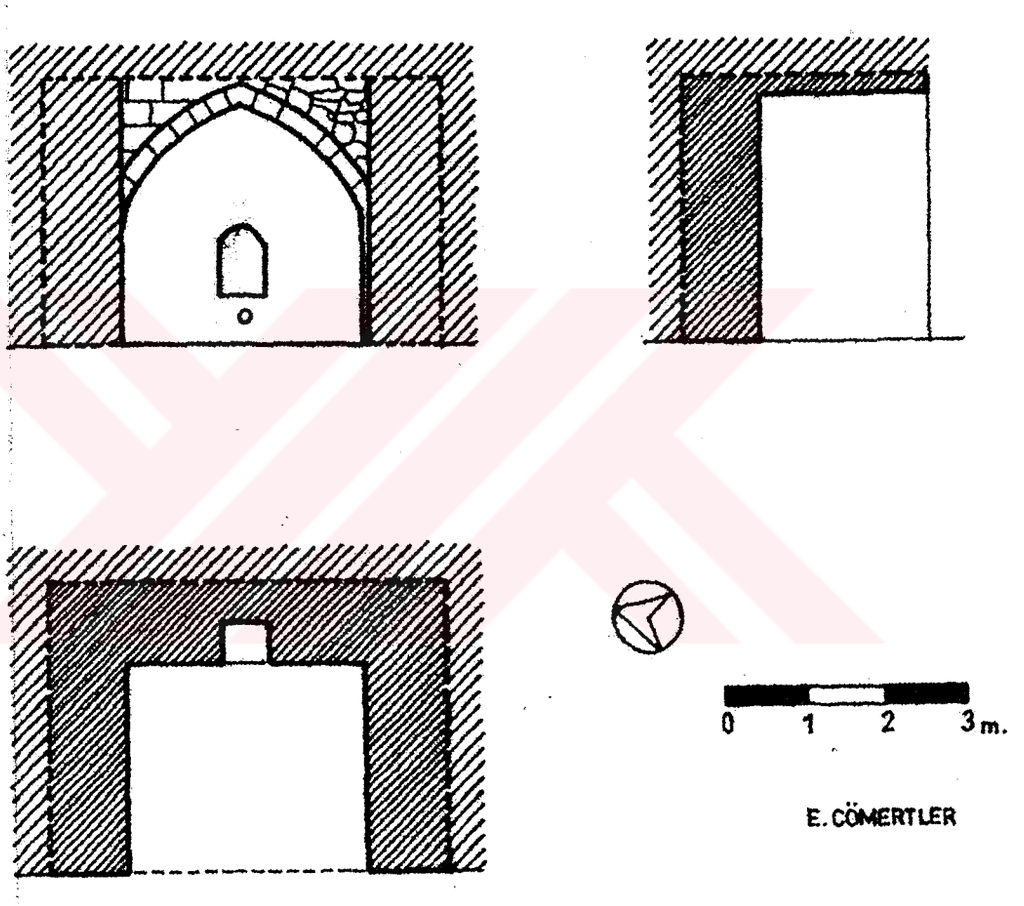
Çizim 22 Camii Kebir Çeşmesi

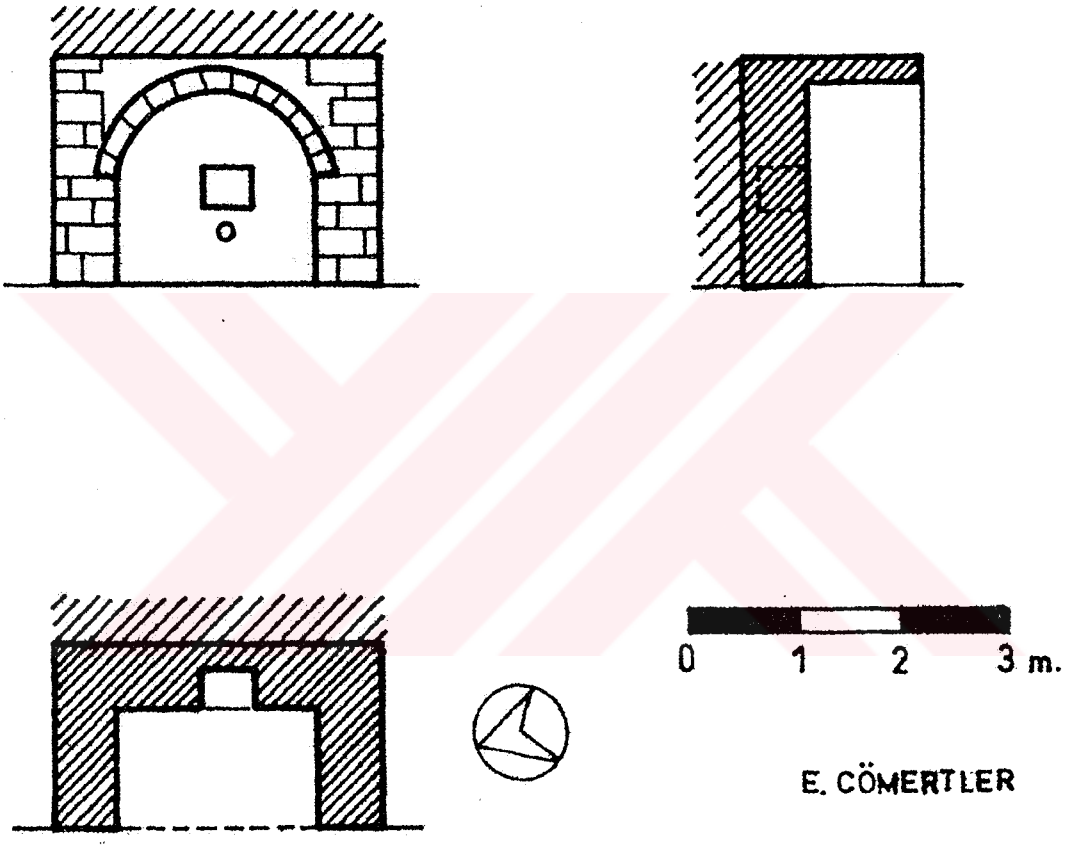
Çizim 23 Hamam Çeşmesi

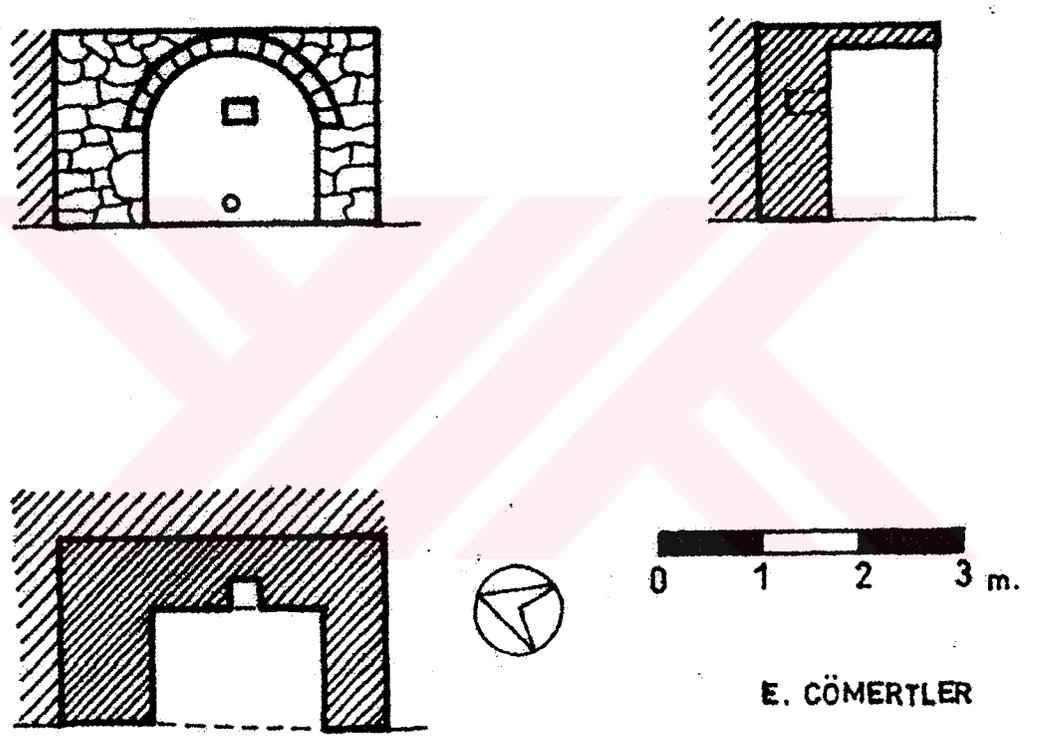
Çizim 24 Çarşı Çeşmesi

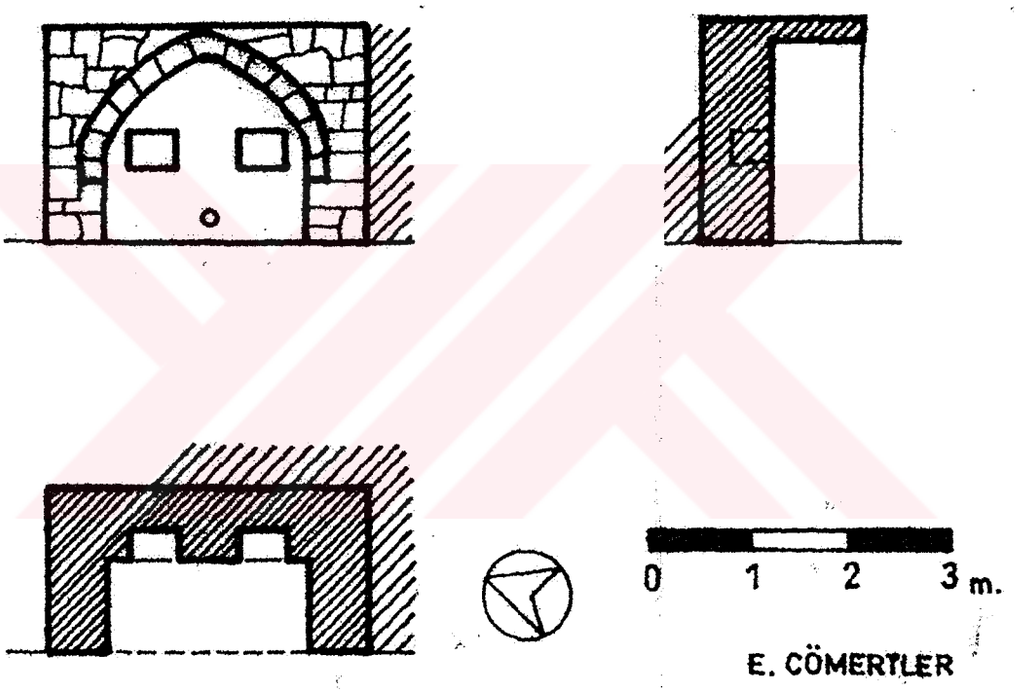
Çizim 25 Ali Dede Çeşmesi

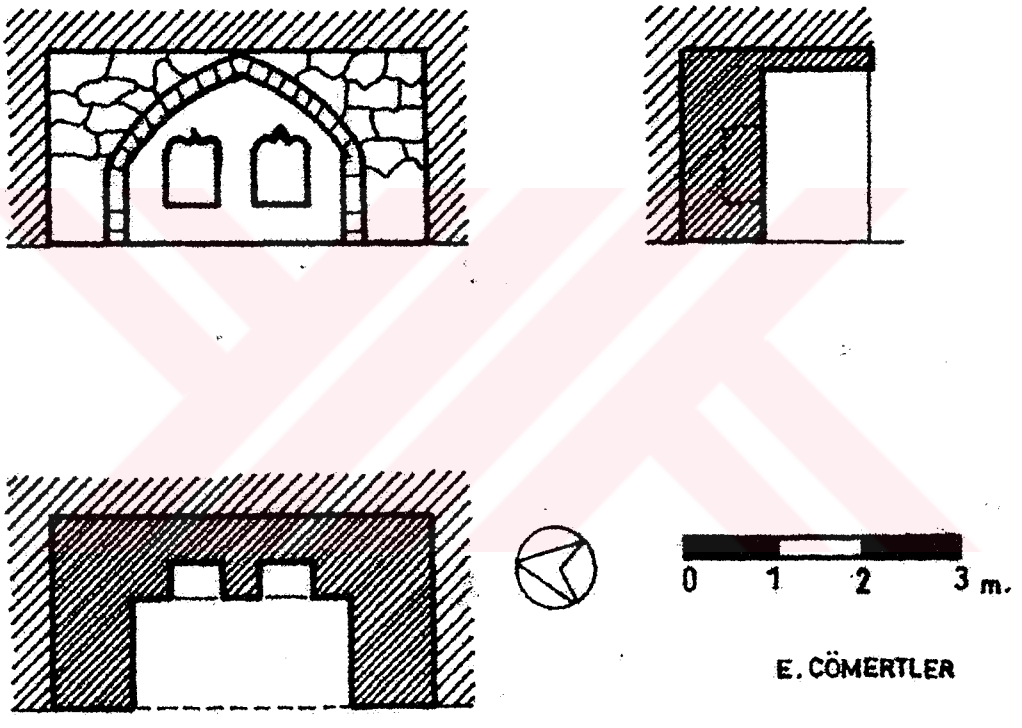
Çizim 26 İmirza Çeşmesi

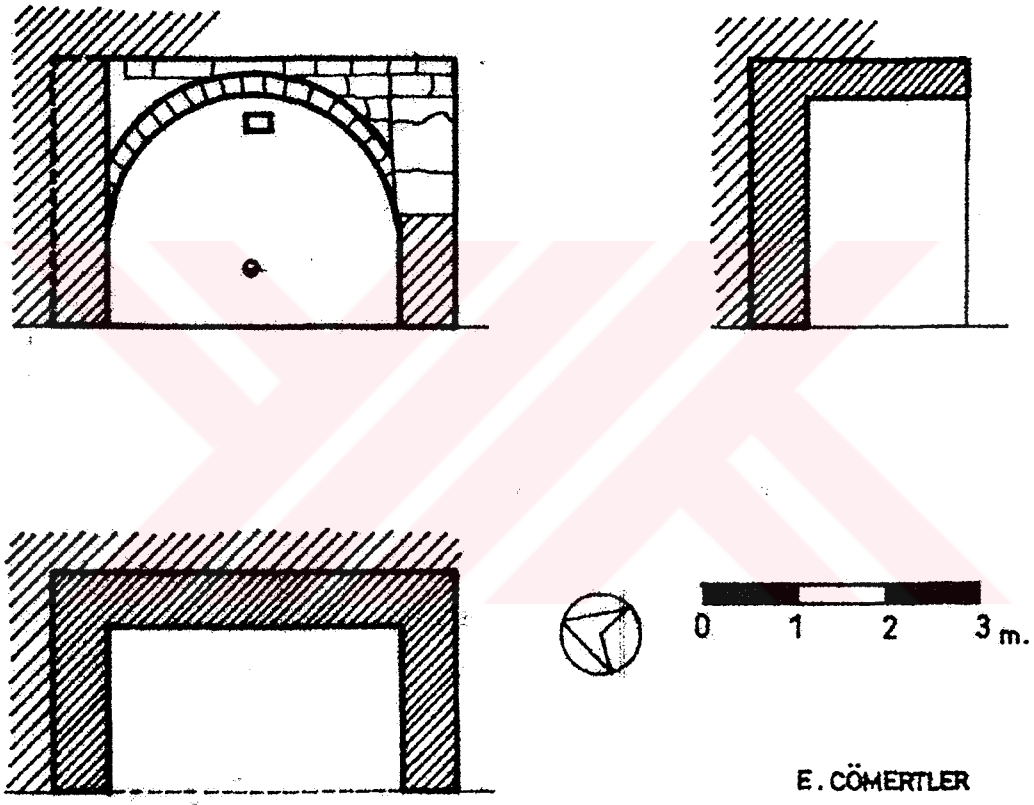
Çizim 27 Eşek Çeşmesi

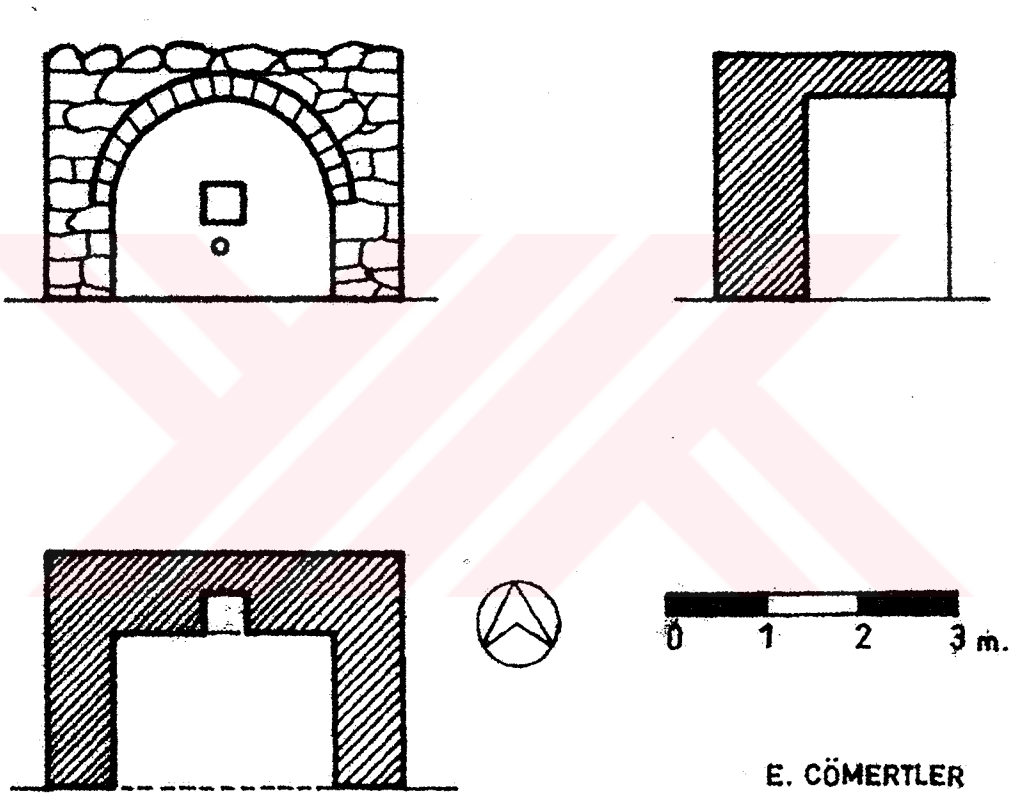
Çizim 28 Süt Çeşmesi

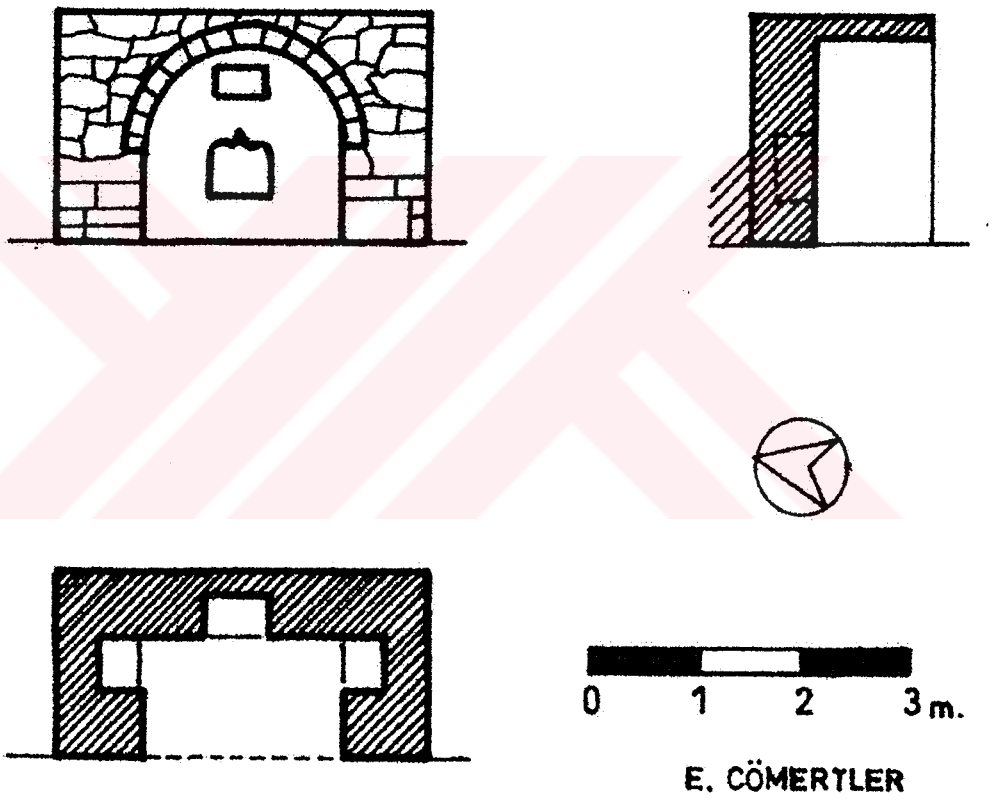
Çizim 29 Aşur Çeşmesi

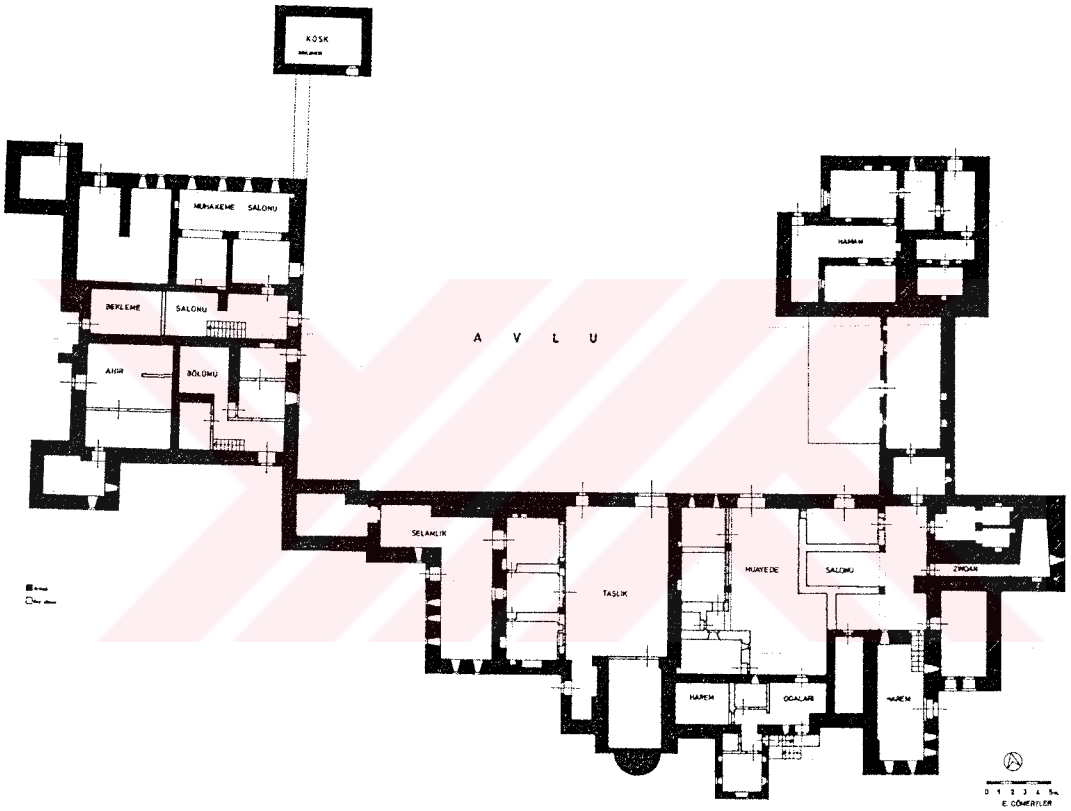
Çizim 30 Hanbaşı Çeşmesi

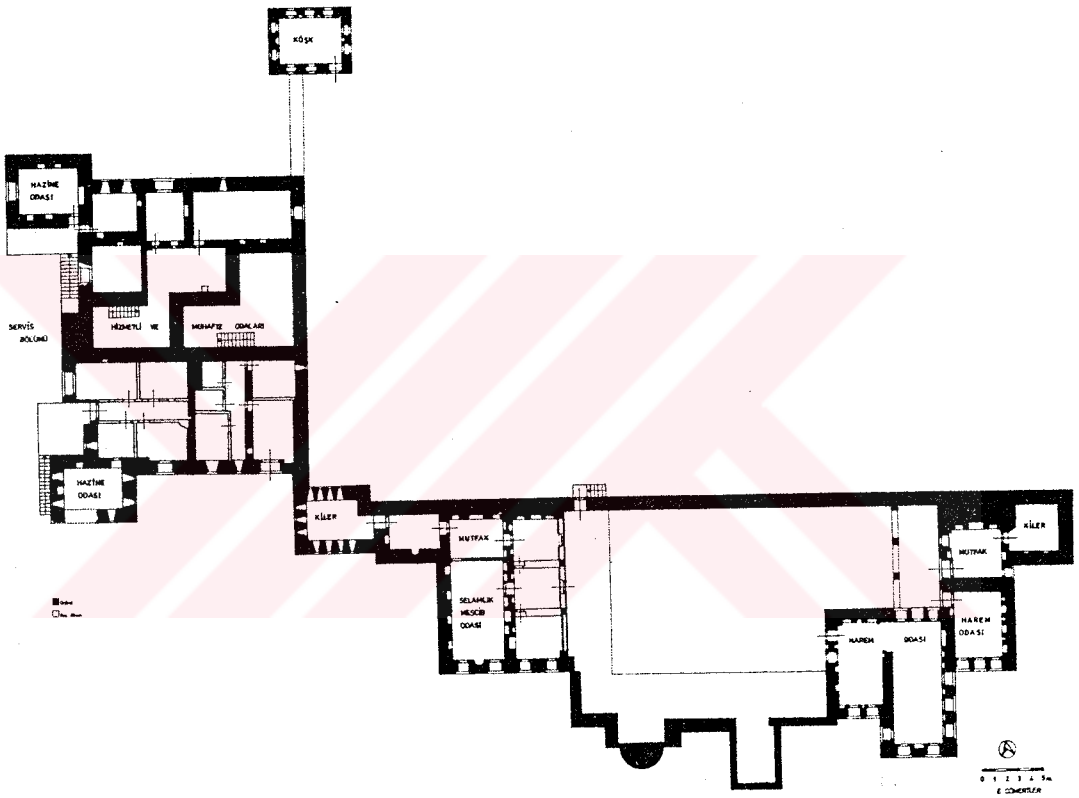
Çizim 31 Ağaçhan Köyü Çeşmesi

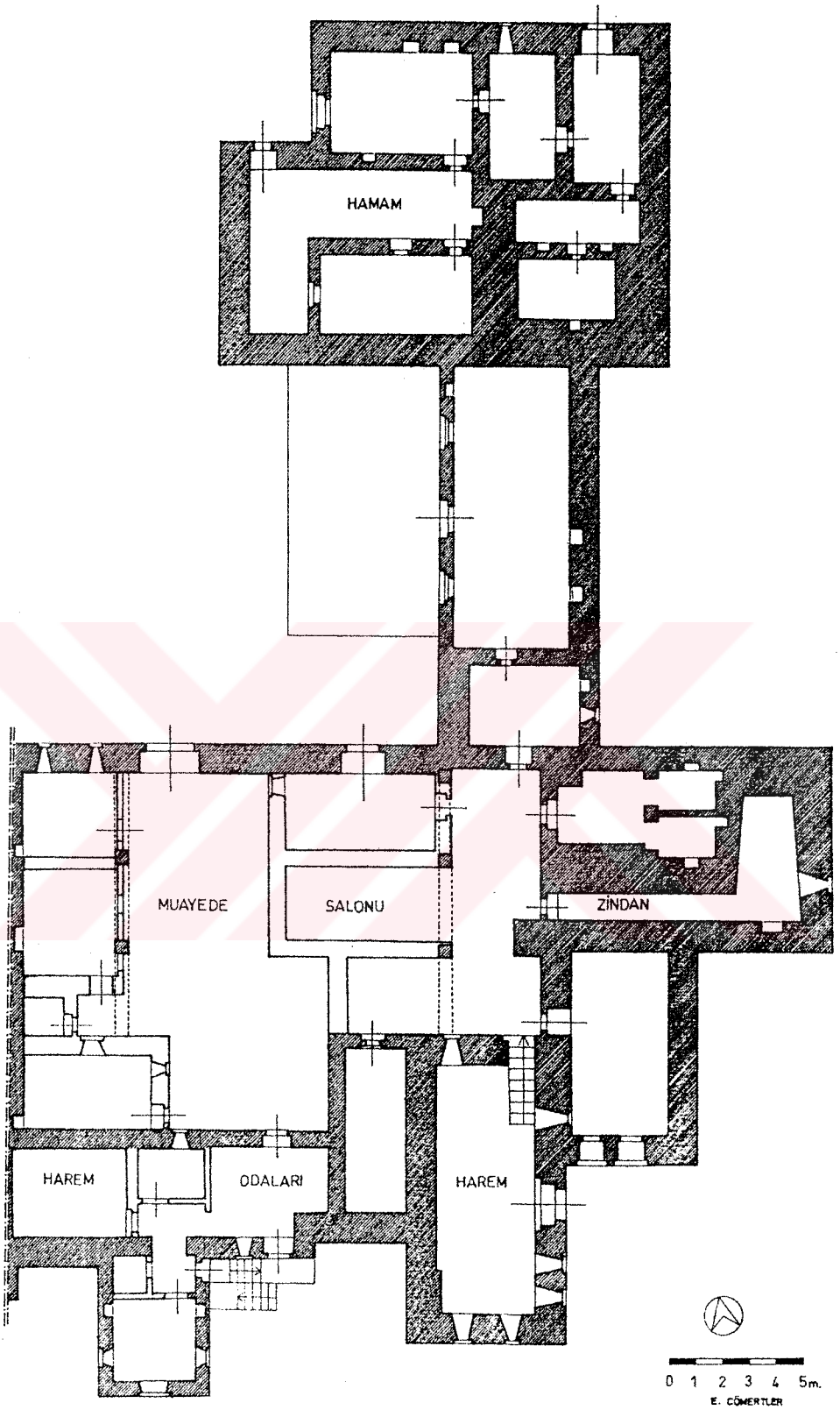
Çizim 32 Karşıyaka Çeşmesi

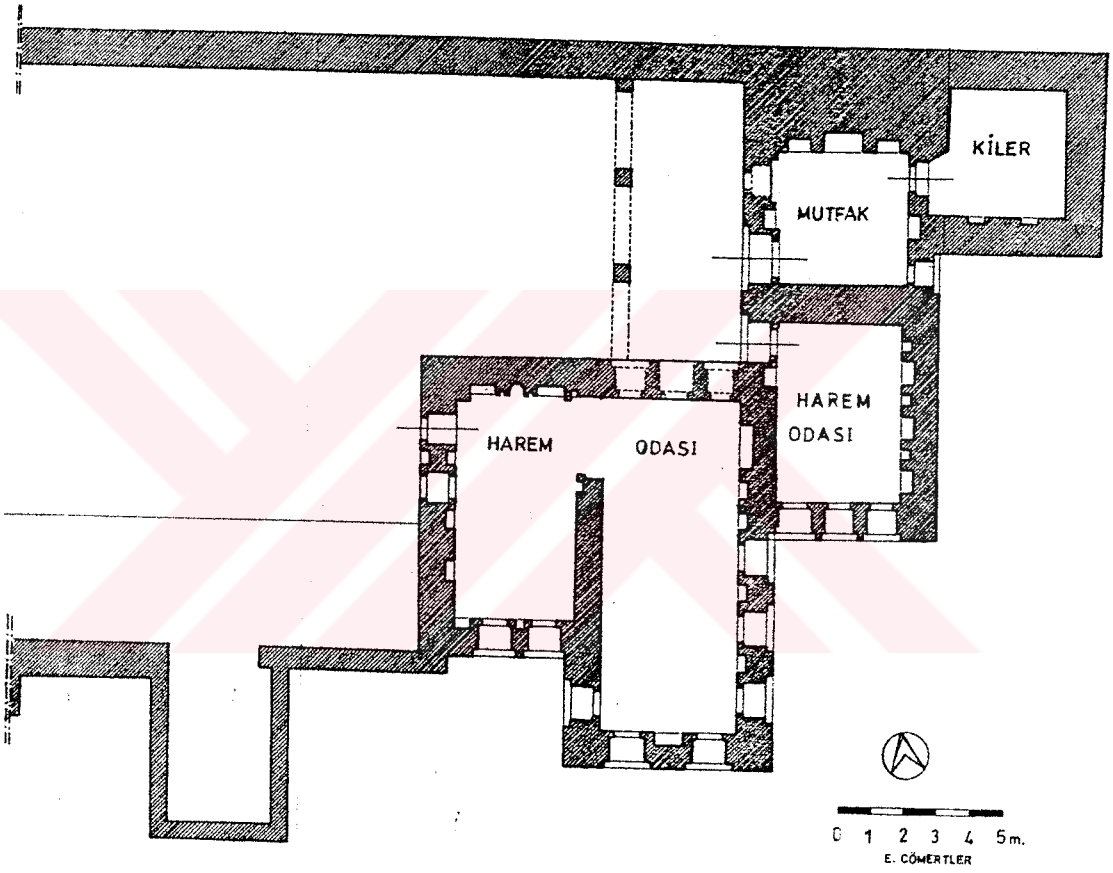
Çizim 33 Beğler Sarayı alt katı

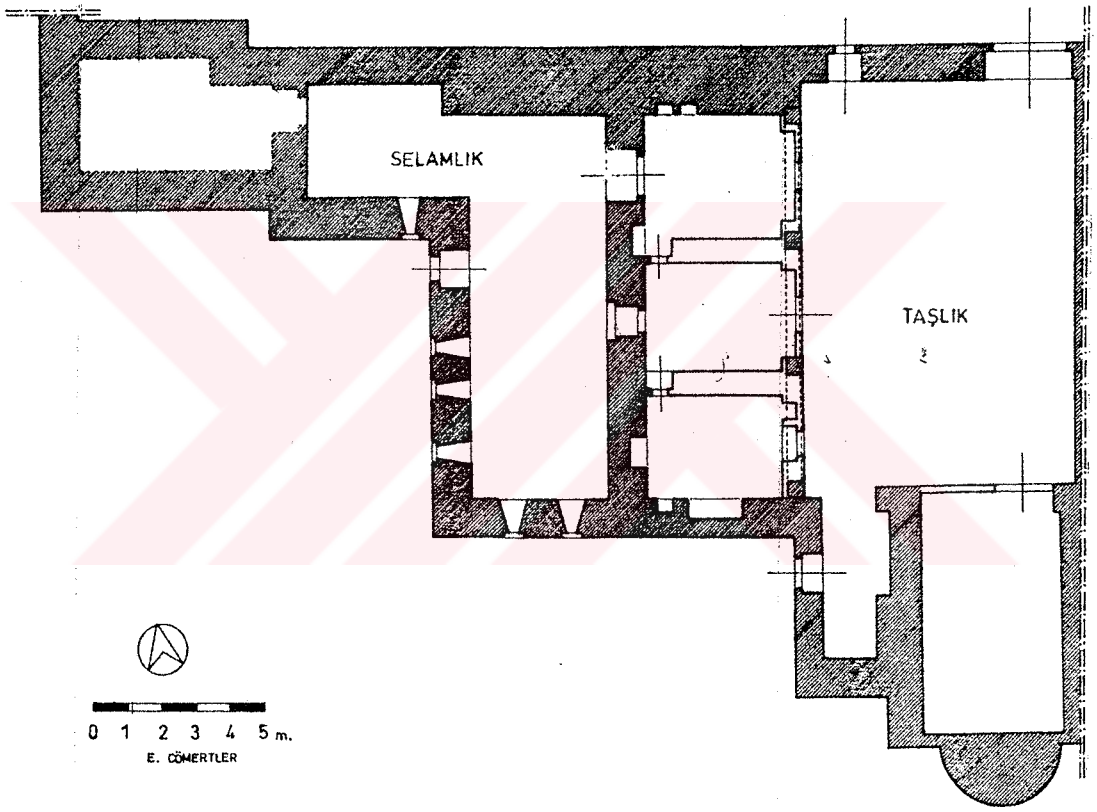
Çizim 34 Beğler Sarayı üst katı

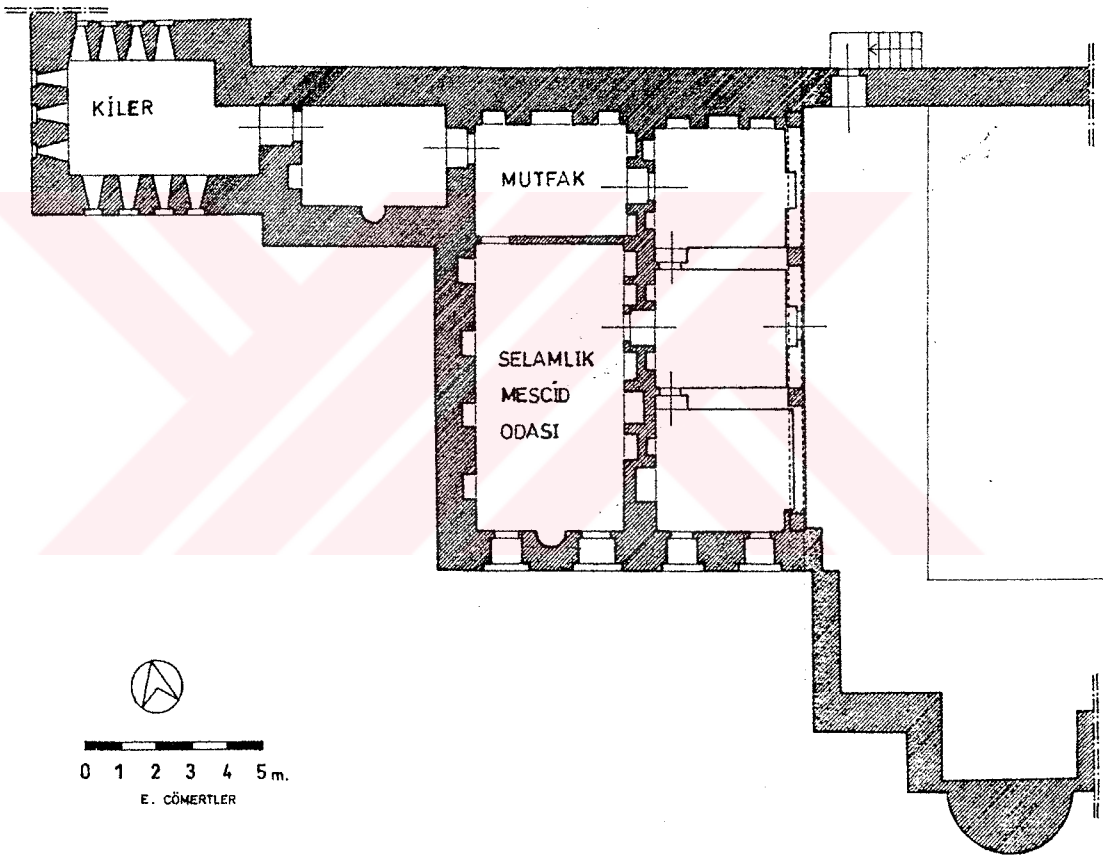
Çizim 35 Beğler Sarayı harem Bölümü alt katı

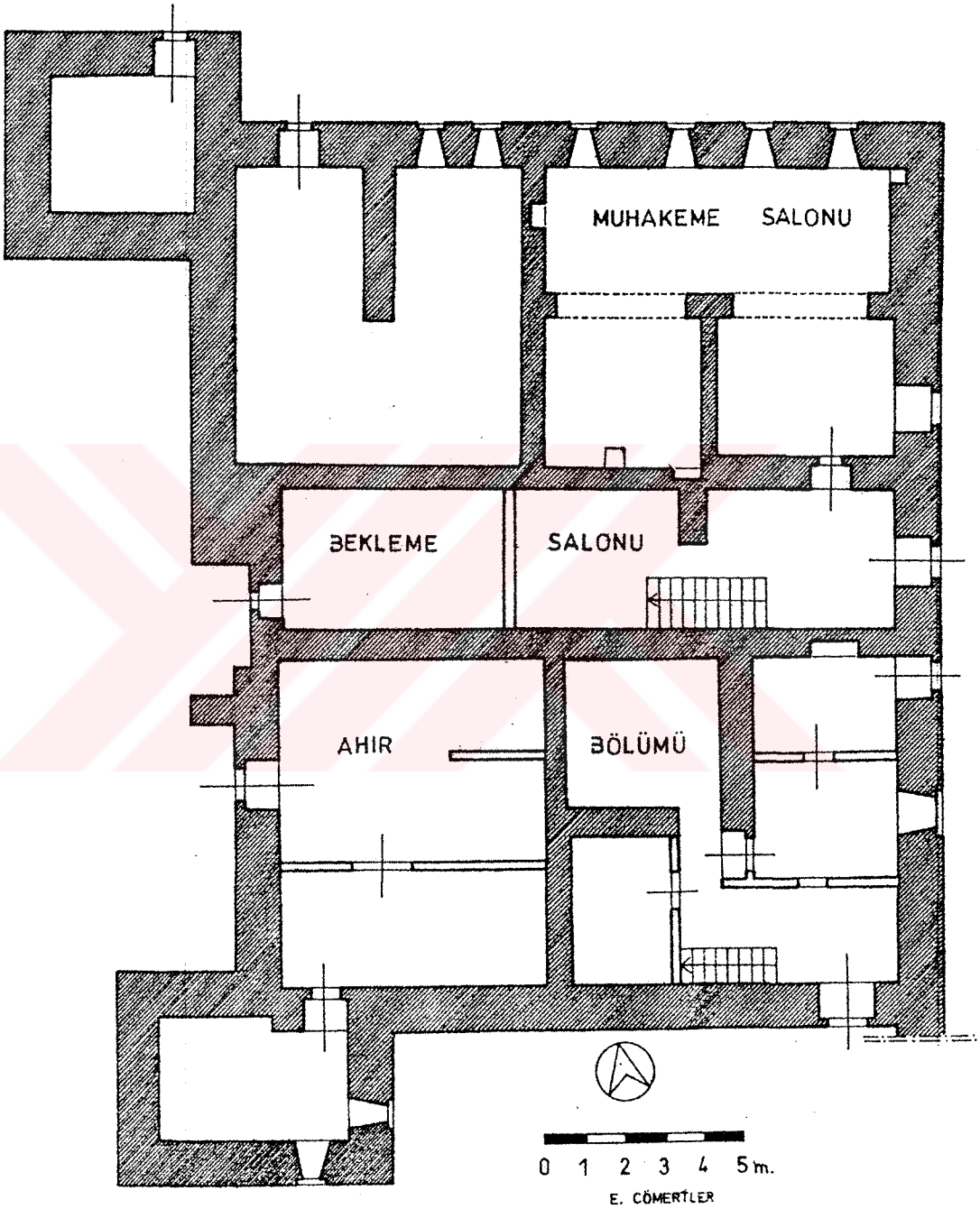
Çizim 36 Beğler Sarayı harem Bölümü üst katı

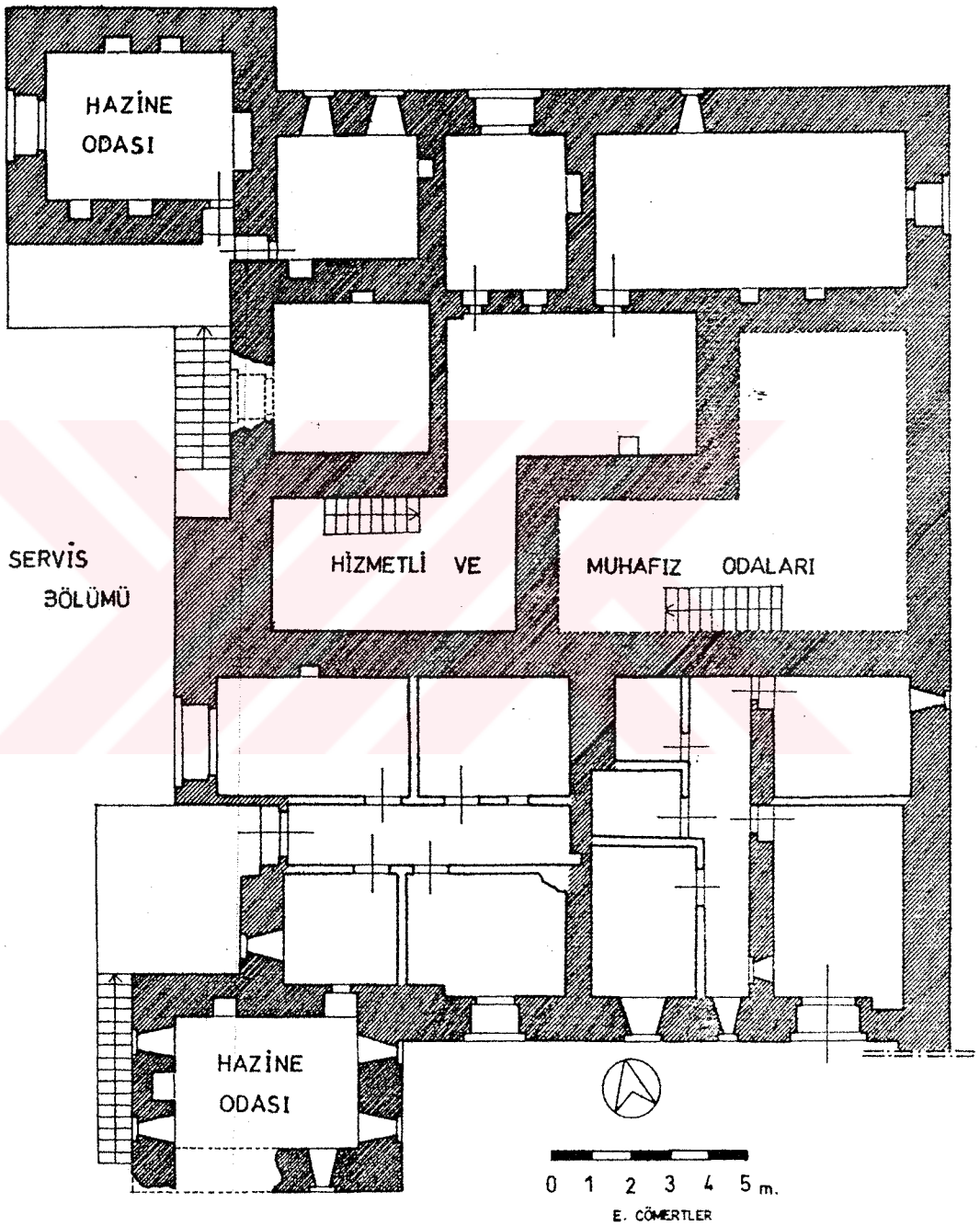
Çizim 37 Beğler Sarayı selamlık bölümü alt katı

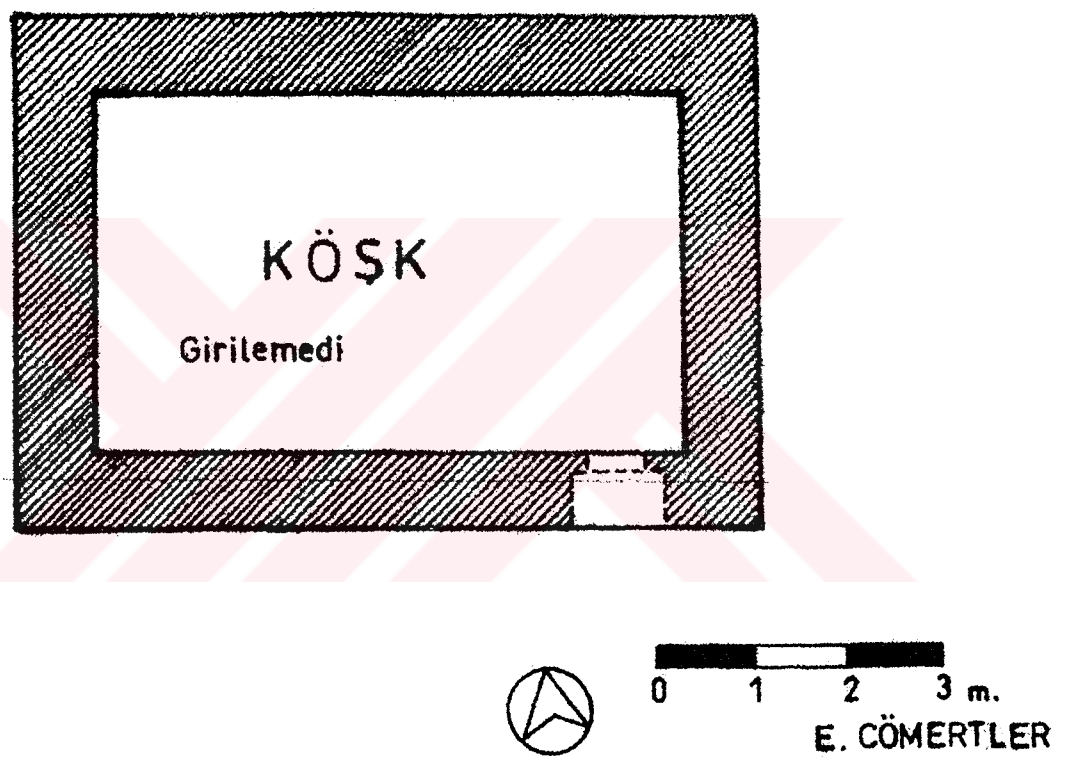
Çizim 38 Beğler Sarayı selamlık bölümü üst katı

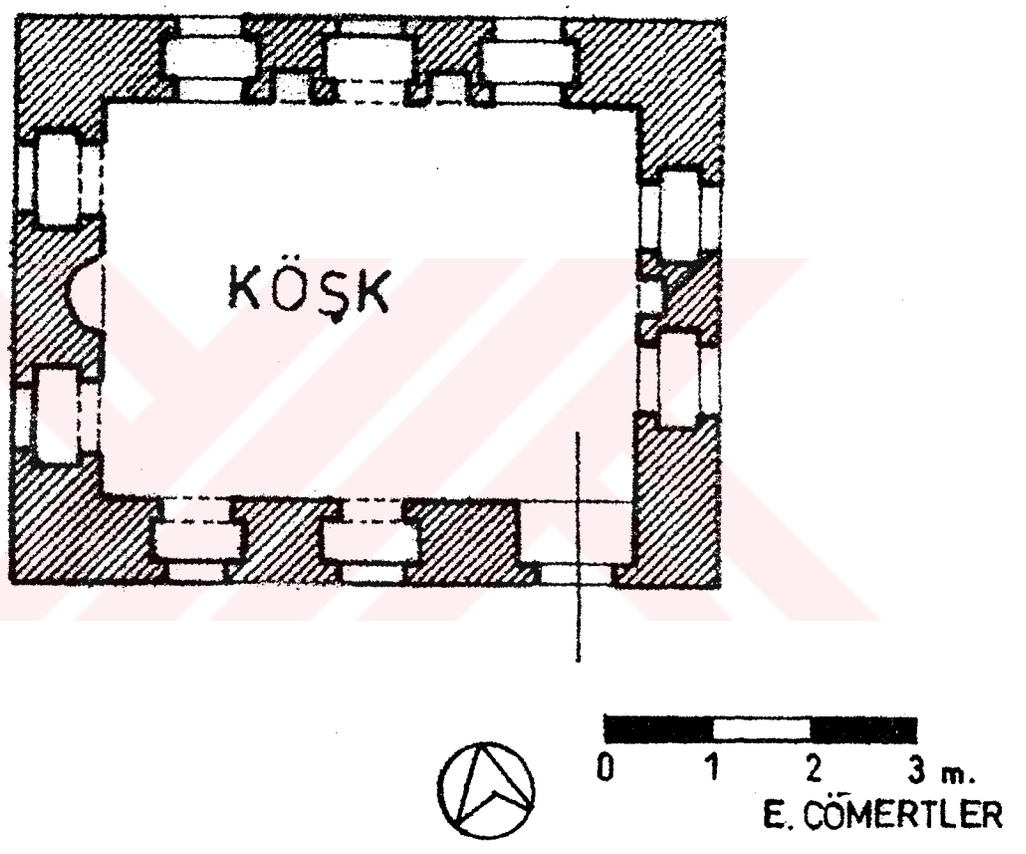
Çizim 39 Beğler Sarayı hazine, hizmetli, muhafız odaları, muhakeme salonu alt katı

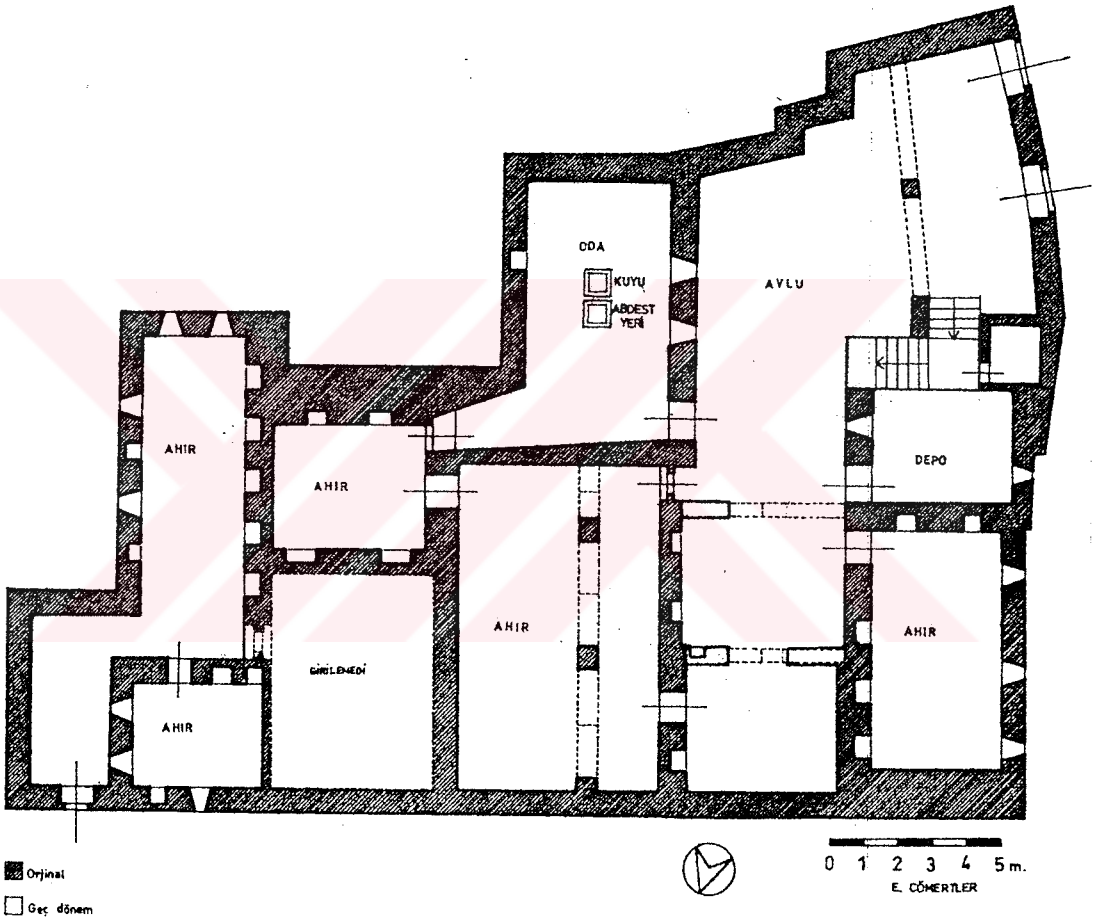
Çizim 40 Beğler Sarayı hazine, hizmetli, muhafız odaları, muhakeme salonu üst katı

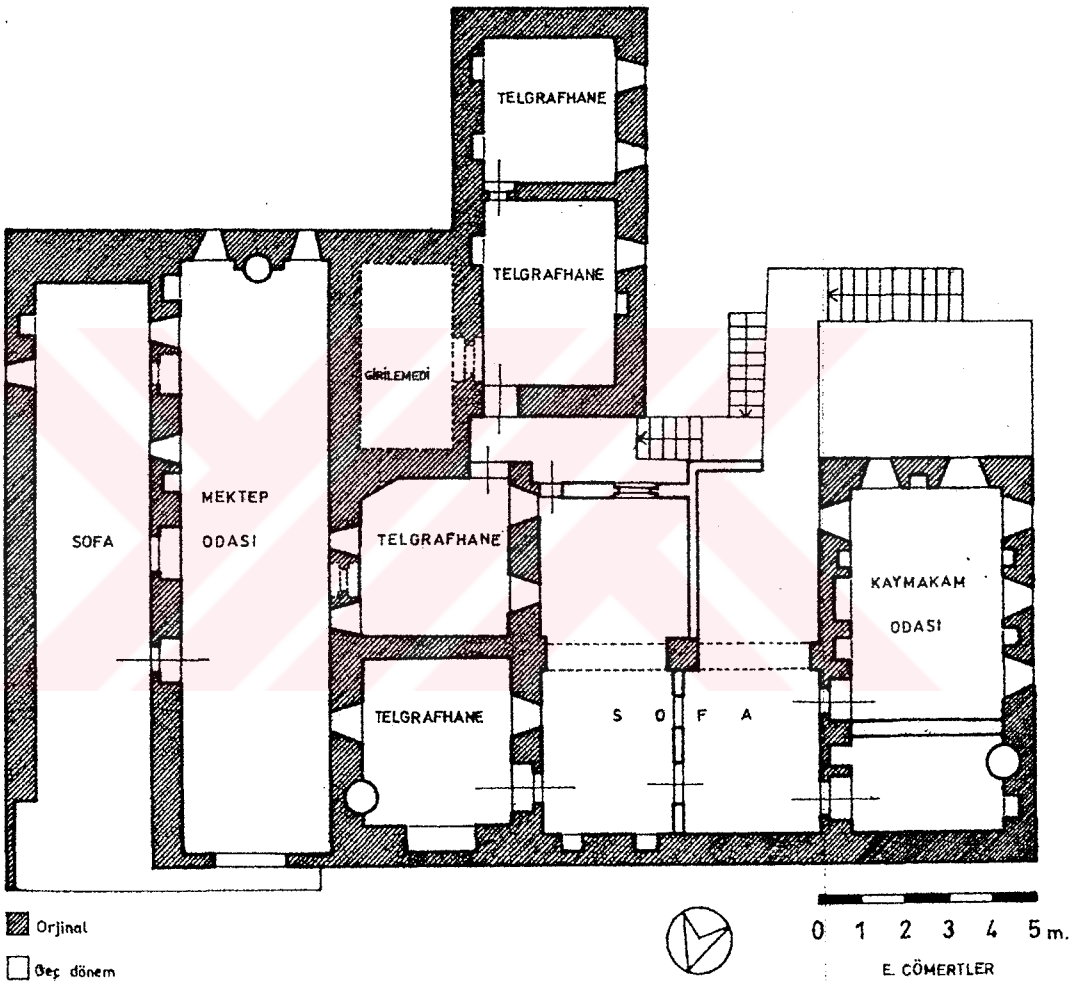
Çizim 41 Beğler Sarayı köşkü alt katı

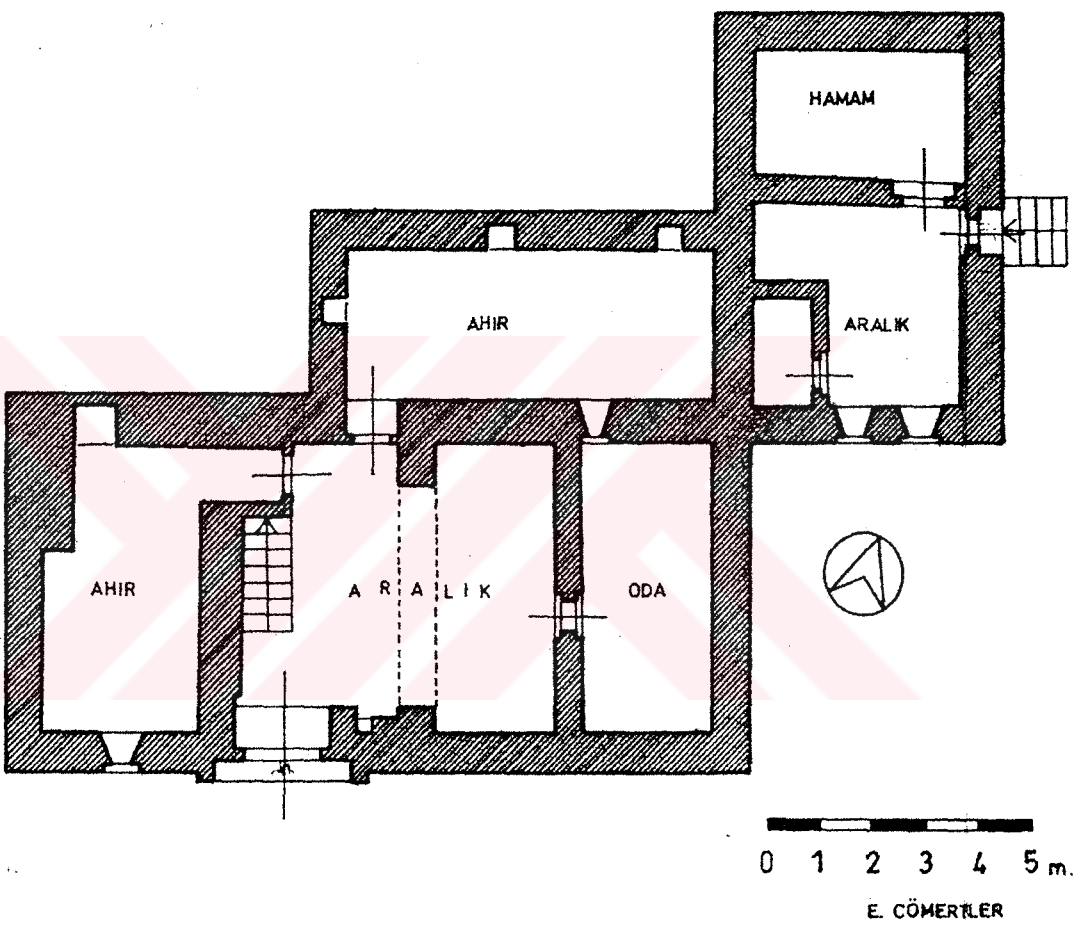
Çizim 42 Beğler Sarayı köşkü üst katı

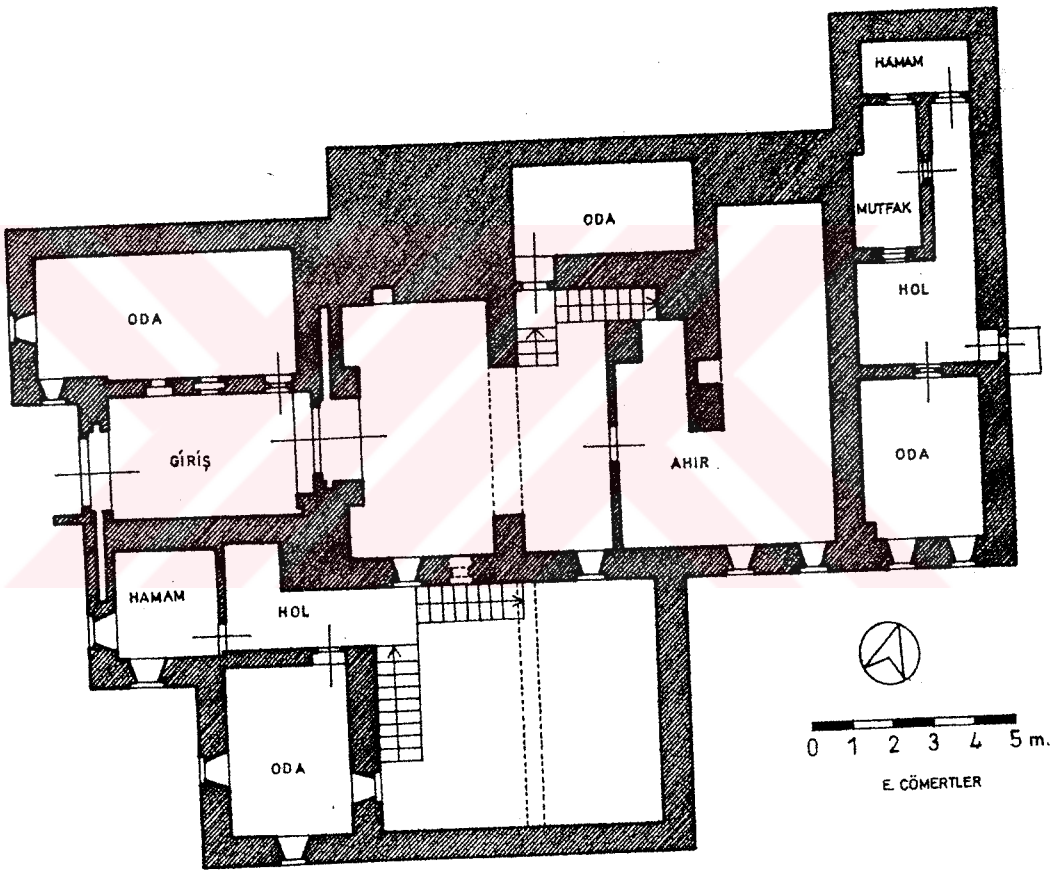
Çizim 43 Hükümet Konağı alt katı

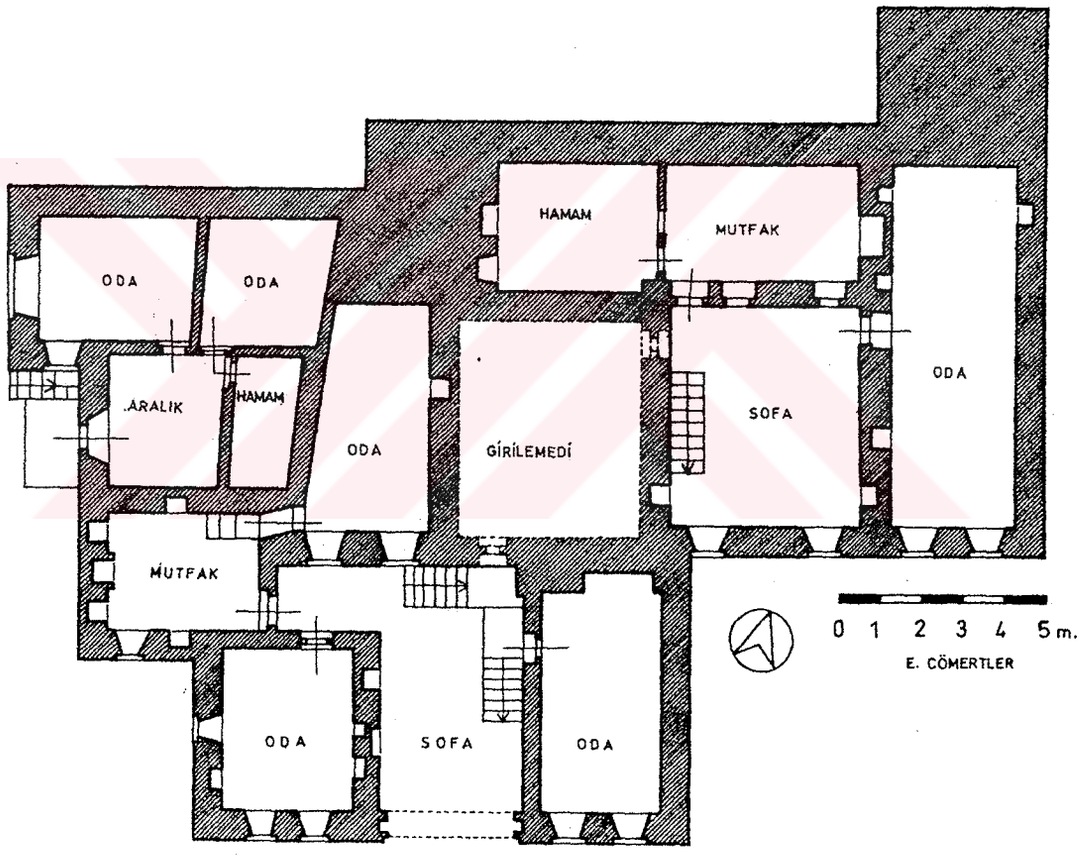
Çizim 44 Hükümet Konağı üst katı

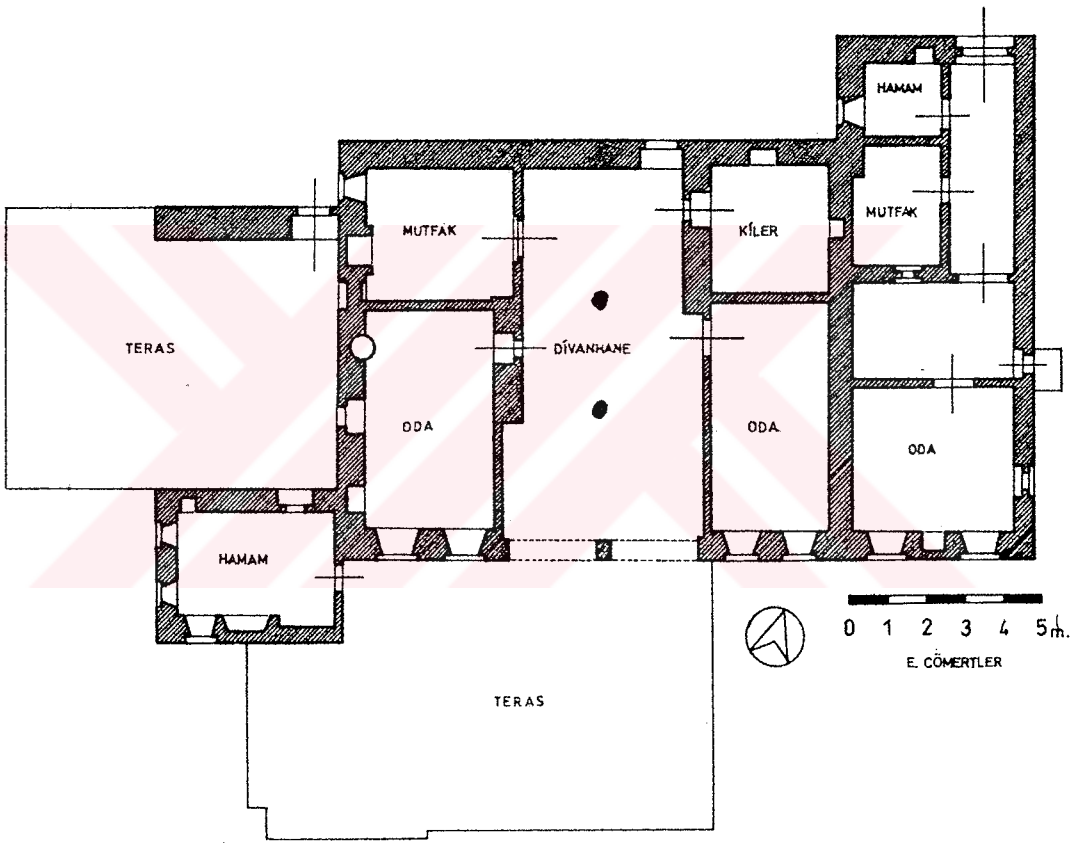
Çizim 45 Adil Tekin Evi zemin katı

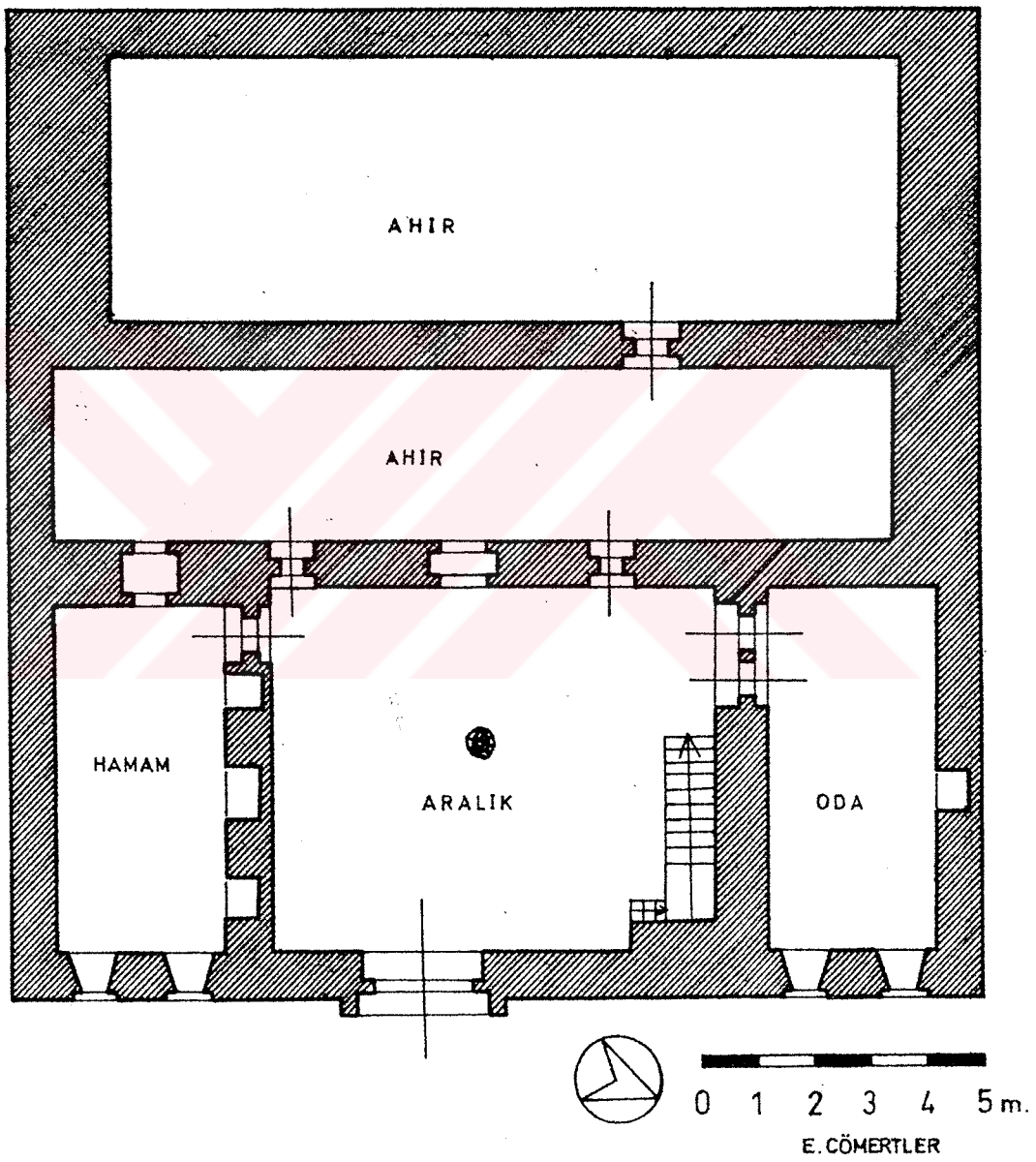
Çizim 46 Adil Tekin Evi birinci katı

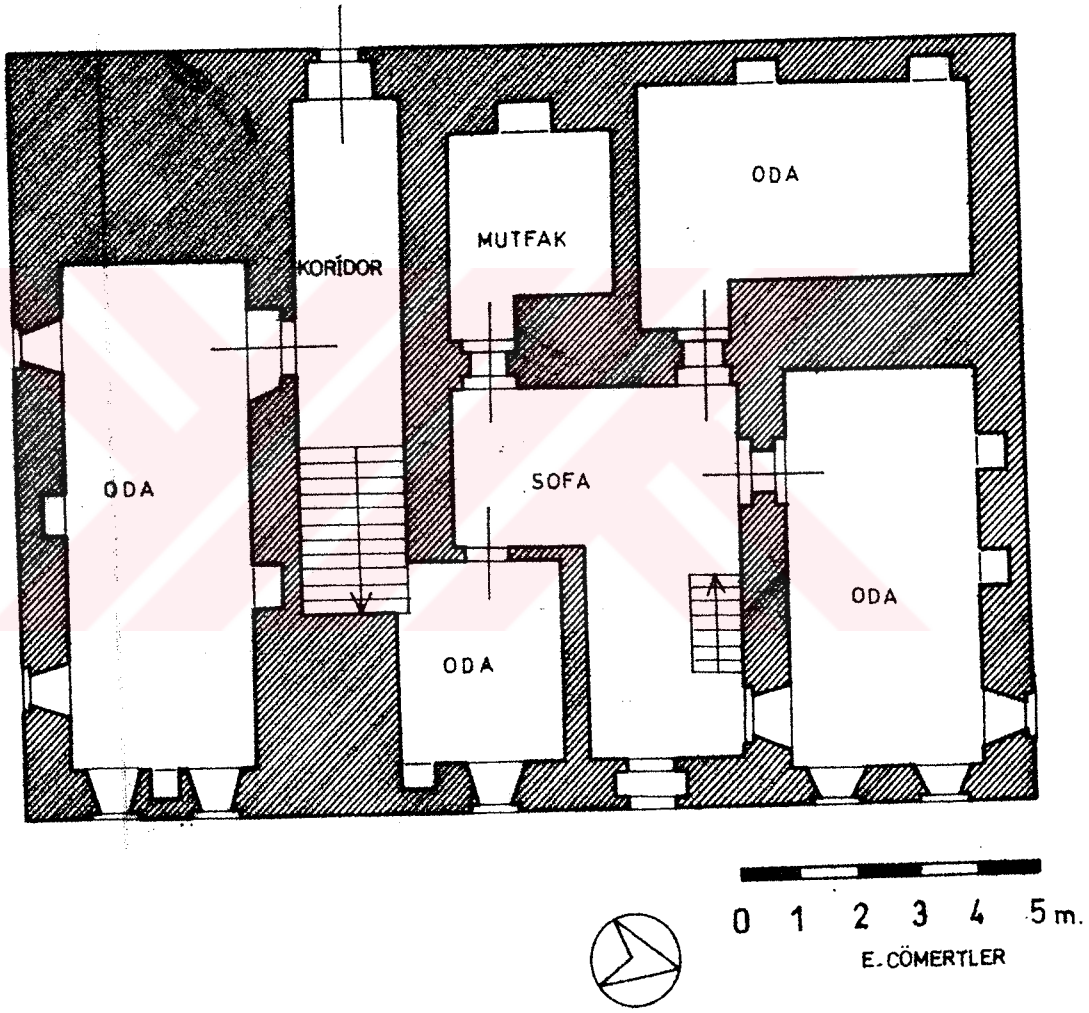
Çizim 47 Adil Tekin Evi ikinci katı

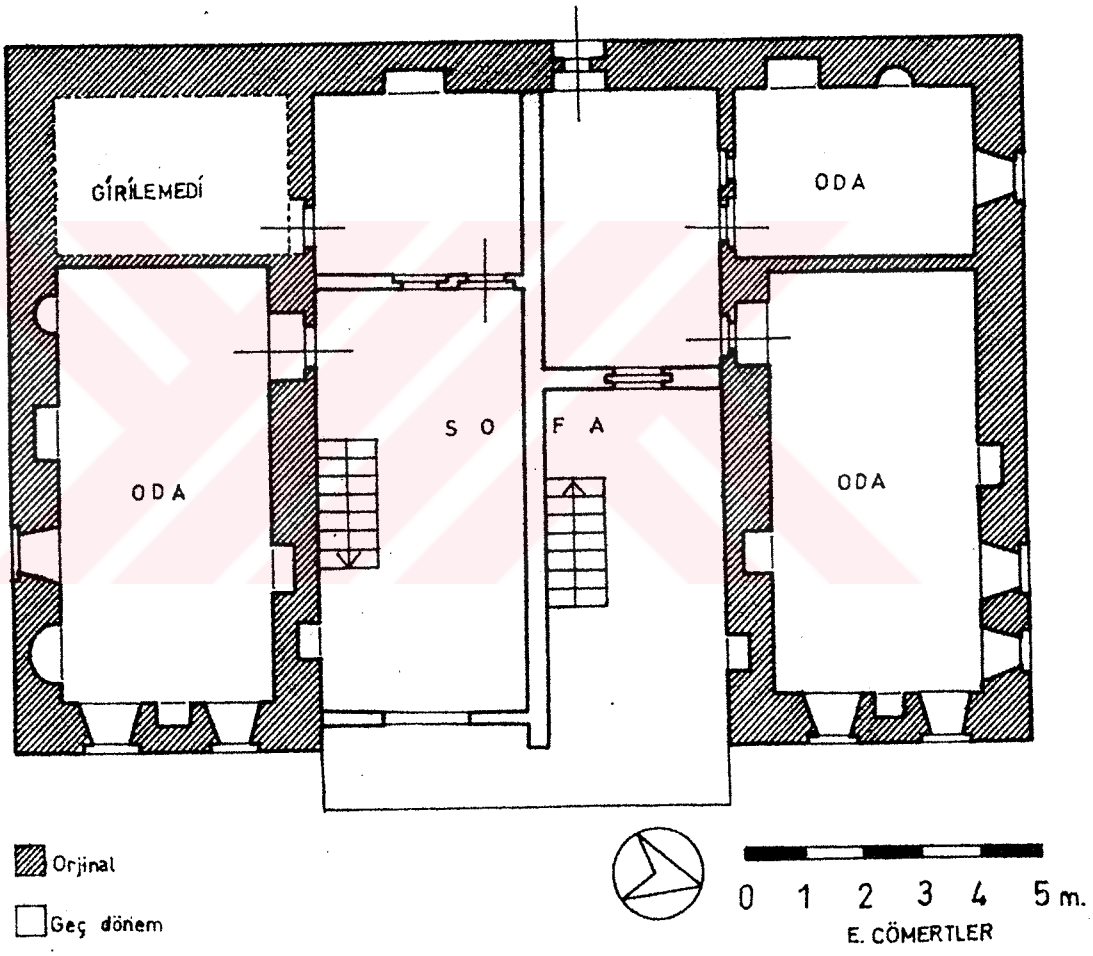
Çizim 48 Adil Tekin Evi üçüncü katı

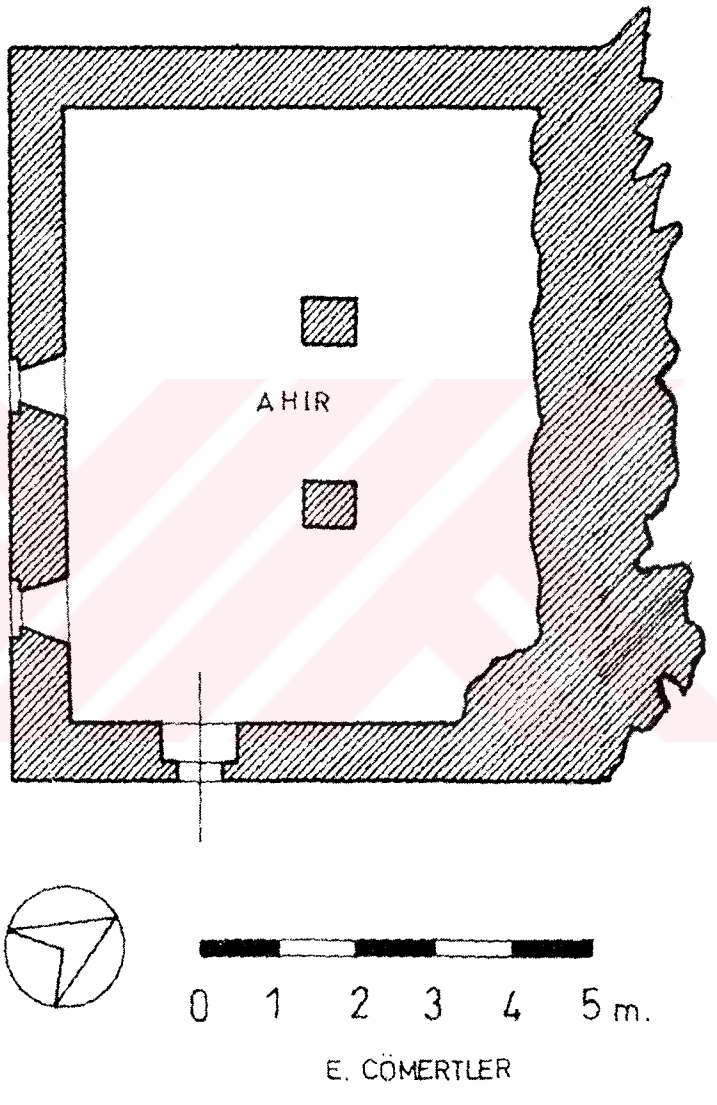
Çizim 49 Cemalettin Akgün Evi zemin katı

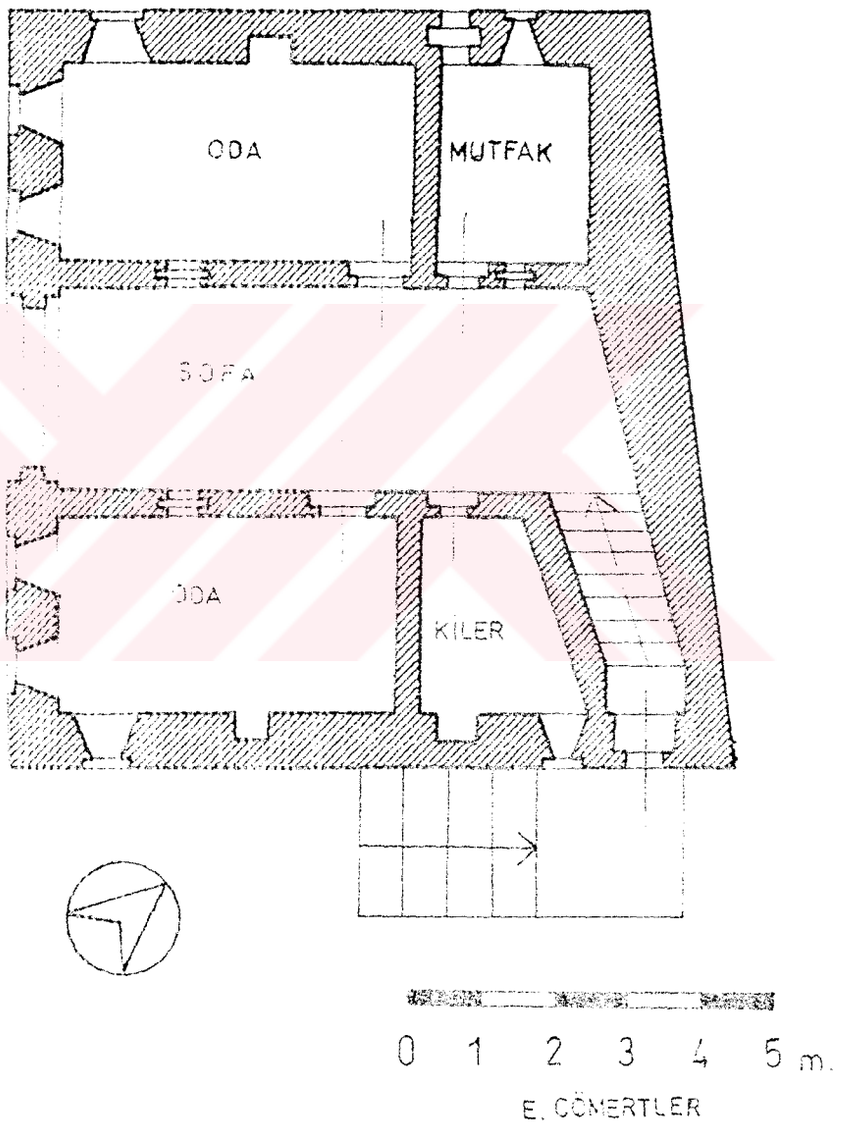
Çizim 50 Cemalettin Akgün Evi birinci katı

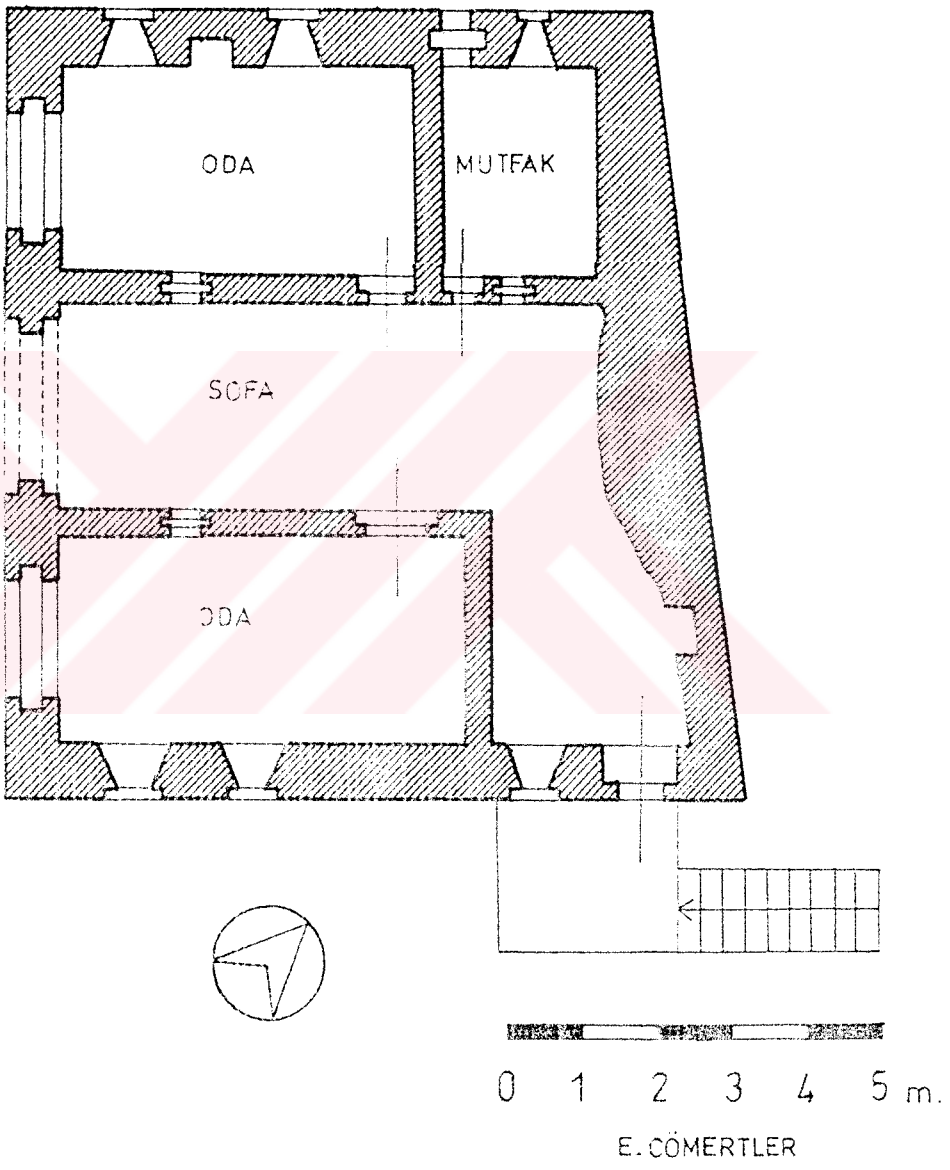
Çizim 51 Cemalettin Akgün Evi İkinci katı

Çizim 52 Nezir Akmeşe Evi zemin katı

Çizim 53 Nezir Akmeşe Evi birinci katı

Çizim 54 Nezir Akmeşe Evi ikinci katı

Resim 1 Çermik'in genel görünüşü

Resim 2 Çüngüş'ün genel görünüşü

Resim 3 Çermik Ulu Camii, Şah Ali Bey Camii ile genel görünüş

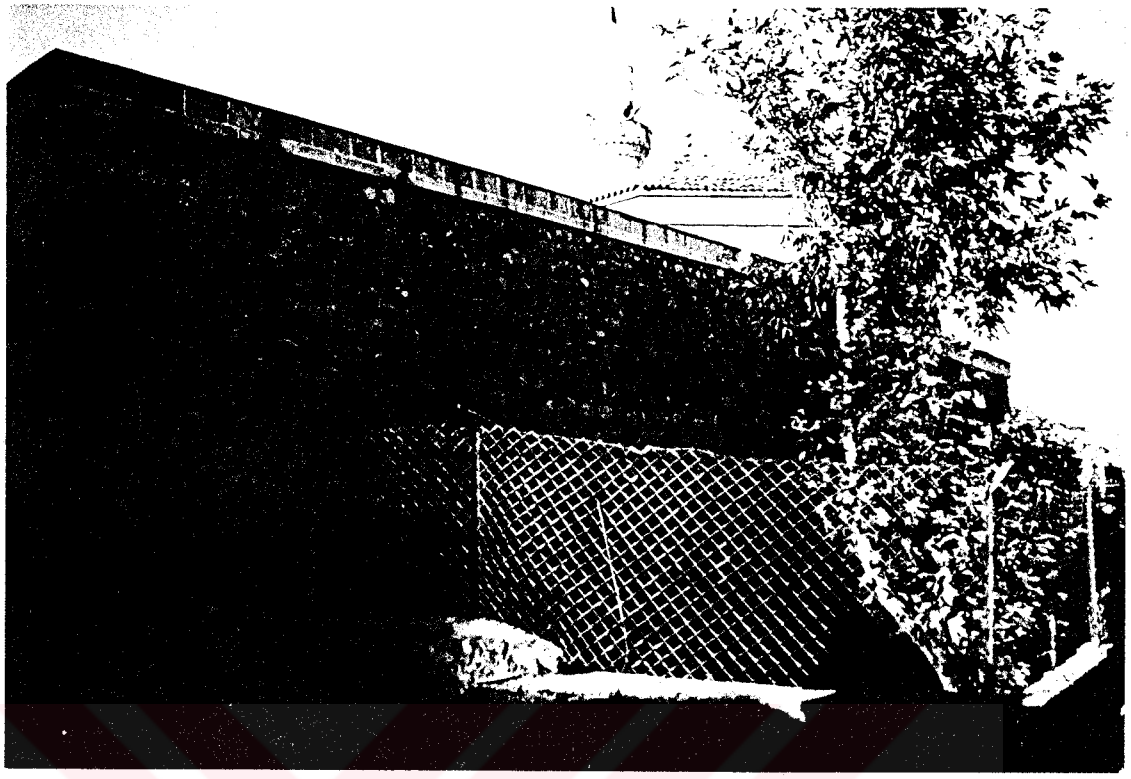
Resim 4 Çermik Ulu Camii, genel görünüşü

Resim 5 Çermik Ulu Camii, kuzey cepheden görünüşü 1

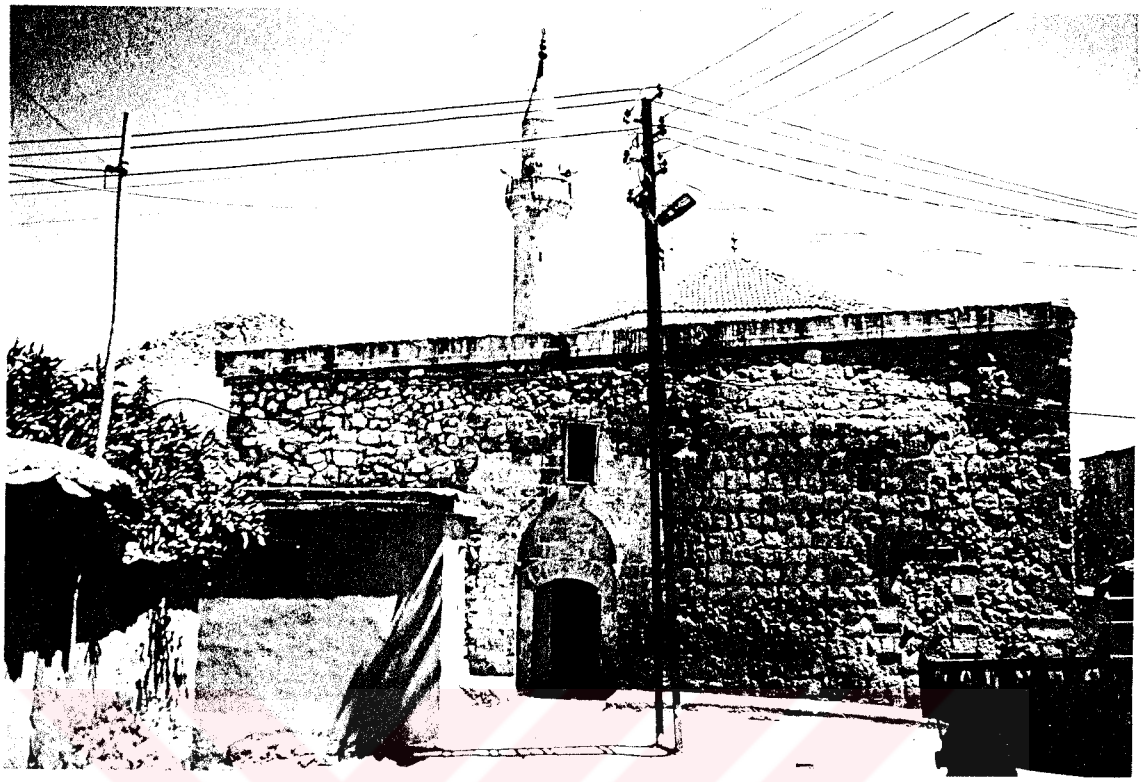
Resim 6 Çermik Ulu Camii, kuzey cepheden görünüşü

Resim 7 Çermik Ulu Camii, güney cepheden görünüşü 1

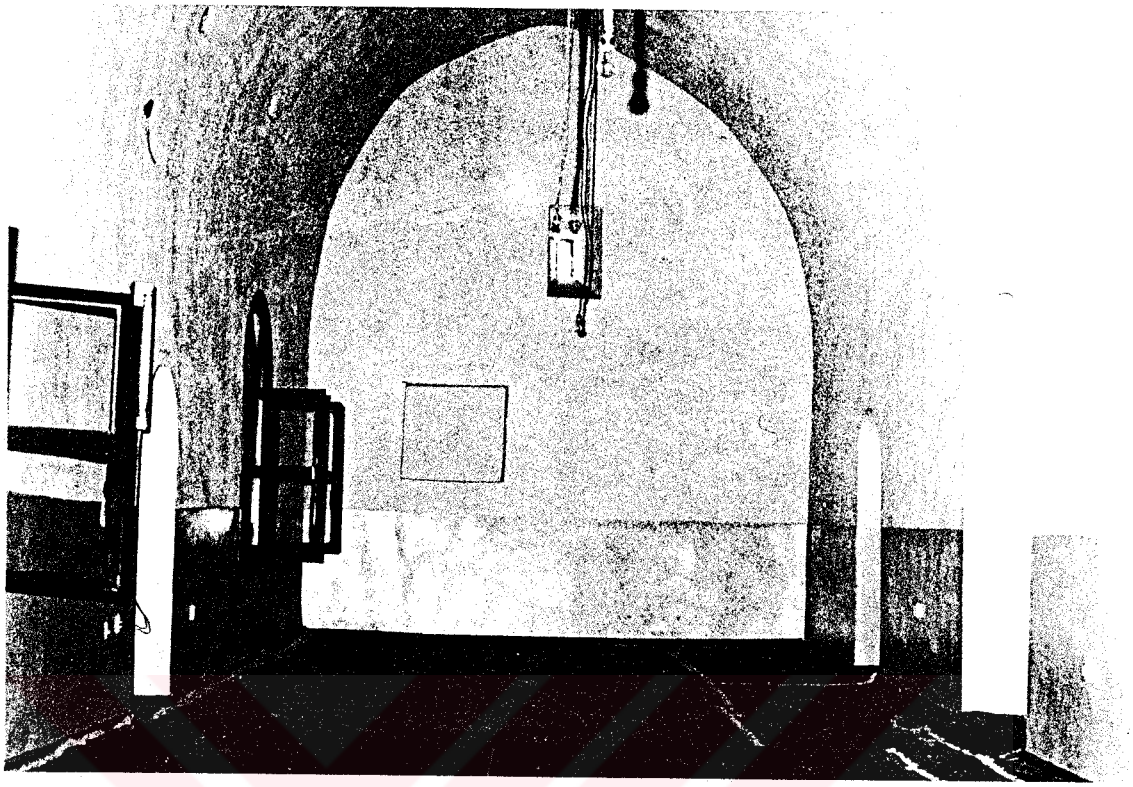
Resim 8 Çermik Ulu Camii, güney cepheden görünüşü

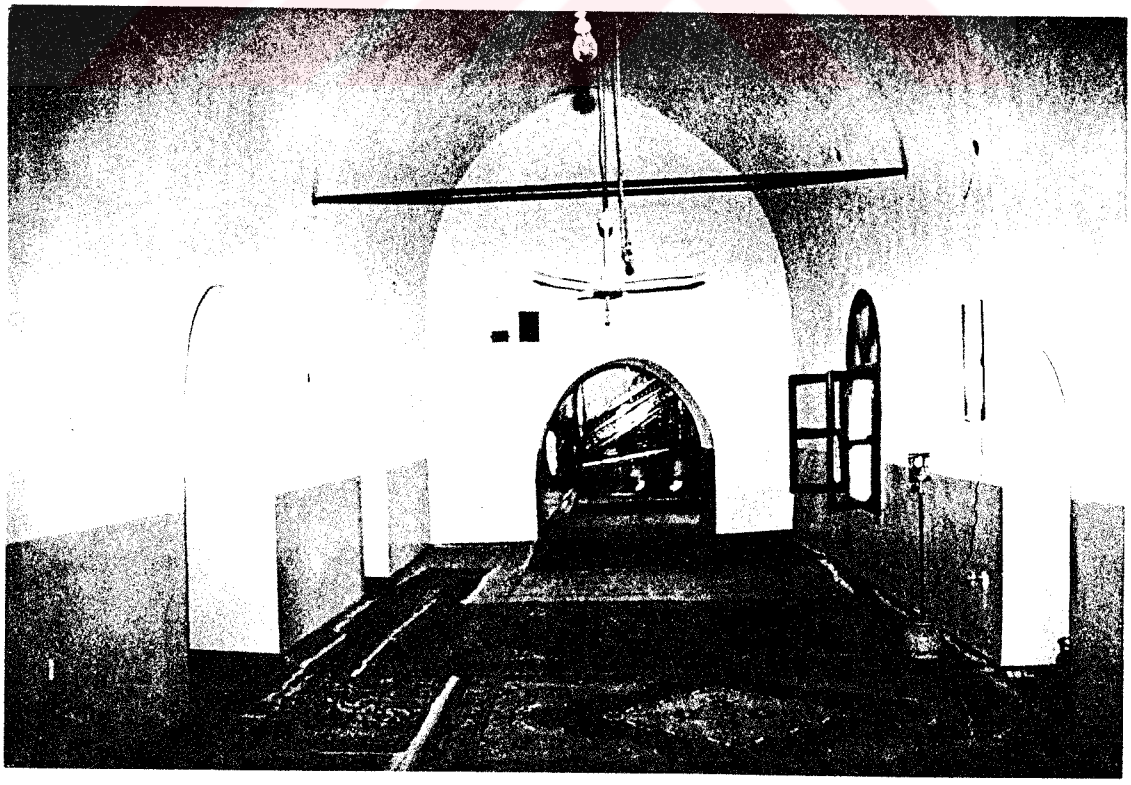
Resim 9 Çermik Ulu Camii, batı cepheden görünüşü

Resim 10 Çermik Ulu Camii, batı cepheden giriş kapısı görünüşü

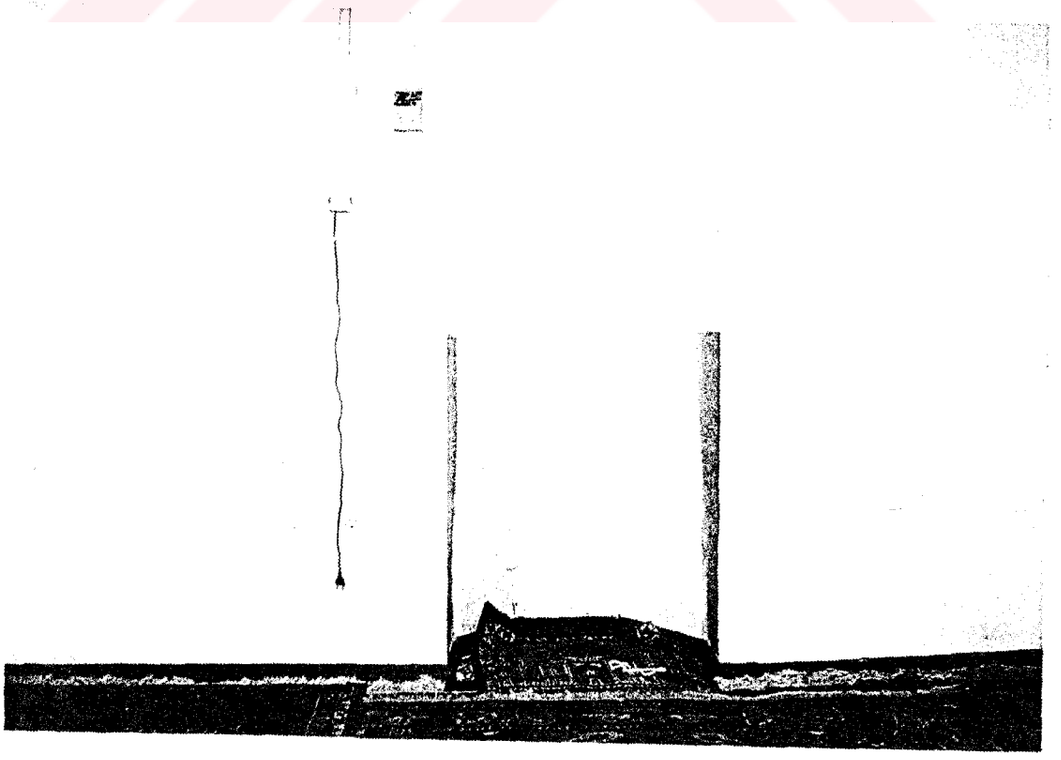
Resim 11 Çermik Ulu Camii, güney sahını batıdan görünüşü

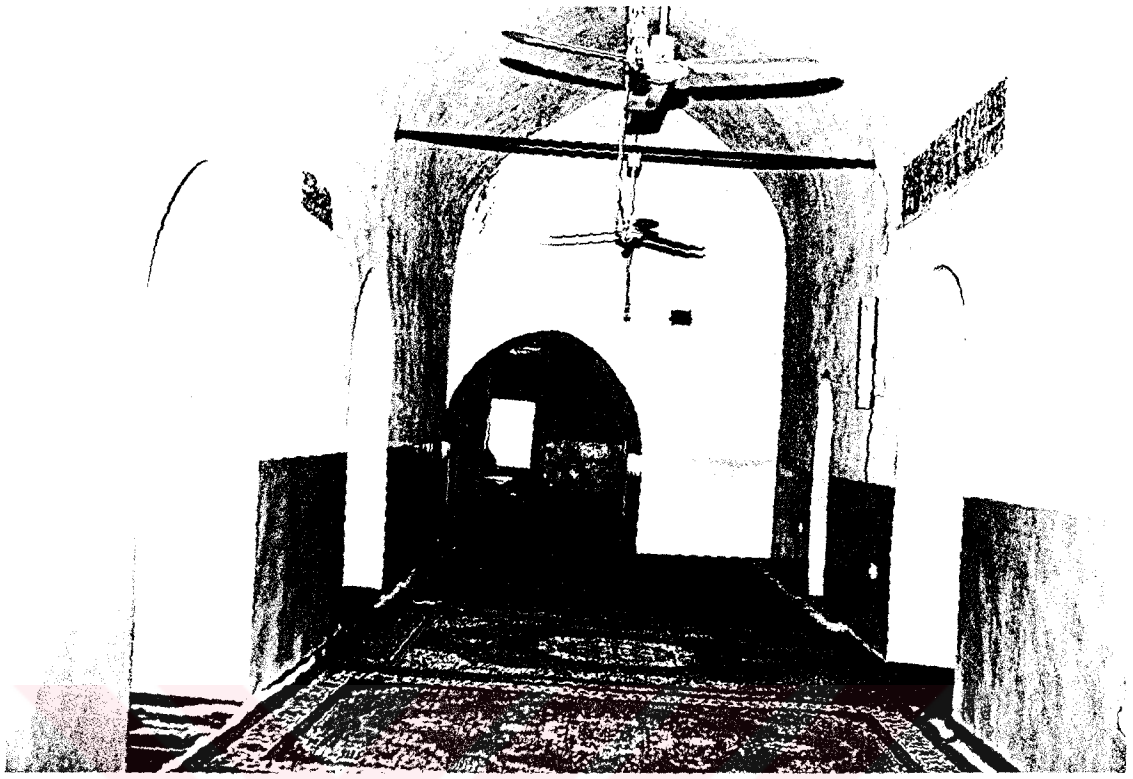
Resim 12 Çermik Ulu Camii, güney sahını doğudan görünüşü

Resim 13 Çermik Ulu Camii, mihrabın genel görünüşü

Resim 14 Çermik Ulu Camii, mihrabı

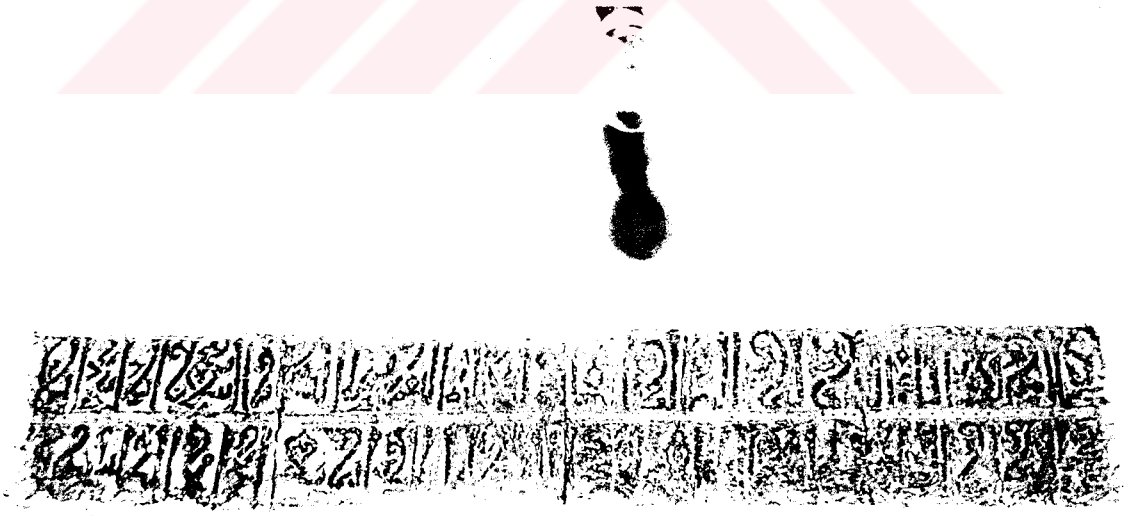
Resim 15 Çermik Ulu Camii, orta sahını doğudan görünüşü

Resim 16 Çermik Ulu Camii, orta sahını batıdan görünüşü

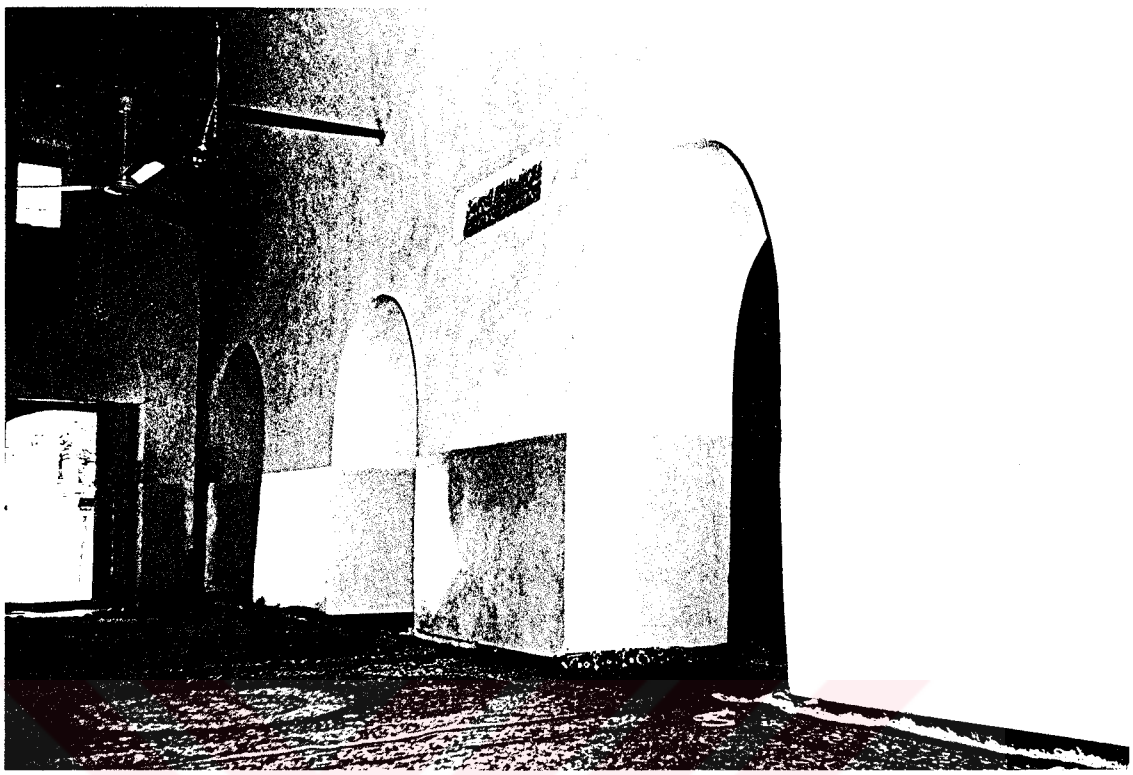

Resim 17 Çermik Ulu Camii, orta sahını yapım kitabesinin genel görünüşü

Resim 18 Çermik Ulu Camii, orta sahını yapım kitabesi genel görünüşü

Resim 19 Çermik Ulu Camii, orta sahını onarım kitabesinin genel görünüşü

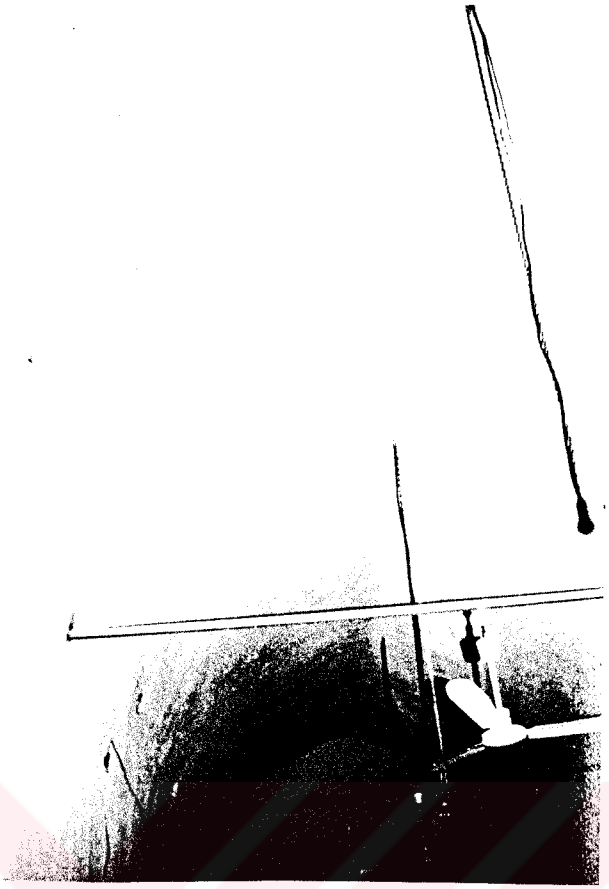
Resim 20 Çermik Ulu Camii, orta sahını onarım kitabesinin genel görünüşü

Resim 21 Çermik Ulu Camii, kuzey sahının doğudan görünüşü

Resim 22 Çermik Ulu Camii, kuzey sahının batıdan görünüşü

Resim 23 Çermik Ulu Camii, içten üst örtüsü

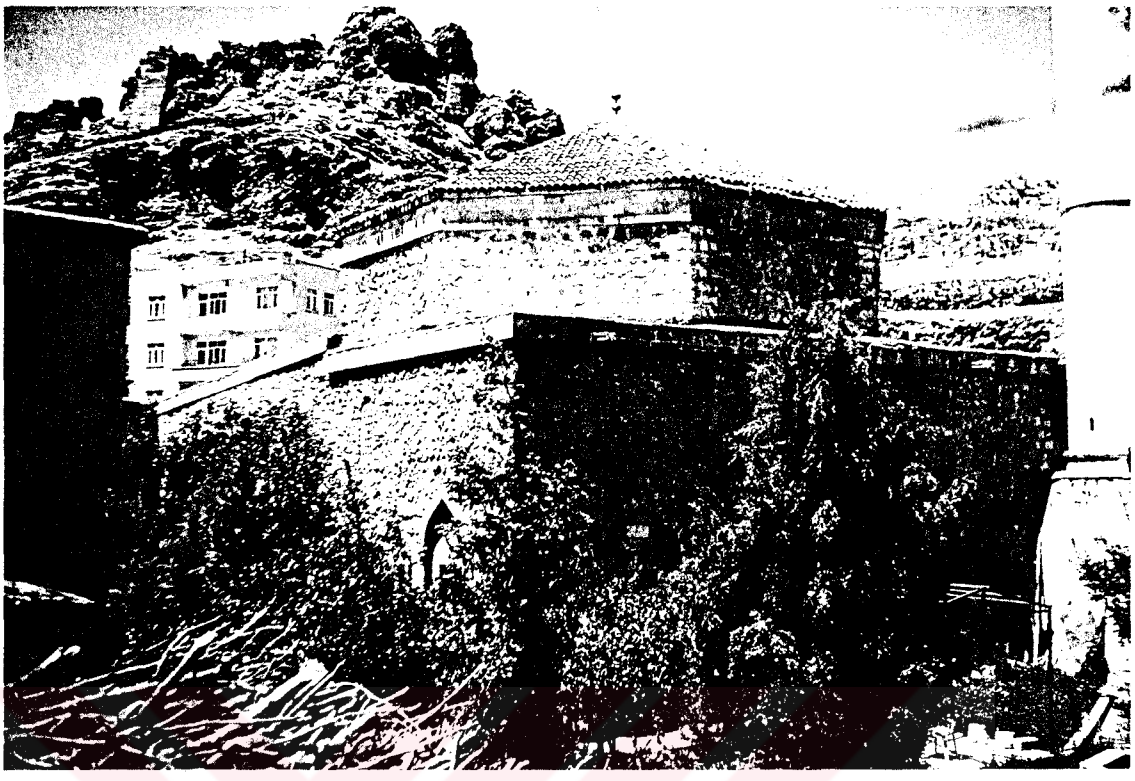
Resim 24 Şah Ali Bey Camii, genel görünüşü

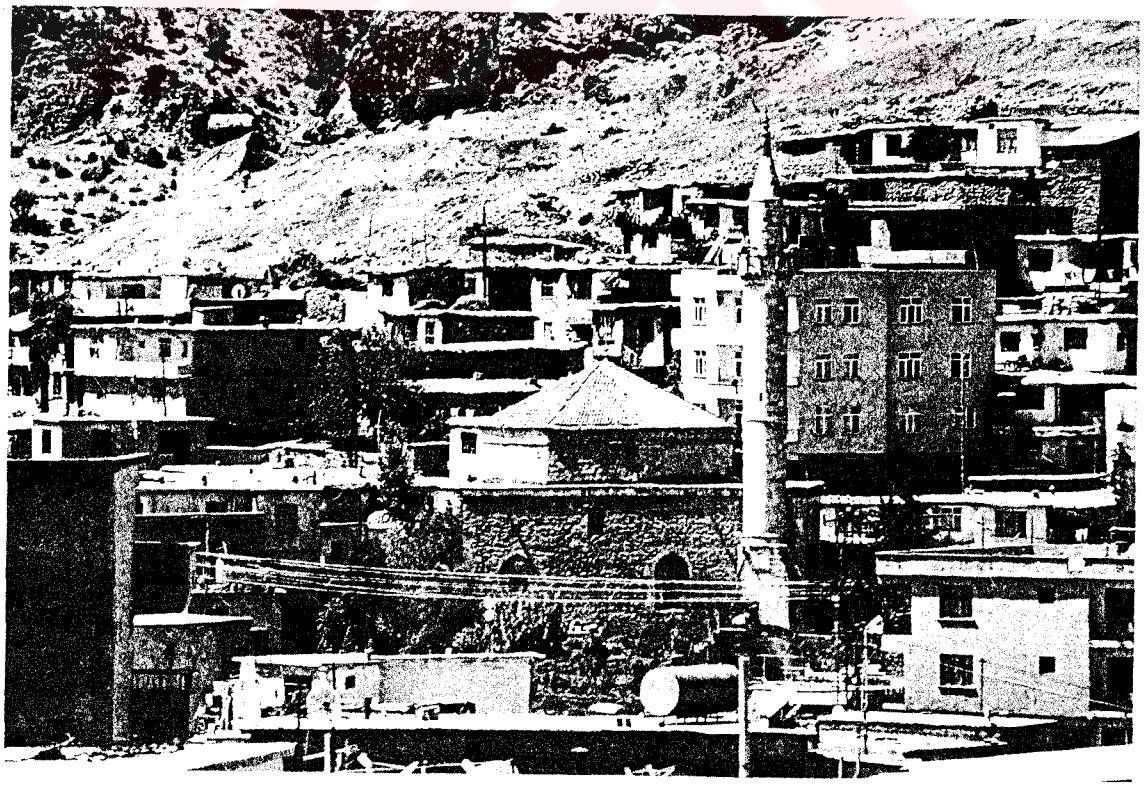
Resim 25 Şah Ali Bey Camii, minaresi

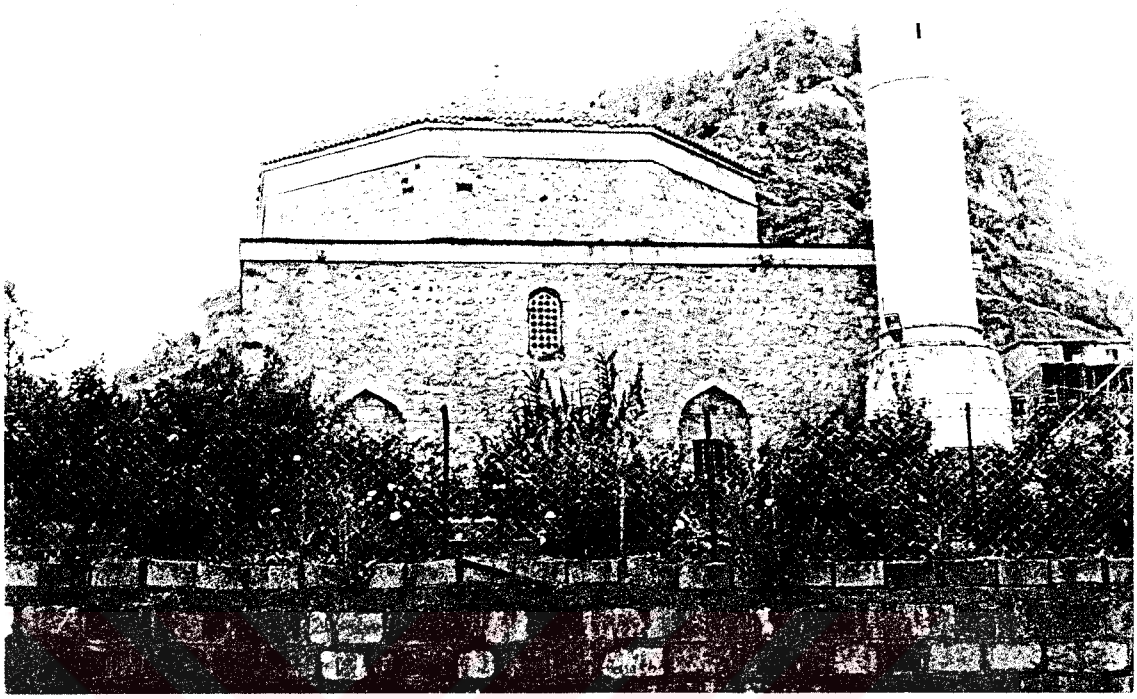
Resim 26 Şah Ali Bey Camii, dıştan örtü sistemi

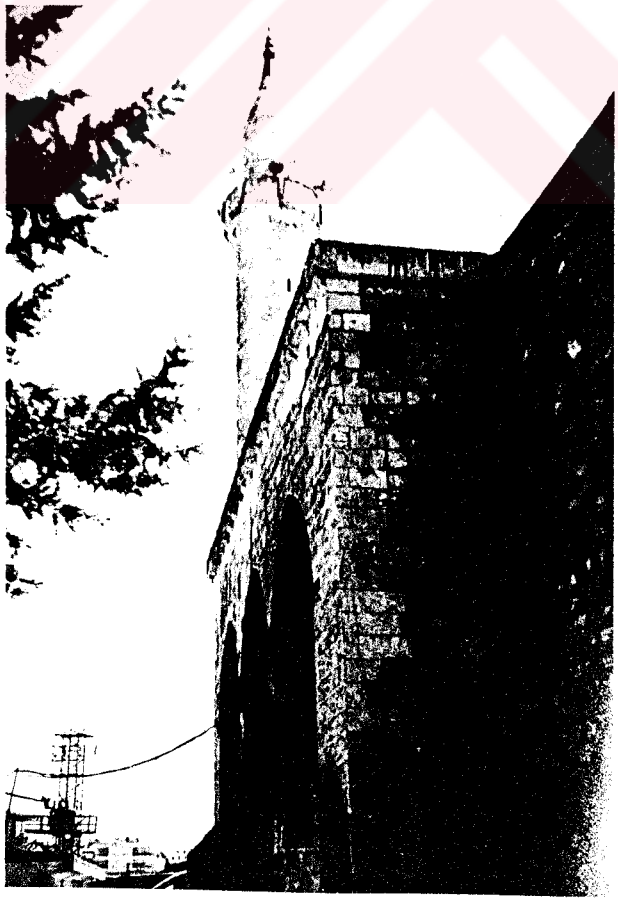
Resim 27 Şah Ali Bey Camii, güney cephesi görünüşü

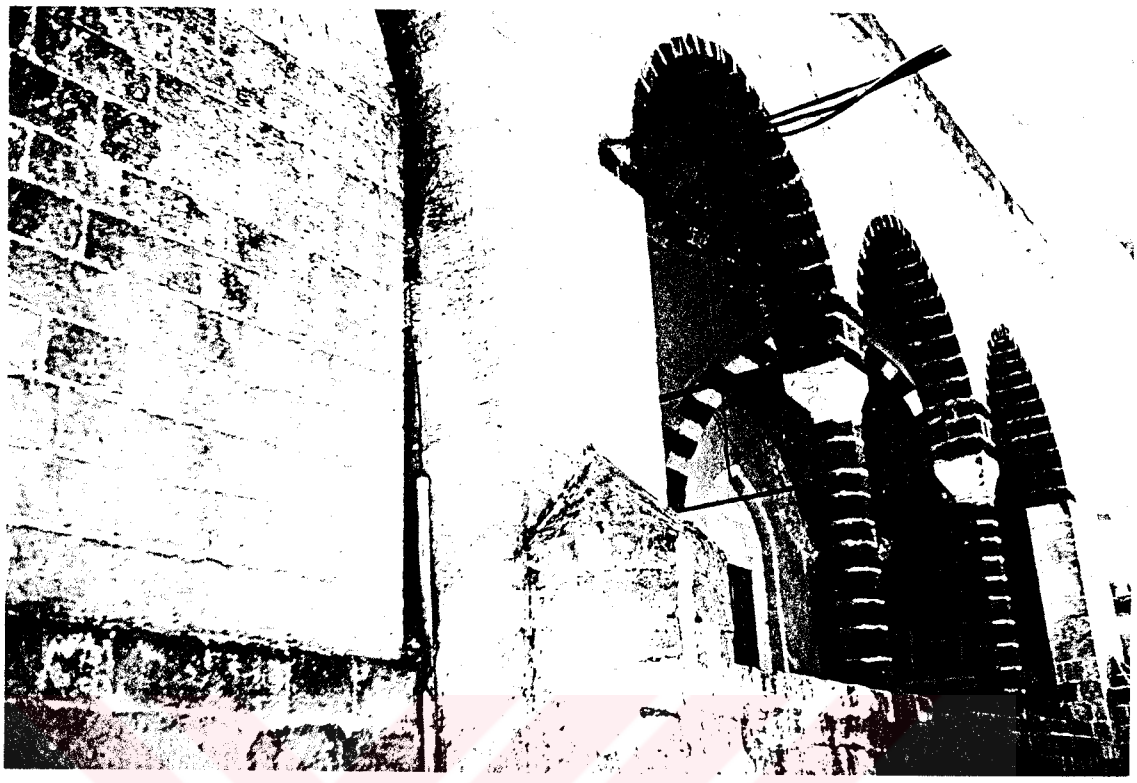
Resim 28 Şah Ali Bey Camii, doğudan genel görünüşü

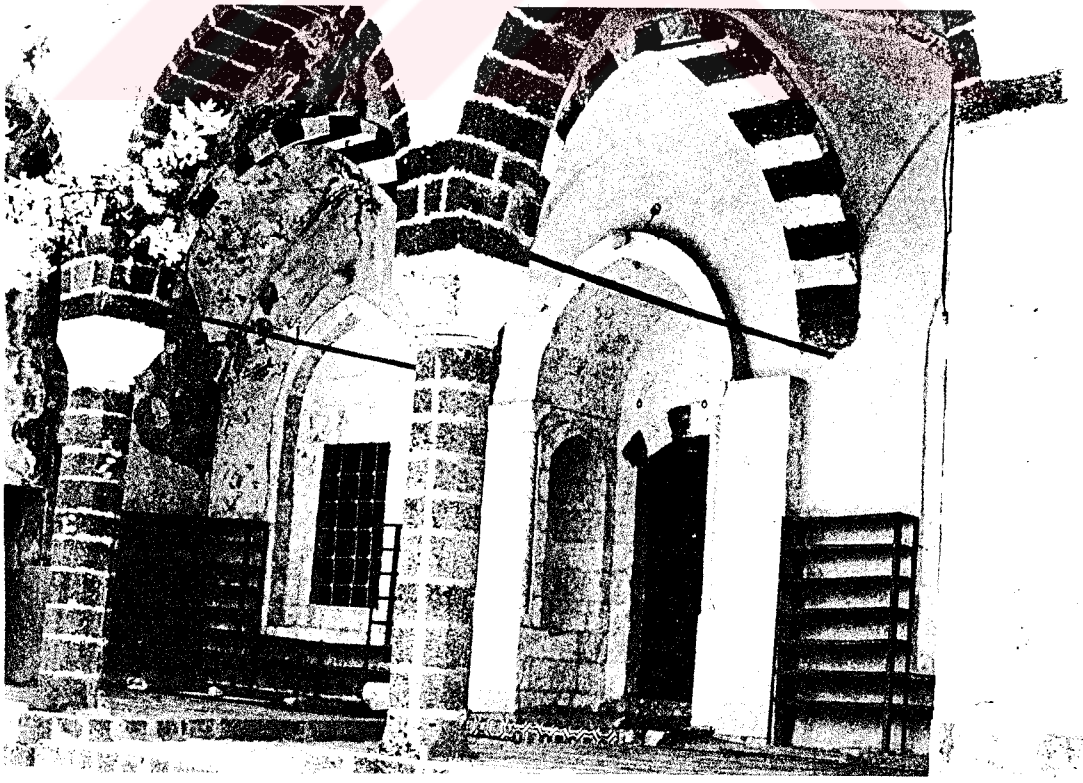
Resim 29 Şah Ali Bey Camii, doğu cephesi görünüşü

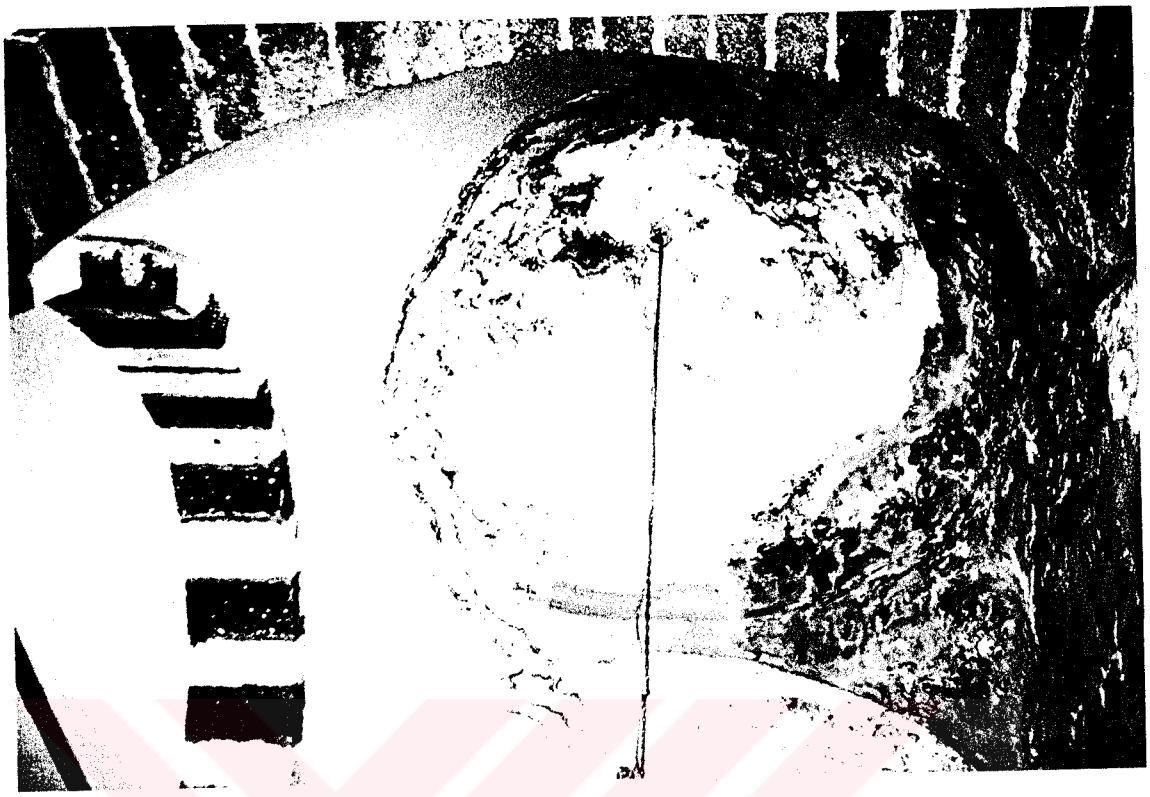
Resim 30 Şah Ali Bey Camii, kuzeyden görünüşü 1

Resim 31 Şah Ali Bey Camii, kuzeyden görünüşü 2

Resim 32 Şah Ali Bey Camii, son cemaat mekanı görünüşü

Resim 33 Şah Ali Bey Camii, son cemaat mekanı örtü sistemi görünüşü

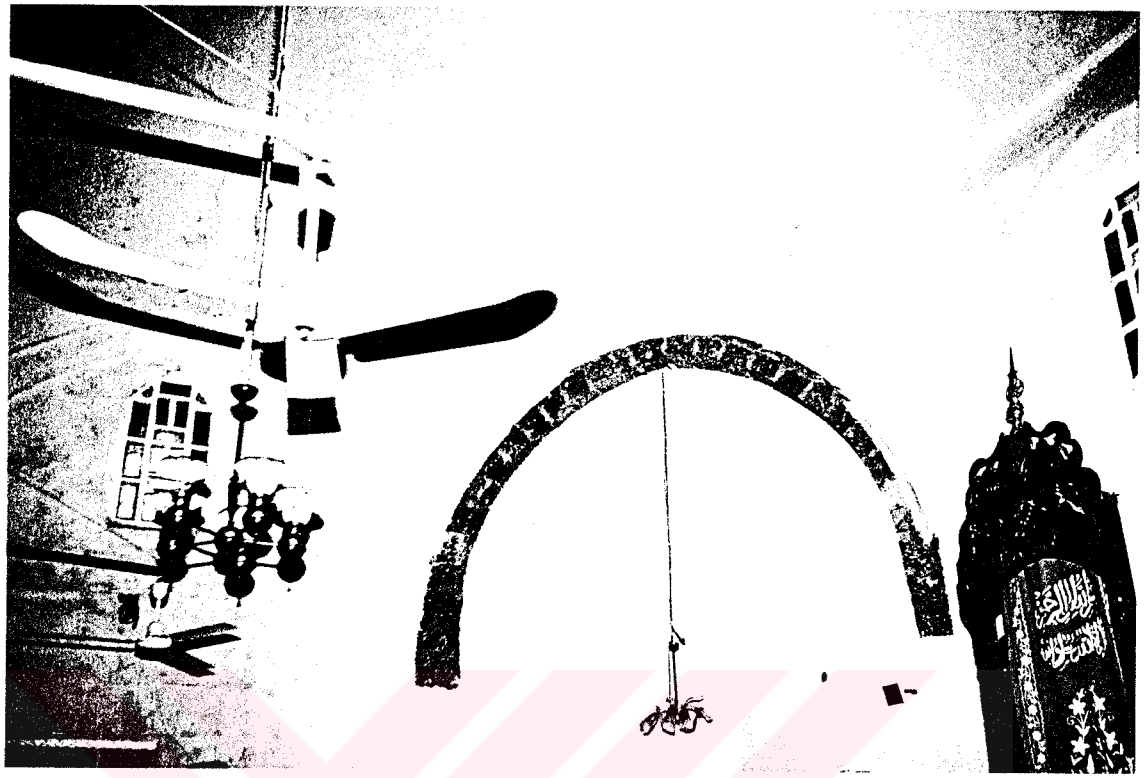
Resim 34 Şah Ali Bey Camii, son cemaat mekanı içten görünüşü 1

Resim 35 Şah Ali Bey Camii, son cemaat mekanı içten görünüşü 2

Resim 36 Şah Ali Bey Camii, giriş kapısı görünüşü

Resim 37 Şah Ali Bey Camii, geçiş öğeleri

Resim 38 Şah Ali Bey Camii, batı duvarı içten görünüşü

Resim 39 Şah Ali Bey Camii, doğu duvarı içten görünüşü

Resim 40 Şah Ali Bey Camii, güney duvarı içten görünüşü

Resim 41 Şah Ali Bey Camii, kuzey duvarı içten görünüşü

Resim 42 Şah Ali Bey Camii, mahfil

Resim 43 Şah Ali Bey Camii, mihrap ve minberin görünüşü

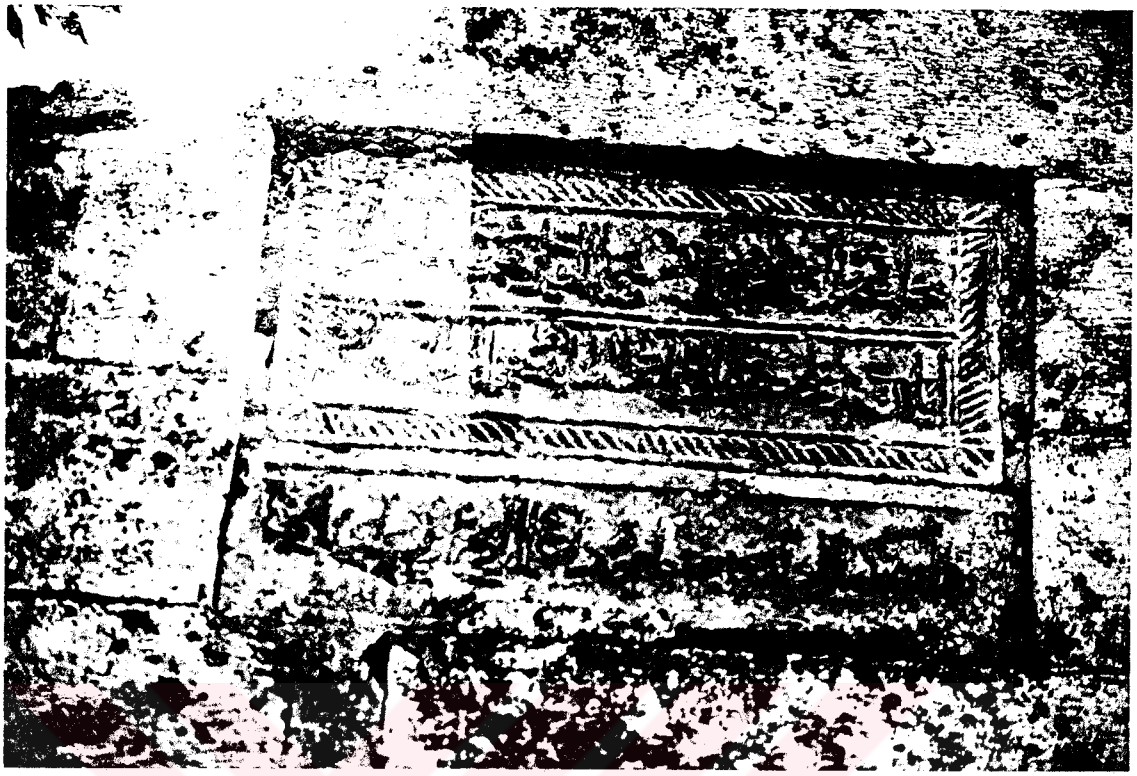
Resim 44 Şah Ali Bey Camii, mihrabı

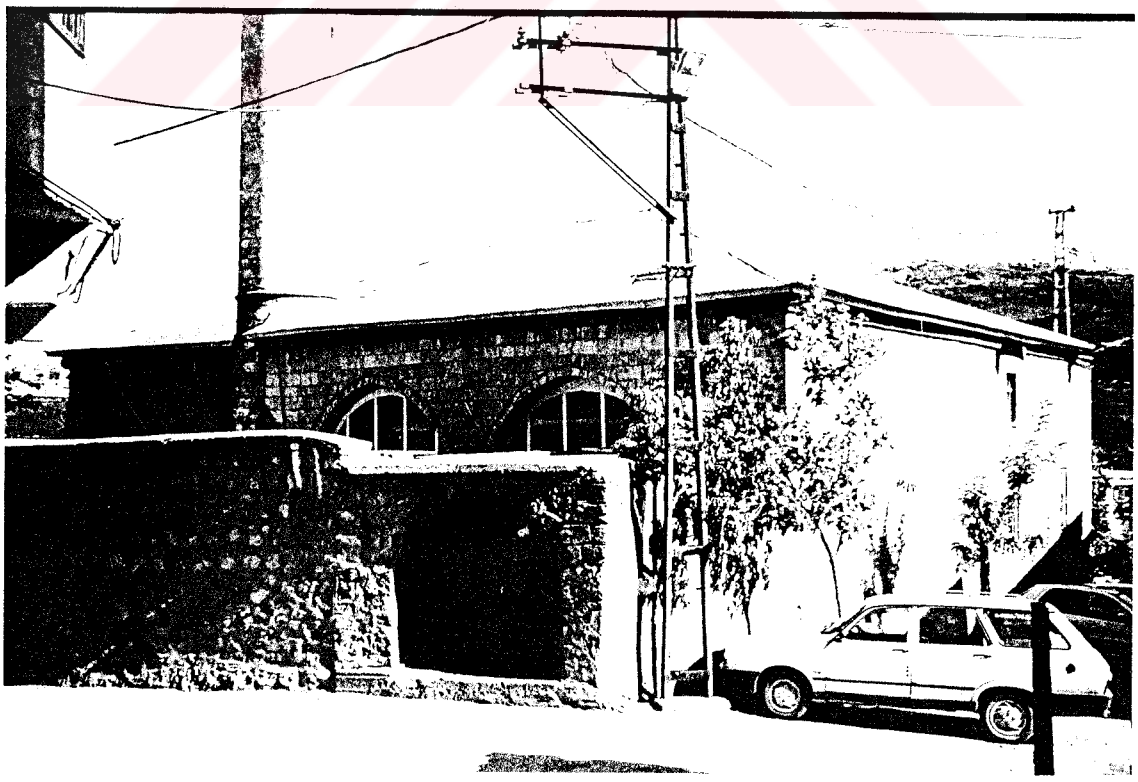
Resim 45 Şah Ali Bey Camii, minberi

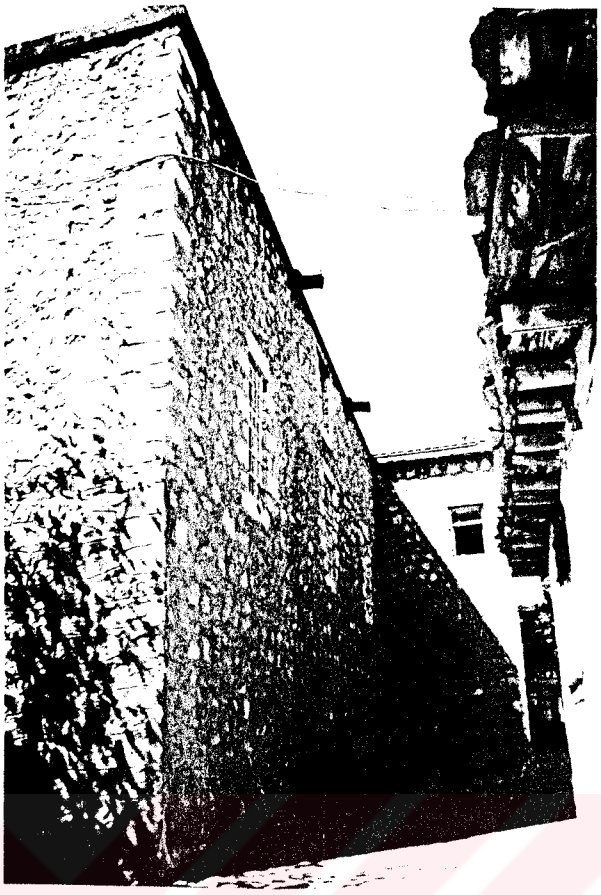
Resim 46 Ali Bey Camii, kitabesi

Resim 47 Ali Bey Camii, minare kitabesi

Resim 48 Ali Bey Camii, genel görünüşü

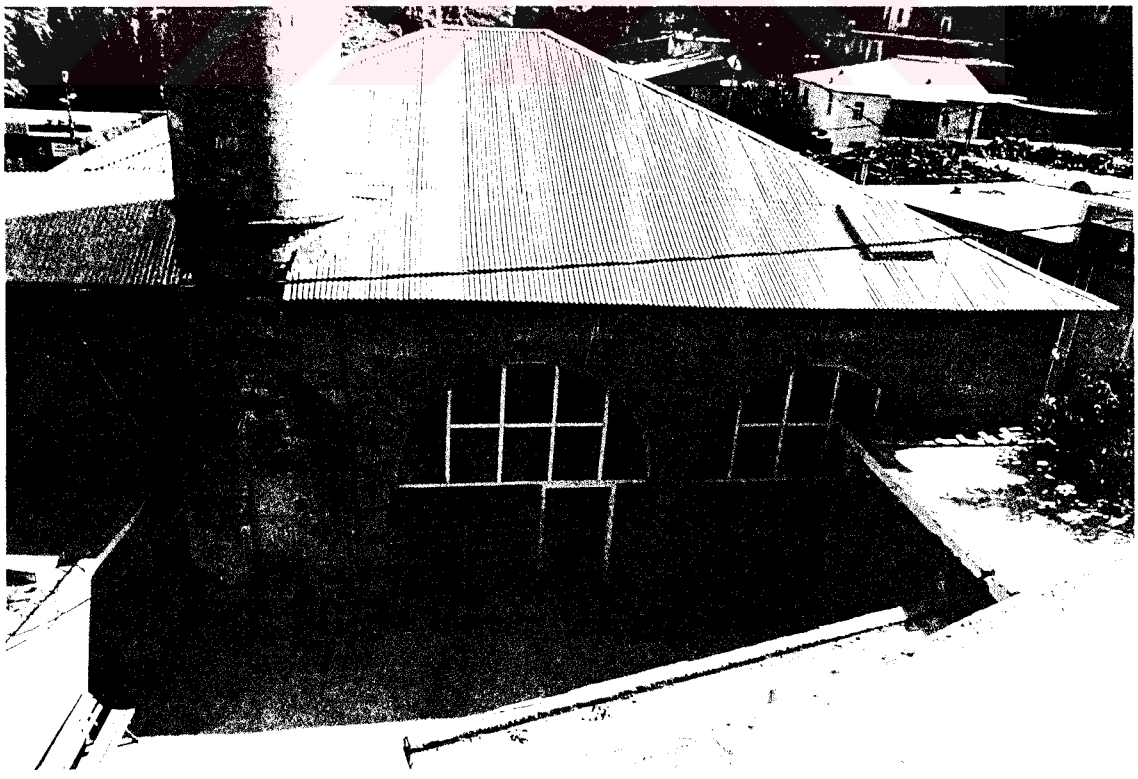
Resim 49 Ali Bey Camii, doğu cepheden görünüşü

Resim 50 Ali Bey Camii, güney cepheden görünüşü

Resim 51 Ali Bey Camii, batı cepheden görünüşü

Resim 52 Ali Bey Camii, kuzey cepheden görünüşü

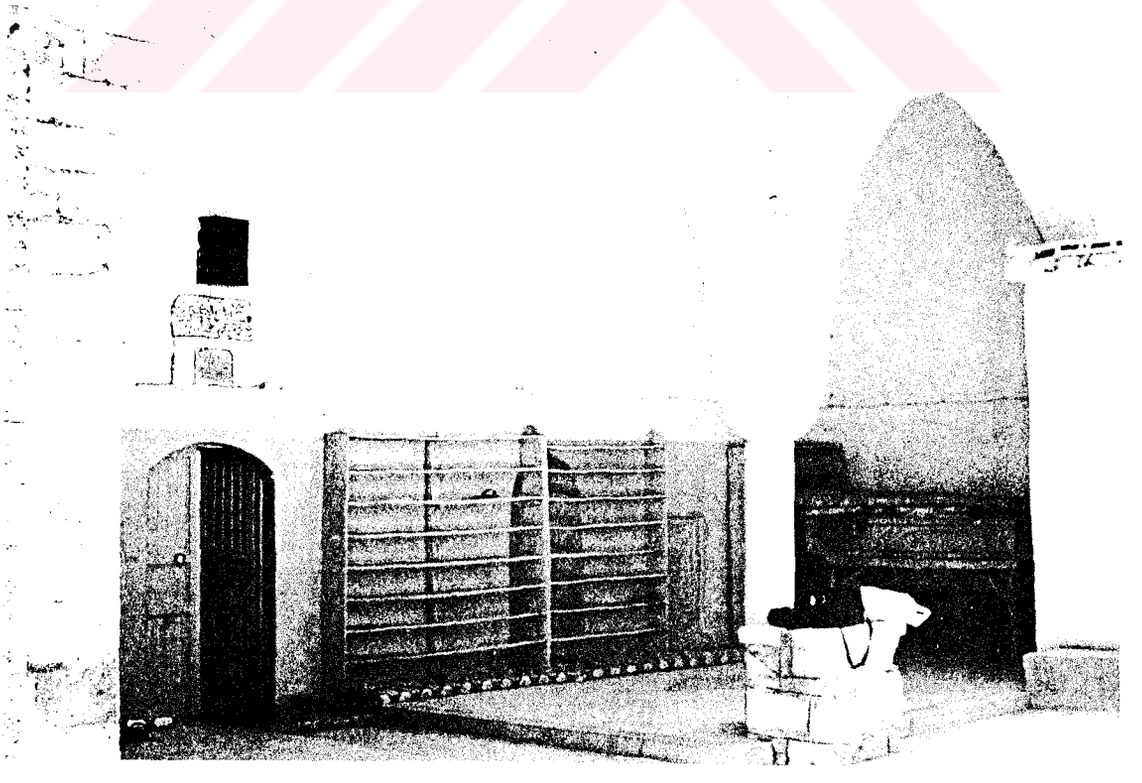
Resim 53 Ali Bey Camii, son cemaat mekanı

Resim 54 Ali Bey Camii, minaresi 1

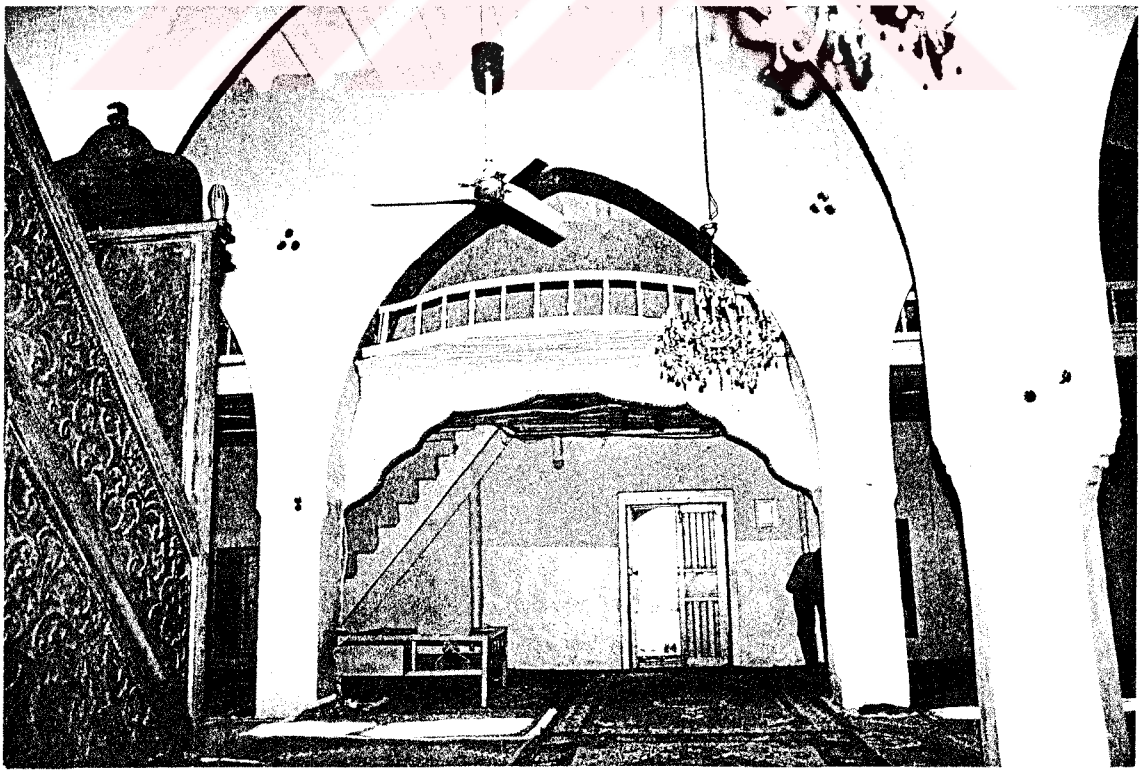
Resim 55 Ali Bey Camii, minaresi 2

Resim 56 Ali Bey Camii, kuzey cephesi içten görünüşü

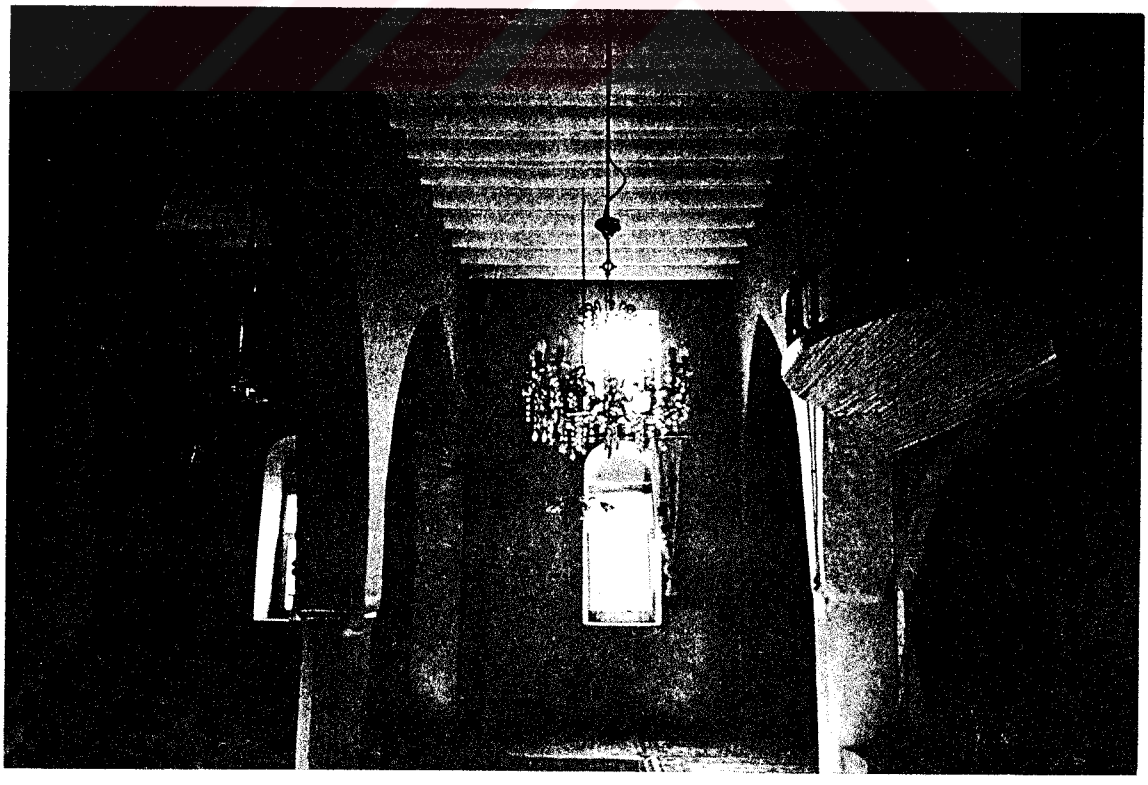
Resim 57 Ali Bey Camii, mahfili alttan görünüşü

Resim 58 Ali Bey Camii, mahfili

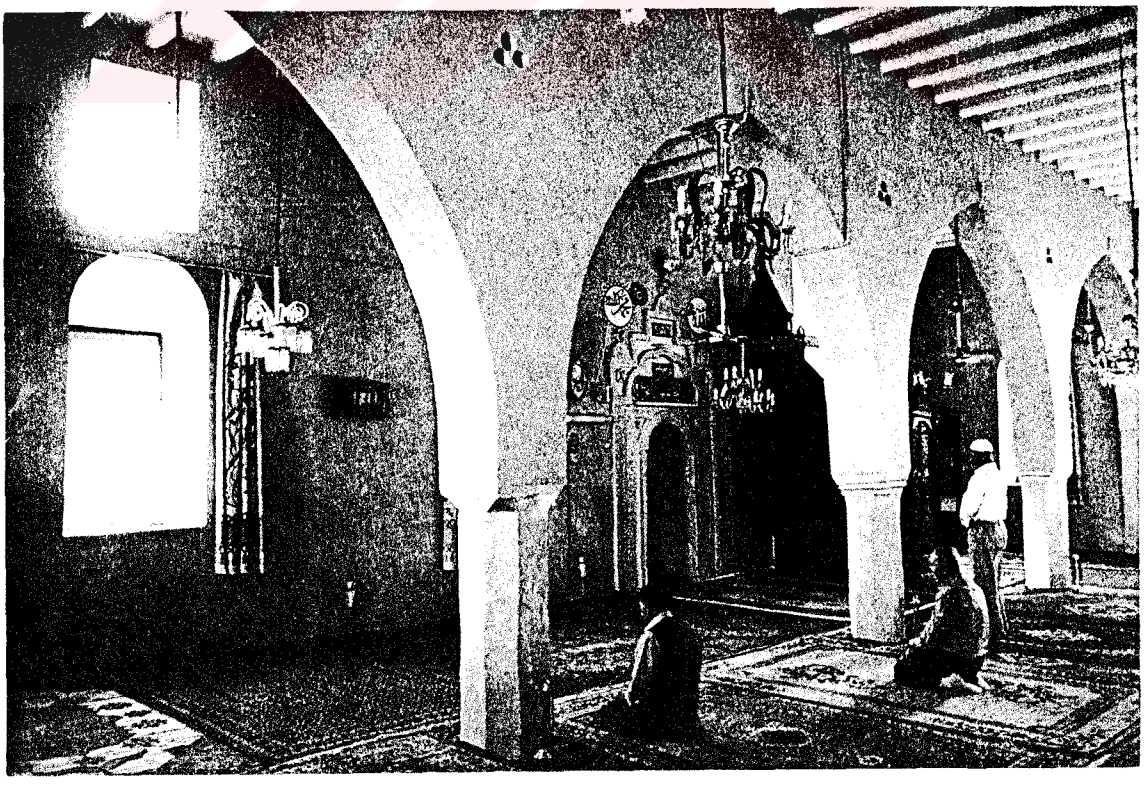
Resim 59 Ali Bey Camii, doğu duvarı içten görünüşü

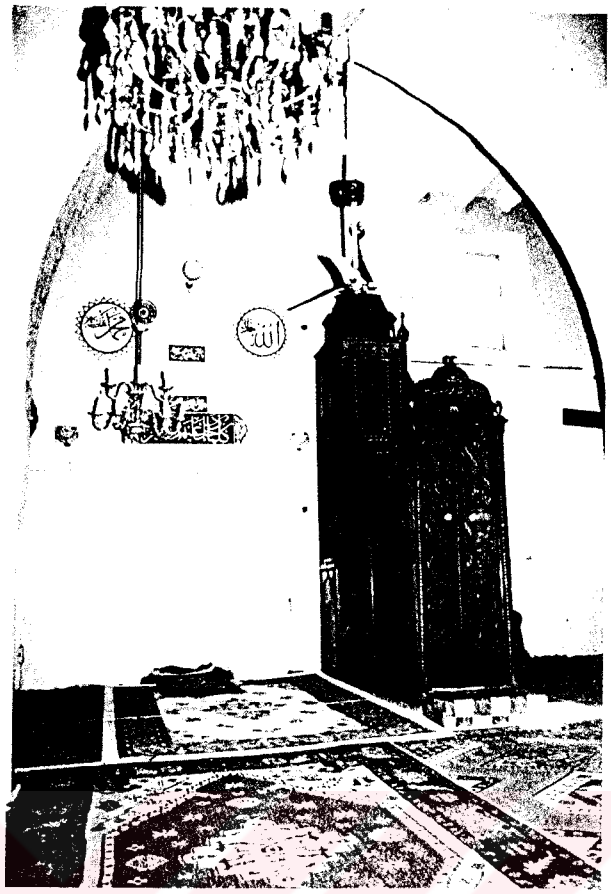
Resim 60 Ali Bey Camii, batı duvarı içten görünüşü

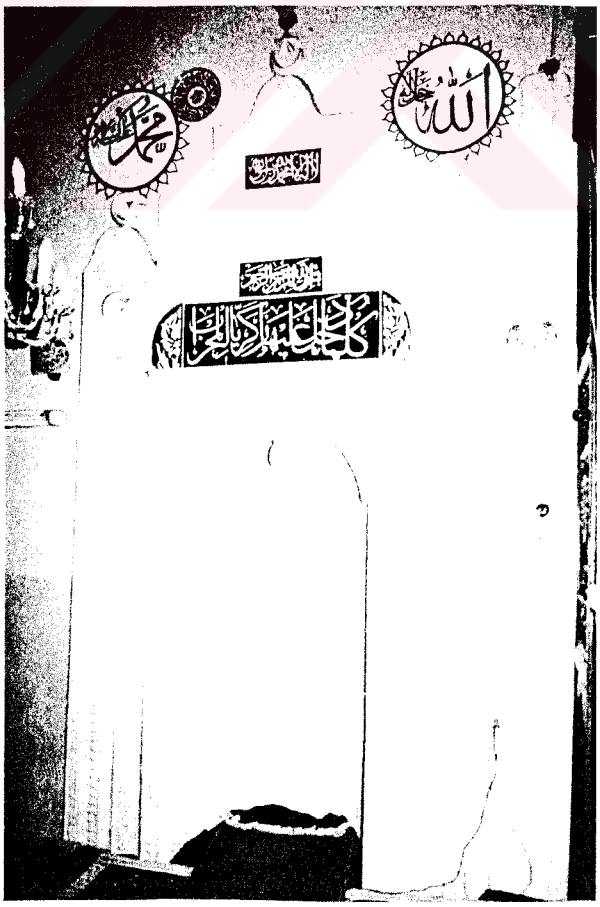
Resim 61 Ali Bey Camii, kuzey duvarı içten görünüşü 1

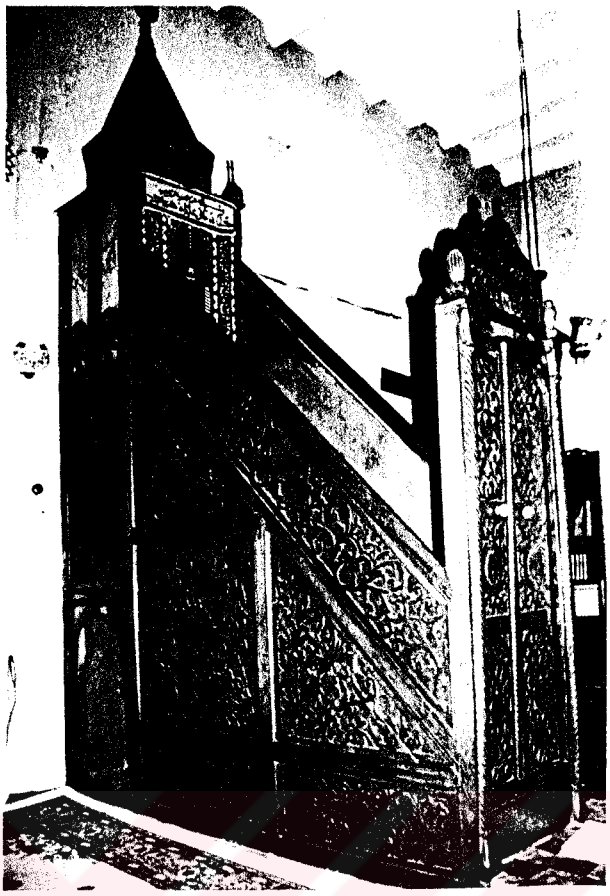
Resim 62 Ali Bey Camii, güney duvarı içten görünüşü 2

Resim 63 Ali Bey Camii, mihrap ve minberi

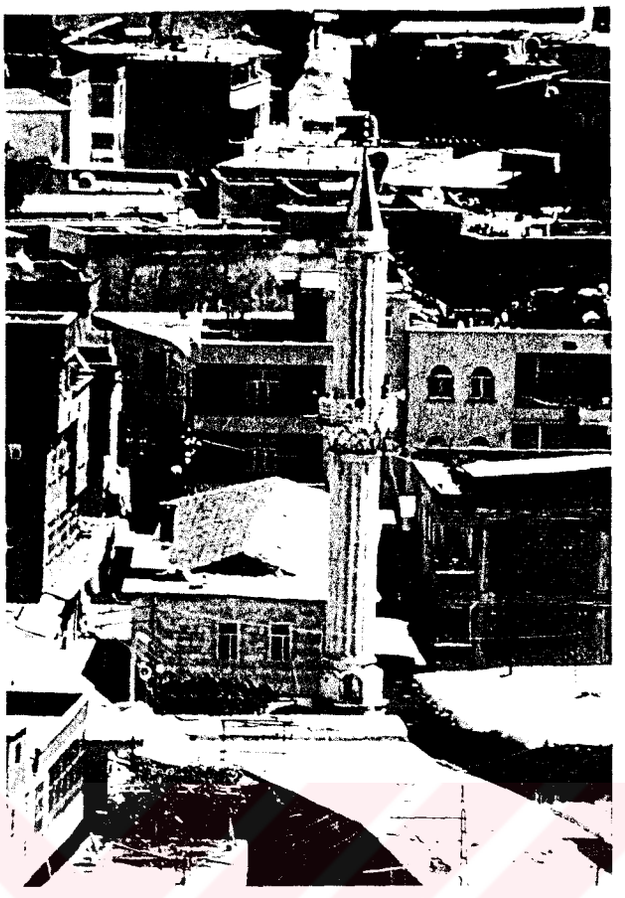
Resim 64 Ali Bey Camii, mihrabı

Resim 65 Ali Bey Camii, minberi 1

Resim 66 Ali Bey Camii, minberi 2

Resim 67 Çarşı Camii, genel görünüşü

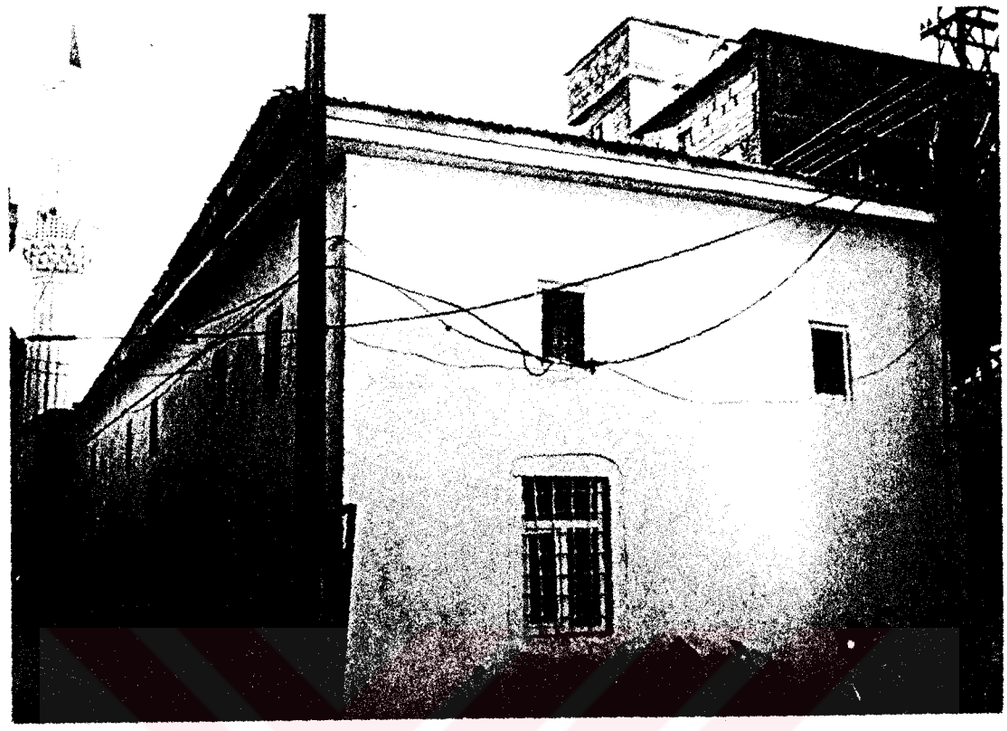
Resim 68 Çarşı Camii, avlu görünüşü

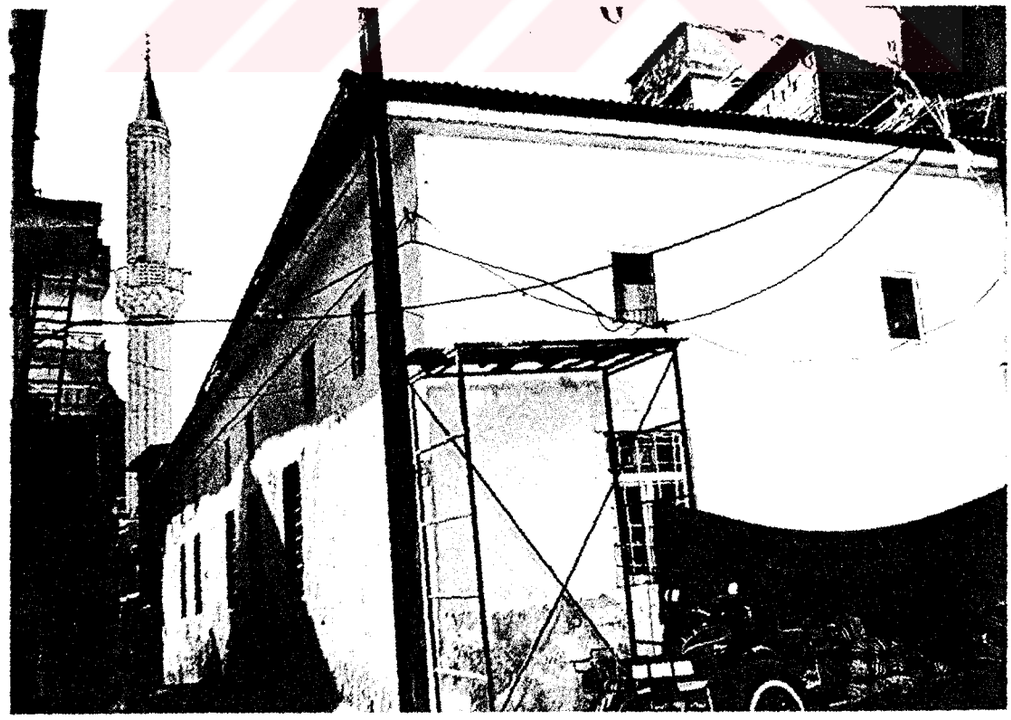
Resim 69 Çarşı Camii, minare görünüşü

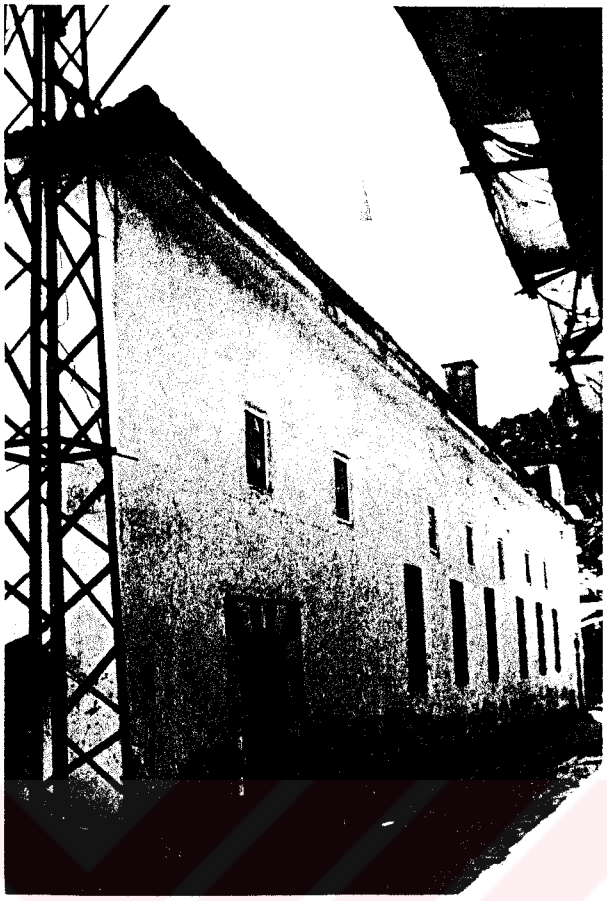
Resim 70 Çarşı Camii, kuzeybatı cepheden görünüşü

Resim 71 Çarşı Camii, doğu cepheden görünüşü

Resim 72 Çarşı Camii, güney cepheden görünüşü

Resim 73 Çarşı Camii, kuzey cepheden görünüşü 1

Resim 74 Çarşı Camii, kuzey cepheden görünüşü 2

Resim 75 Çarşı Camii, giriş kapısı görünüşü

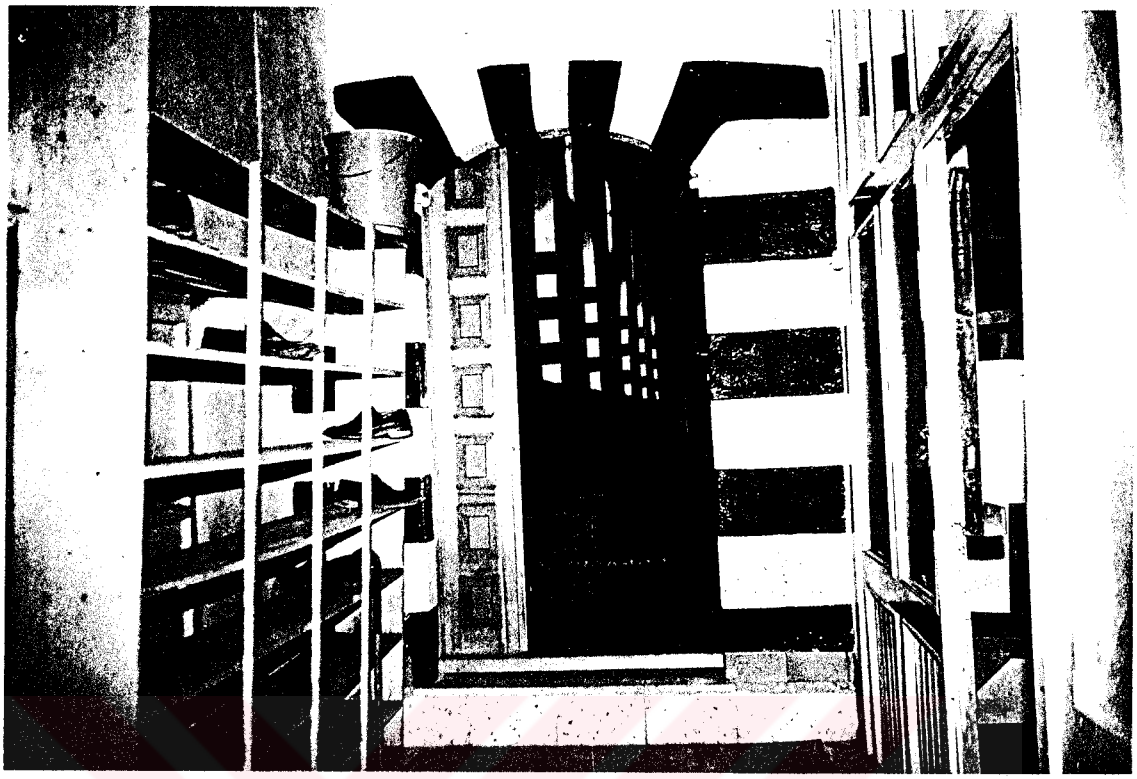
Resim 76 Çarşı Camii, batı cepheden görünüşü

Resim 77 Çarşı Camii, son cemaat yerinin görünüşü

Resim 78 Çarşı Camii, son cemaat yeri içten görünüşü

Resim 79 Çarşı Camii, son cemaat yeri harime giriş kapısı görünüşü

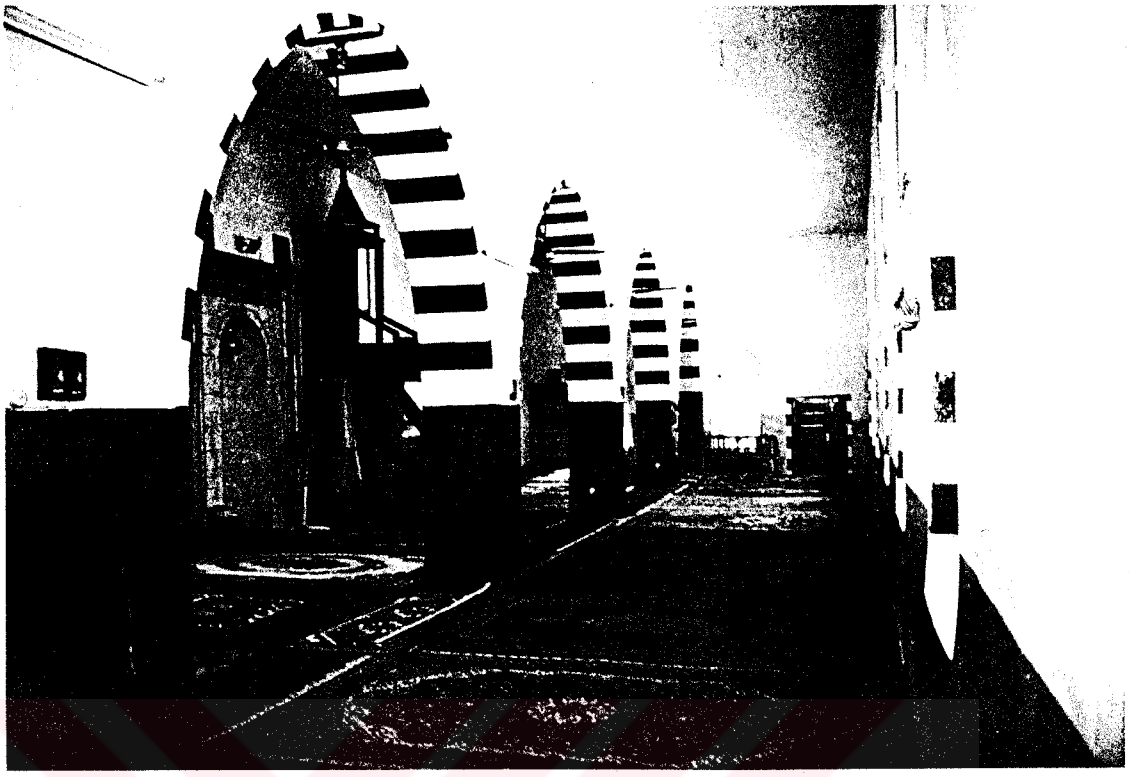
Resim 80 Çarşı Camii, giriş kapısı içten görünüşü

Resim 81 Çarşı Camii, güney sahın batıdan görünüşü

Resim 82 Çarşı Camii, güney sahın doğudan görünüşü

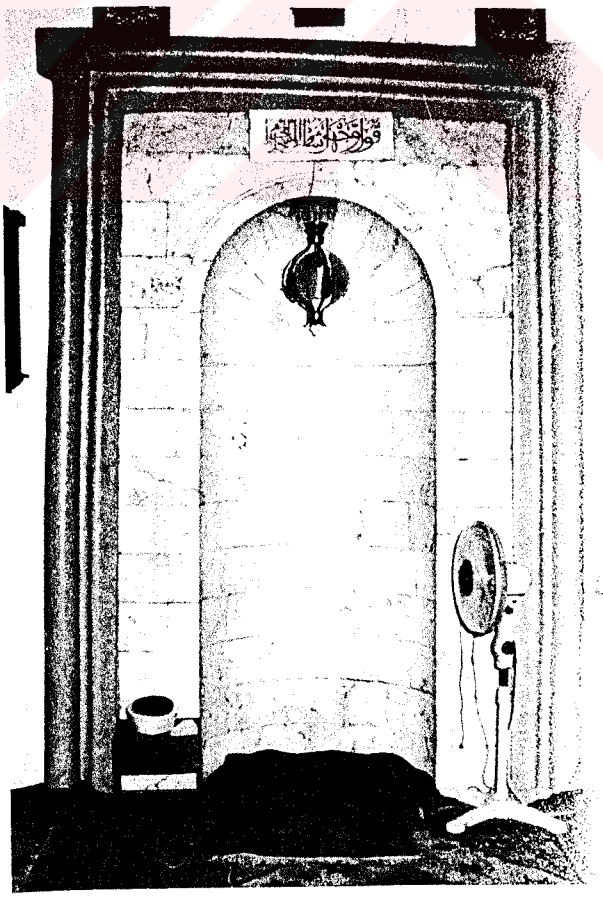
Resim 83 Çarşı Camii, kuzey sahın batıdan görünüşü

Resim 84 Çarşı Camii, kuzey sahın doğudan görünüşü

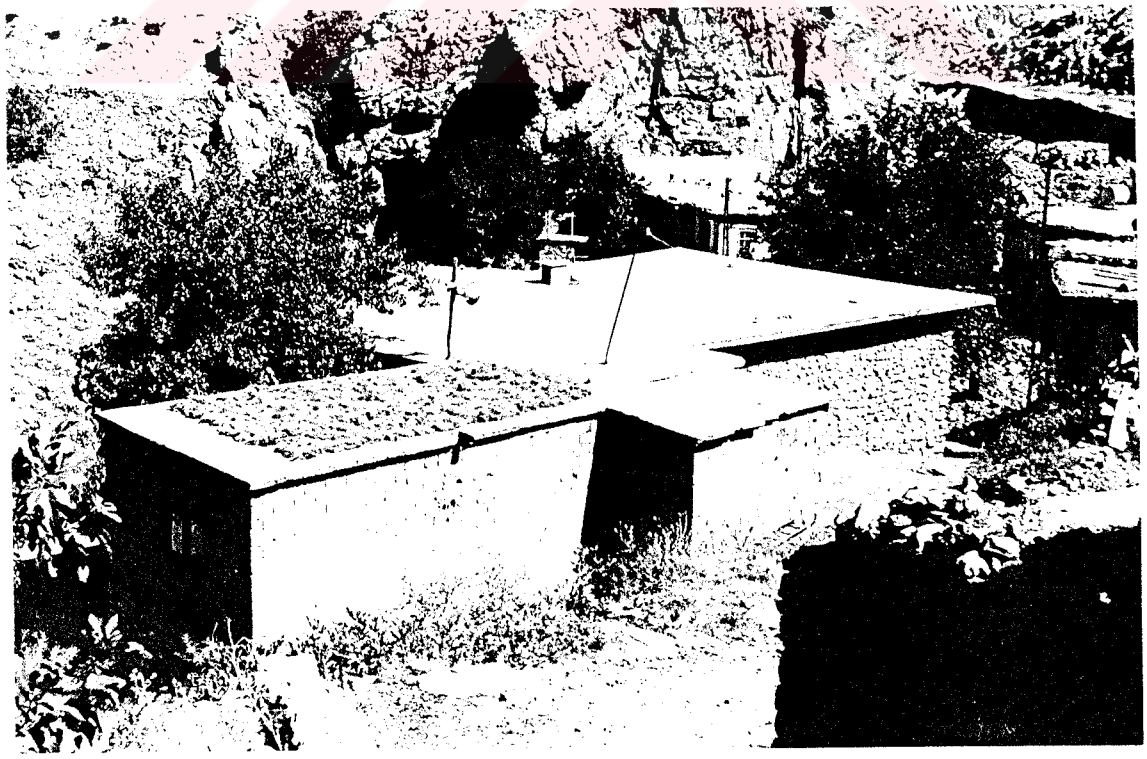
Resim 85 Çarşı Camii, mihrap ve minberin görünüşü

Resim 86 Çarşı Camii, mihrabı

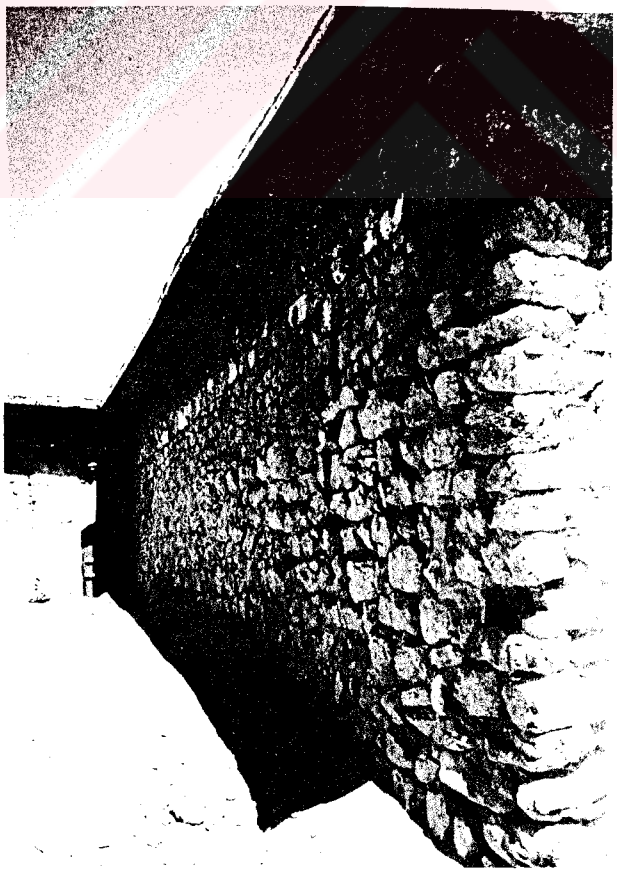
Resim 87 Çüngüş Ulu Camii, kitabesi

Resim 88 Çüngüş Ulu Camii, genel görünüşü

Resim 89 Çüngüş Ulu Camii, kuzey doğudan görünüşü

Resim 90 Çüngüş Ulu Camii, batı cephesi görünüşü

Resim 91 Çüngüş Ulu Camii, kuzeyden görünüşü

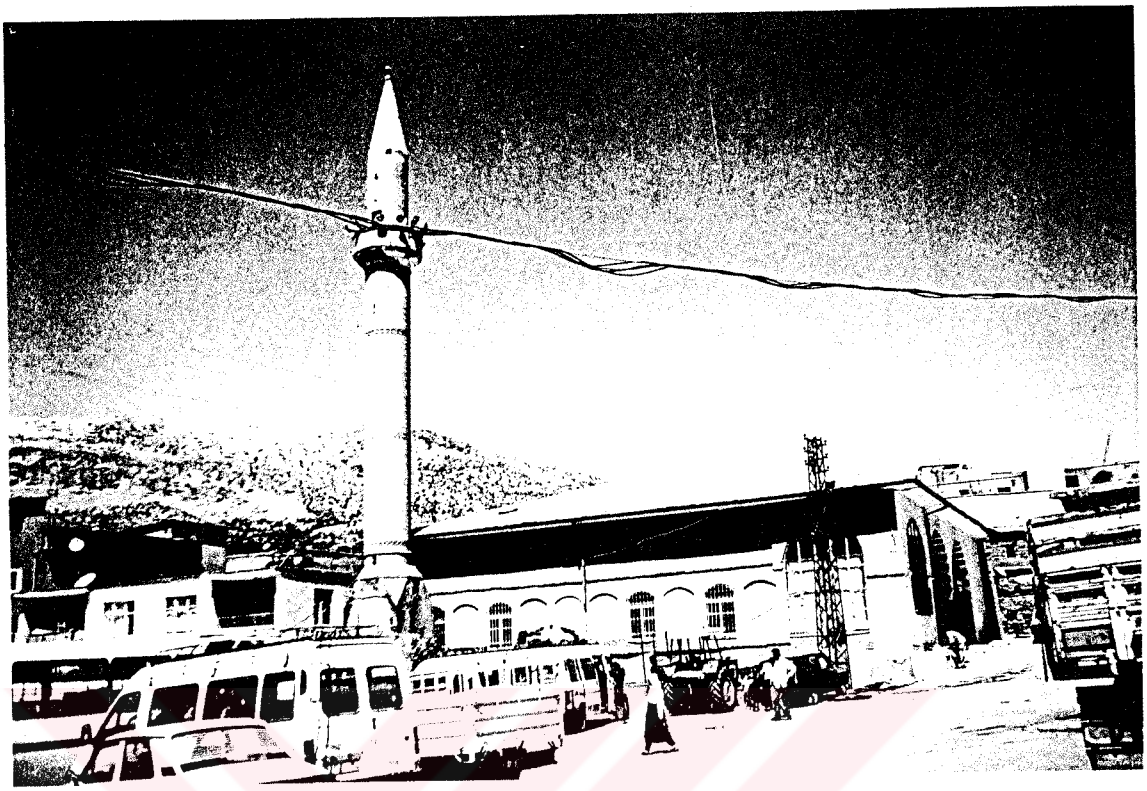
Resim 92 Çüngüş Ulu Camii, güneydoğudan görünüşü

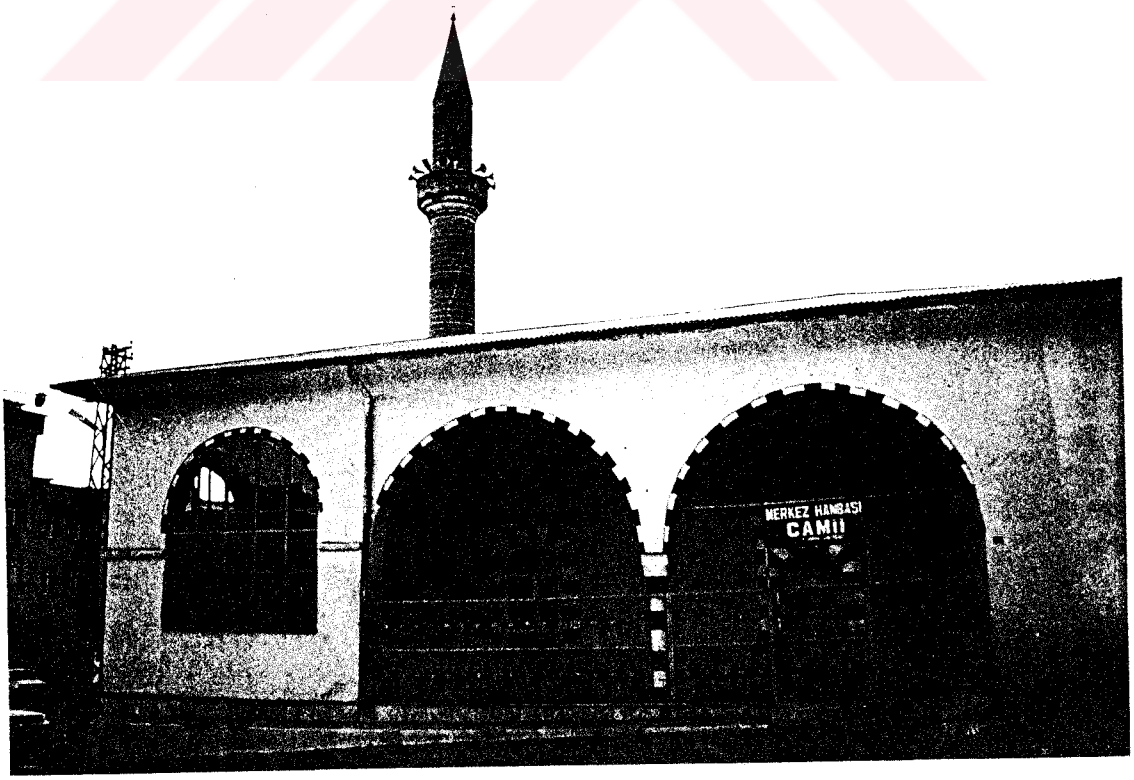
Resim 93 Çüngüş Ulu Camii, iç mekanın görünüşü

Resim 94 Hanbaşı Camii, minber kitabesi

Resim 95 Hanbaşı Camii, genel görünüşü

Resim 96 Hanbaşı Camii, son cemaat mekanı

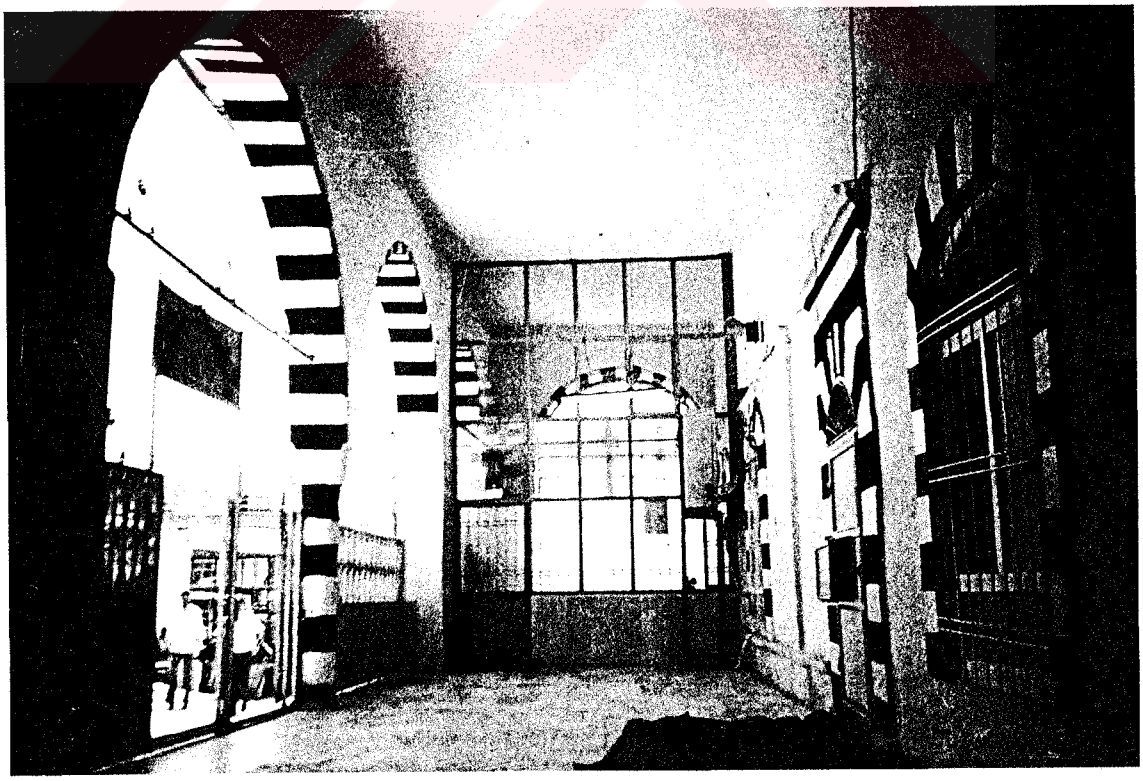
Resim 97 Hanbaşı Camii, batı cepeden görünüşü

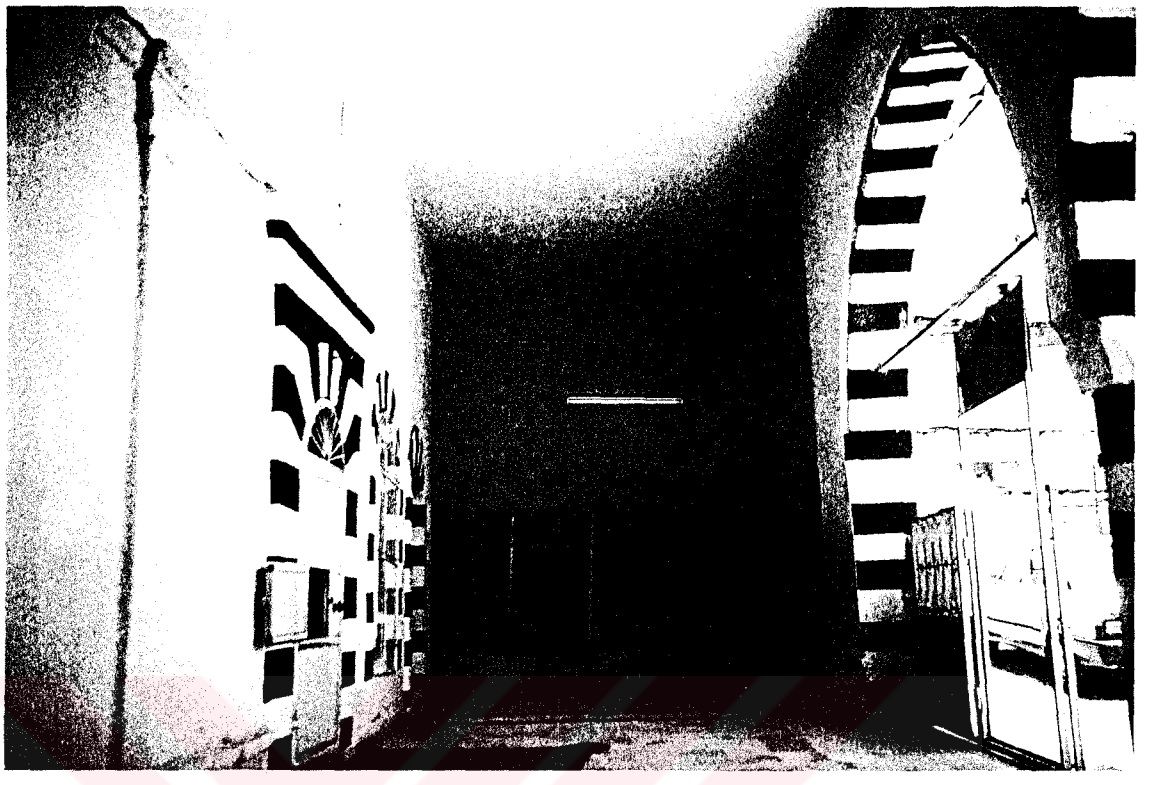
Resim 98 Hanbaşı Camii, güney cepheden görünüşü

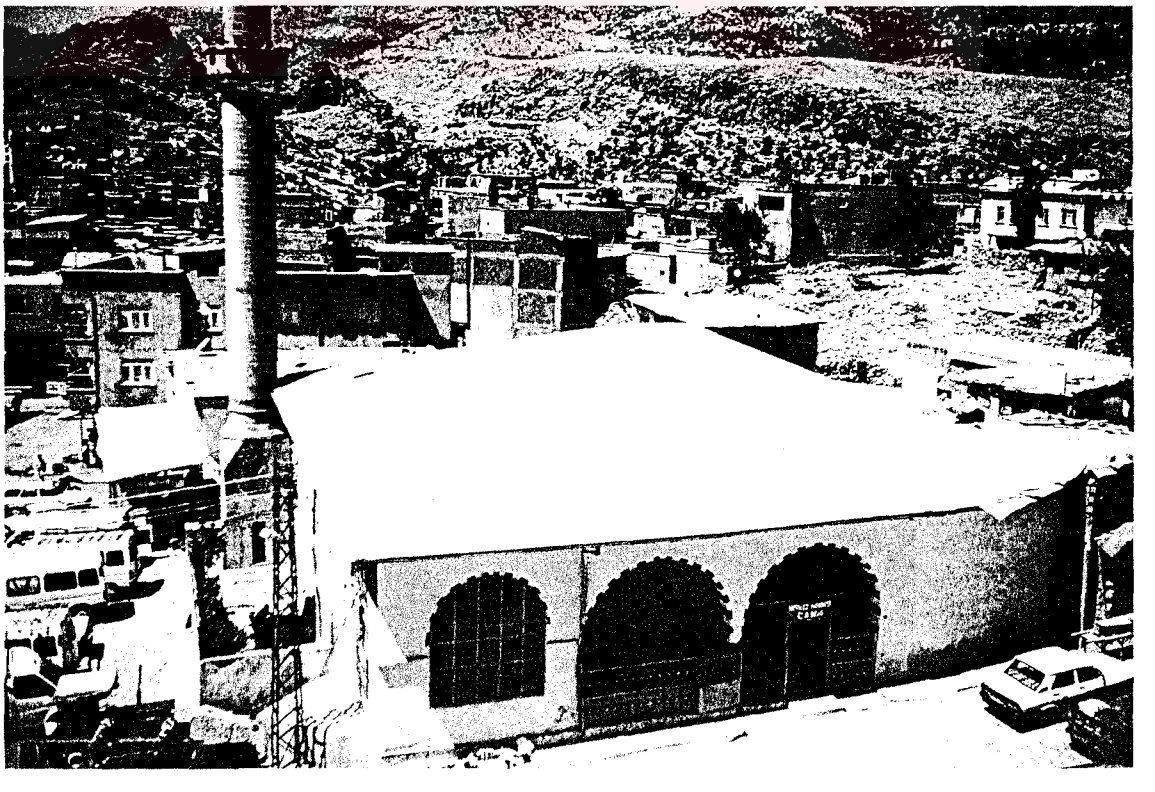
Resim 99 Hanbaşı Camii, minaresi

Resim 100 Hanbaşı Camii, son cemaat mekânı içten görünüşü 1

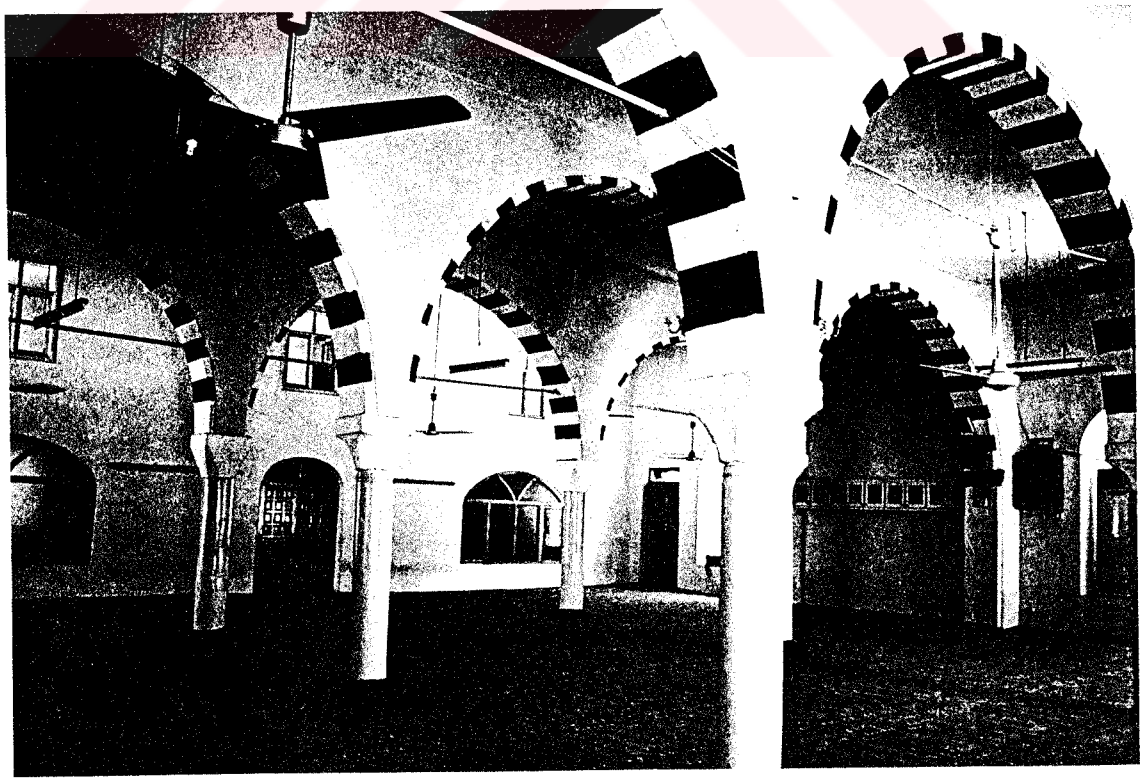
Resim 101 Hanbaşı Camii, son cemaat mekânı içten görünüşü 2

Resim 102 Hanbaşı Camii, doğu cepheden görünüşü

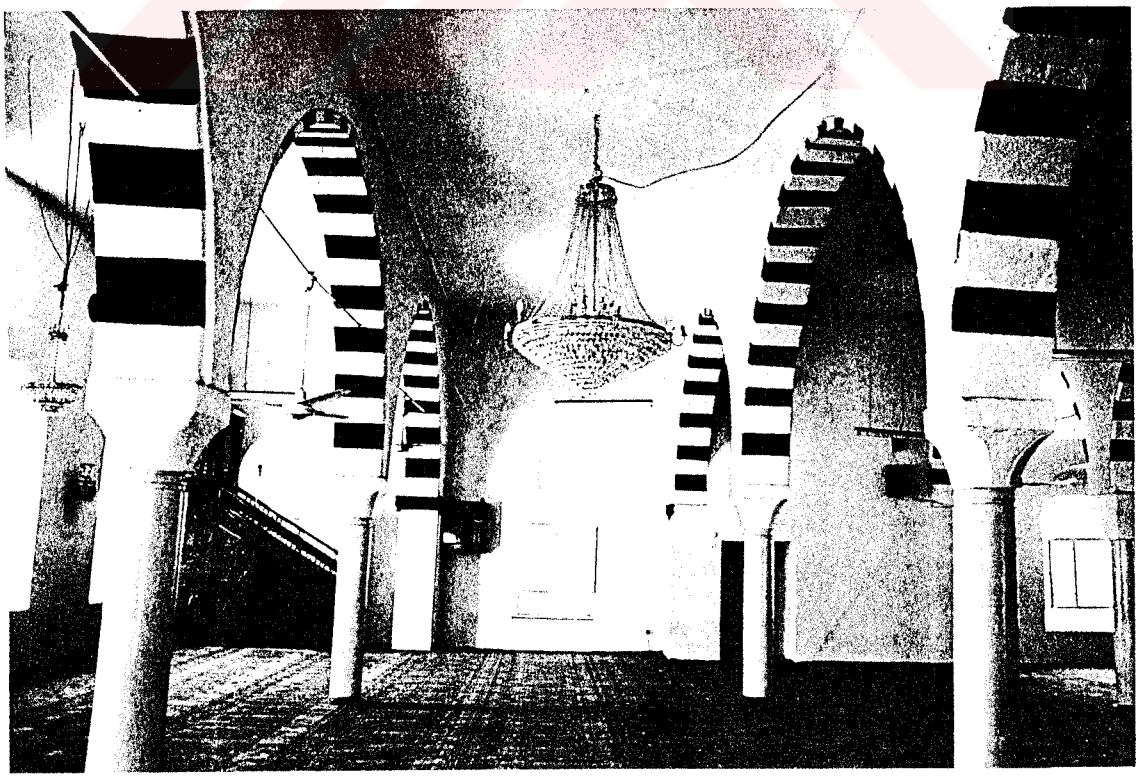
Resim 103 Hanbaşı Camii, içten görünüşü 1

Resim 104 Hanbaşı Camii, içten görünüşü 2

Resim 105 Hanbaşı Camii, kuzey duvarı içten görünüşü

Resim 106 Hanbaşı Camii, batı duvarı içten görünüşü

Resim 107 Hanbaşı Camii, doğu duvarı içten görünüşü

Resim 108 Hanbaşı Camii, güney duvarı içten görünüşü

Resim 109 Hanbaşı Camii, mihrabı

Resim 110 Hanbaşı Camii, minberi

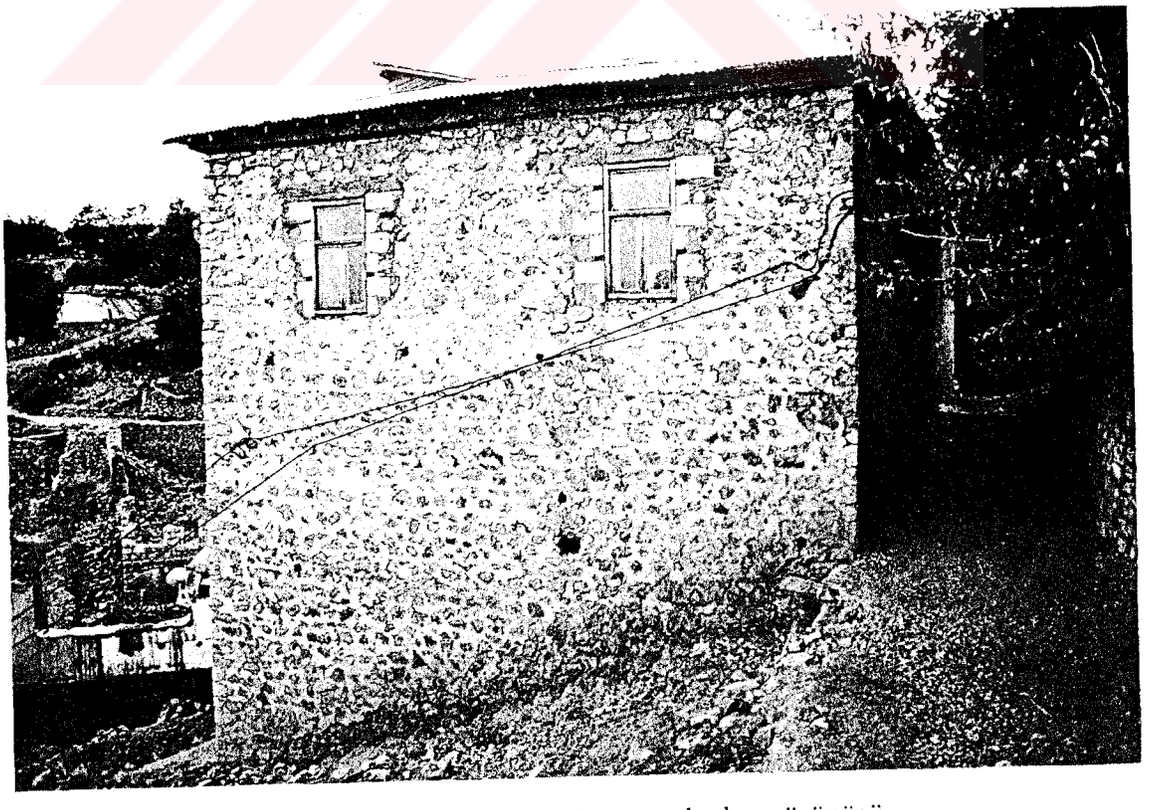
Resim 111 Ulya Camii, genel görünüşü 1

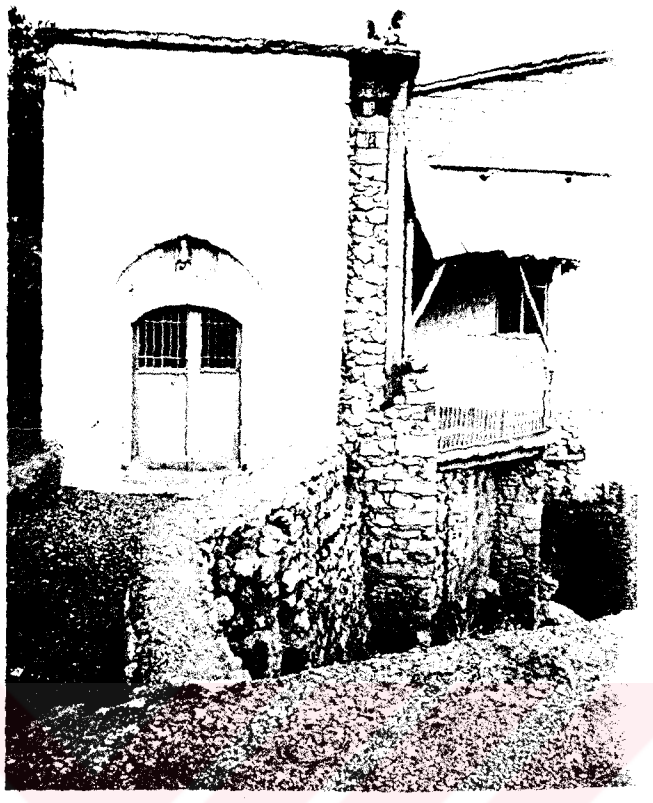
Resim 112 Ulya Camii, genel görünüşü 2

Resim 113 Ulya Camii, avlu ve giriş kapısı

Resim 114 Ulya Camii, kuzeydoğu cepheden görünüşü

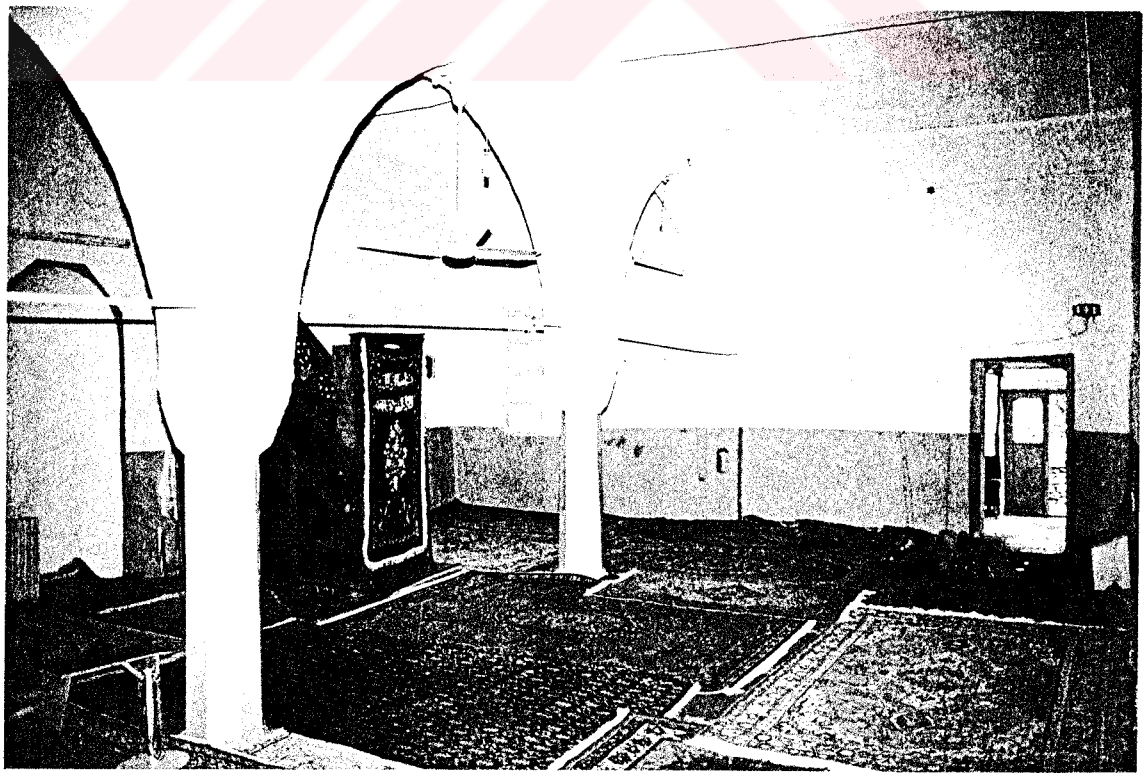
Resim 115 Ulya Camii, batı cepheden görünüşü

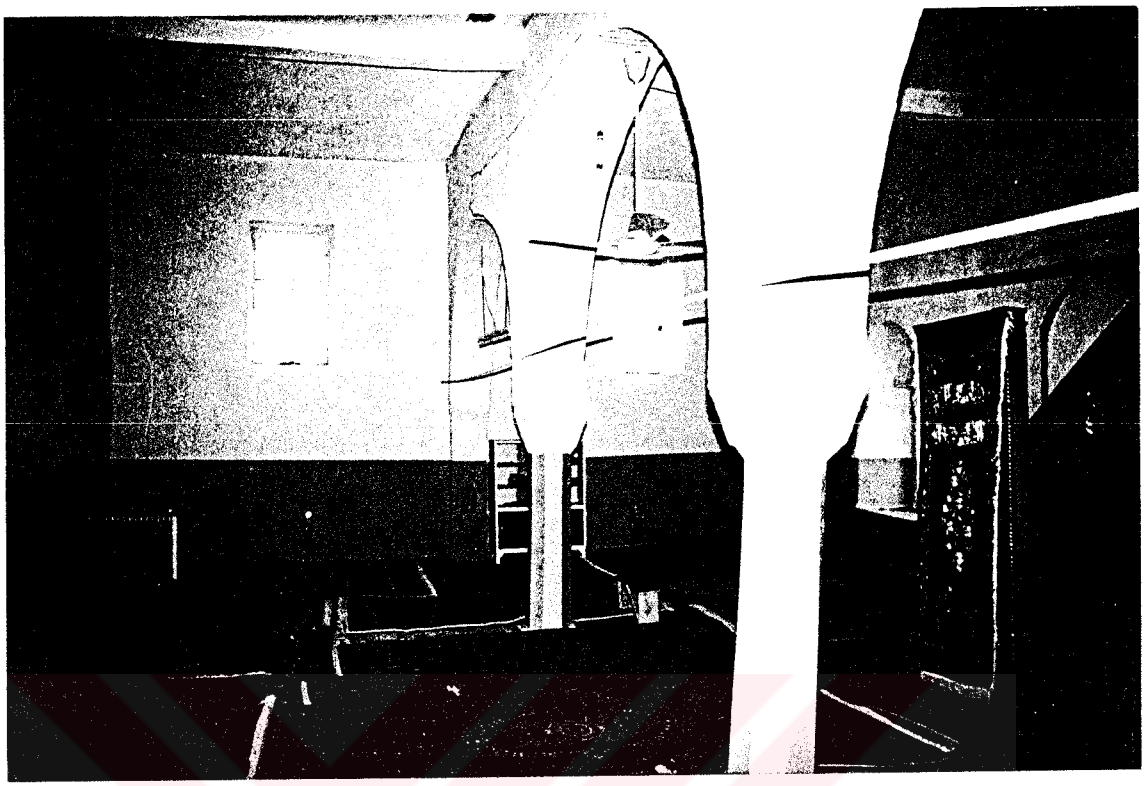
Resim 116 Ulya Camii, güneydoğu cepheden görünüşü

Resim 117 Ulya Camii, güney cepheden görünüşü

Resim 118 Ulya Camii,iç mekanı 1

Resim 119 Ulya Camii, iç mekanı 2

Resim 120 Ulya Camii,mihrabı

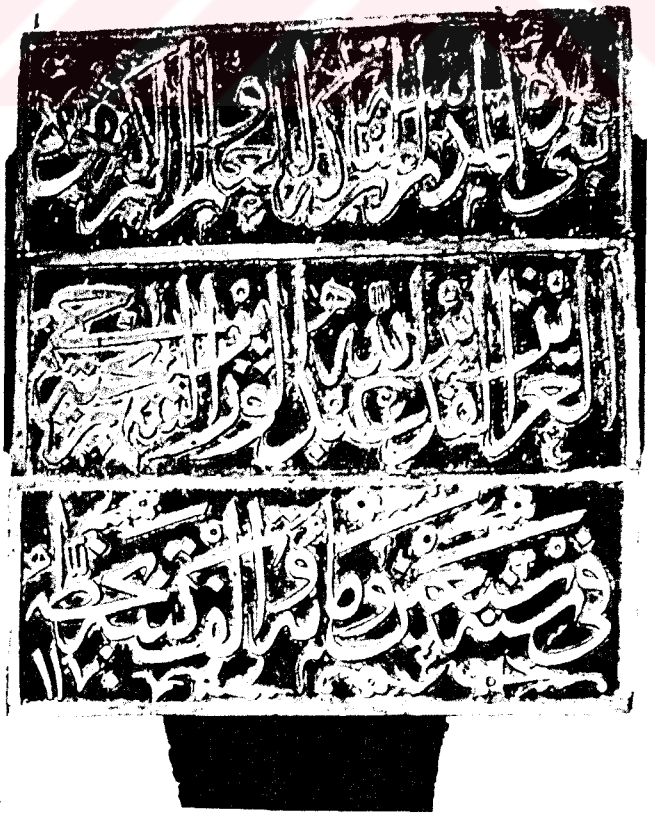
Resim 121 Ulya Camii, minberi

Resim 122 Ulya Camii, müezzin evi oda görünüşü

Resim 123 Ulya Camii, müezzin evi sofası

Resim 124 Çeteci Abdullah Paşa Medresesi, kitabesi

Resim 125 Çeteci Abdullah Paşa Medresesi, genel görünüşü

Resim 126 Çeteci Abdullah Paşa Medresesi, avludan görünüşü 1

Resim 127 Çeteci Abdullah Paşa Medresesi, avludan görünüşü 2

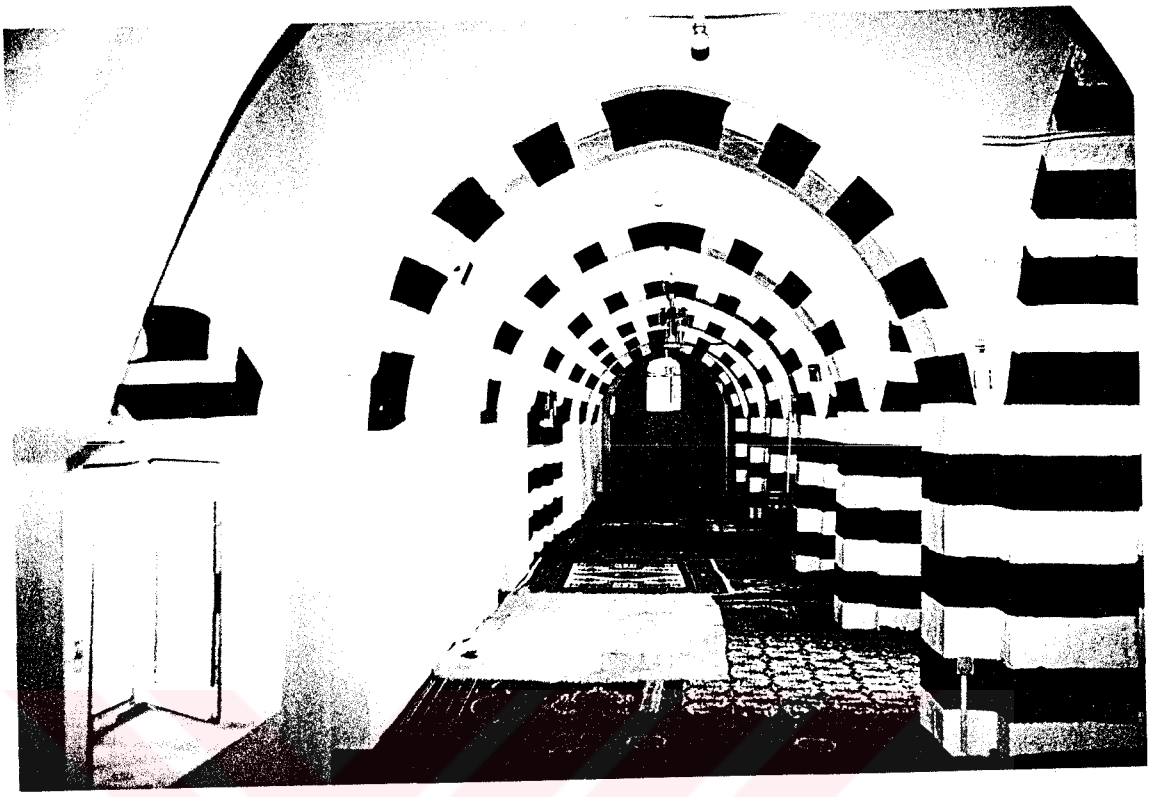
Resim 128 Çeteci Abdullah Paşa Medresesi, doğudan görünüşü

Resim 129 Çeteci Abdullah Paşa Medresesi, güney cepheden görünüşü 1

Resim 130 Çeteci Abdullah Paşa Medresesi, güney cepheden görünüşü 2

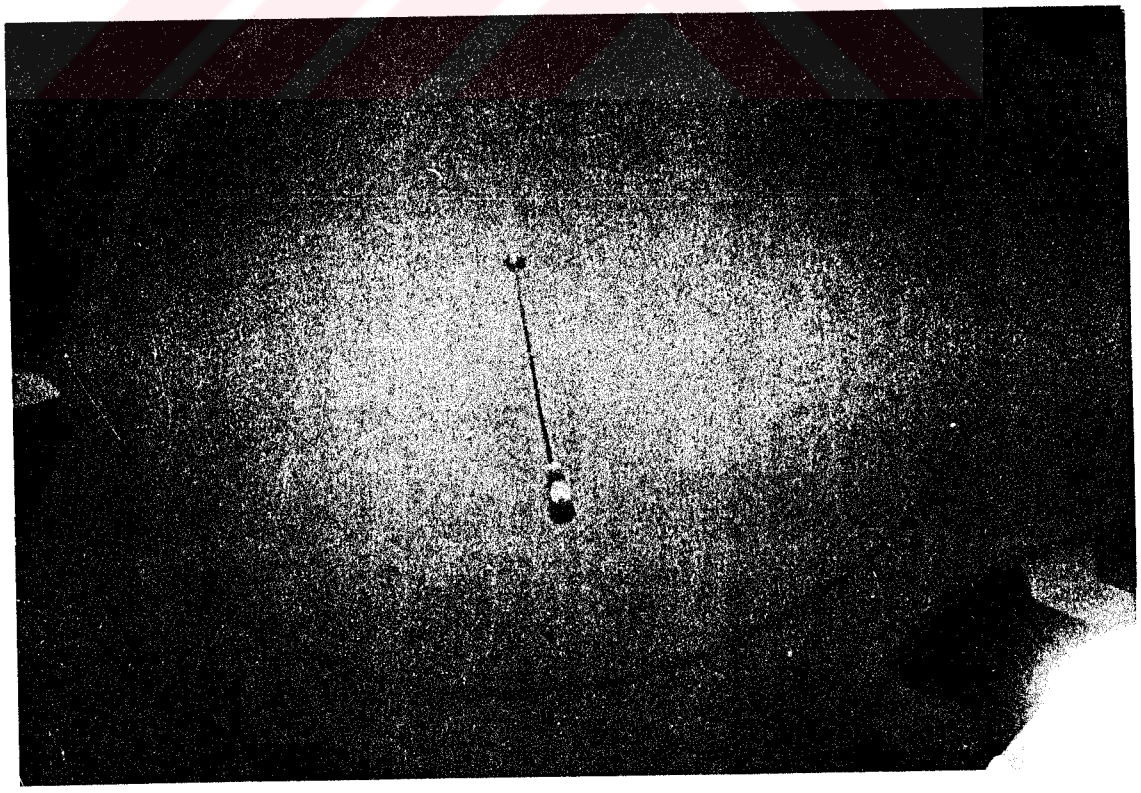
Resim 131 Çeteci Abdullah Paşa Medresesi, revakların batıdan görünüşü

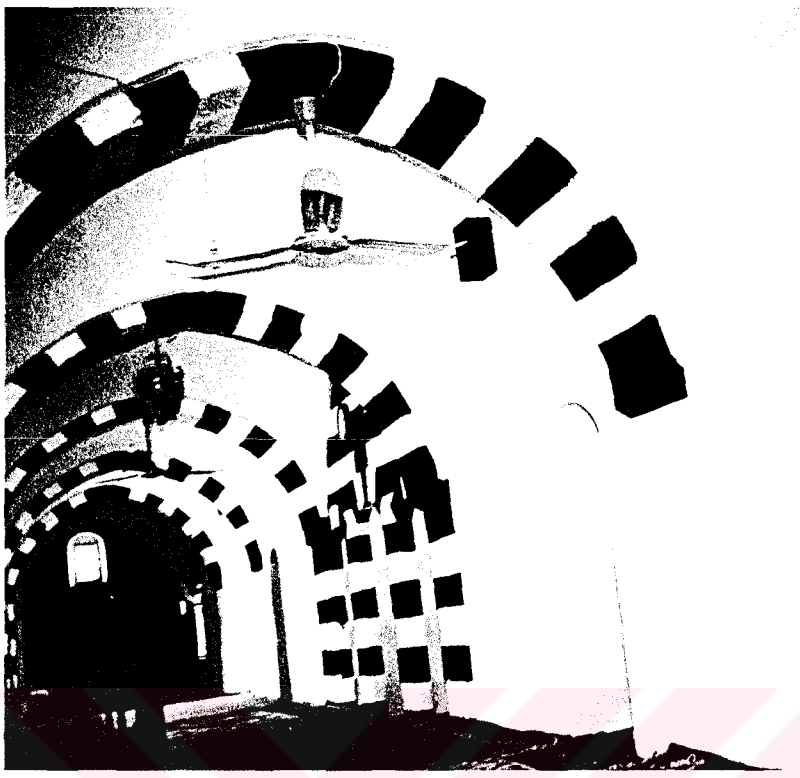
Resim 132 Çeteci Abdullah Paşa Medresesi, revak doğudan görünüşü

Resim 133 Çeteci Abdullah Paşa Medresesi, revak payandaların görünüşü

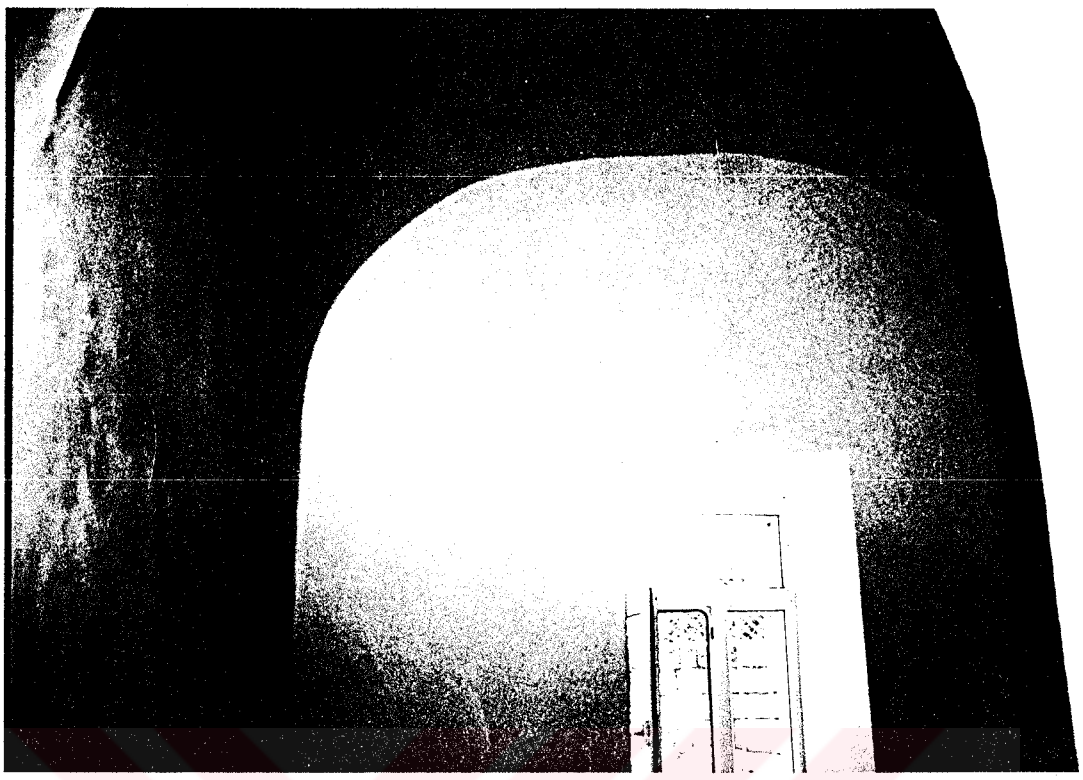
Resim 134 Çeteci Abdullah Paşa Medresesi, revak örtü sistemi

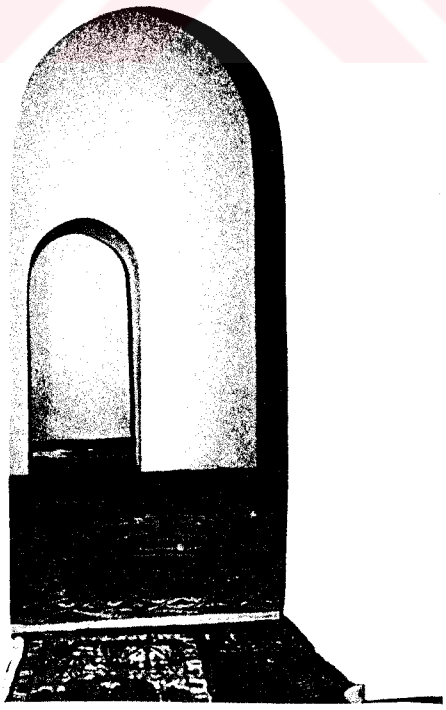
Resim 135 Çeteci Abdullah Paşa Medresesi, hücre giriş kapıları

Resim 136 Çeteci Abdullah Paşa Medresesi, eyvan haline getirilmiş hücrenin görünüşü

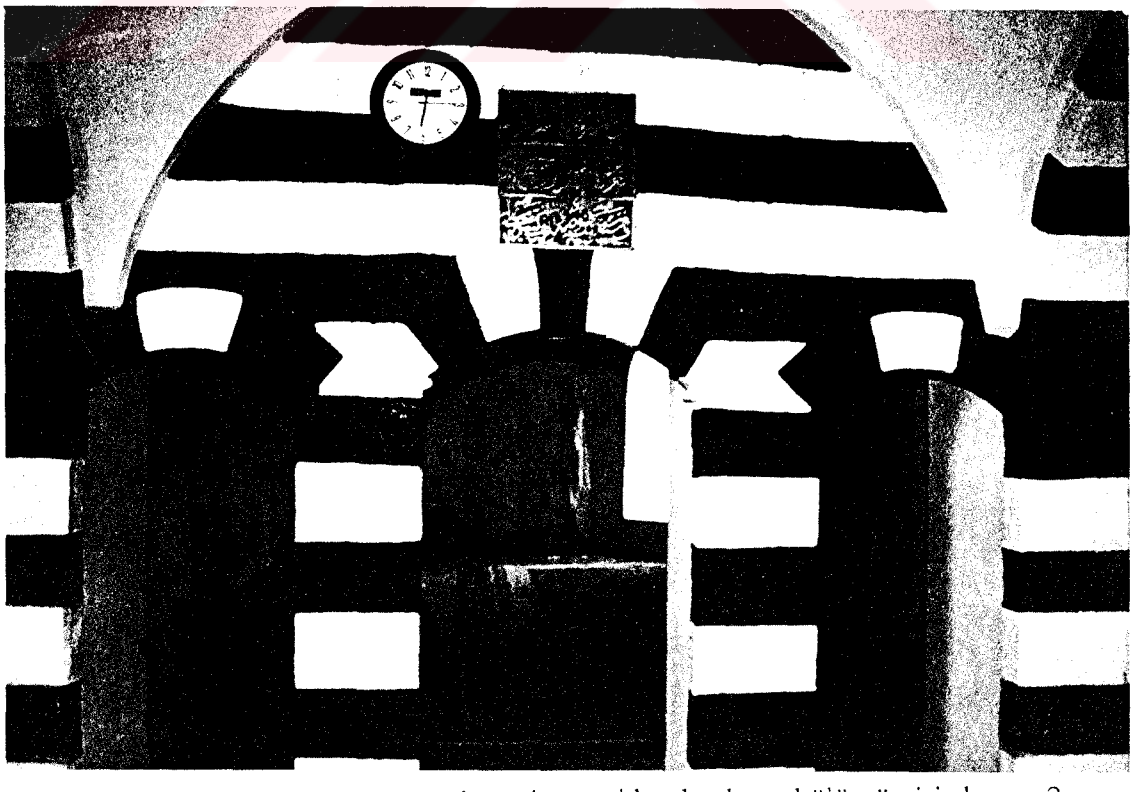
Resim 137 Çeteci Abdullah Paşa Medresesi, bir hücre ve örtü sistemi görünüşü

Resim 138 Çeteci Abdullah Paşa Medresesi, hücrelerden birbirine geçiş sağlayan kapıların görünüşü

Resim 139 Çeteci Abdullah Paşa Medresesi, mescid – dershane bölümü giriş kapısı 1

Resim 140 Çeteci Abdullah Paşa Medresesi, mescid – dershane bölümü giriş kapısı 2

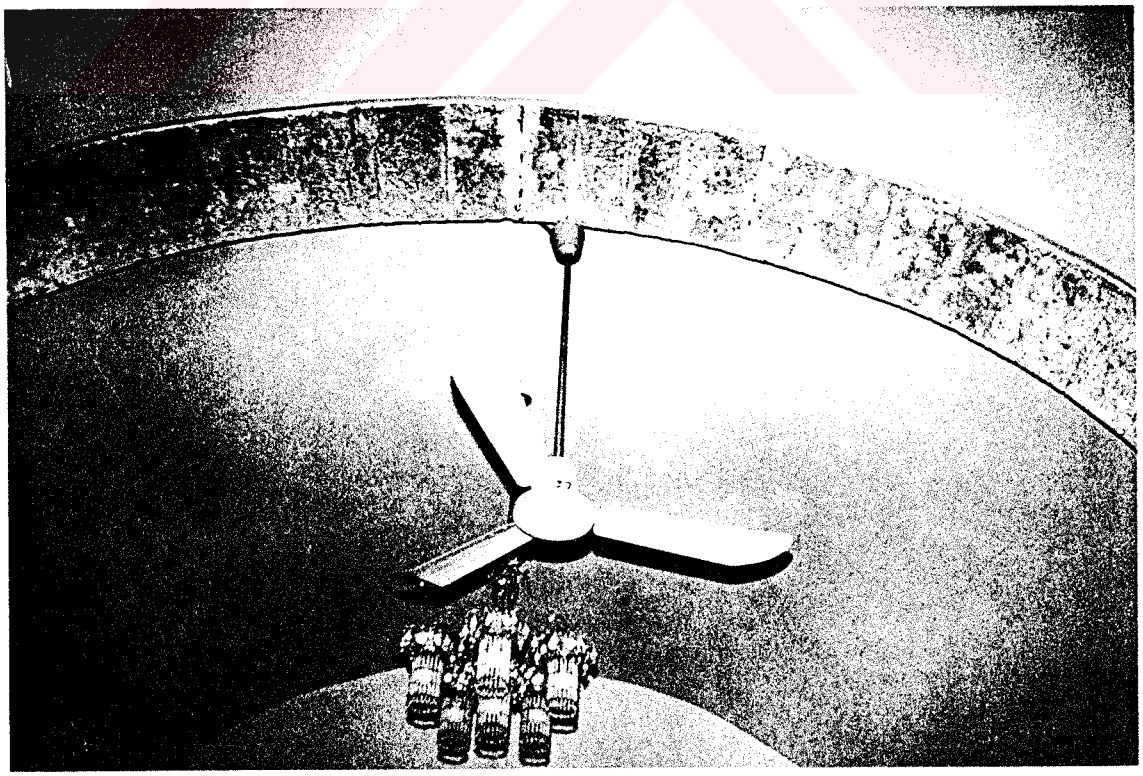
Resim 141 Çeteci Abdullah Paşa Medresesi, mescid-dershane bölümü giriş kapısı içten görünüşü

Resim 142 Çeteci Abdullah Paşa Medresesi, mescid – dershane bölümü kuzey duvarı

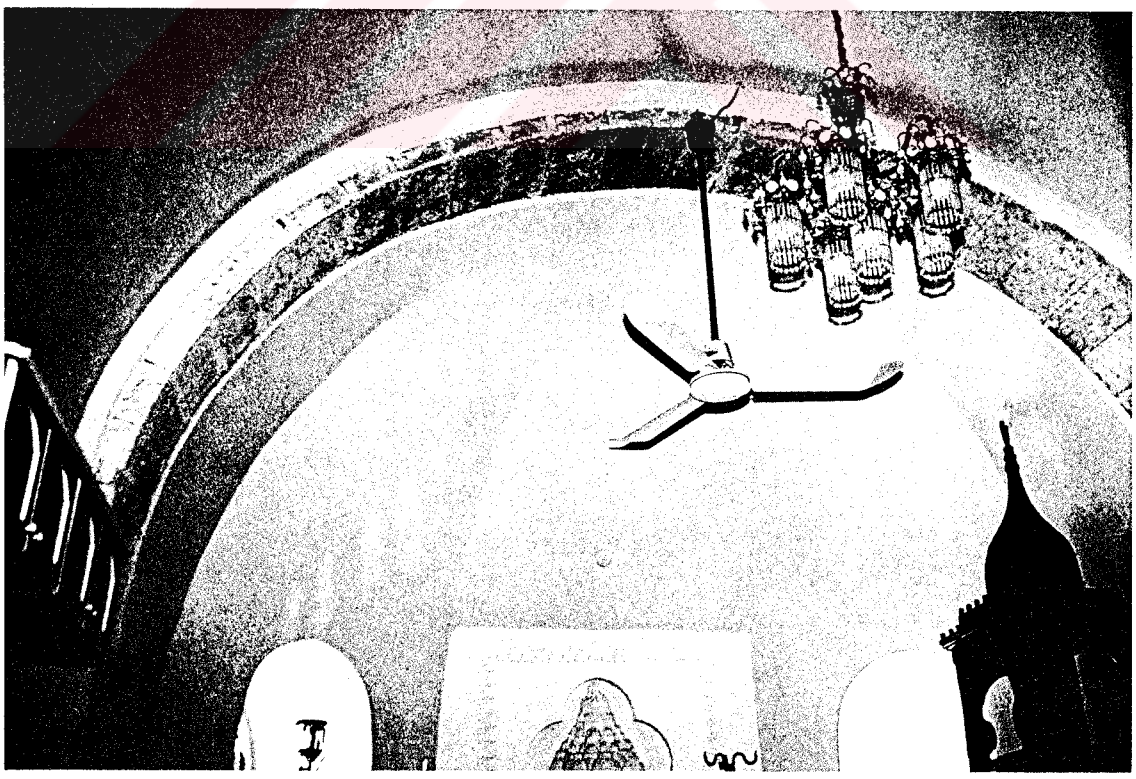
Resim 143 Çeteci Abdullah Paşa Medresesi, mescid – dershane bölümü doğu duvarı

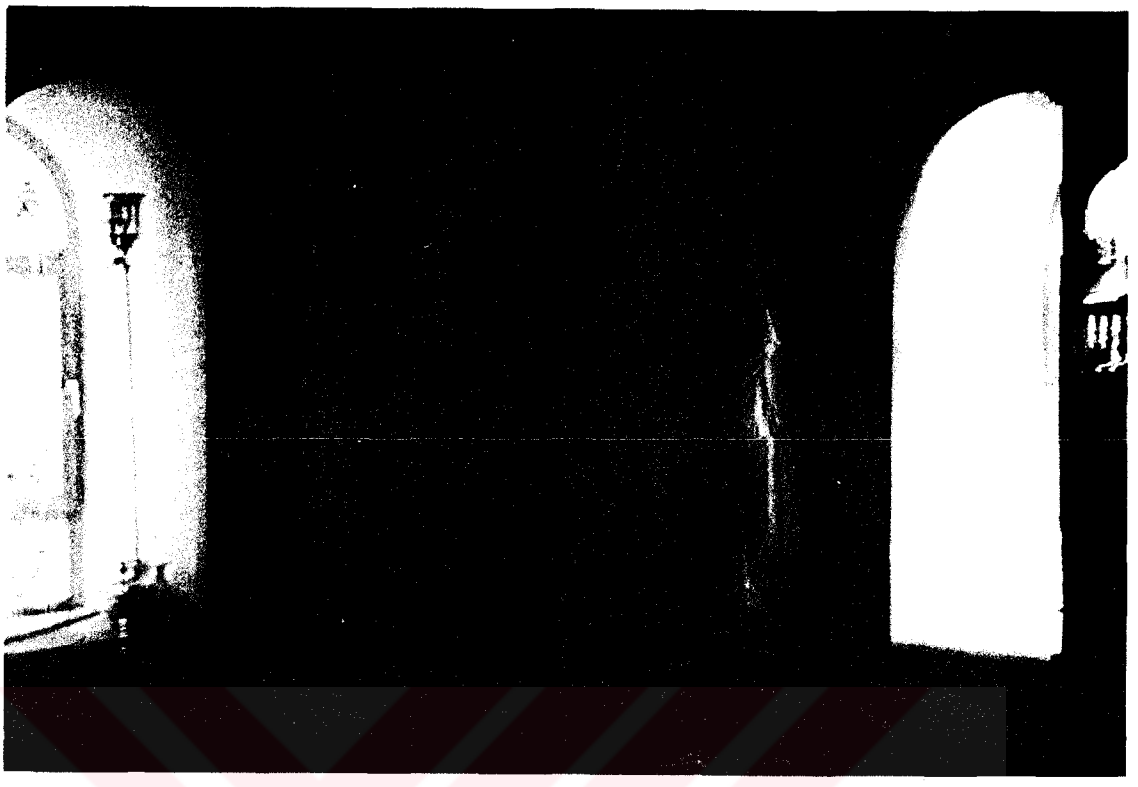
Resim 144 Çeteci Abdullah Paşa Medresesi, mescid – dershane bölümü örtü sistemi

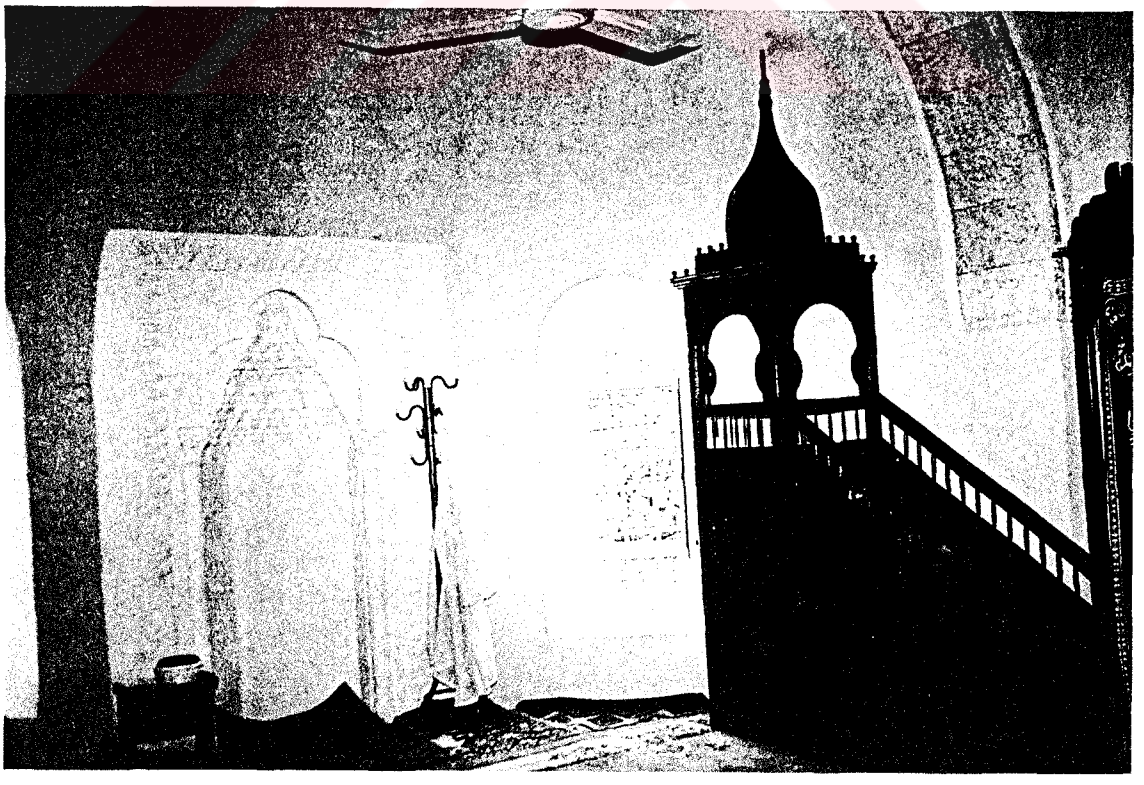
Resim 145 Çeteci Abdullah Paşa Medresesi, mescid – dershane bölümü batı duvarı

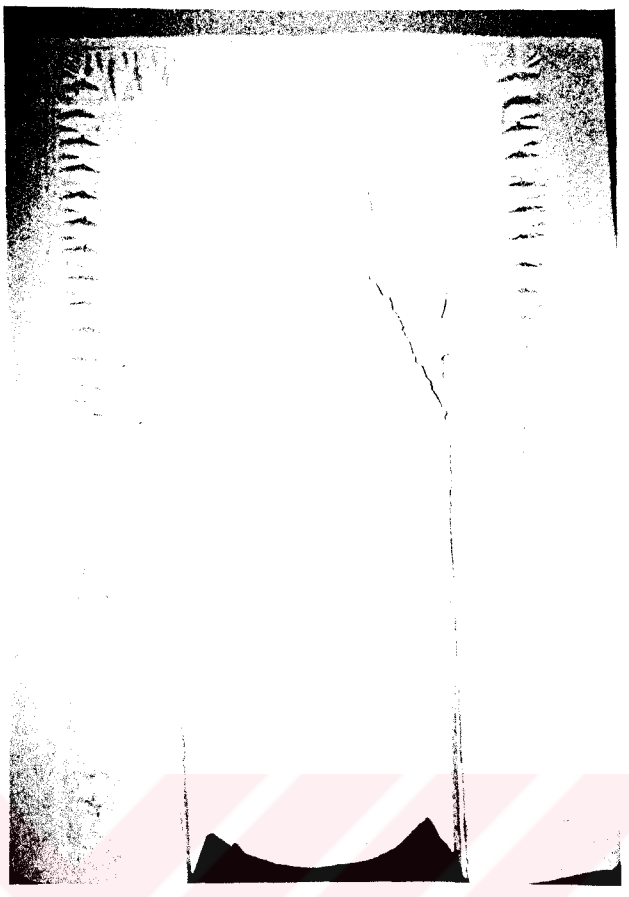
Resim 146 Çeteci Abdullah Paşa Medresesi, mescid-dershane bölümü yarım sekizgen örtü sistemi

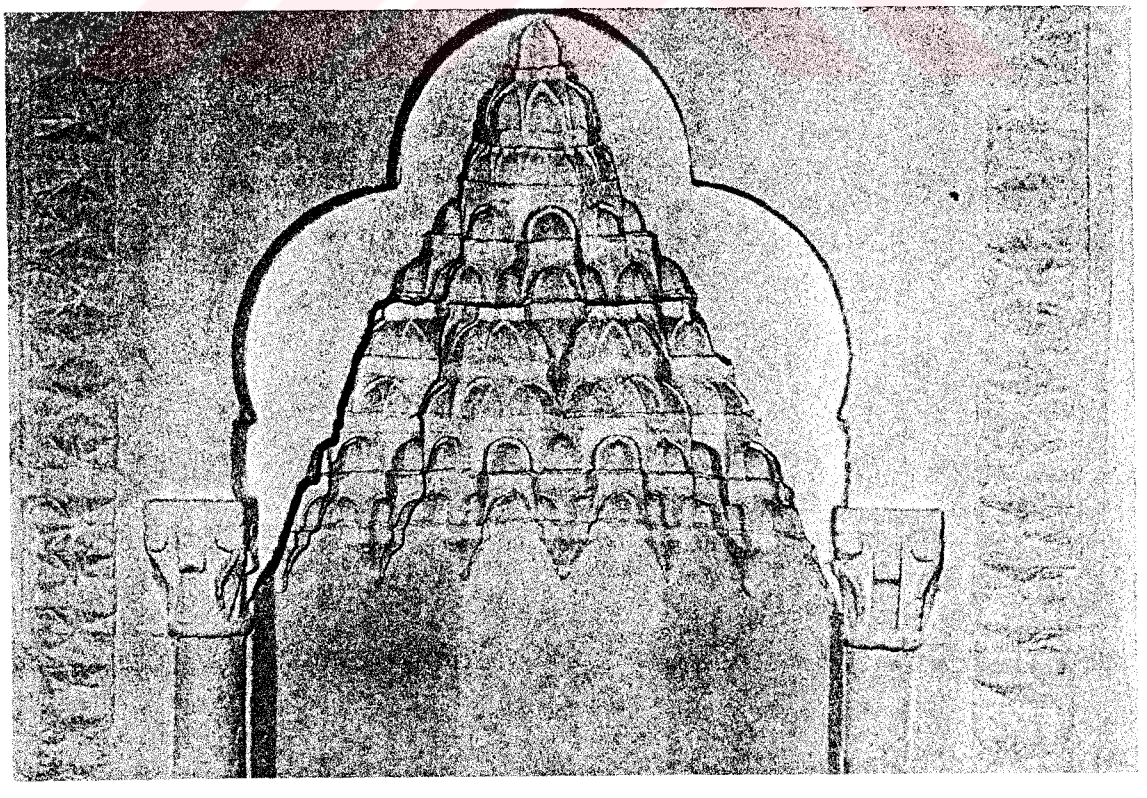
Resim 147 Çeteci Abdullah Paşa Medresesi, mescid – dershane bölümü güney duvarı

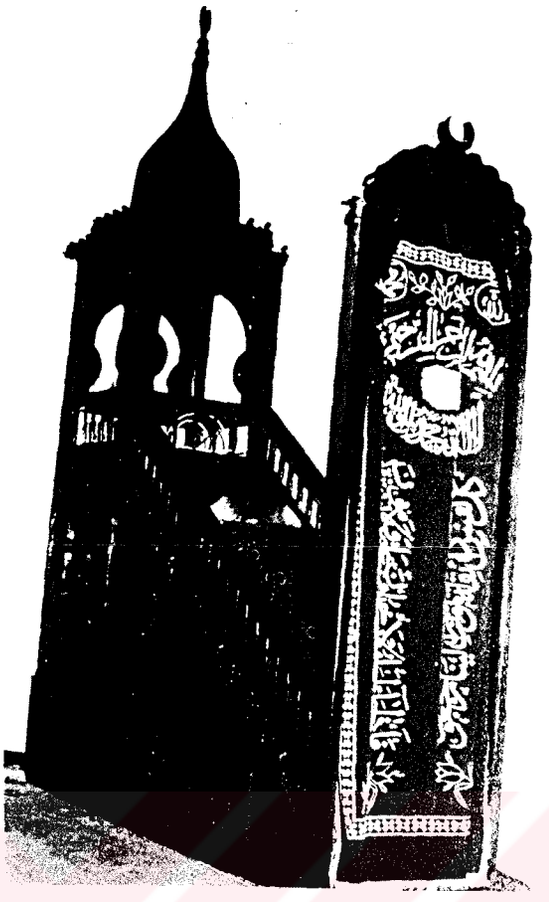
Resim 148 Çeteci Abdullah Paşa Medresesi, mescid – dershane bölümü mihrap ve minberi

Resim 149 Çeteci Abdullah Paşa Medresesi, mihrabı

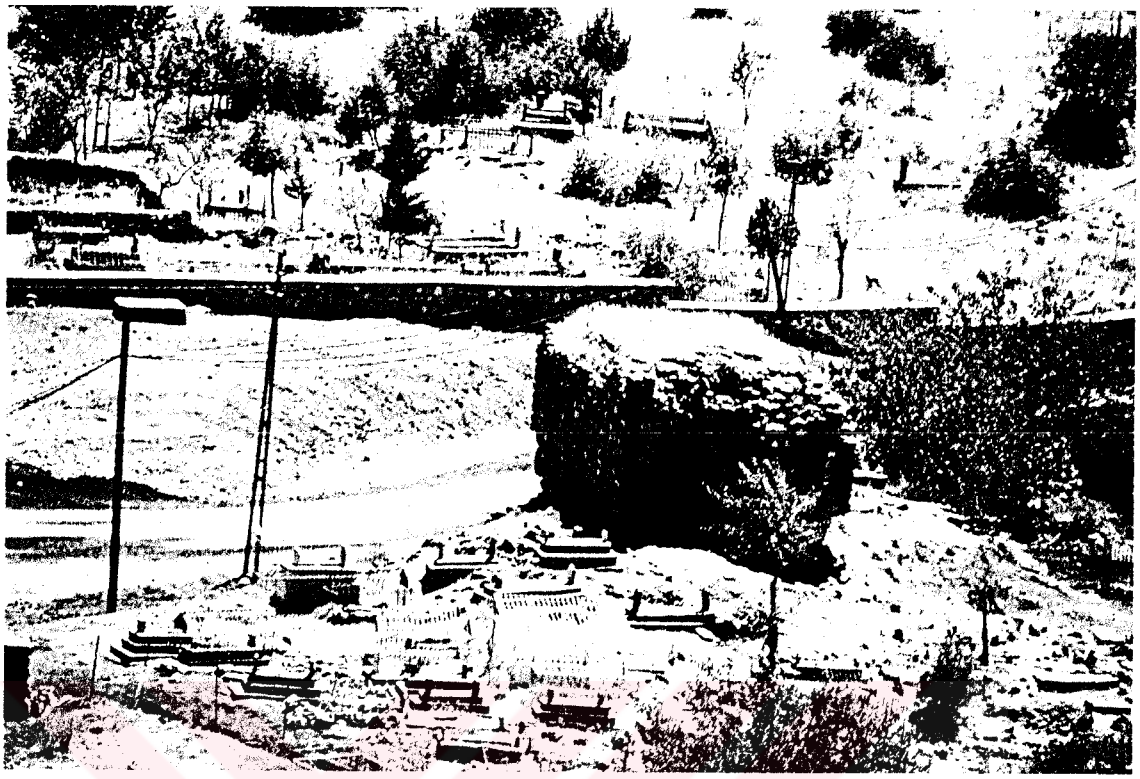
Resim 150 Çeteci Abdullah Paşa Medresesi, mihrap detayı

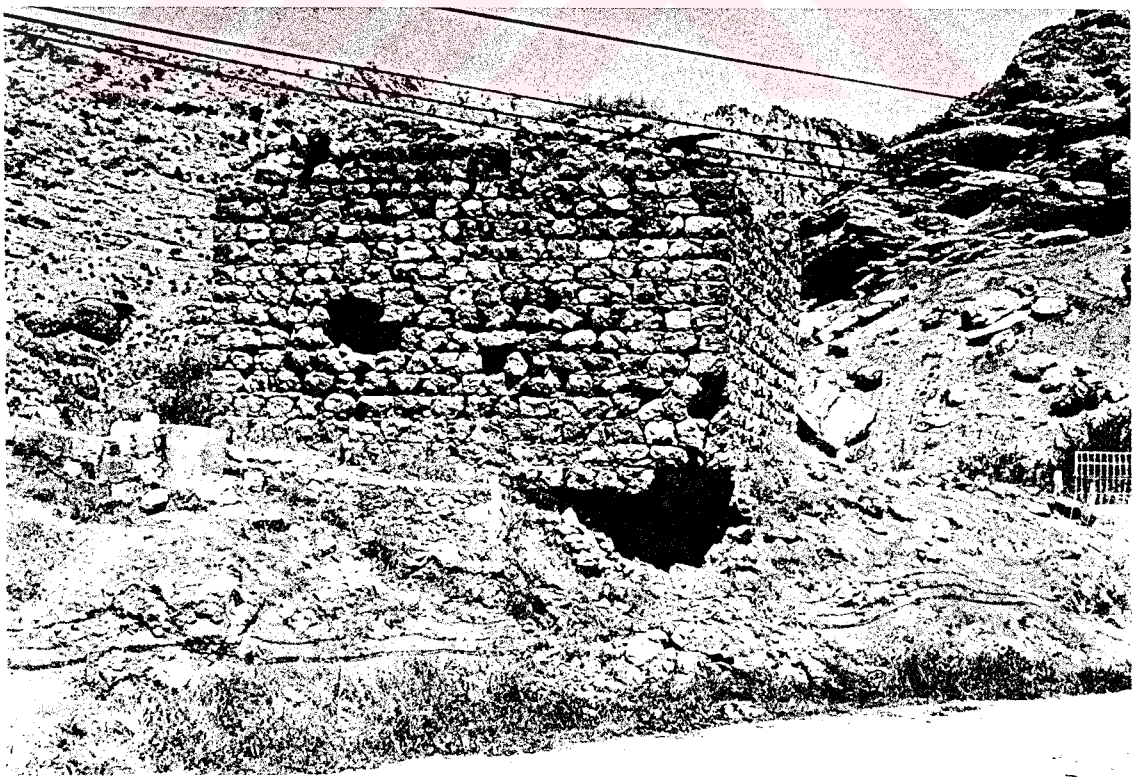
Resim 151 Çeteci Abdullah Paşa Medresesi, minberi

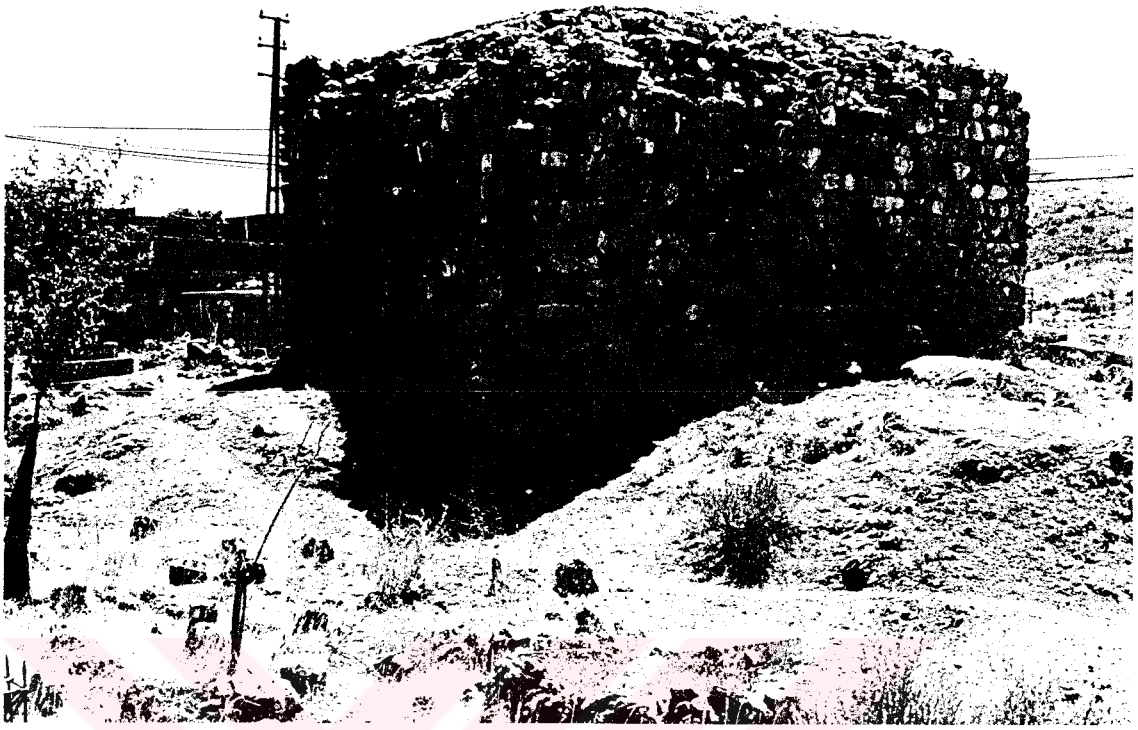
Resim 152 Çermik Kümbeti, genel görünüşü 1

Resim 153 Çermik Kümbeti, genel görünüşü 2

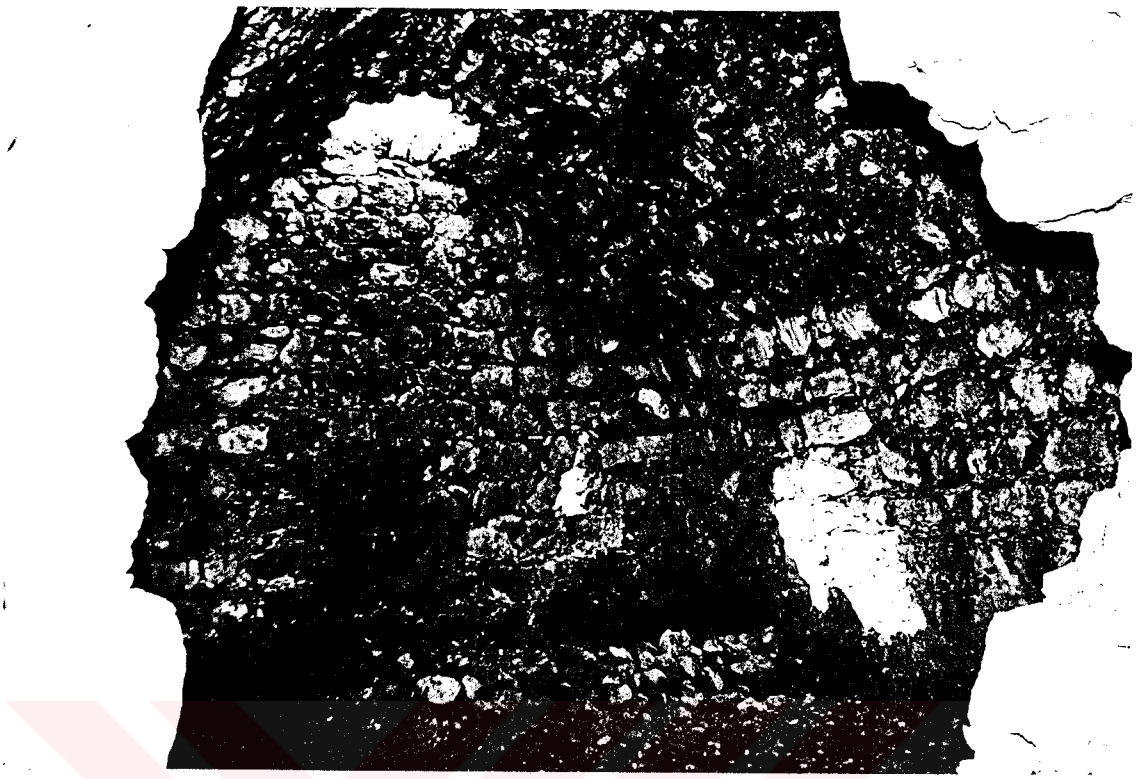
Resim 154 Çermik Kümbeti, güney cepheden görünüşü

Resim 155 Çermik Kümbeti, kuzeybatı cepheden görünüşü

Resim 156 Çermik Kümbeti, giriş kapısının içten görünüşü

Resim 157 Çermik Kümbeti, iç mekanın görünüşü

Resim 158 Çermik Kümbeti, kuzey cepheden görünüşü

Resim 159 Hasan Dede Türbesi, genel görünüşü 1

Resim 160 Hasan Dede Türbesi, genel görünüşü 2

Resim 161 Hasan Dede Türbesi, doğu cepheden görünüşü

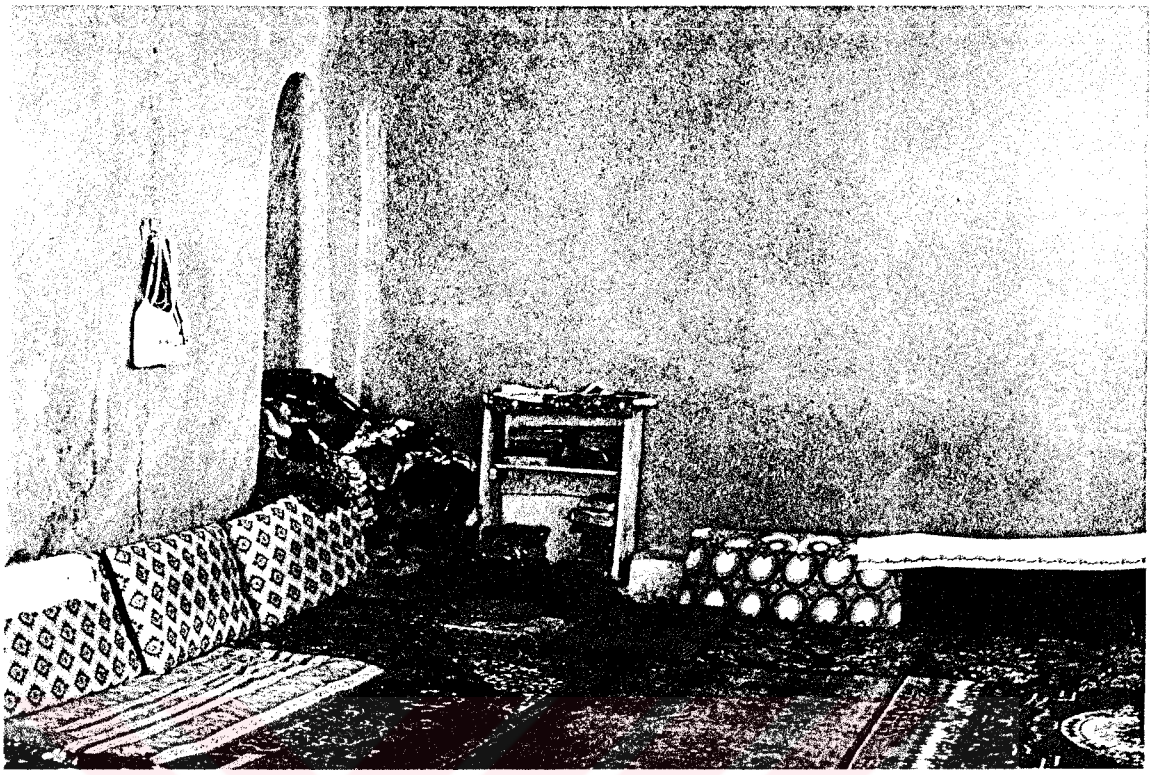
Resim 162 Hasan Dede Türbesi, güney cepheden görünüşü

Resim 163 Hasan Dede Türbesi, batı cepheden görünüşü

Resim 164 Hasan Dede Türbesi, doğu ve kuzey cepheden görünüşü

Resim 165 Hasan Dede Türbesi, tekke denilen bölüm

Resim 166 Hasan Dede Türbesi, giriş kapısı

Resim 167 Hasan Dede Türbesi, kapısının içten görünüşü

Resim 168 Hasan Dede Türbesi,pencere ve geçiş öğesi

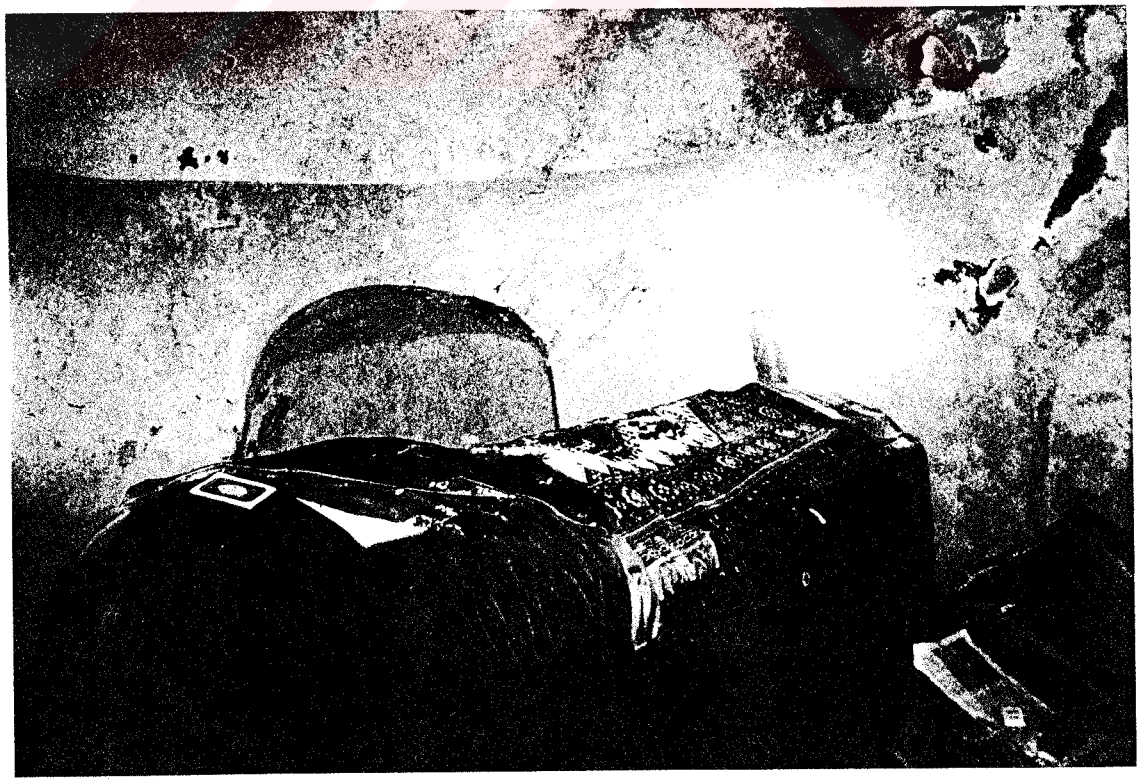
Resim 169 Hasan Dede Türbesi, iç mekanı

Resim 170 Hasan Dede Türbesi, geçiş öğesi

Resim 171 Hasan Dede Türbesi, penceresi

Resim 172 Hasan Dede Türbesi, mezar yapıları

Resim 173 Çermik Hanı, genel görünüşü 1

Resim 174 Çermik Hanı, genel görünüşü 2

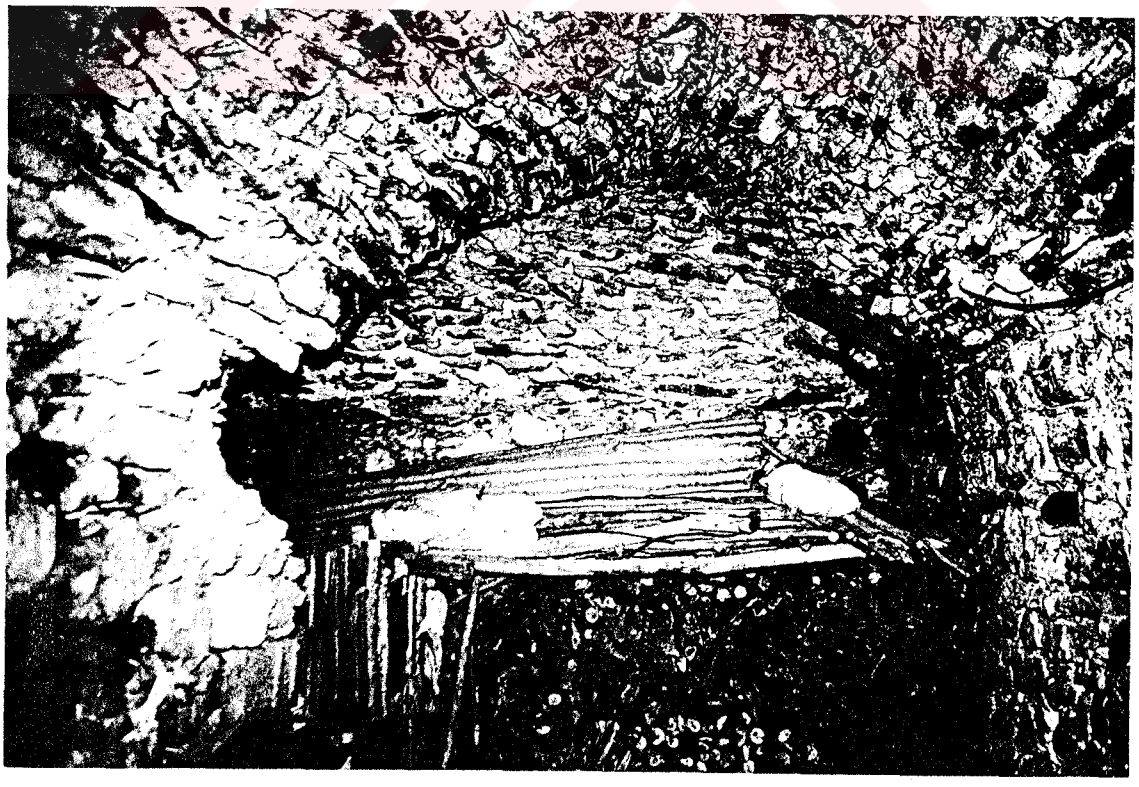
Resim 175 Çermik Hanı, kuzey cepheden görünüşü

Resim 176 Çermik Hanı, barınma bölümüne giriş kapılarının görünüşü

Resim 177 Çermik Hanı, hücre bölümü görünüşü

Resim 178 Çermik Hanı, ahir bölümü görünüşü 1

Resim 179 Çermik Hanı, ahır bölümü görünüşü 2

Resim 180 Çermik Hanı, ahır bölümü örtü sistemi görünüşü

Resim 181 Karakaya Hanı, genel görünüşü

Resim 182 Karakaya Hanı, batı cepheden görünüşü

Resim 183 Karakaya Hanı, kuzey cepheden görünüşü

Resim 184 Karakaya Hanı, kuzeydoğu cepheden görünüşü

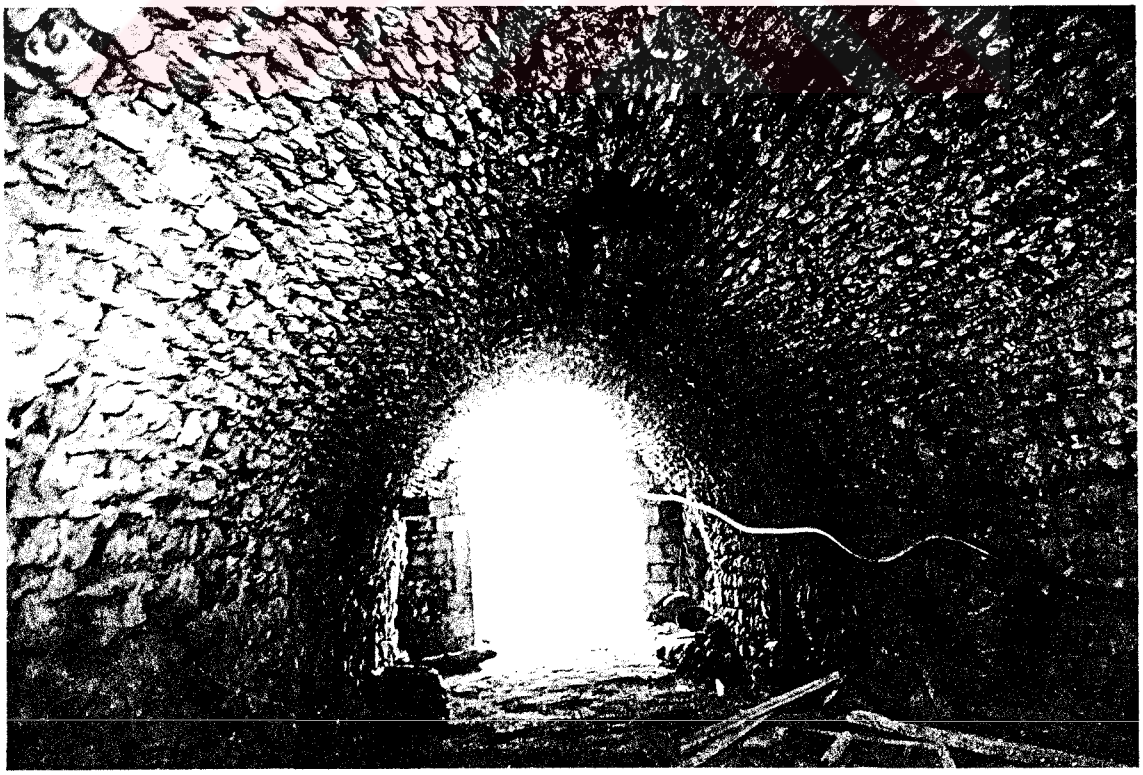
Resim 185 Karakaya Hanı, doğu cepheden görünüşü

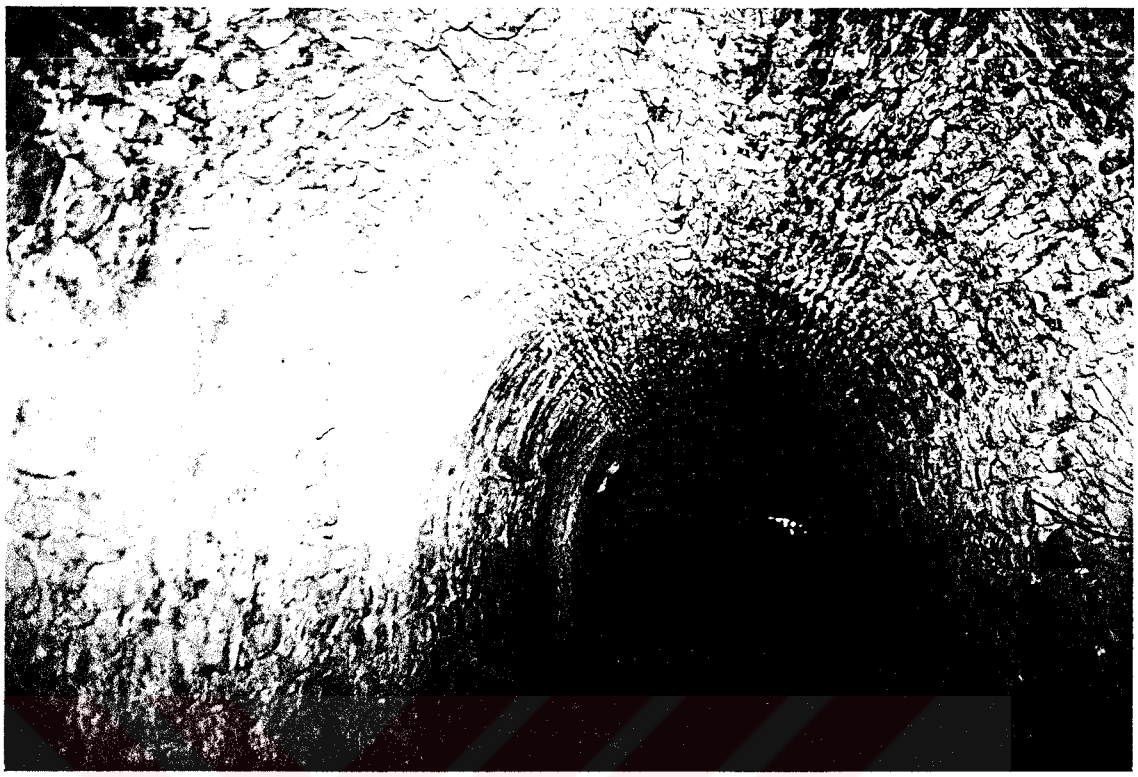
Resim 186 Karakaya Hanı, güney cepheden görünüşü

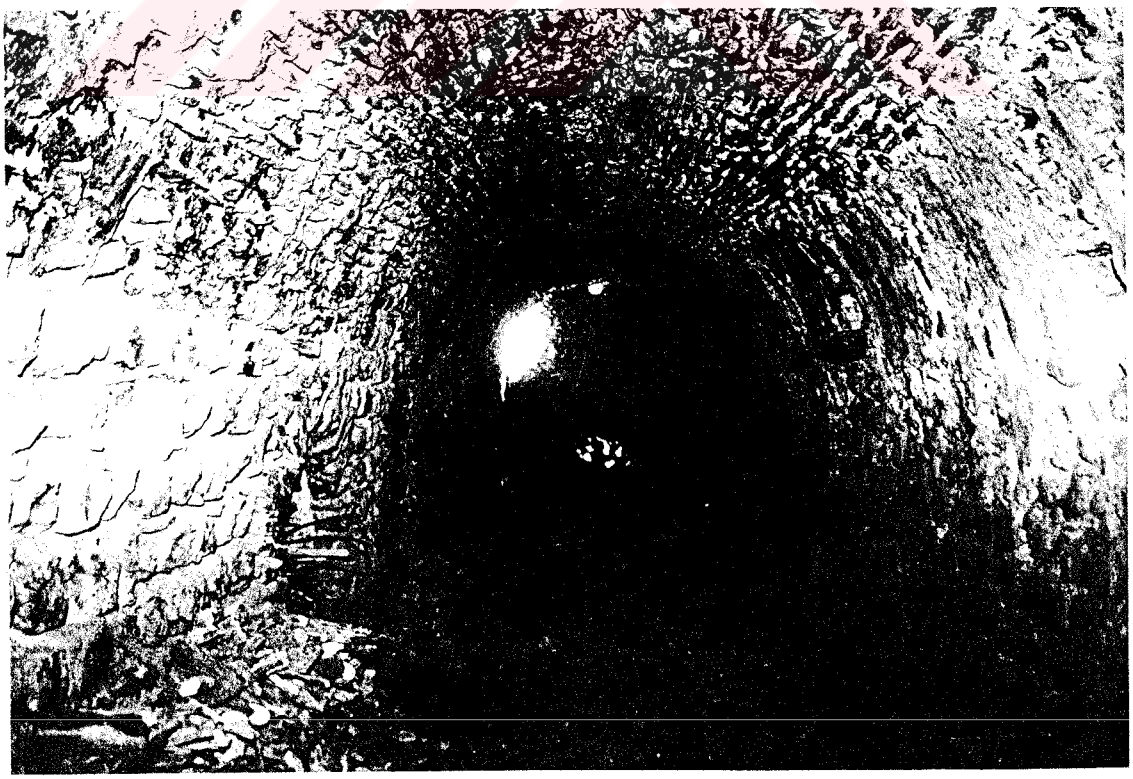
Resim 187 Karakaya Hanı, orta sahın kuzey cepheden görünüşü

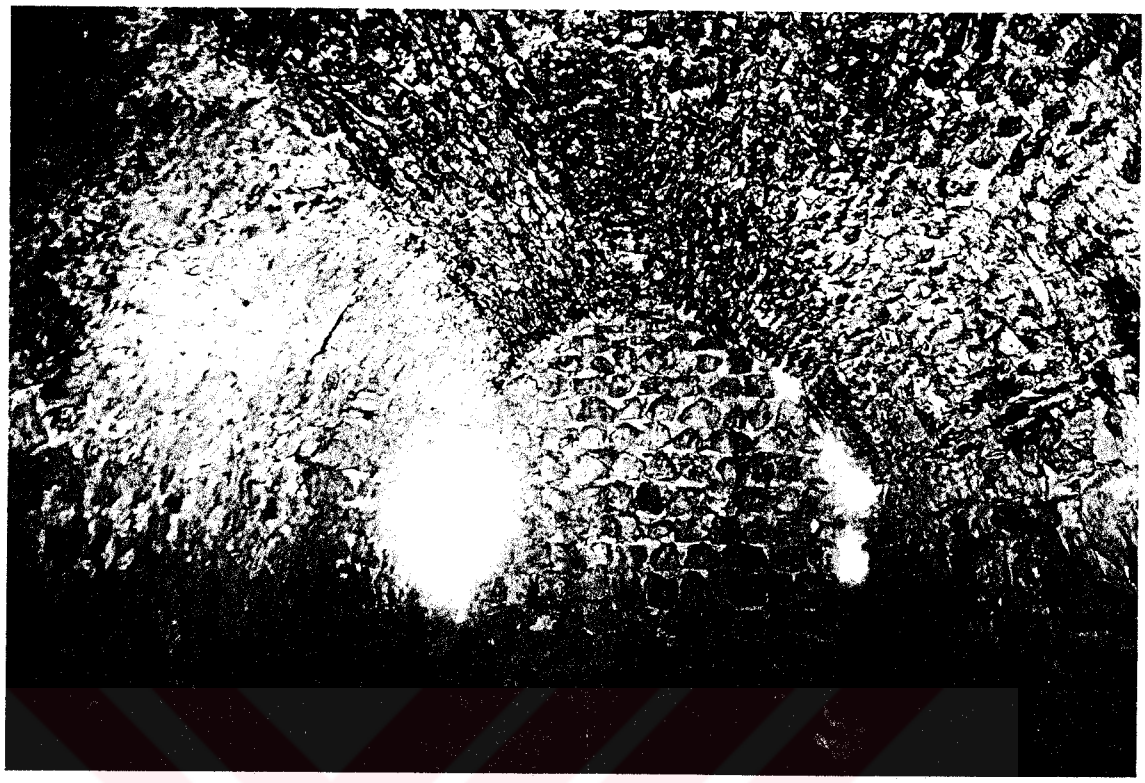
Resim 188 Karakaya Hanı, orta sahın güney cephe görünüşü

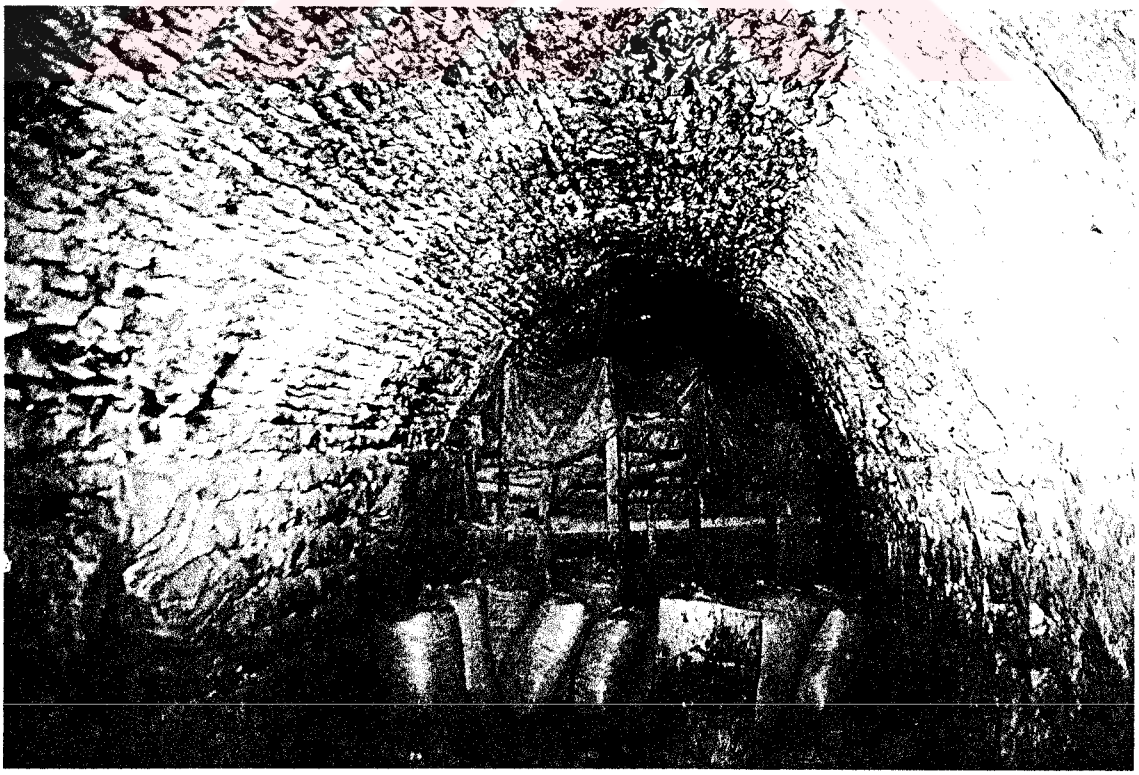
Resim 189 Karakaya Hanı, yan sahın görünüşü 1

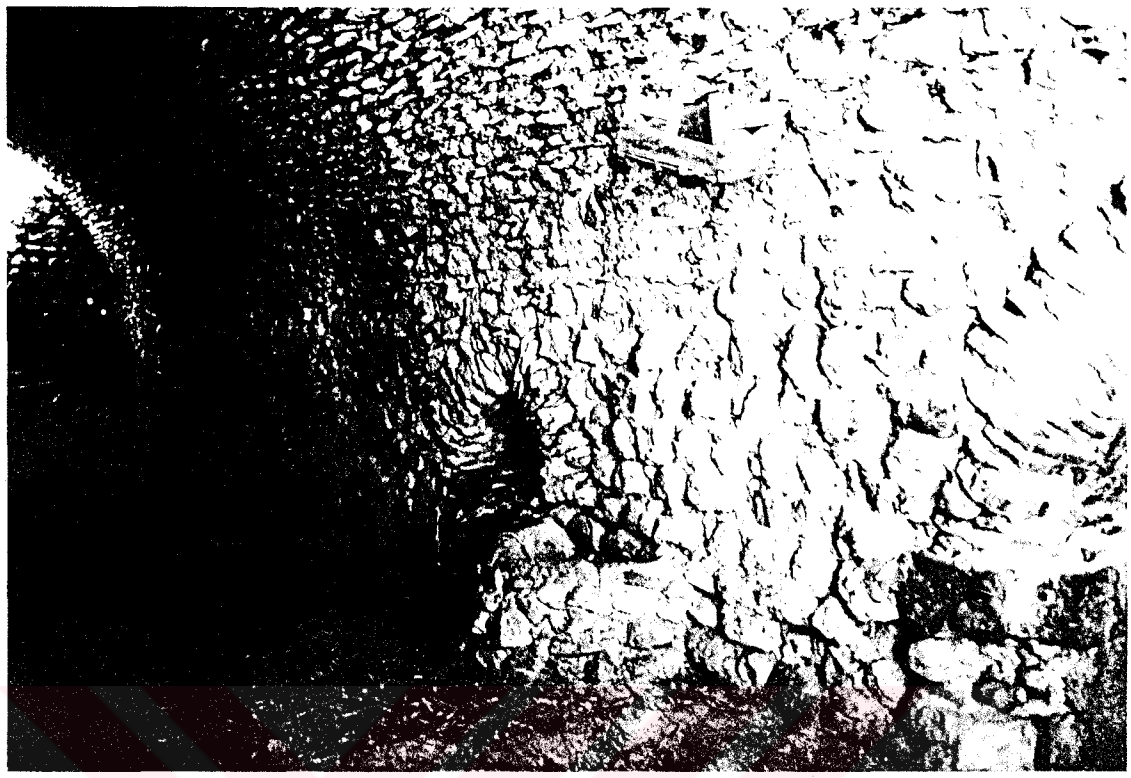
Resim 190 Karakaya Hanı, yan sahın görünüşü 2

Resim 191 Karakaya Hanı, yan sahın görünüşü 3

Resim 192 Karakaya Hanı, yan sahın görünüşü 4

Resim 193 Karakaya Hanı, sahınlara geçiş sağlayan kapılar

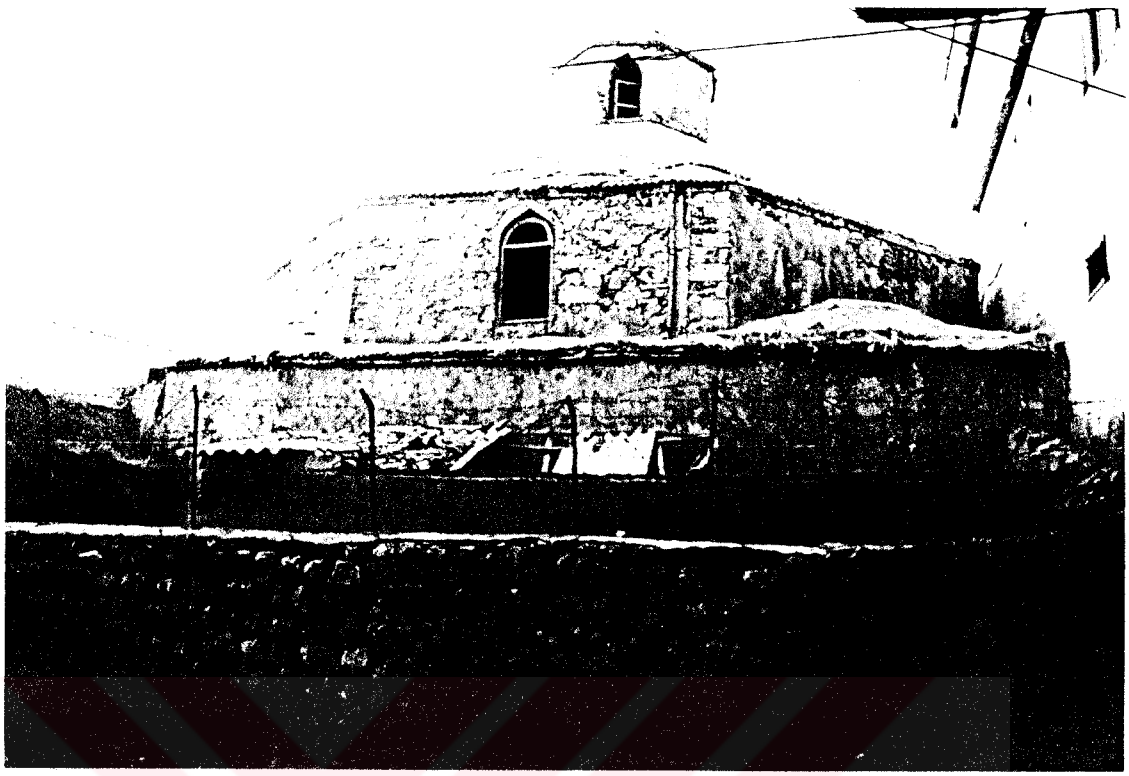
Resim 194 Karakaya Hanı, yüklü hayvanların geçiş kapısı

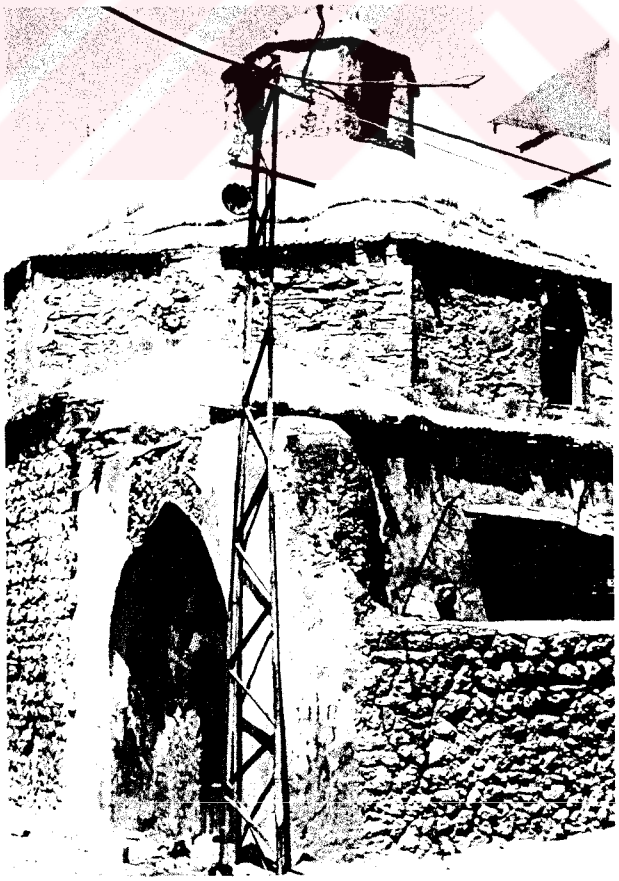
Resim 195 Saray Hamamı, genel görünüşü

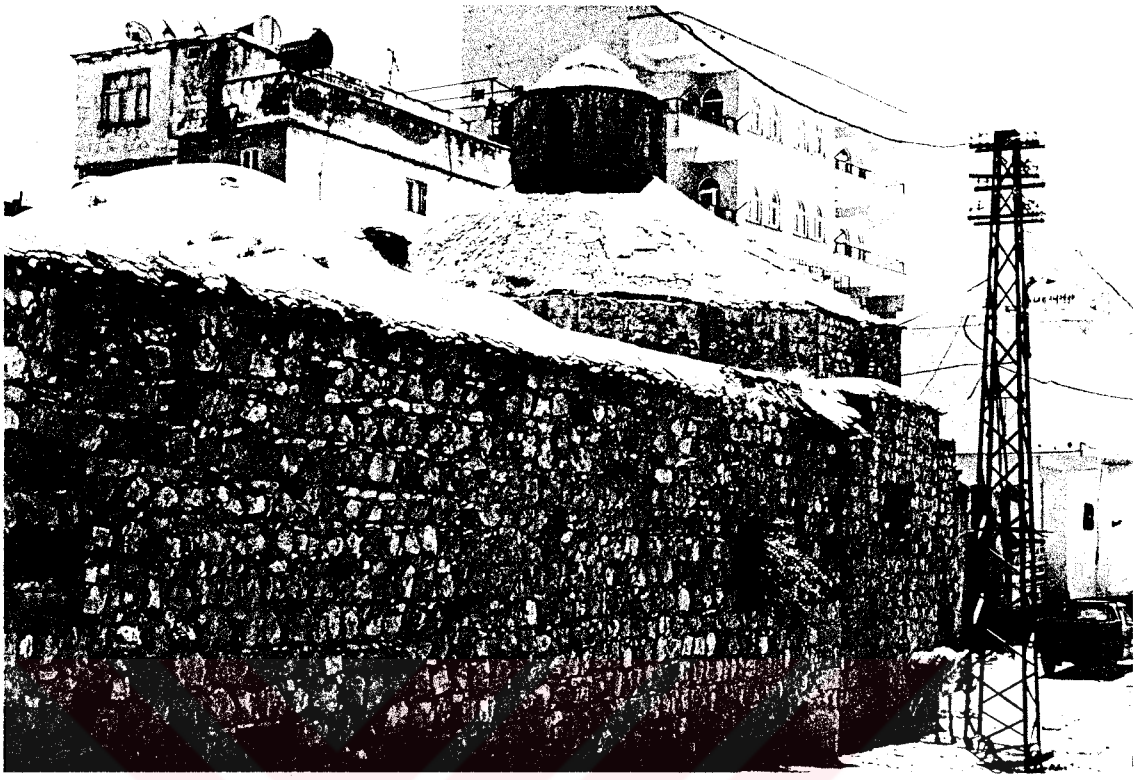
Resim 196 Saray Hamamı, güney batıdan görünüşü

Resim 197 Saray Hamamı, güneyden görünüşü

Resim 198 Saray Hamamı, bahçe girişi kapısı

Resim 199 Saray Hamamı, güneydoğudan görünüşü 1

Resim 200 Saray Hamamı, güneydoğudan görünüşü 2

Resim 201 Saray Hamamı, giriş kapısı

Resim 202 Saray Hamamı, giriş kapısı içten görünüşü

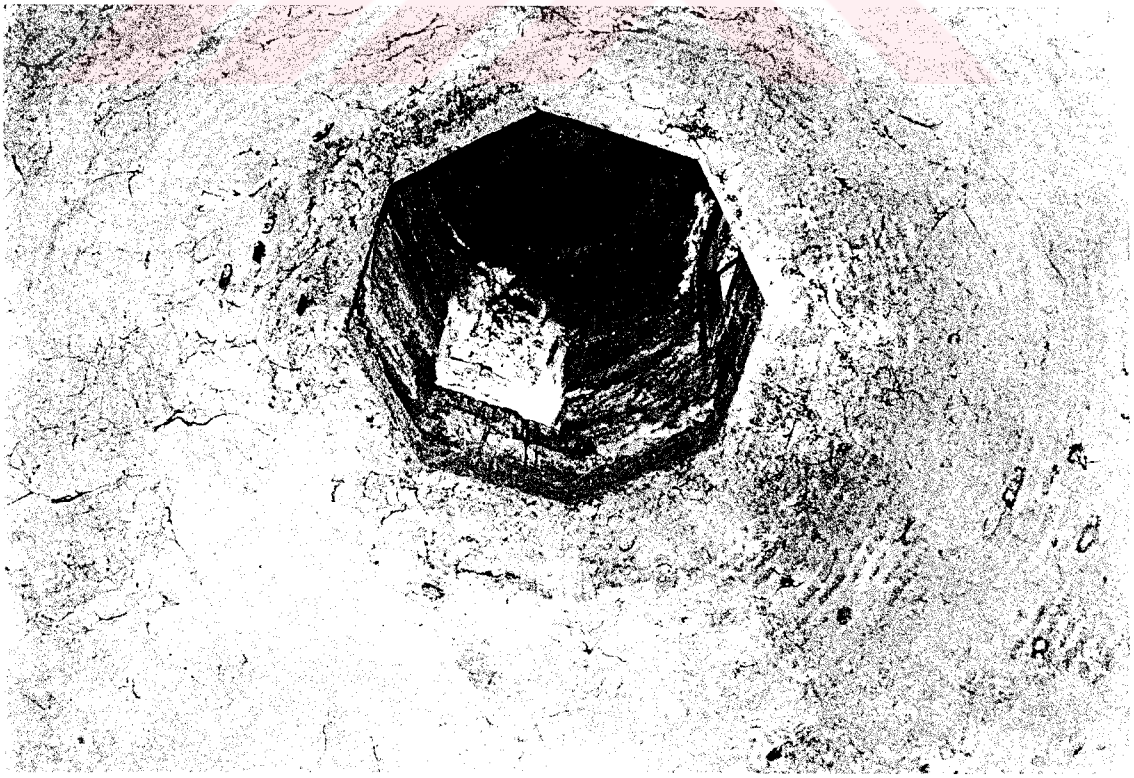
Resim 203 Saray Hamamı, giriş kapısı üzerindeki kitabesi

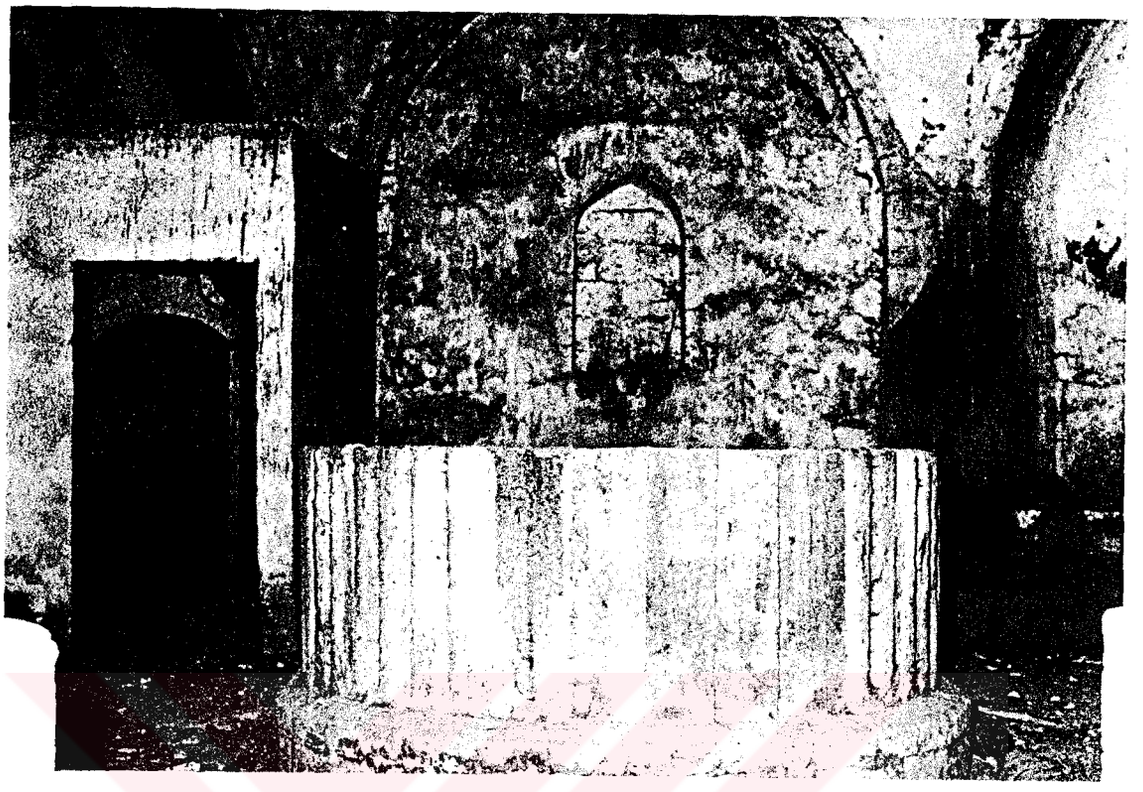
Resim 204 Saray Hamamı, iç mekanı 1

Resim 205 Saray Hamamı, iç mekanı 2

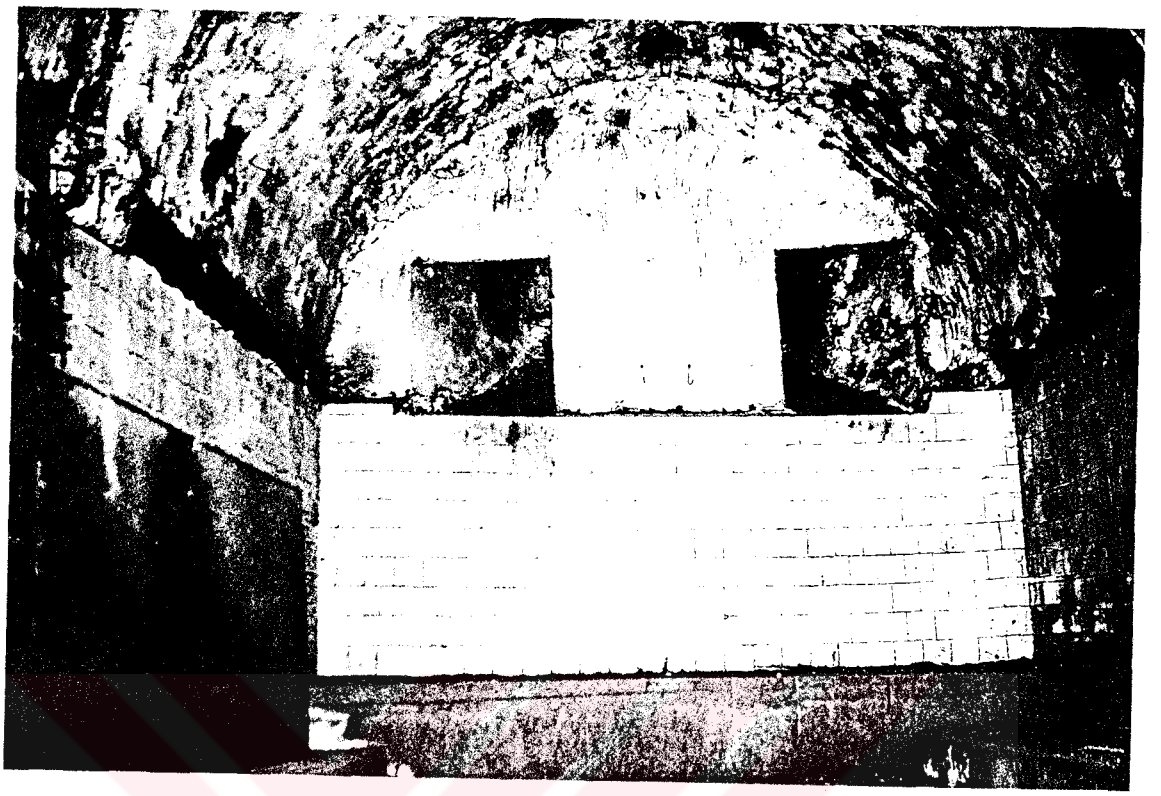
Resim 206 Saray Hamamı, soyunmalık bölümü aydınlık feneri

Resim 207 Saray Hamamı, havuz ve ılıklık giriş kapısı

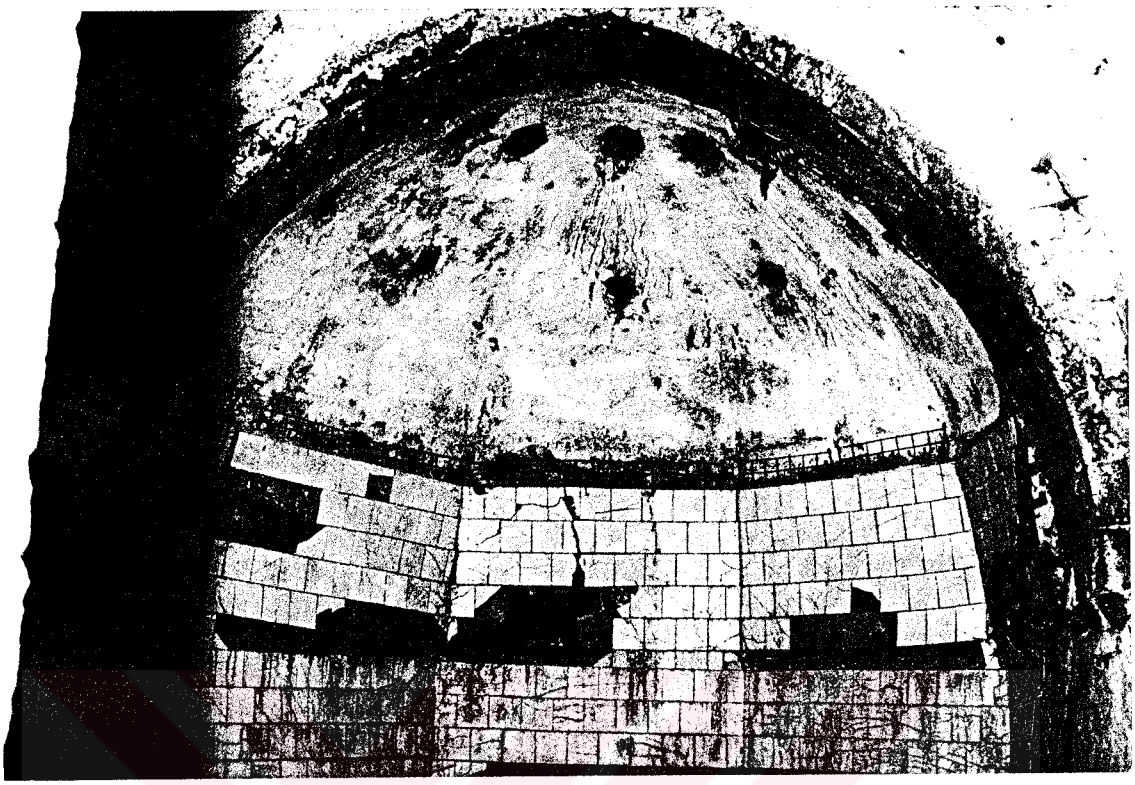
Resim 208 Saray Hamamı, ılıklık giriş kapısı

Resim 209 Saray Hamamı, ılıklık bölümü

Resim 210 Saray Hamamı, ılıklıkğı ikiye bölen duvar

Resim 211 Saray Hamamı, doğu ılıklık bölümü

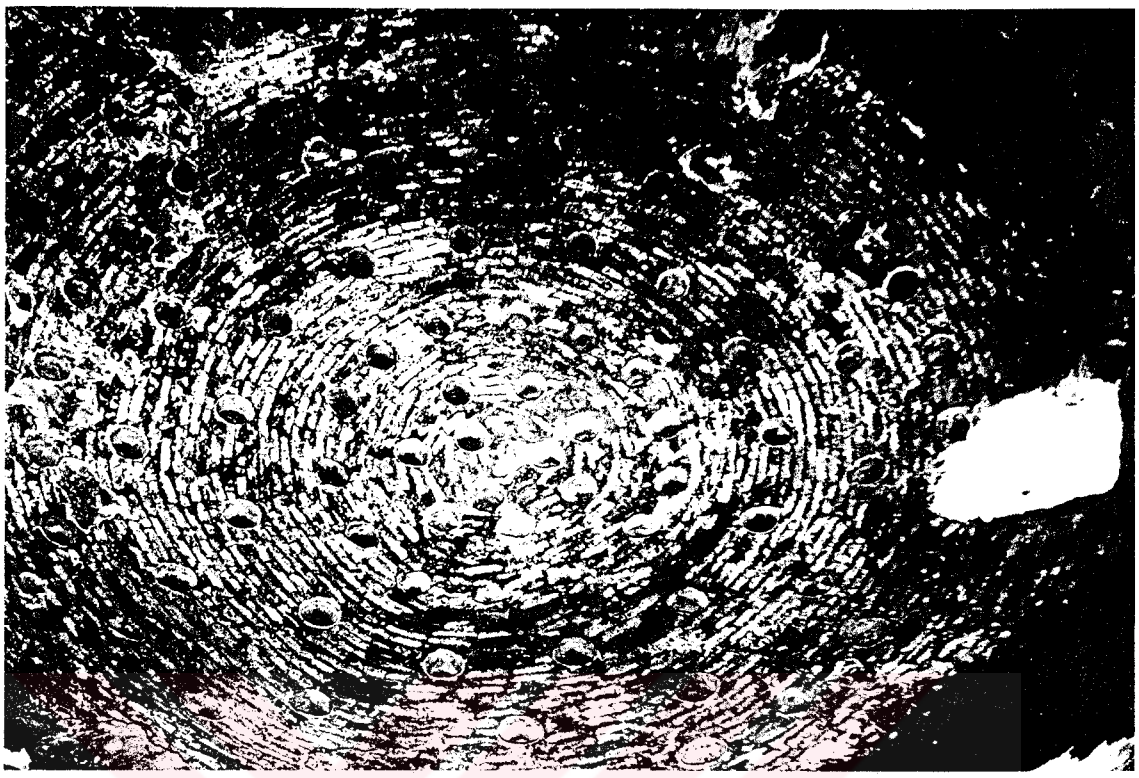
Resim 212 Saray Hamamı, sıcaklık bölümü giriş kapısı

Resim 213 Saray Hamamı, sıcaklık bölümü iç mekanı

Resim 214 Saray Hamamı, sıcaklık bölümü geçiş öğesi

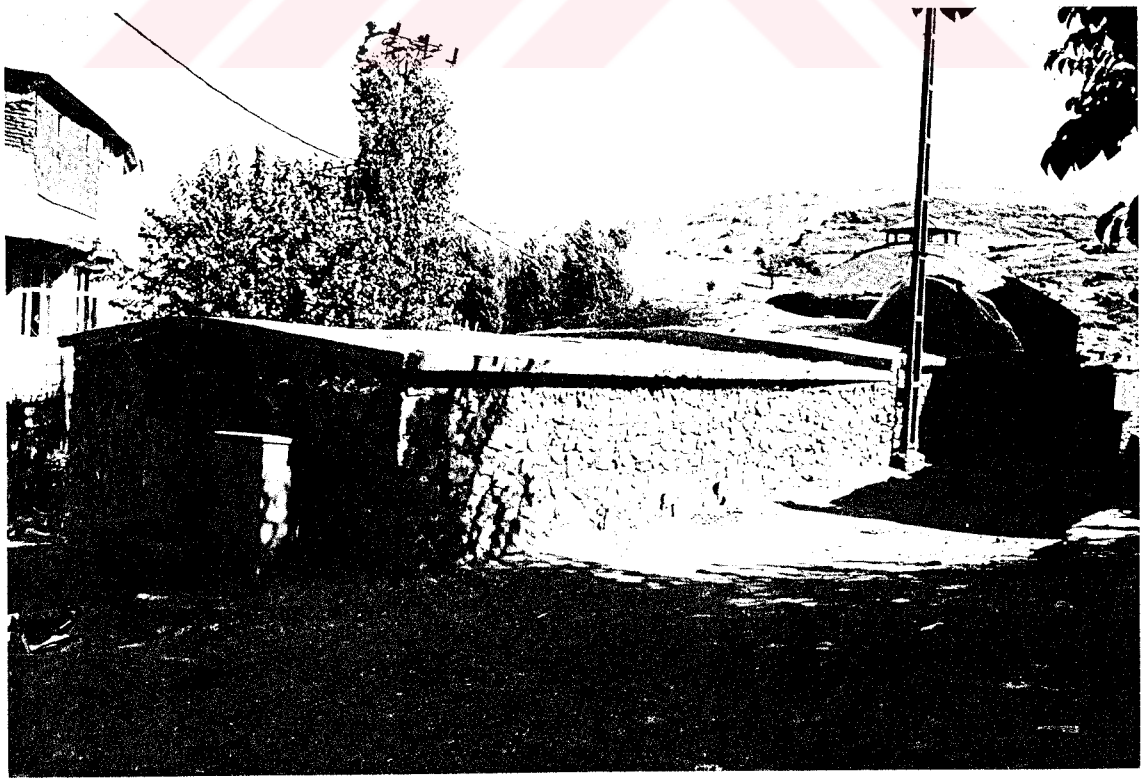
Resim 215 Saray Hamamı, sıcaklık bölümü örtü sistemi

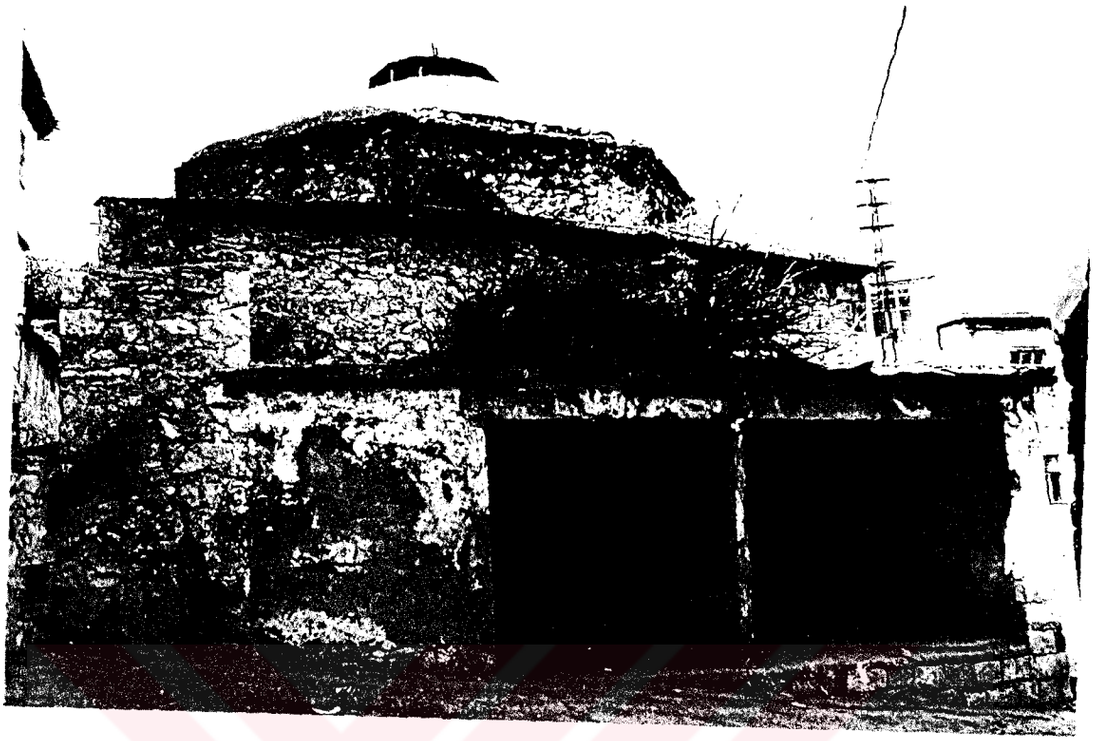
Resim 216 Çüngüş Hamamı, doğu cephesi

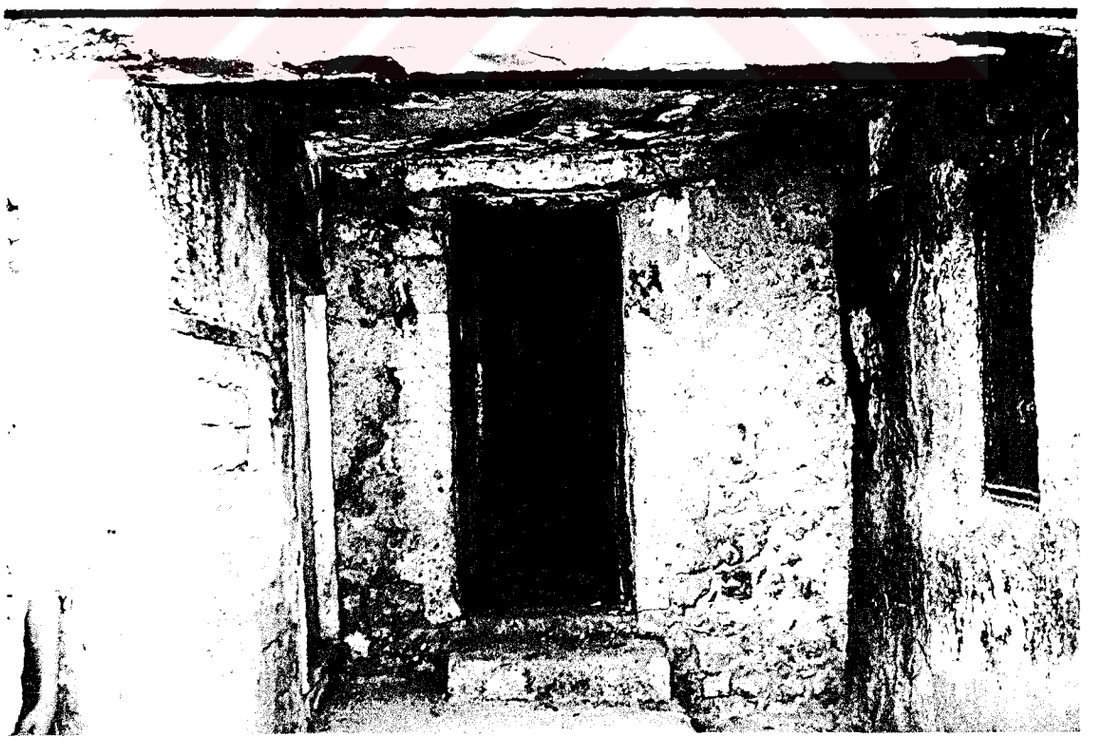
Resim 217 Çüngüş Hamamı, batı cephesi

Resim 218 Çüngüş Hamamı, kuzeybatı cephesi

Resim 219 Çüngüş Hamamı, giriş cephesi

Resim 220 Çüngüş Hamamı, soyunmalık giriş kapısı dıştan görünüşü

Resim 221 Çüngüş Hamamı, soyunmalık giriş kapısı içten görünüşü

Resim 222 Çüngüş Hamamı,soyunmalık bölümü geçiş öğeleri

Resim 223 Çüngüş Hamamı,soyunmalık bölümü aydınlık feneri

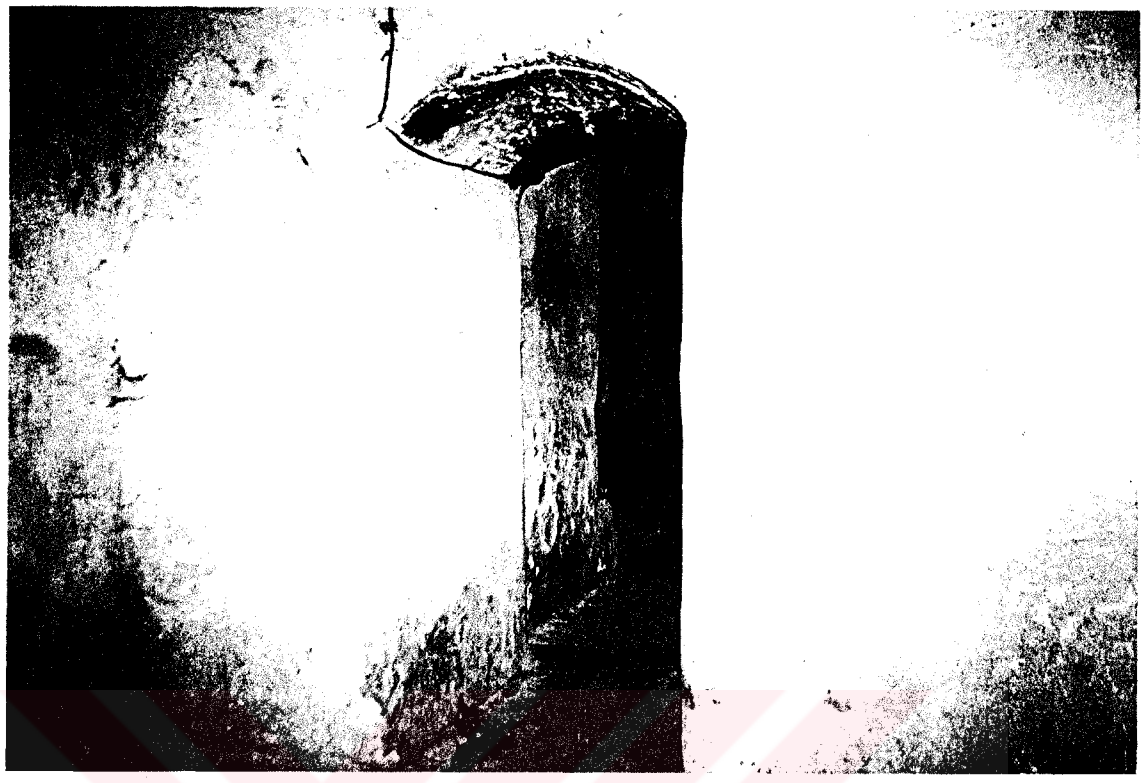
Resim 224 Çüngüş Hamamı, soyunmalık bölümü

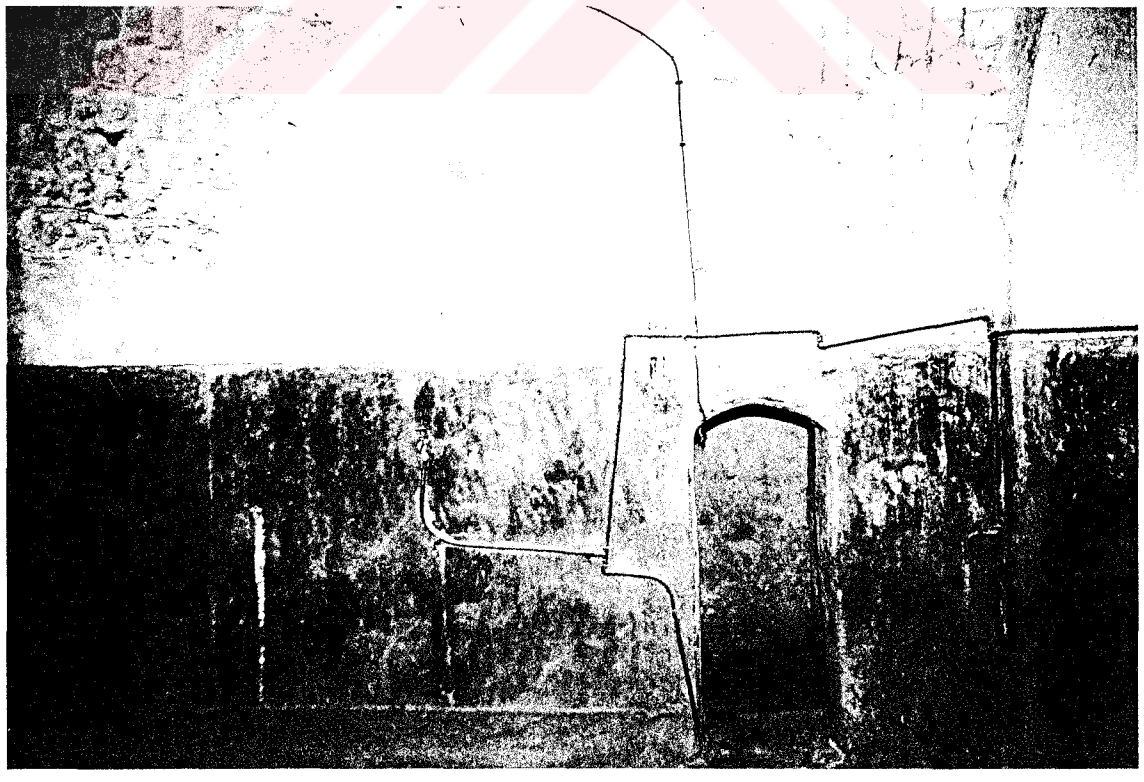
Resim 225 Çüngüş Hamamı, soyunmalık bölümü havuzu

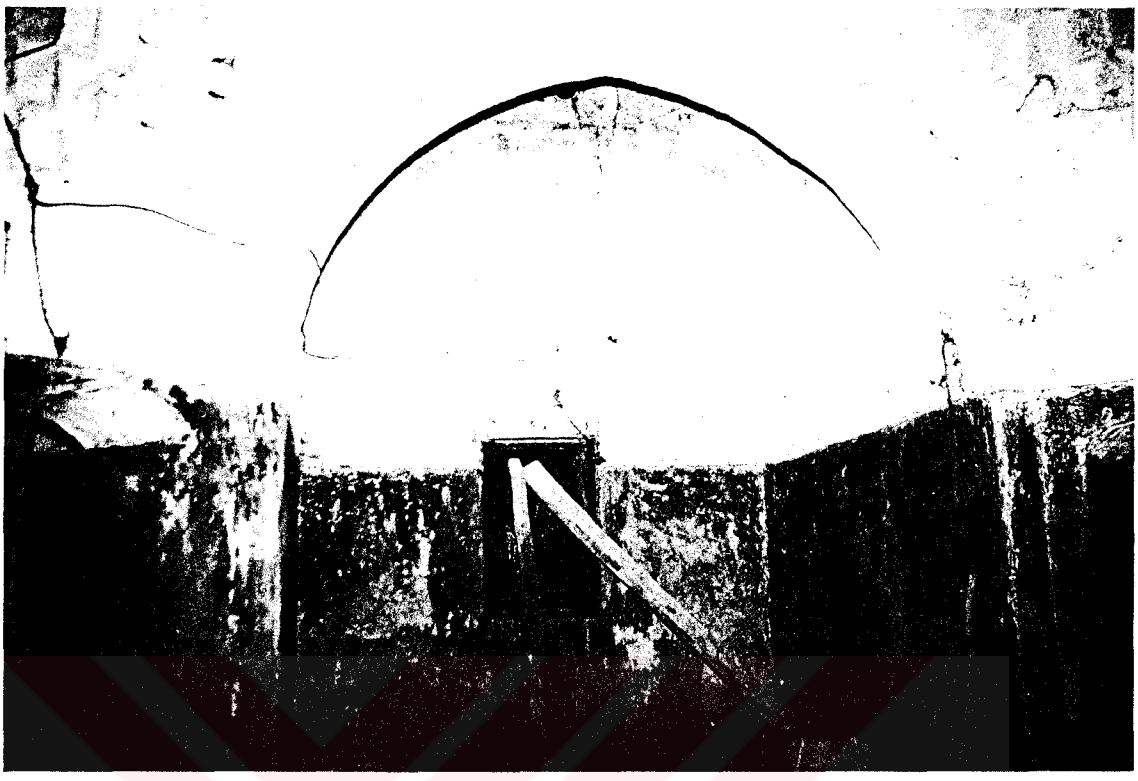
Resim 226 Çüngüş Hamamı, ılıklık bölümü 1

Resim 227 Çüngüş Hamamı, ılıklık bölümü 2

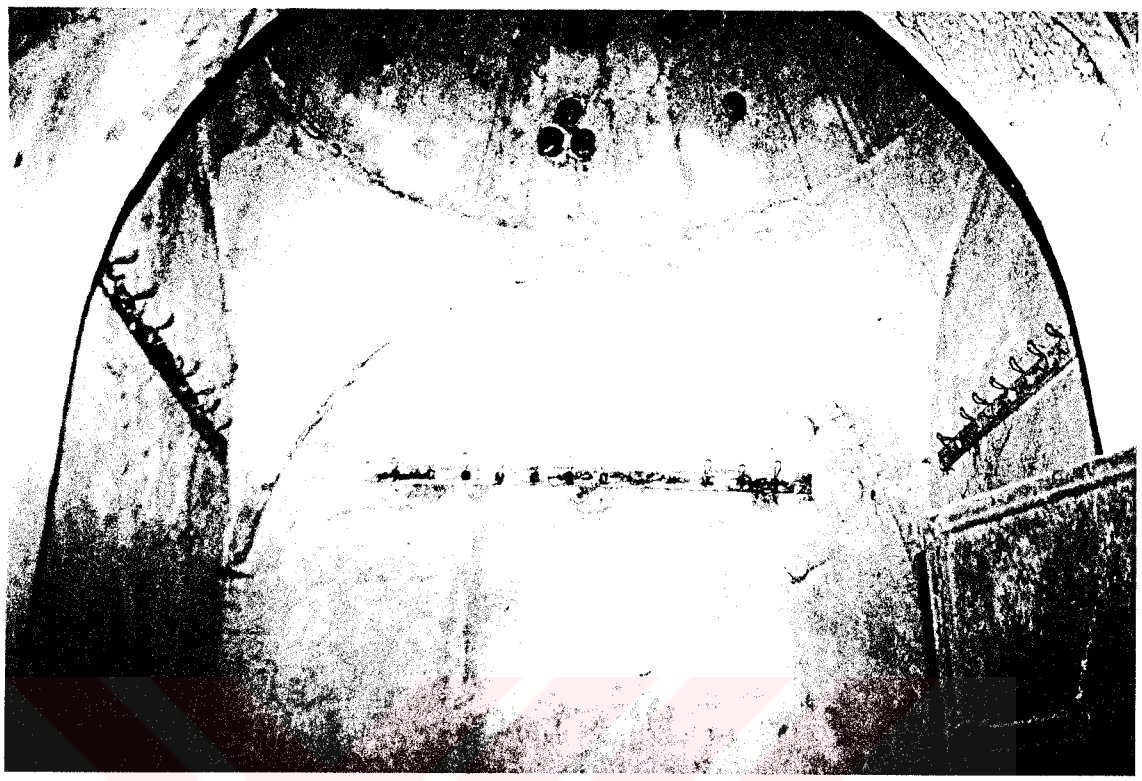
Resim 228 Çüngüş Hamamı, sıcaklık bölümü giriş kapısı

Resim 229 Çüngüş Hamamı, sıcaklık bölümü

Resim 230 Çüngüş Hamamı, sıcaklık bölümü geçiş öğeleri

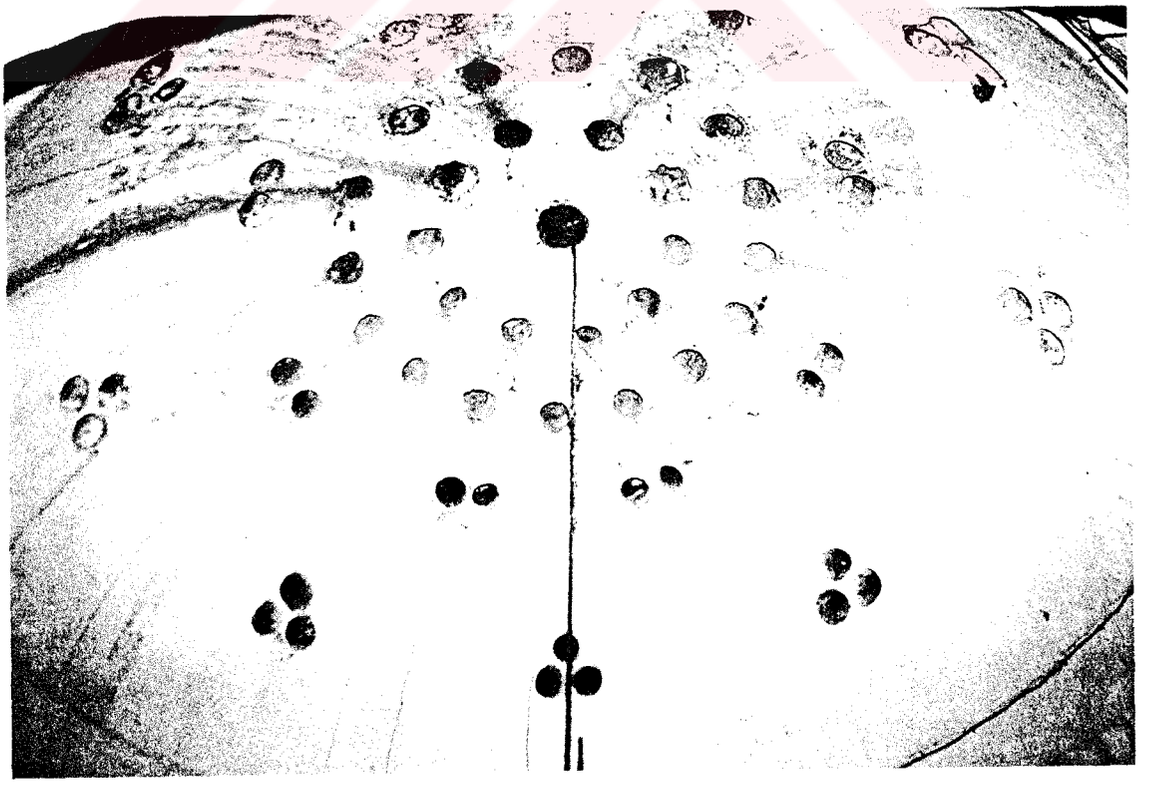
Resim 231 Çüngüş Hamamı, sıcaklık bölümü eyvanları

Resim 232 Çüngüş Hamamı, halveti 1

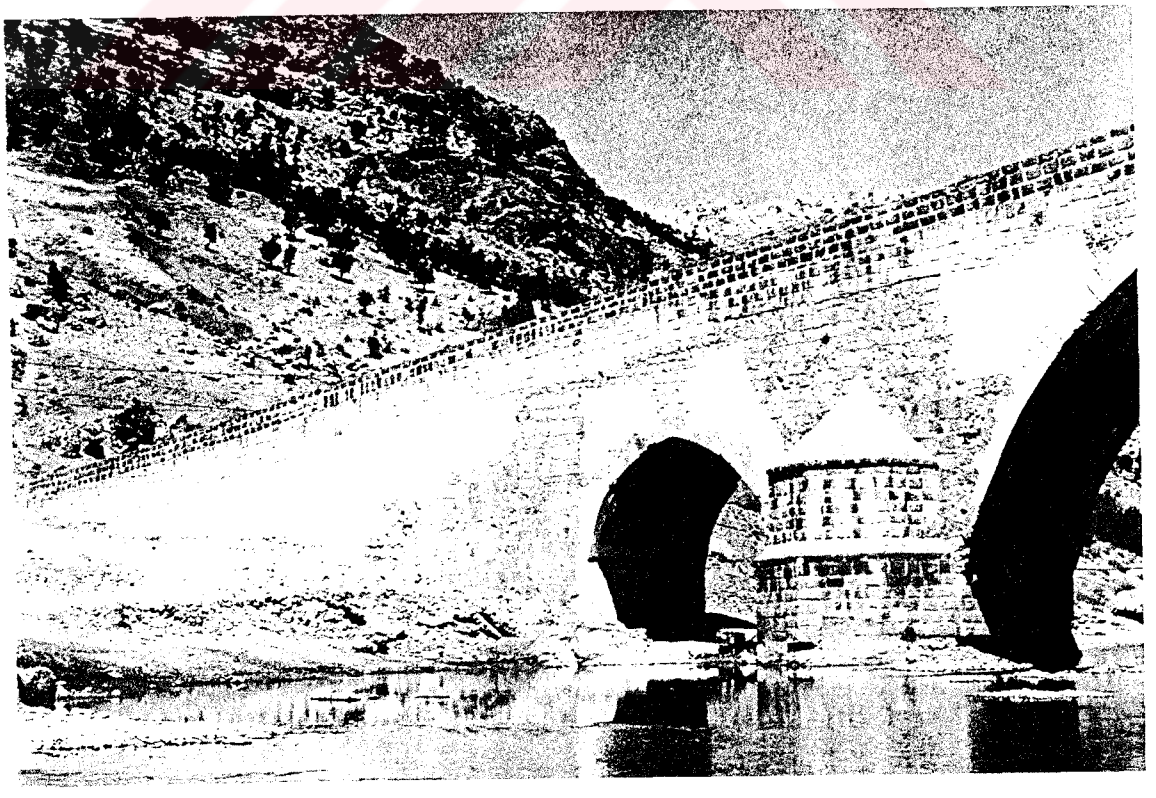
Resim 233 Çüngüş Hamamı, halveti 2

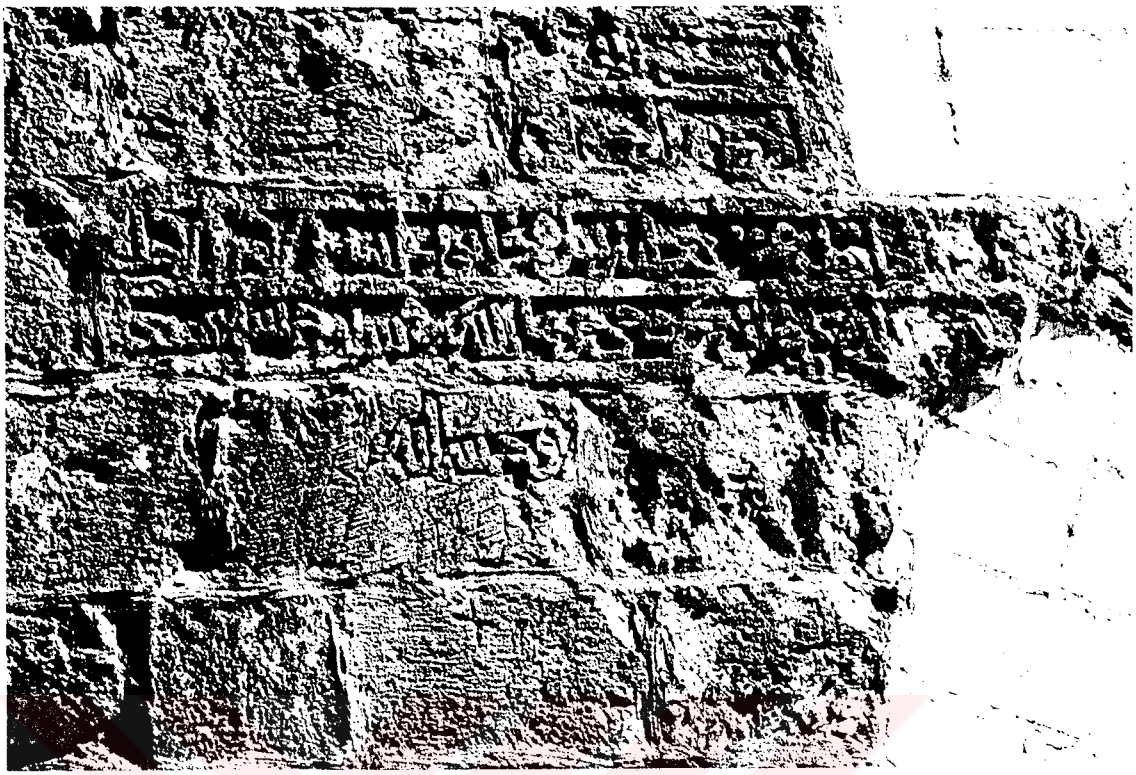
Resim 234 Çüngüş Hamamı, sıcaklık bölümü örtü sistemi

Resim 235 Haburman Köprüsü, genel görünüşü 1

Resim 236 Haburman Köprüsü, yapım kitabesi köprü üzerindeki yeri

Resim 237 Haburman Köprüsü, yapım kitabesi

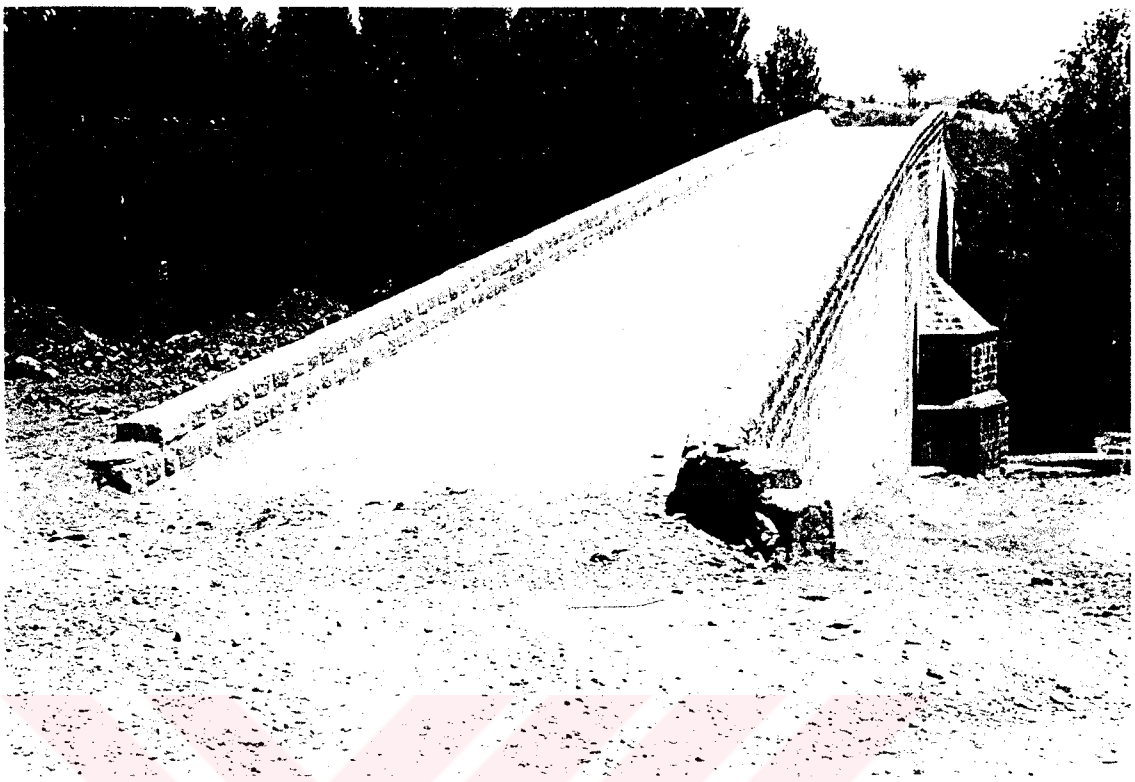
Resim 238 Haburman Köprüsü, tamir kitabesi

Resim 239 Haburman Köprüsü, genel görünüşü 2

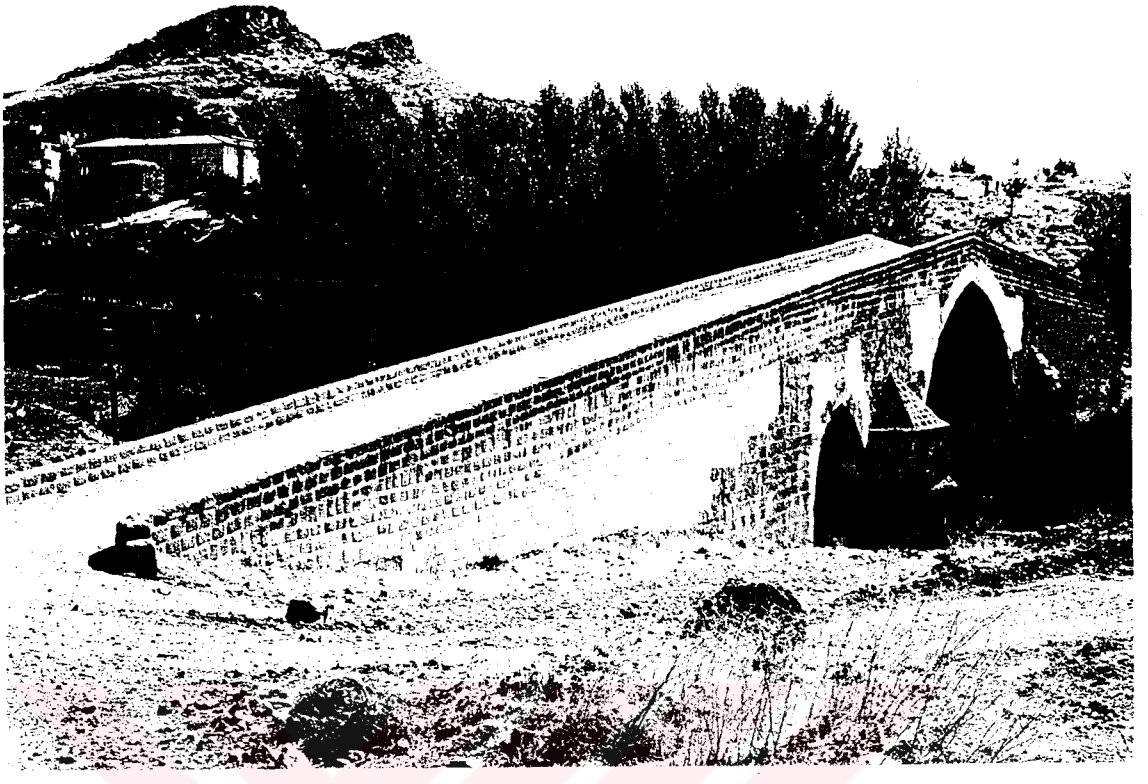
Resim 240 Haburman Köprüsü, memba yönü görünüşü 1

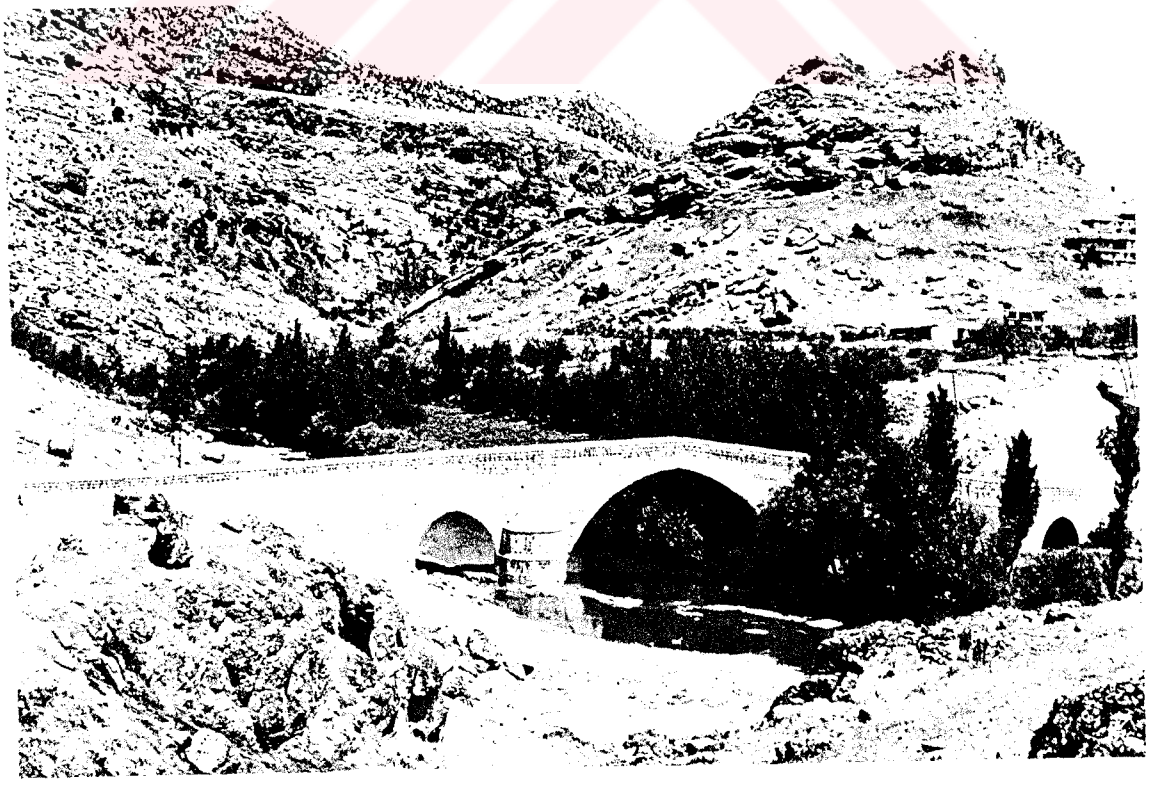
Resim 241 Haburman Köprüsü, yol görünüşü 1

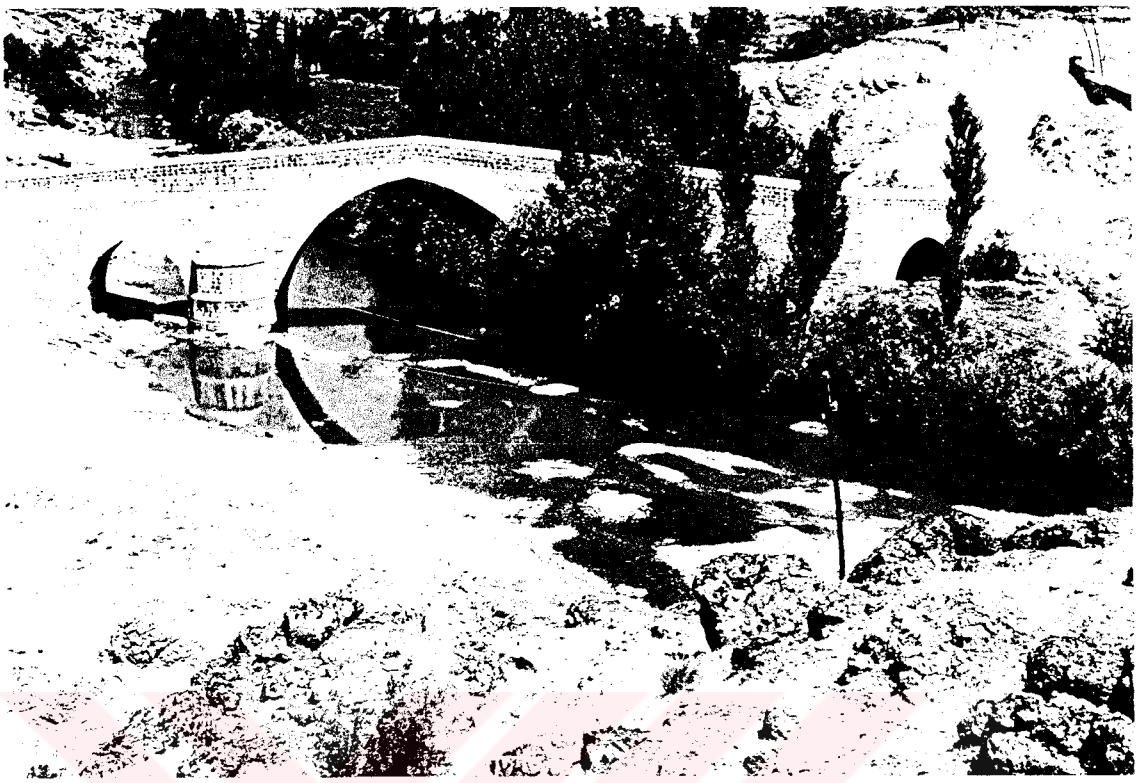
Resim 242 Haburman Köprüsü, yol görünüşü 2

Resim 243 Haburman Köprüsü, mansap yönü görünüşü 1

Resim 244 Haburman Köprüsü, mansap yönü görünüşü 2

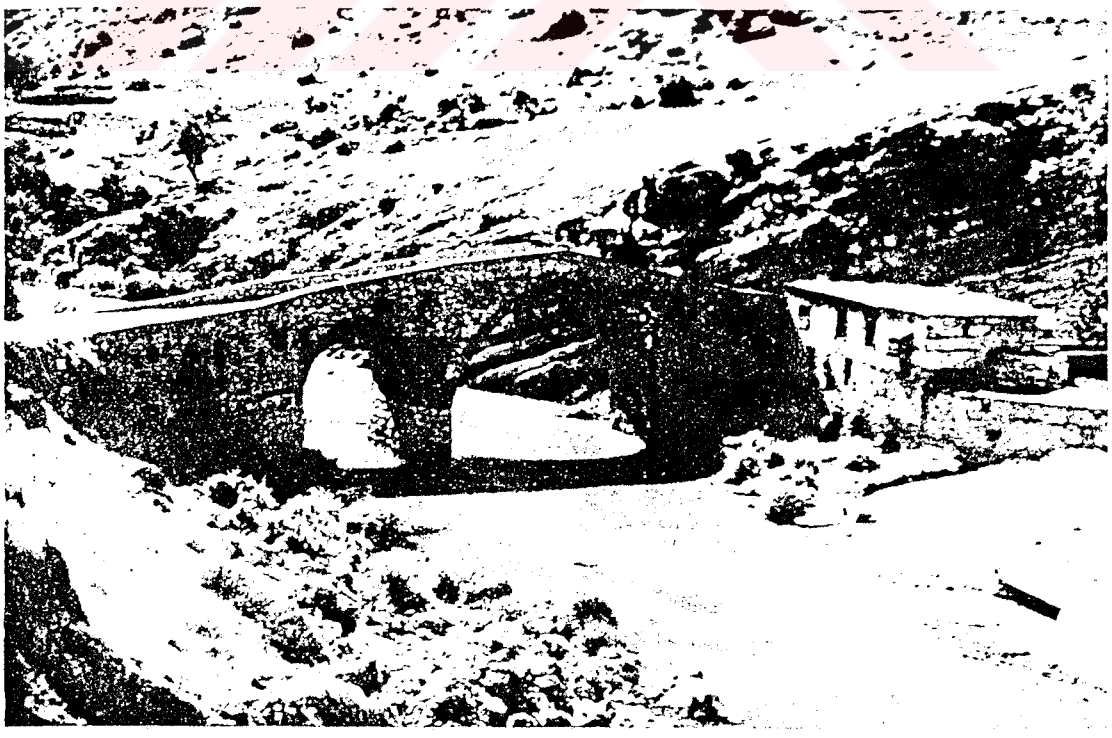
Resim 245 Haburman Köprüsü, mansap yönü görünüşü 3

Resim 246 Haburman Köprüsü, mansap yönü eğimi görünüşü

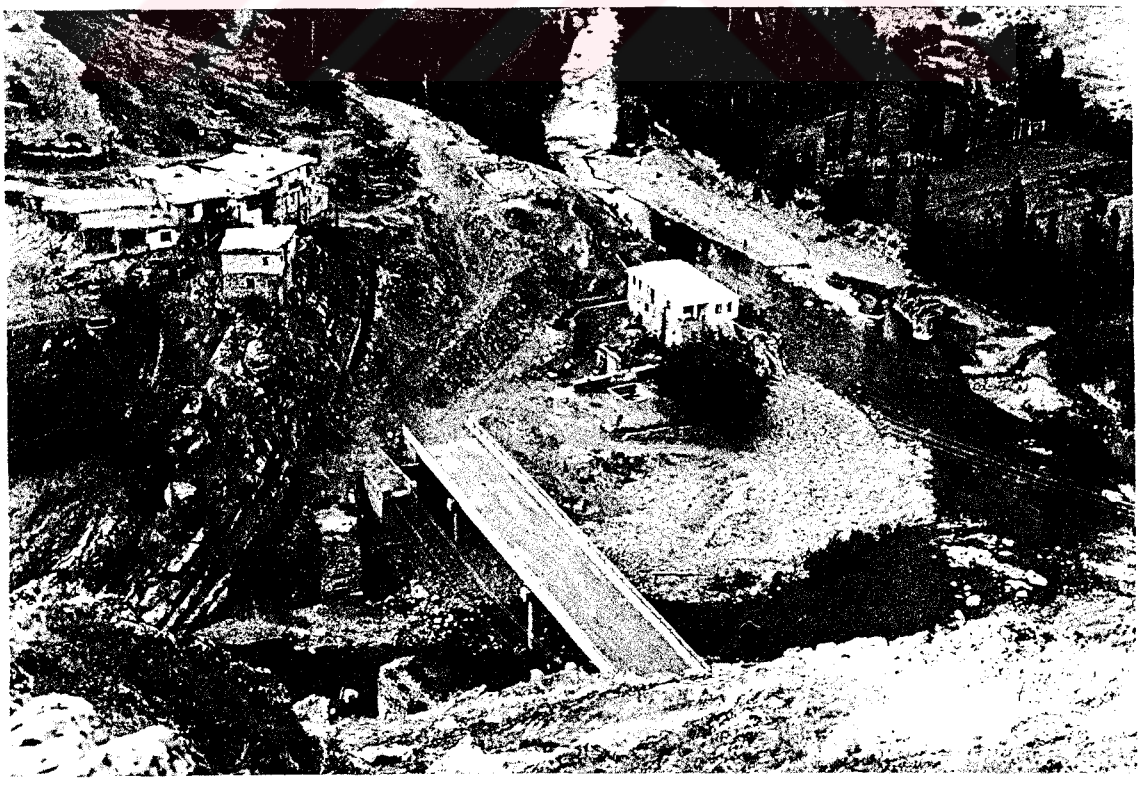
Resim 247 Haburman Köprüsü, memba yönü görünüşü 2

Resim 248 Sinek Köprüsü, eski görünüşü

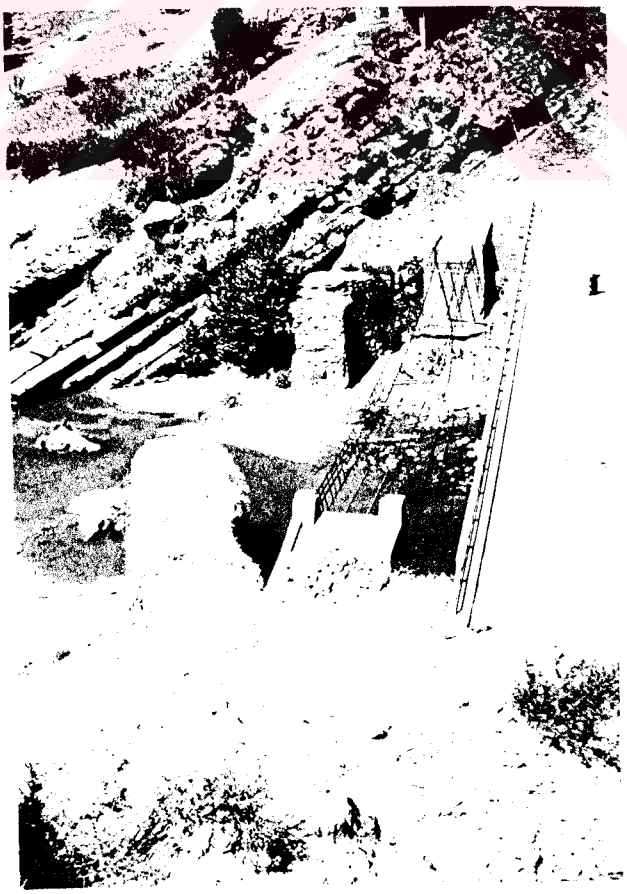
Resim 249 Sinek Köprüsü, eski yol görünüşü

Resim 250 Sinek Köprüsü, genel görünüşü

Resim 251 Sinek Köprüsü, memba yönü

Resim 252 Sinek Köprüsü, yıkıntıların görünüşü

Resim 253 Çüngüş Köprüsü, genel görünüşü 1

Resim 254 Çüngüş Köprüsü, genel görünüşü 2

Resim 255 Çüngüş Köprüsü, genel görünüşü 3

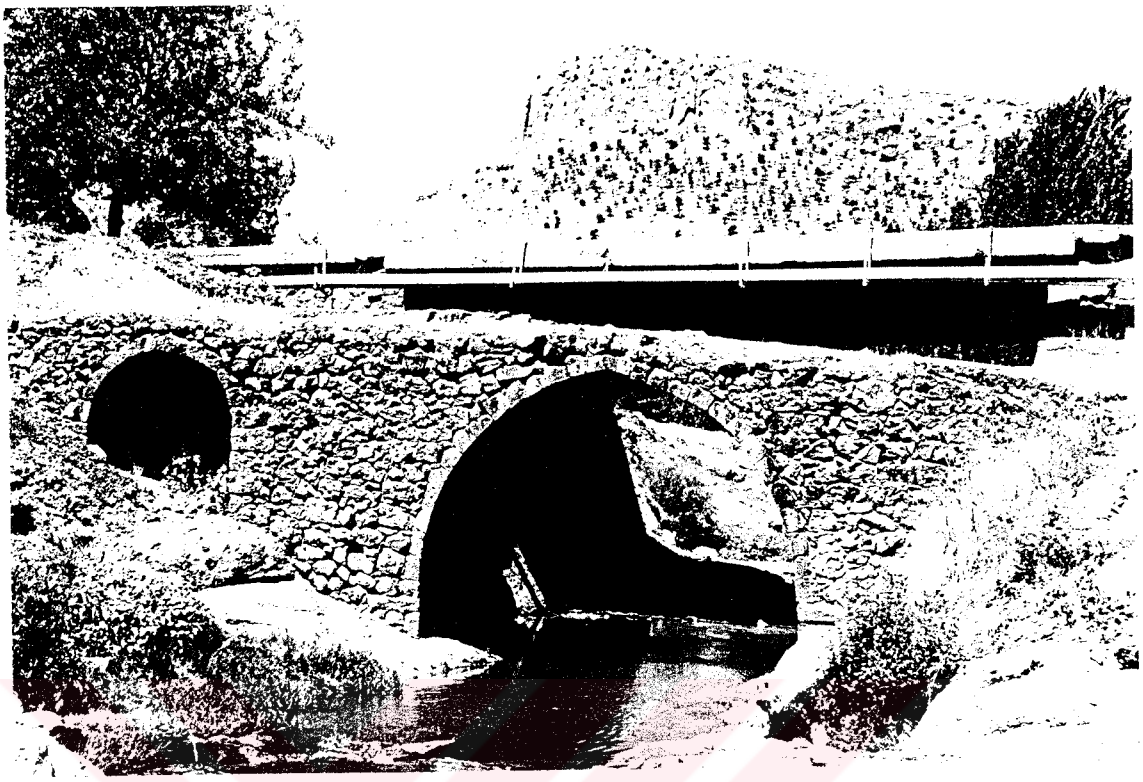
Resim 256 Çüngüş Köprüsü, memba yönü

Resim 257 Çüngüş Köprüsü, mensap yönü

Resim 258 Çüngüş Köprüsü, yolu

Resim 259 Petekkaya Köprüsü, memba yönü görünüşü

Resim 260 Petekkaya Köprüsü, mansap yönü görünüşü

Resim 261 Petekkaya Köprüsü, yol görünüşü

Resim 262 Camii Kebir Çeşmesi, kitabesi

Resim 263 Camii Kebir Çeşmesi, yandan görünüşü

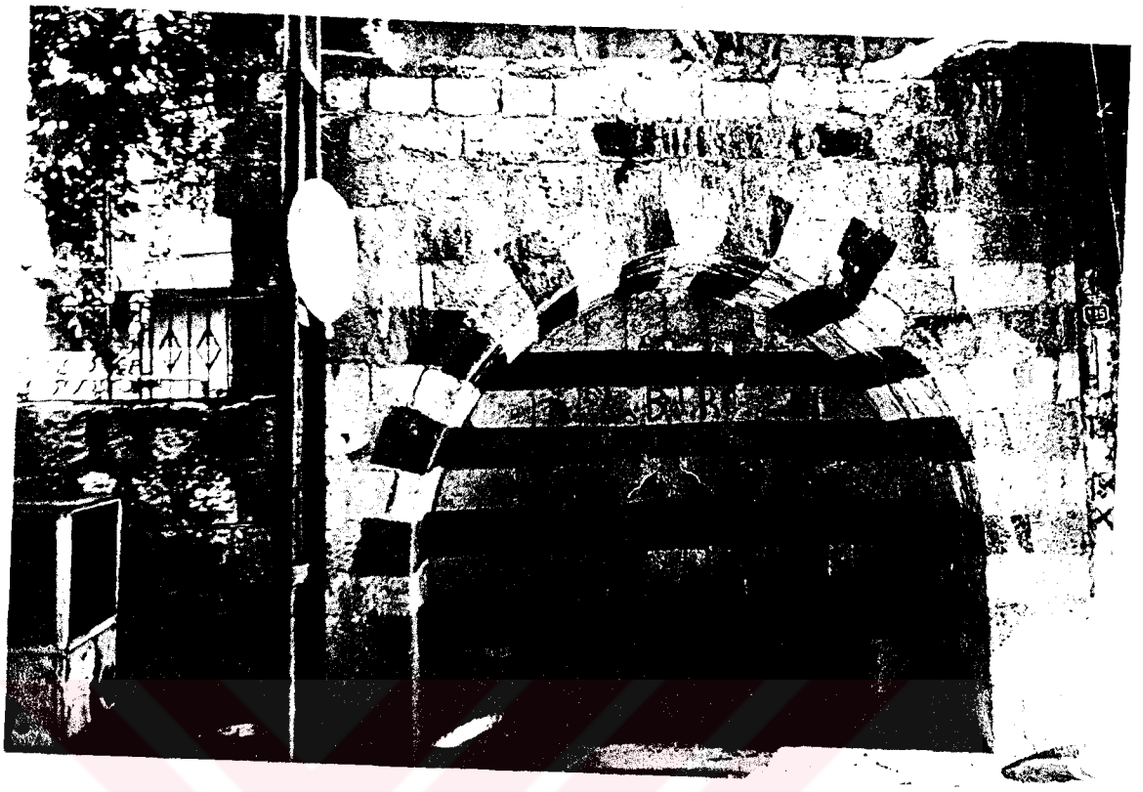
Resim 264 Camii Kebir Çeşmesi, ortadan görünüşü

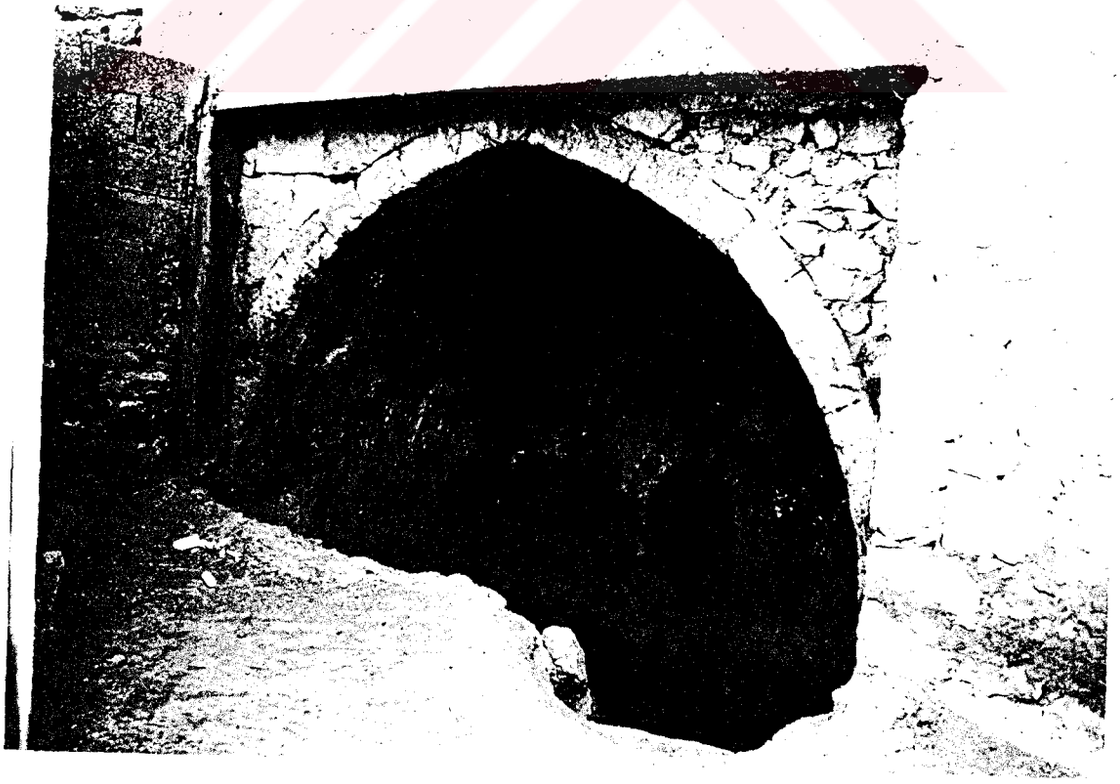
Resim 265 Camii Kebir Çeşmesi, önden görünüşü

Resim 266 Hamam Çeşmesi, genel görünüşü

Resim 267 Çarşı Çeşmesi, genel görünüşü

Resim 268 Ali Dede Çeşmesi, genel görünüşü

Resim 269 İmirza Çeşmesi ve Eşek Çeşmesi genel görünüşü

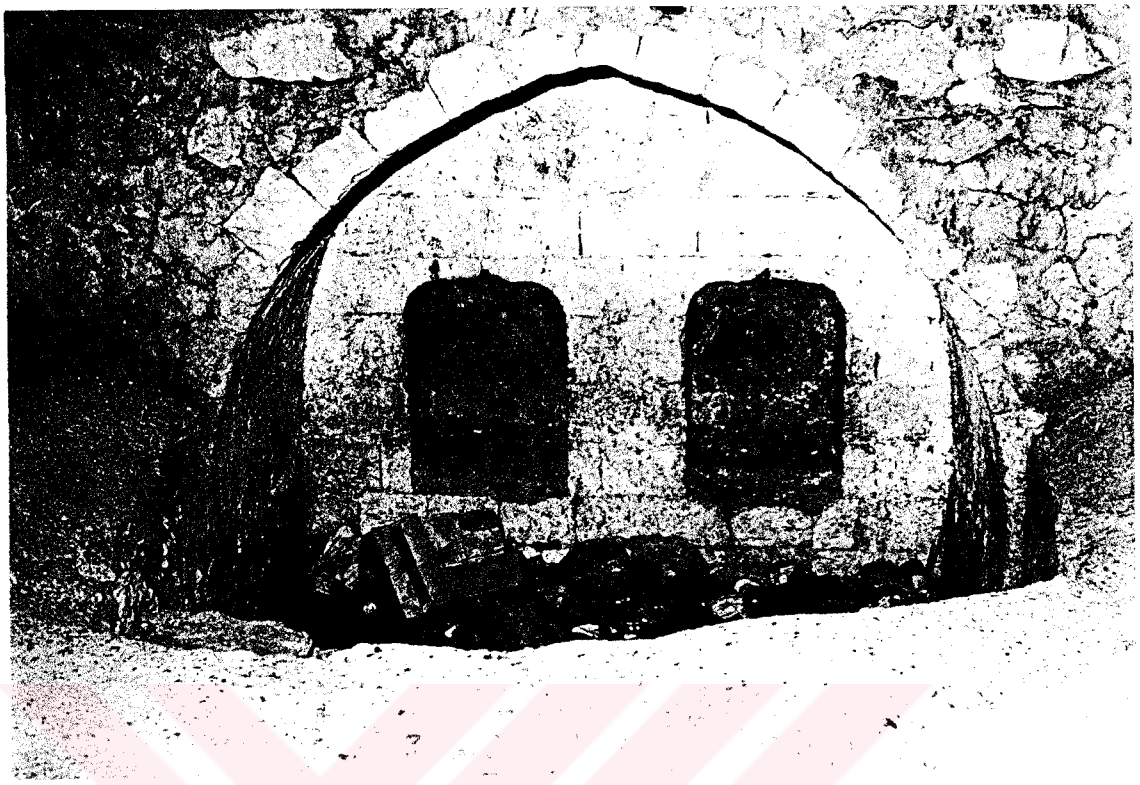
Resim 270 İmirza Çeşmesi, genel görünüşü

Resim 271 Eşek Çeşmesi, genel görünüşü

Resim 272 Süt Çeşmesi, genel görünüşü

Resim 273 Aşur Çeşmesi, genel görünüşü

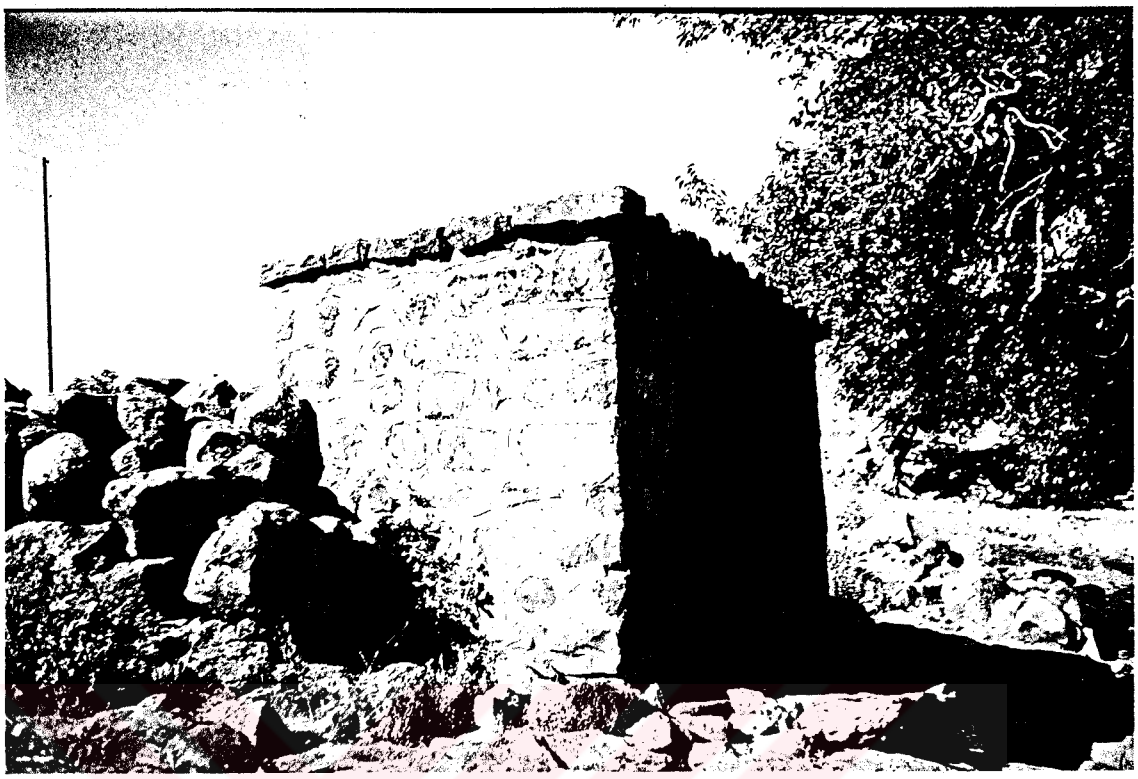
Resim 274 Hanbaşı Çeşmesi, genel görünüşü

Resim 275 Ağaçhan Köyü Çeşmesi, genel görünüşü

Resim 276 Ağaçhan Köyü Çeşmesi, kitabesi

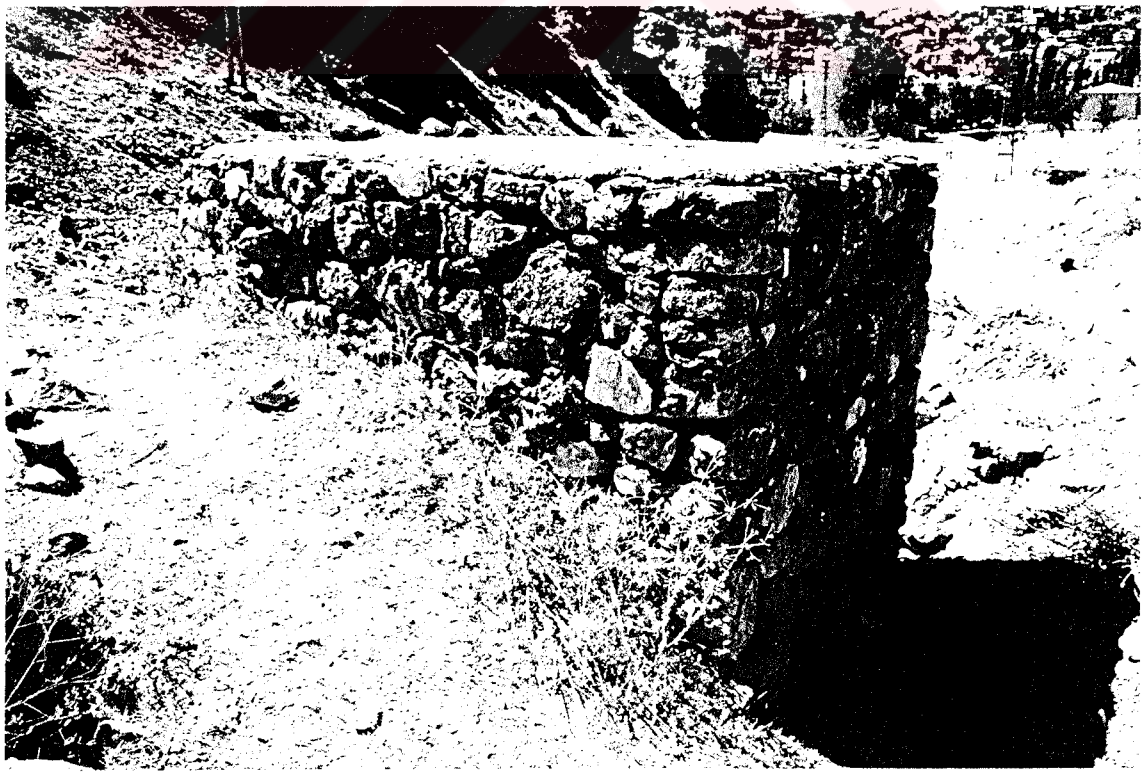
Resim 277 Ağaçhan Köyü Çeşmesi, yandan görünüşü

Resim 278 Ağaçhan Köyü Çeşmesi, arkadan görünüşü

Resim 279 Karşıyaka Çeşmesi, kitabesi

Resim 280 Karşıyaka Çeşmesi, arkadan görünüşü

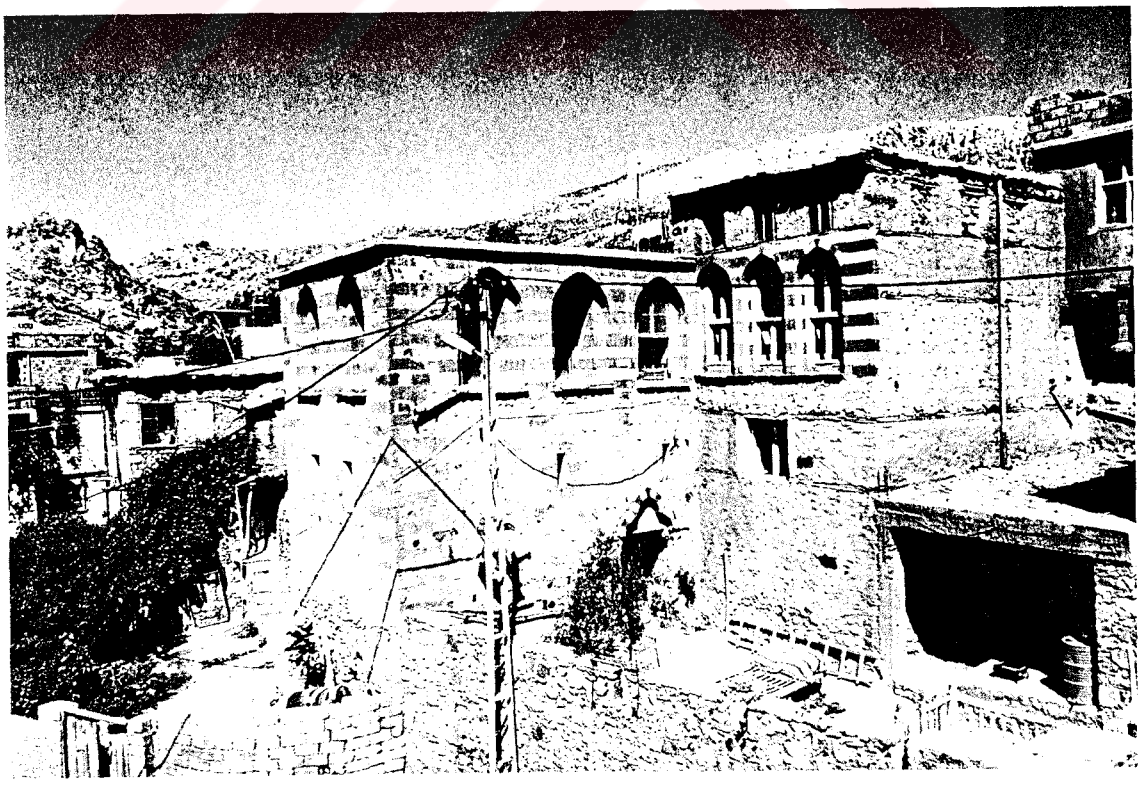
Resim 281 Karşıyaka Çeşmesi, yandan görünüşü

Resim 282 Karşıyaka Çeşmesi, önden görünüşü

Resim 283 Karşıyaka Çeşmesi, detay

Resim 284 Beğler Sarayı, güney cepheden görünüşü 1

Resim 285 Beğler Sarayı, güney cepheden görünüşü 2

Resim 286 Beğler Sarayı, güney cepheden görünüşü 3

Resim 287 Beğler Sarayı, güney cepheden görünüşü 4

Resim 288 Beğler Sarayı, güney cepheden görünüşü 5

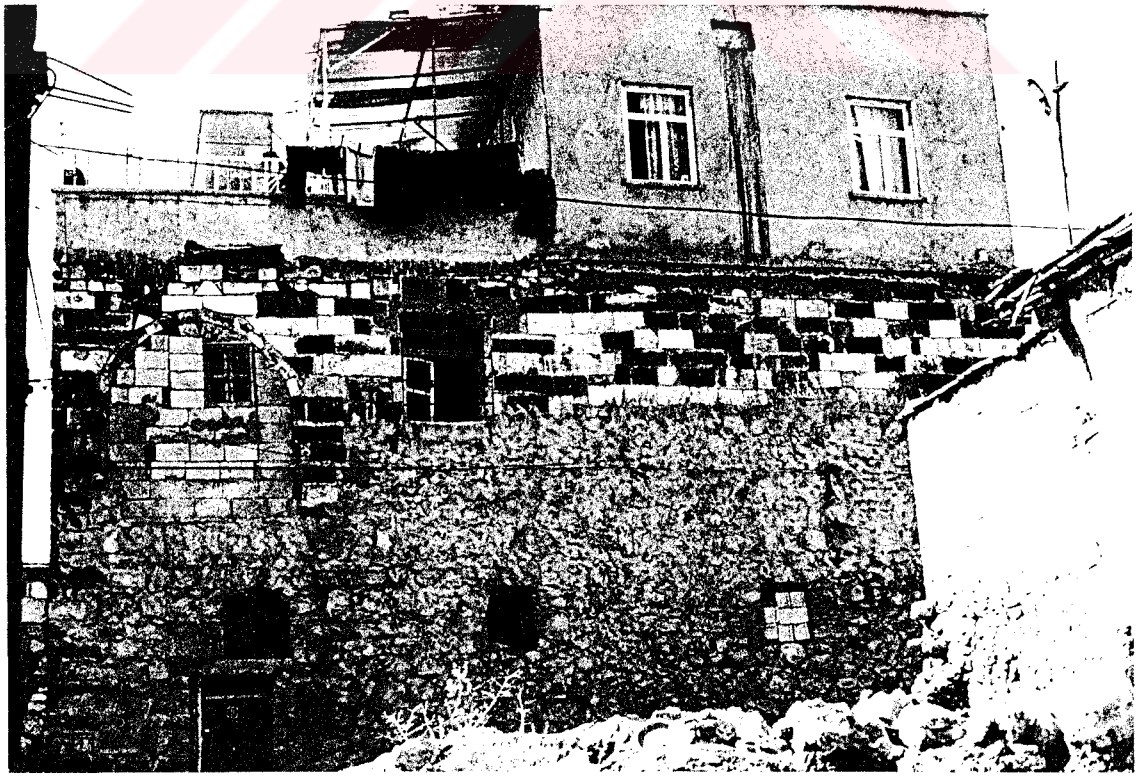
Resim 289 Beğler Sarayı, güney cepheden görünüşü 6

Resim 290 Beğler Sarayı, batı cepheden görünüşü 1

Resim 291 Beğler Sarayı, batı cepheden görünüşü 2

Resim 292 Beğler Sarayı, hamamın kuzeyden görünüşü 2

Resim 293 Beğler Sarayı, hamamın avludan görünüşü

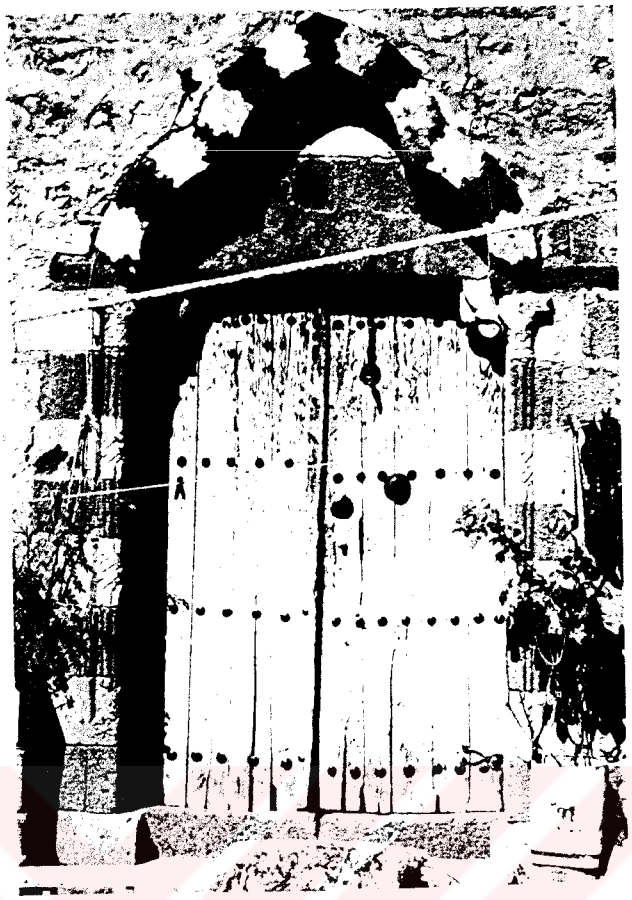
Resim 294 Beğler Sarayı, harem ve selamlığın avludan görünüşü

Resim 295 Beğler Sarayı, muhafız ve hizmetli odaları avludan görünüşü

Resim 296 Beğler Sarayı, köşk ve odaların avludan görünüşü

Resim 297 Beğler Sarayı, harem giriş kapısı

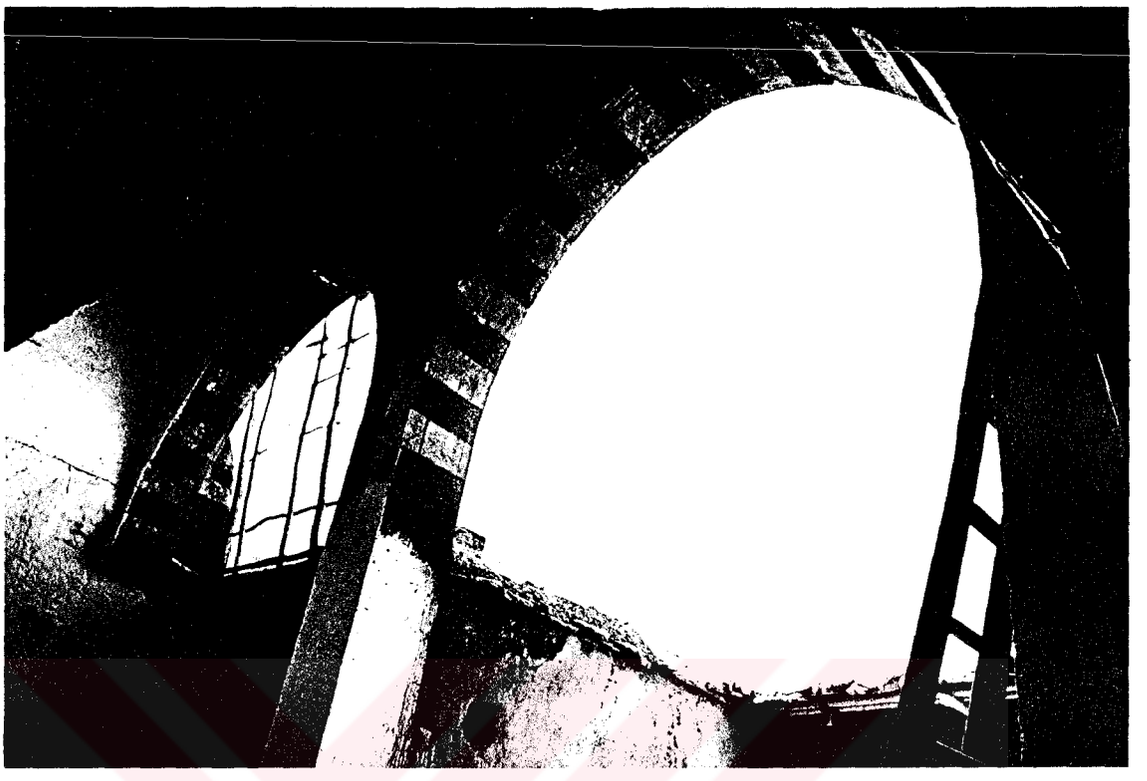
Resim 298 Beğler Sarayı, harem alt kat görünüşü 1

Resim 299 Beğler Sarayı, harem alt kat görünüşü 2

Resim 300 Beğler Sarayı, harem üst kat görünüşü

Resim 301 Beğler Sarayı, muayede salonuna açılan revaklar

Resim 302 Beğler Sarayı, harem bölümü zindan denilen odanın görünüşü

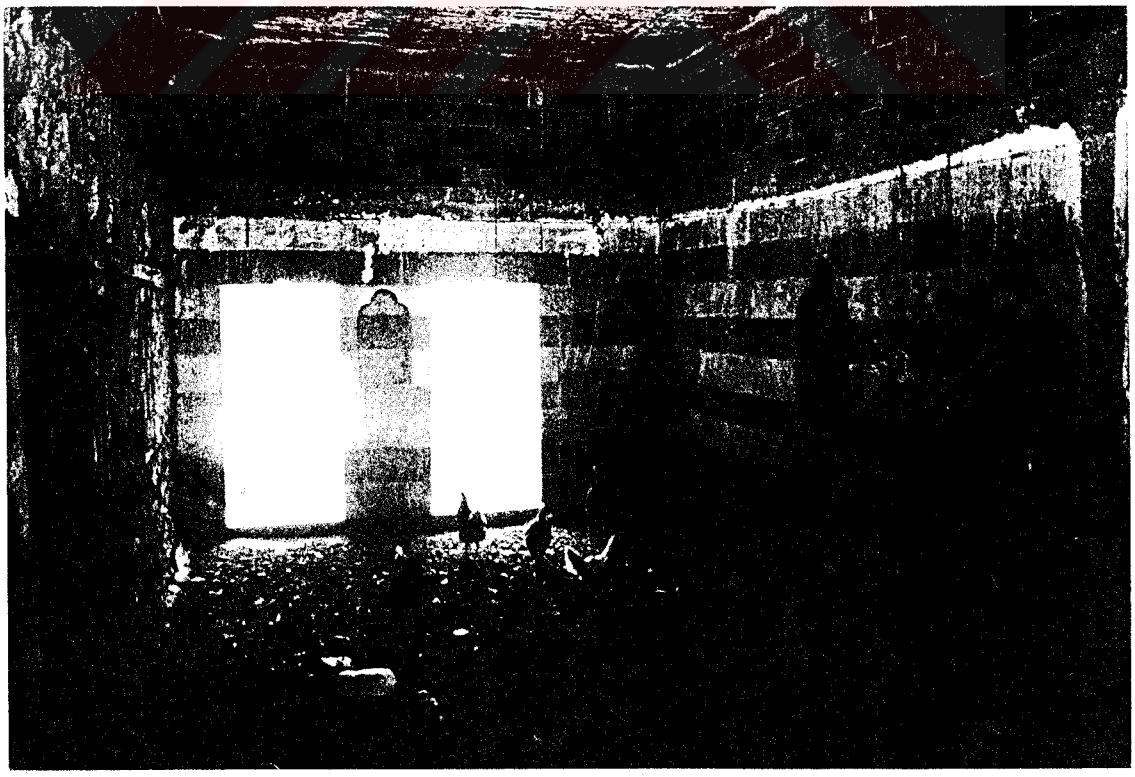
Resim 303 Beğler Sarayı, kışlık köşk odalar

Resim 304 Beğler Sarayı, kışlık köşk odaların girişi

Resim 305 Beğler Sarayı, kışlık köşk oda giriş cephesi

Resim 306 Beğler Sarayı, kışlık köşk oda güney duvarı

Resim 307 Beğler Sarayı, kışlık köşk oda güney duvarı ocak nişi

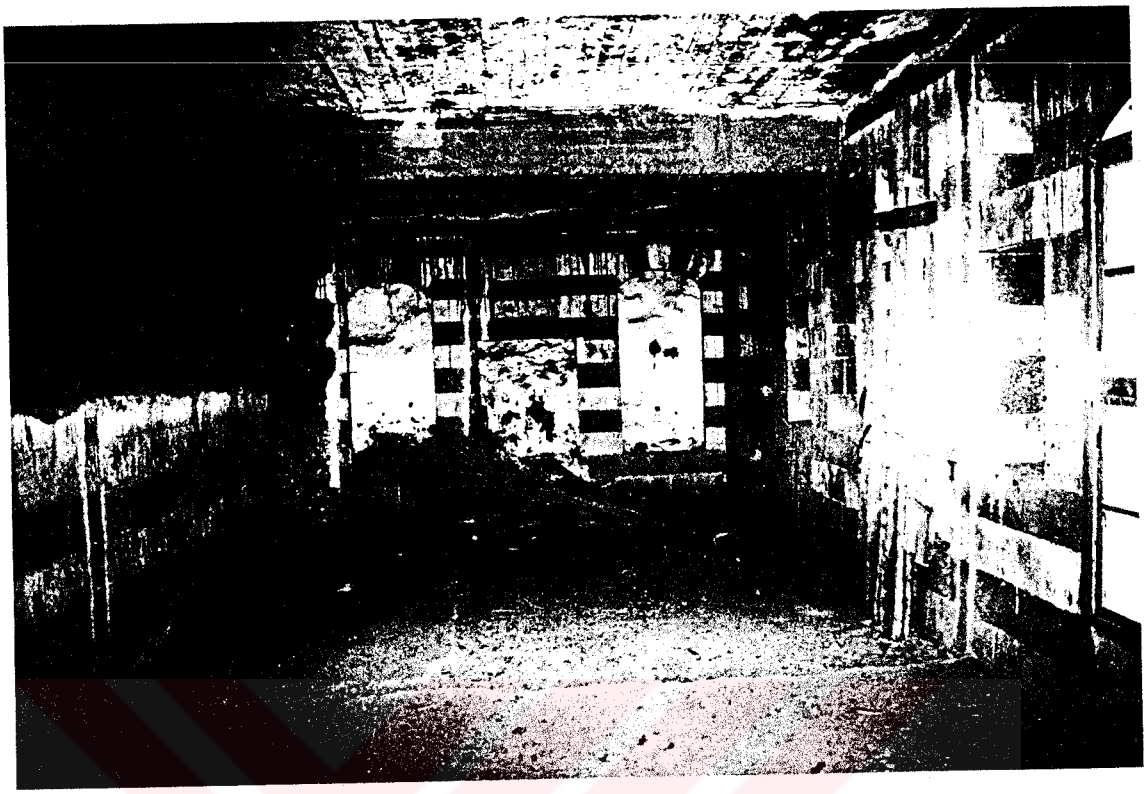
Resim 308 Beğler Sarayı, kışlık köşk oda kuzey duvarı

Resim 309 Beğler Sarayı, kışlık olarak düzenlenen diğer köşk oda

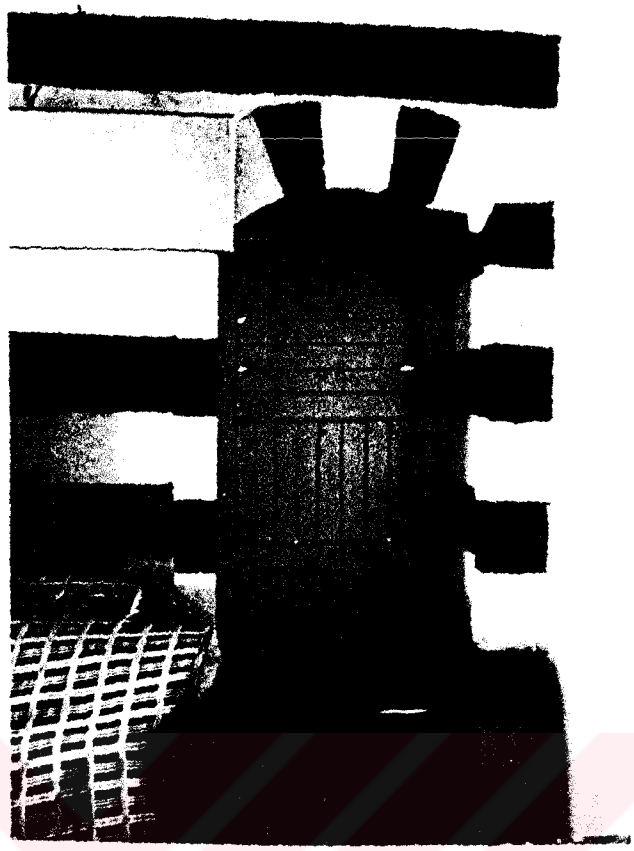
Resim 310 Beğler Sarayı, köşk odanın güneyden görünüşü

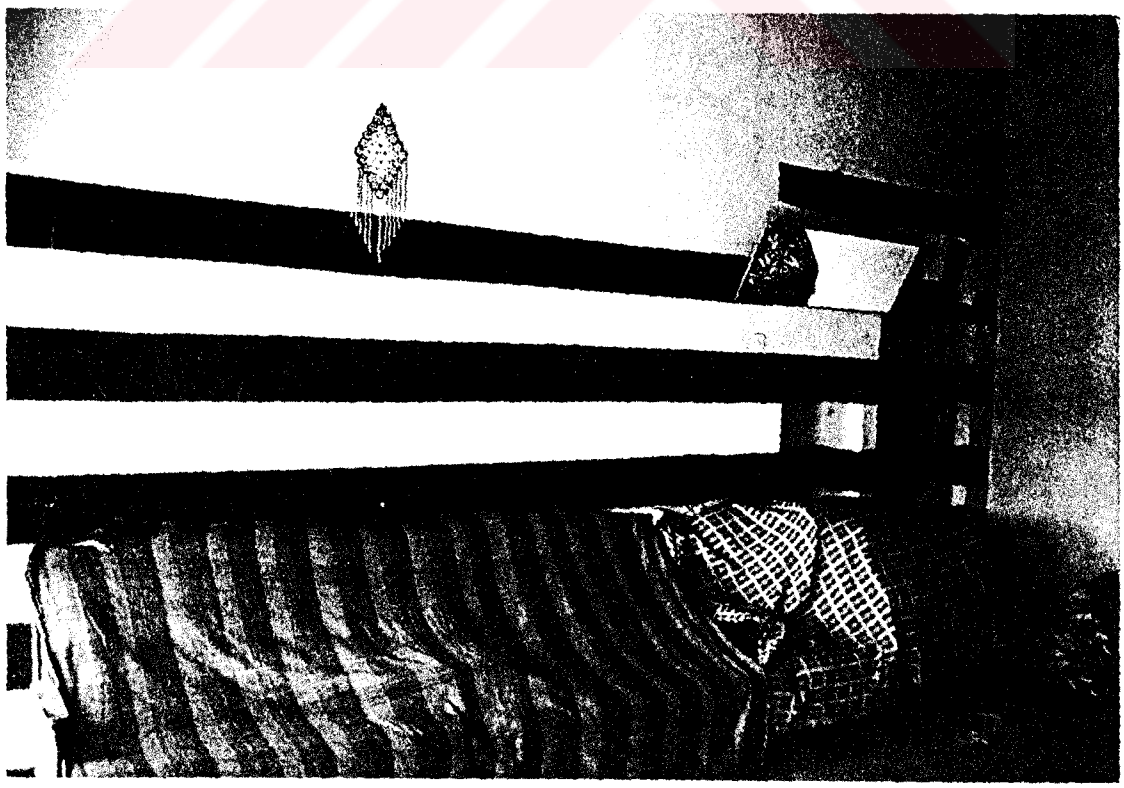
Resim 311 Beğler Sarayı, köşk odanın kuzeyden görünüşü

Resim 312 Beğler Sarayı, yazlık köşk oda girişi

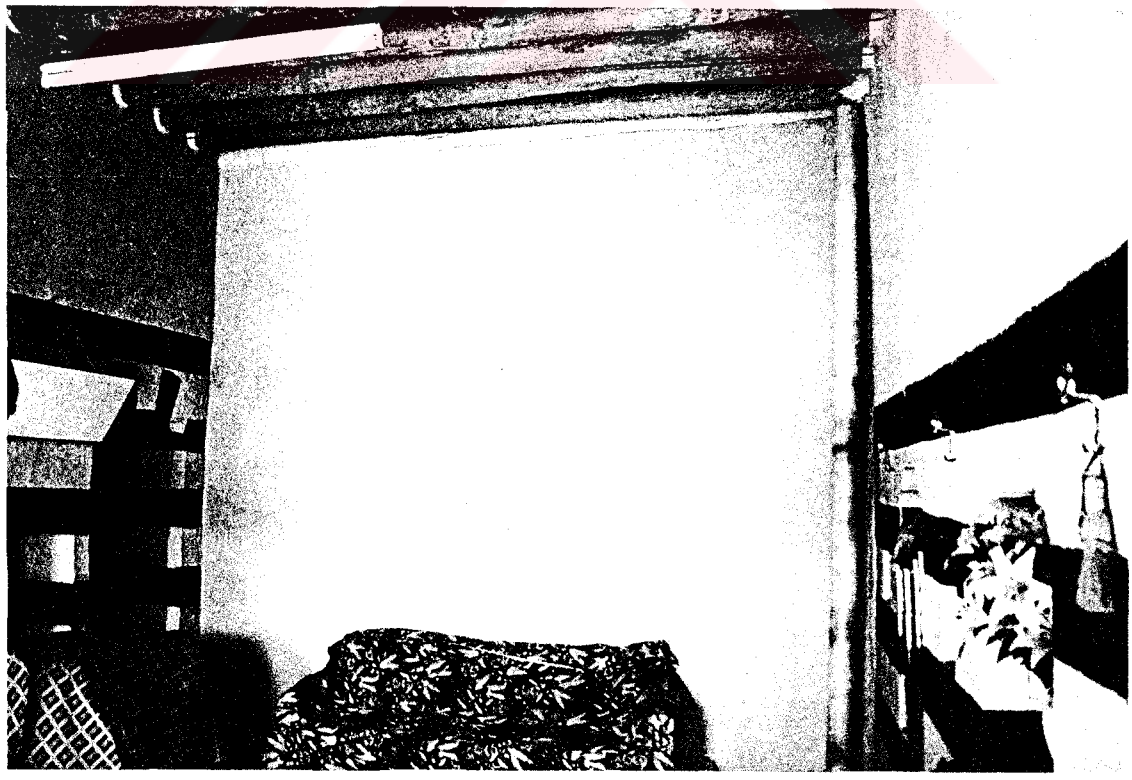
Resim 313 Beğler Sarayı, köşk oda giriş kapısı içten görünüşü

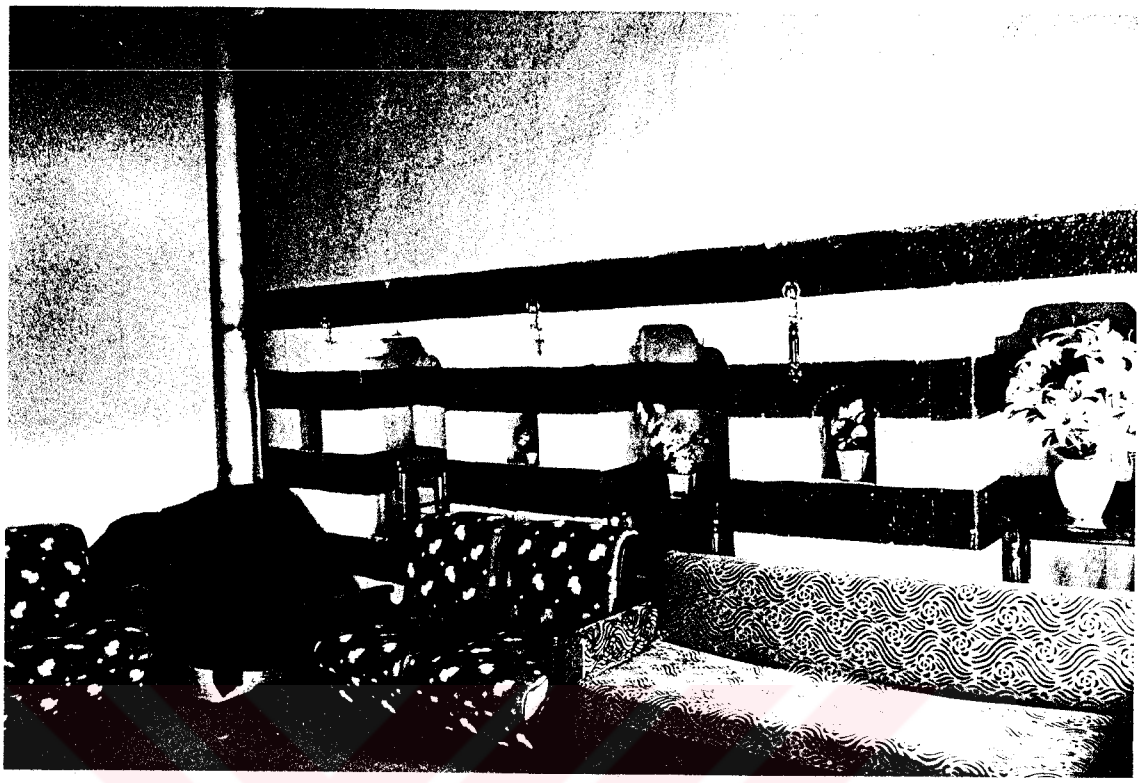
Resim 314 Beğler Sarayı, köşk oda batı duvarı

Resim 315 Beğler Sarayı, köşk oda güney duvarı

Resim 316 Beğler Sarayı, köşk oda kuzey duvarı

Resim 317 Beğler Sarayı, köşk oda doğu duvarı

Resim 318 Beğler Sarayı, muayede salonu görünüşü1

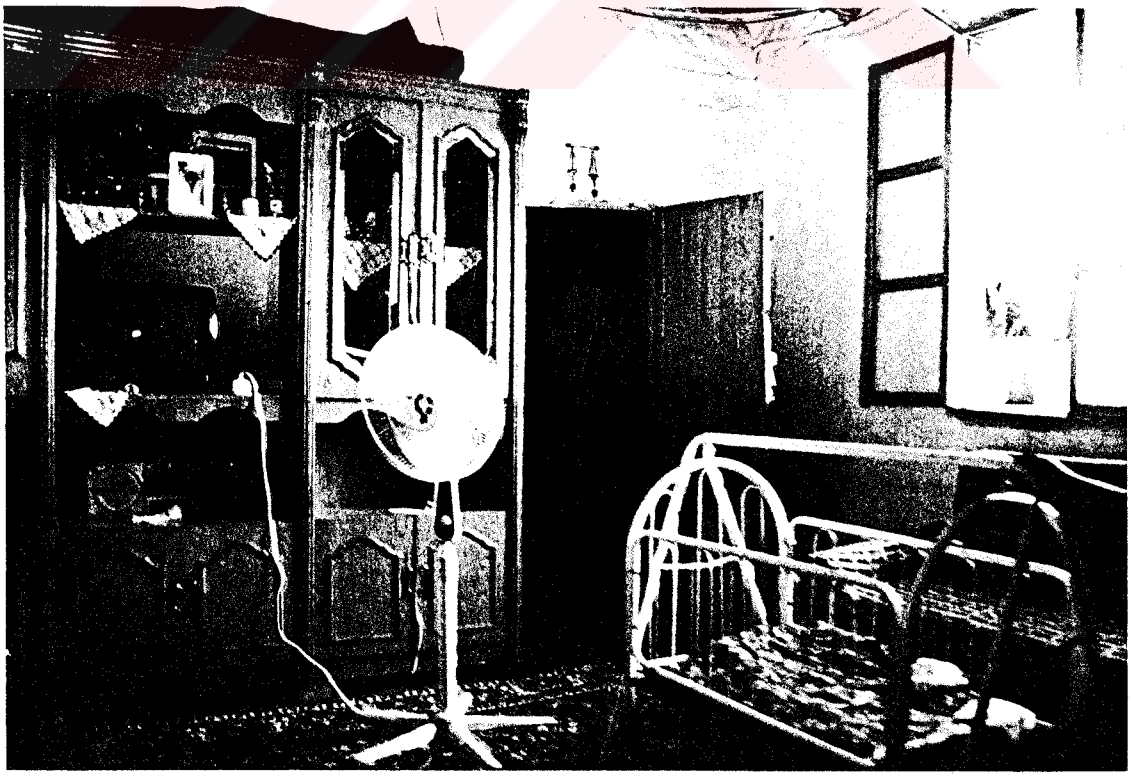
Resim 319 Beğler Sarayı, muayede salonu görünüşü2

Resim 320 Beğler Sarayı, muayede salonu sütun kalıntısı

Resim 321 Beğler Sarayı, harem odaları görünüşü1

Resim 322 Beğler Sarayı, harem odaları görünüşü2

Resim 323 Beğler Sarayı, harem odaları görünüşü3

Resim 324 Beğler Sarayı, harem odaları görünüşü4

Resim 325 Beğler Sarayı, harem bölümü hamamı 1

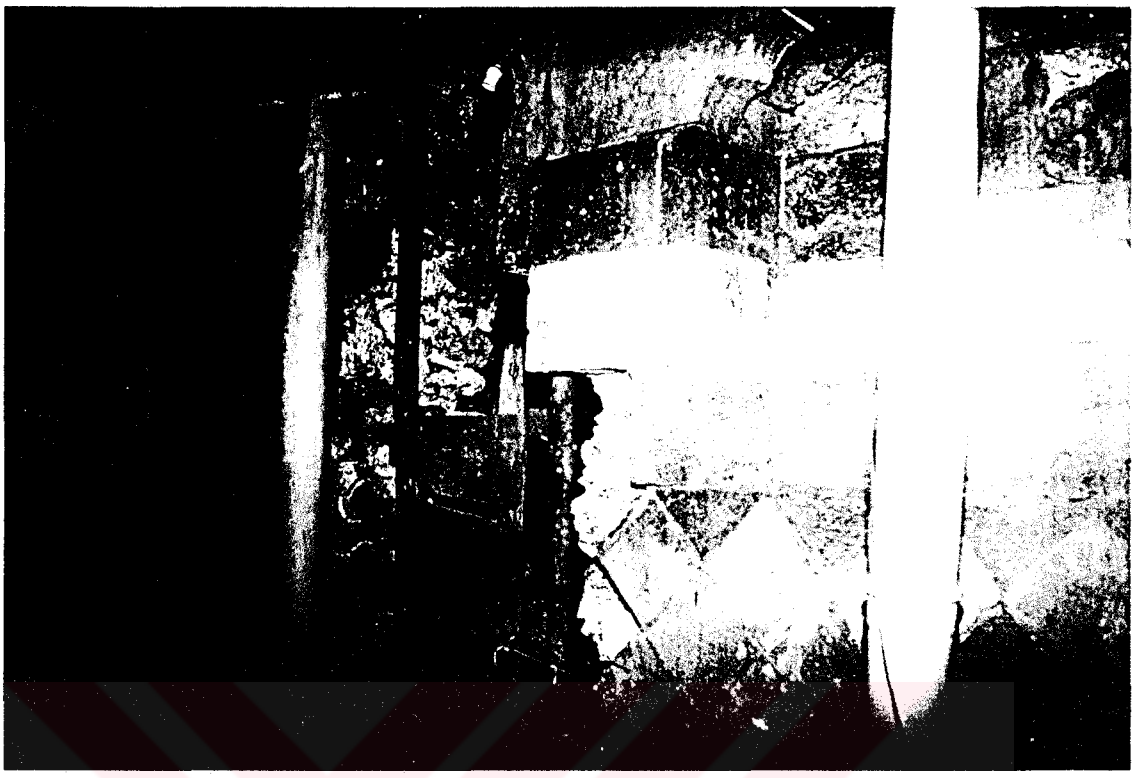
Resim 326 Beğler Sarayı, harem bölümü hamam kitabesi

Resim 327 Beğler Sarayı, harem bölümü hamam iç mekanı 1

Resim 328 Beğler Sarayı, harem bölümü hamam iç mekanı 2

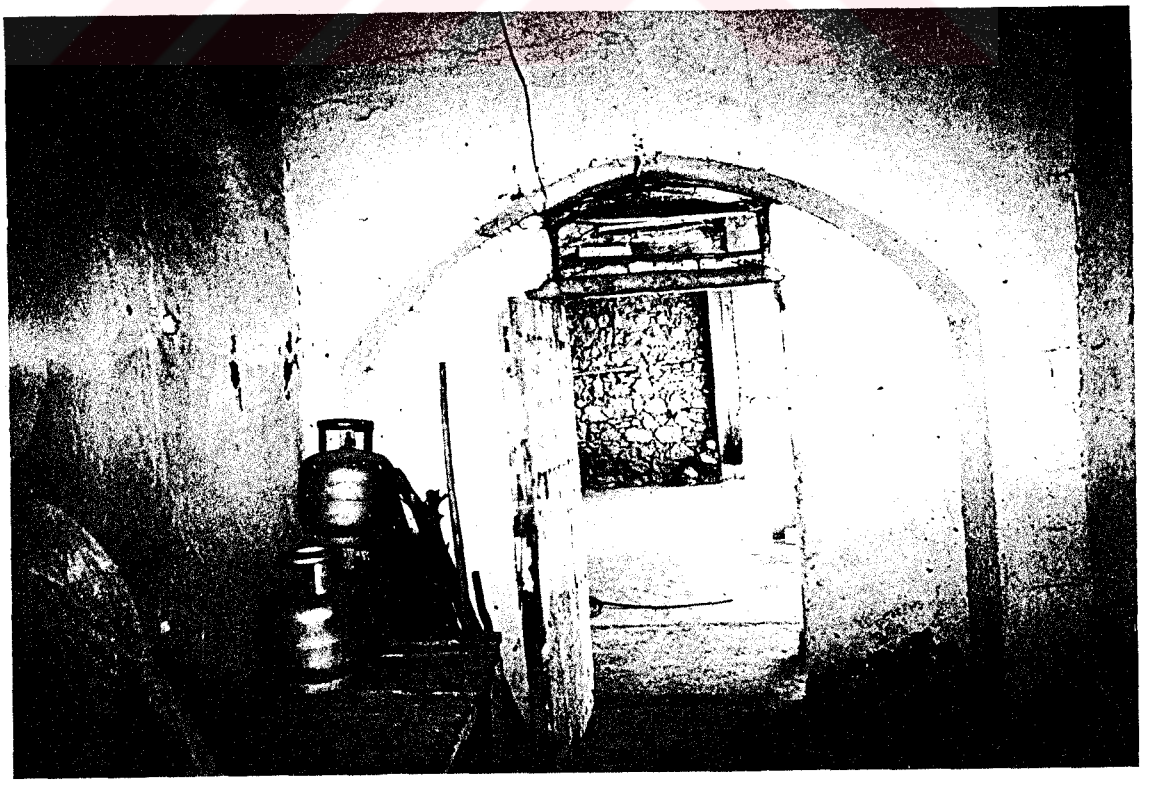
Resim 329 Beğler Sarayı, harem bölümü hamam künk ve taş kaplama kalıntıları

Resim 330 Beğler Sarayı, selamlık bölümü taşlık görünüşü

Resim 331 Beğler Sarayı, selamlık alt kat duvar haline getirilmiş revak kalıntıları

Resim 332 Beğler Sarayı, revak kalıntılarının içten görünüşü

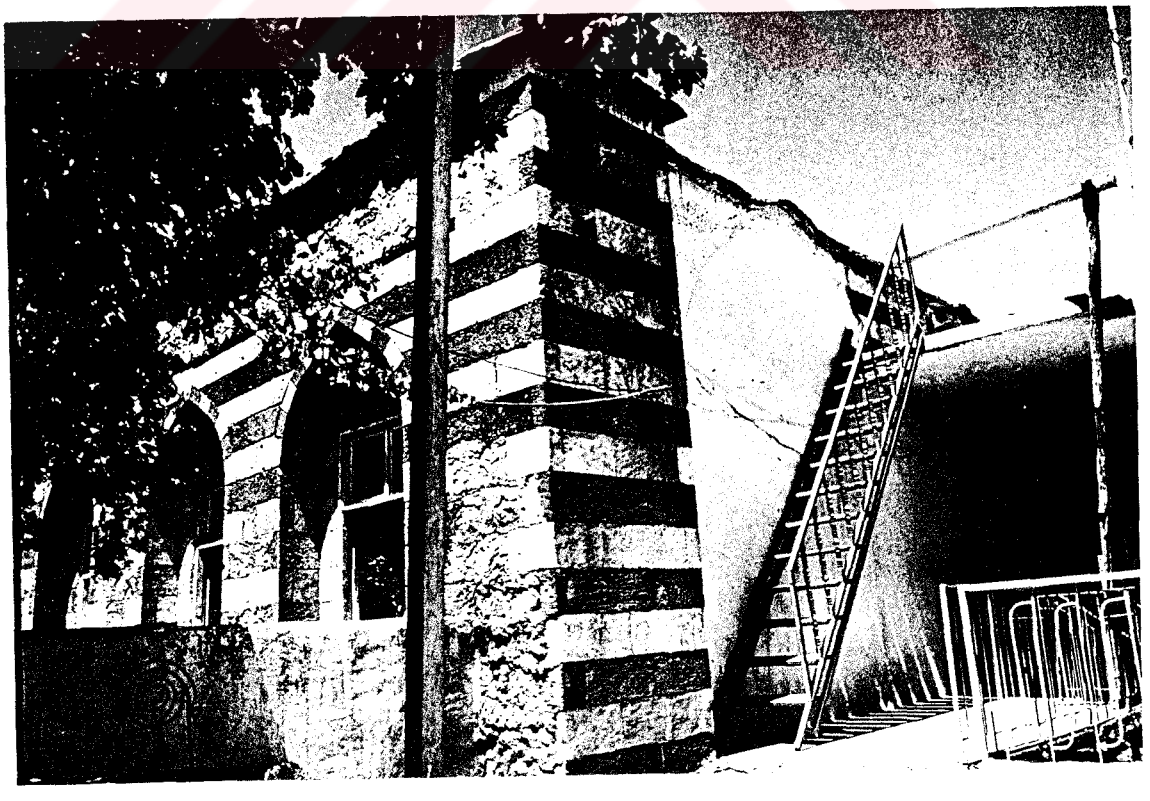
Resim 333 Beğler Sarayı, selamlık bölümü ahır görünüşü1

Resim 334 Beğler Sarayı, selamlık bölümü ahır görünüşü2

Resim 335 Beğler Sarayı, selamlık bölümü ahır görünüşü 3

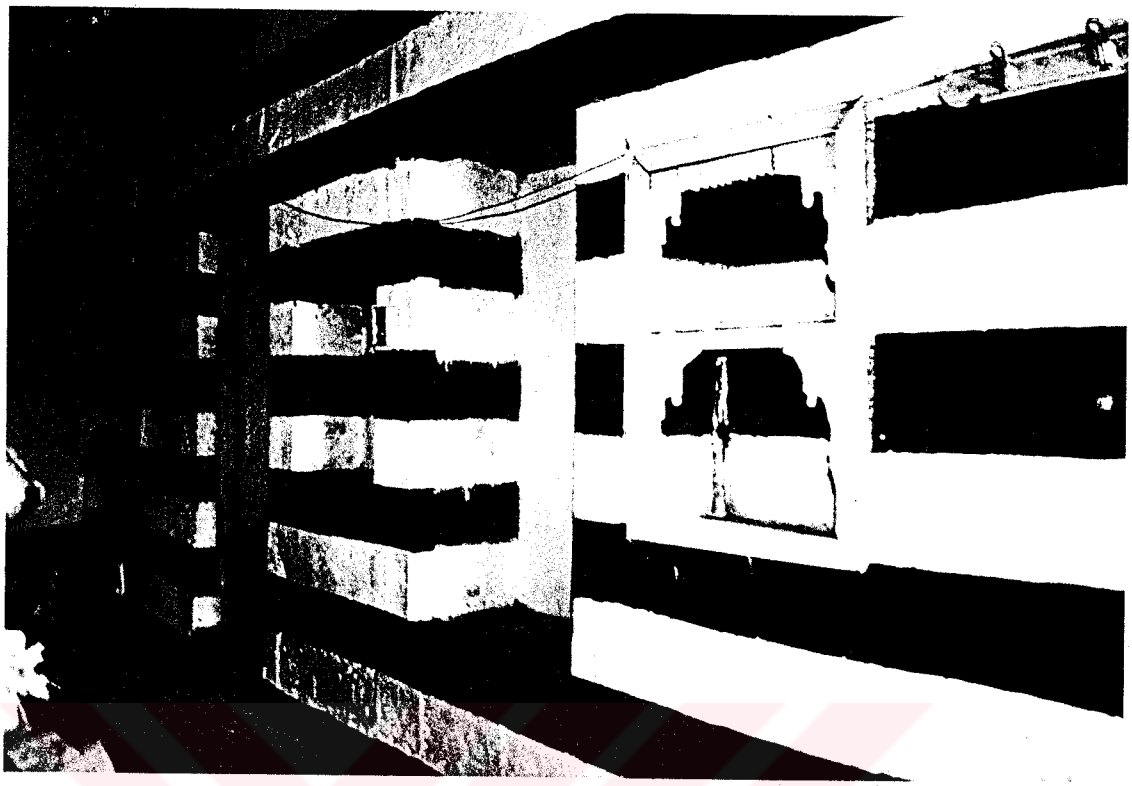
Resim 336 Beğler Sarayı, selamlık bölümü taşlığa açılan revakları

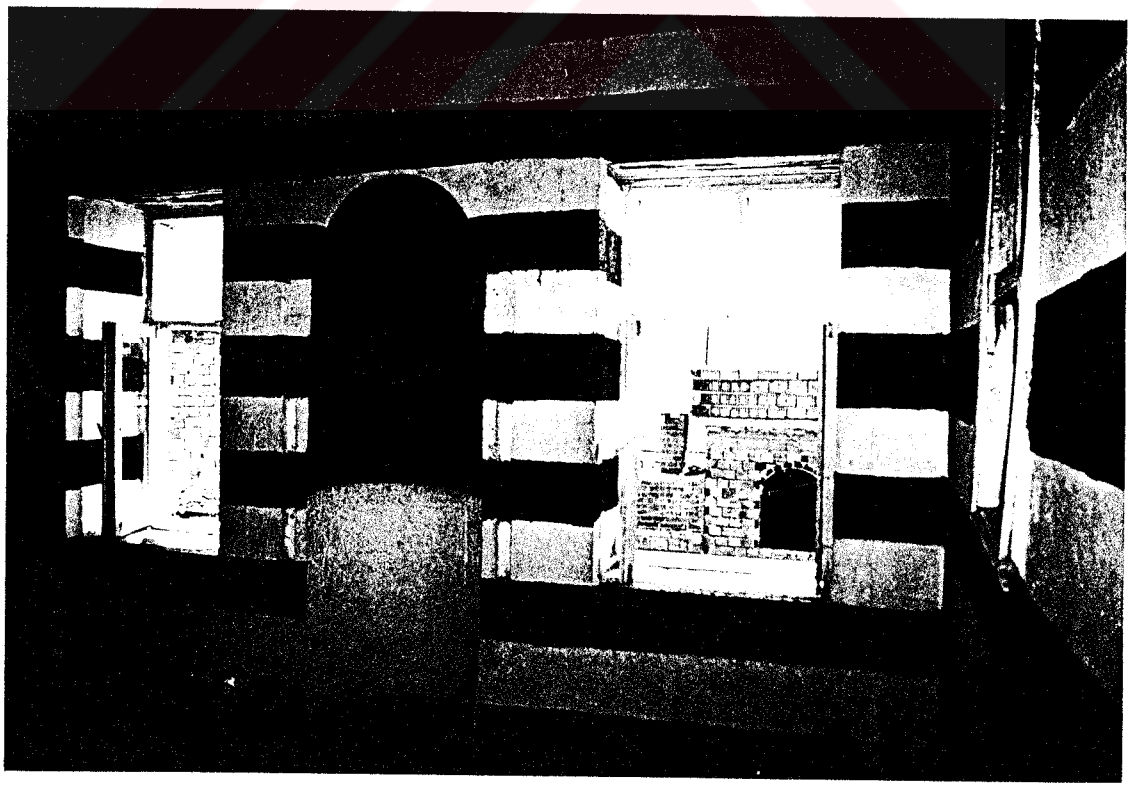
Resim 337 Beğler Sarayı, selamlık bölümü köşk oda giriş kapısı

Resim 338 Beğler Sarayı, selamlık bölümü köşk oda doğu duvarı 1

Resim 339 Beğler Sarayı, selamlık bölümü köşk oda doğu duvarı 2

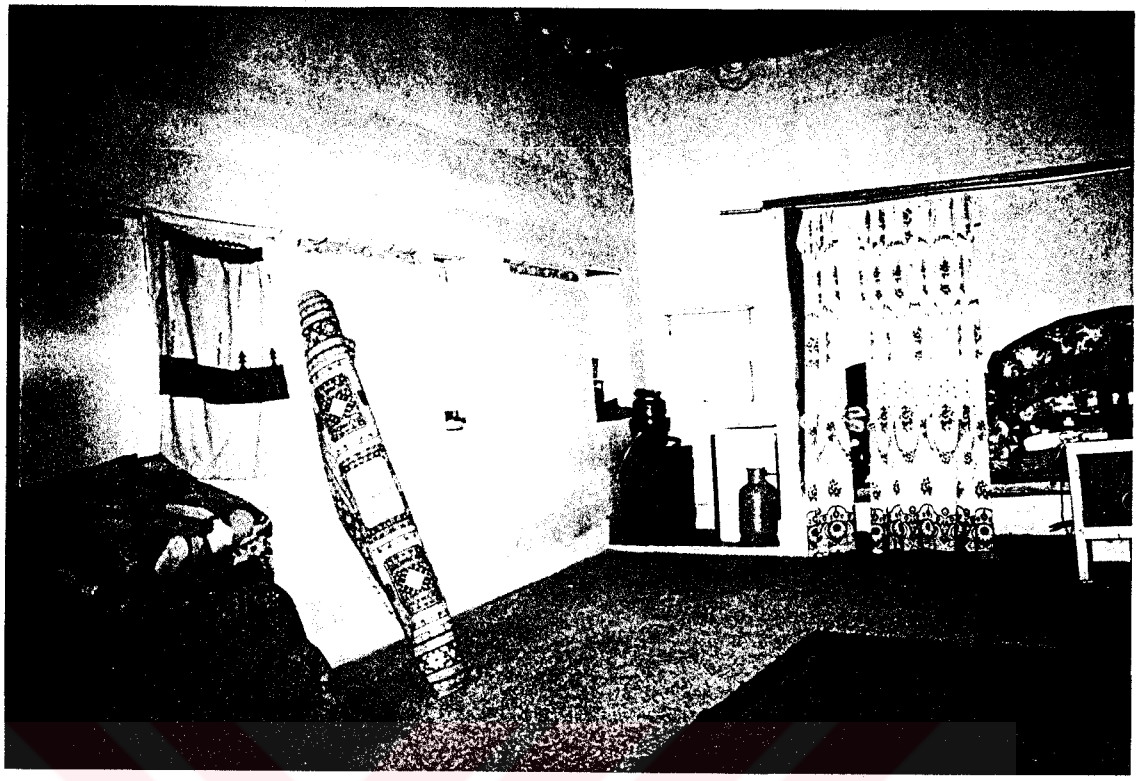
Resim 340 Beğler Sarayı, selamlık bölümü köşk oda güney duvarı

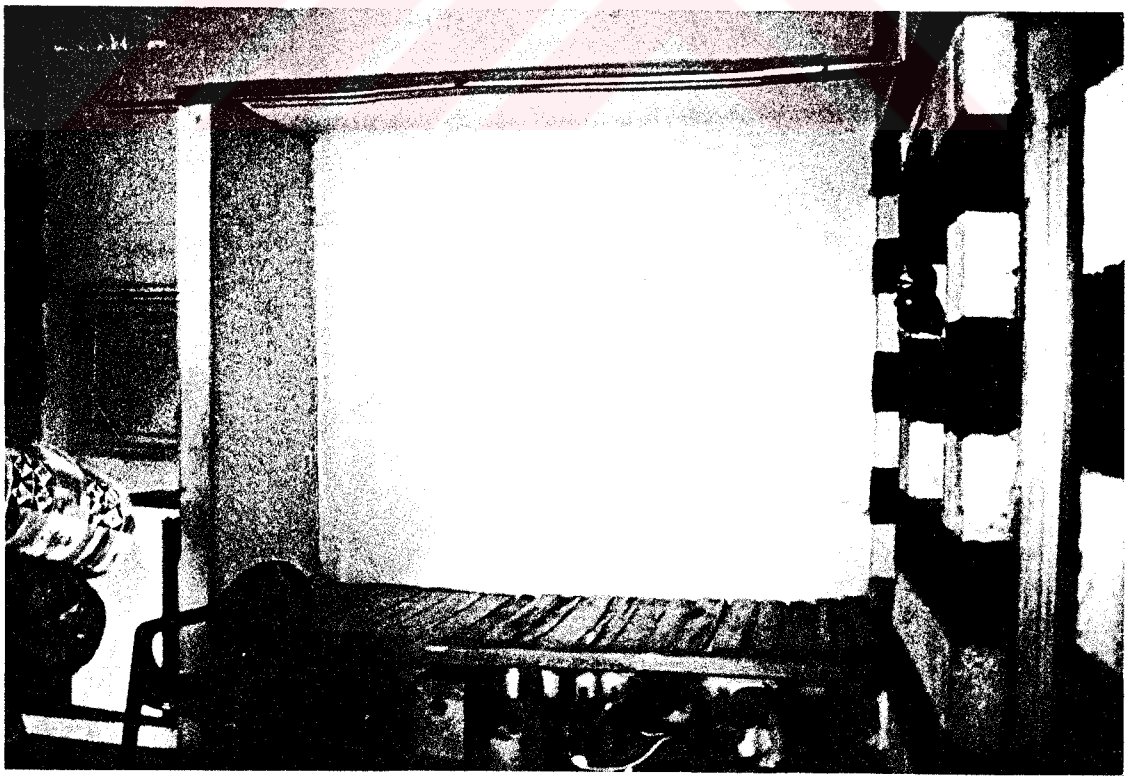
Resim 341 Beğler Sarayı, selamlık bölümü köşk oda mihrabı

Resim 342 Beğler Sarayı, selamlık bölümü köşk oda batı duvarı

Resim 343 Beğler Sarayı, selamlık bölümü köşk oda kuzey duvarı 1

Resim 344 Beğler Sarayı, selamlık bölümü köşk oda kuzey duvarı 2

Resim 345 Beğler Sarayı, kapatılarak oda haline getirilen revak 1

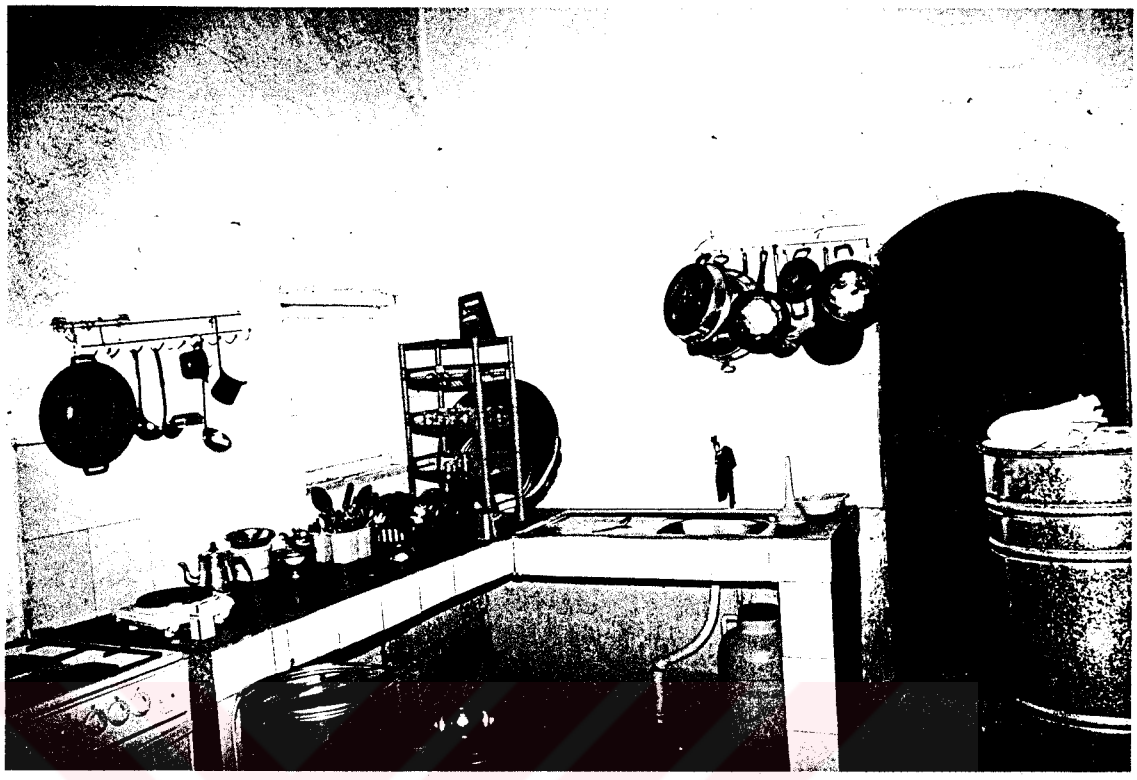
Resim 346 Beğler Sarayı, kapatılarak oda haline getirilen revak 2

Resim 347 Beğler Sarayı, selamlık bölümü mutfak görünüşü 1

Resim 348 Beğler Sarayı, selamlık bölümü mutfak kuzey cephesi

Resim 349 Beğler Sarayı, selamlık bölümü mutfak görünüşü 2

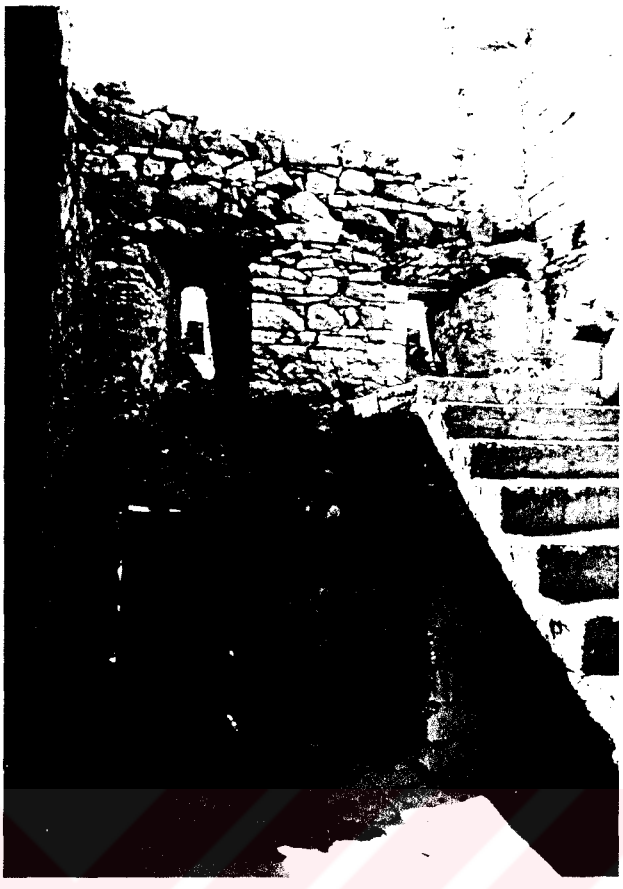
Resim 350 Beğler Sarayı, selamlık bölümü yemek pişirme bölümü

Resim 351 Beğler Sarayı, selamlık bölümü kiler girişi

Resim 352 Beğler Sarayı, selamlık bölümü kileri

Resim 353 Beğler Sarayı, bekleme salonu görünüşü

Resim 354 Beğler Sarayı, muhakeme salonu görünüşü 1

Resim 355 Beğler Sarayı, muhakeme salonu görünüşü 2

Resim 356 Beğler Sarayı, muhafız odaları görünüşü 1

Resim 357 Beğler Sarayı, muhafız odaları görünüşü 2

Resim 358 Beğler Sarayı, hizmetli odaları görünüşü 1

Resim 359 Beğler Sarayı, hizmetli odaları görünüşü 2

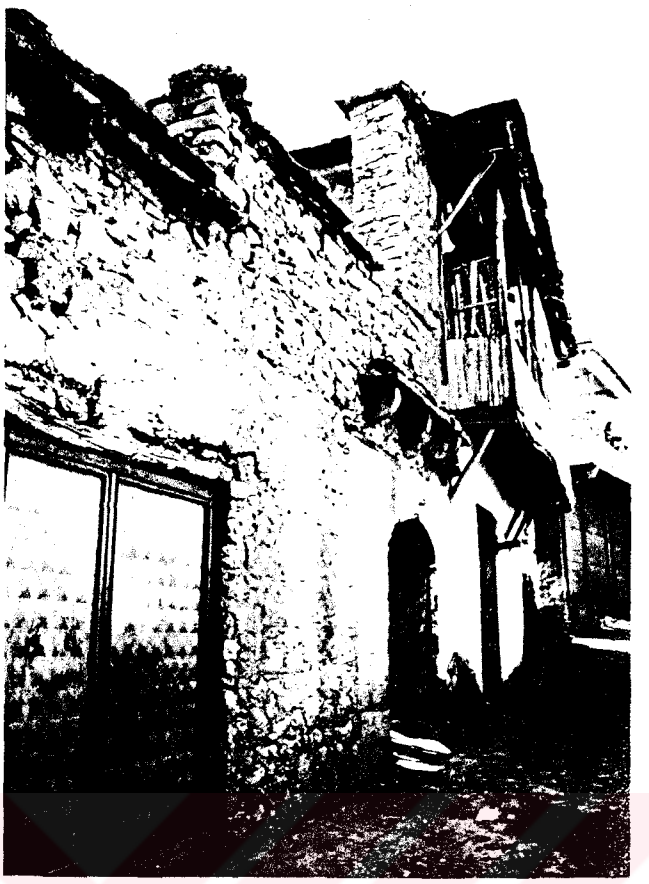
Resim 360 Beğler Sarayı köşk bölümü görünüşü 1

Resim 361 Beğler Sarayı köşk bölümü görünüşü 2

Resim 362 Hükümet Konağı, genel görünüşü 1

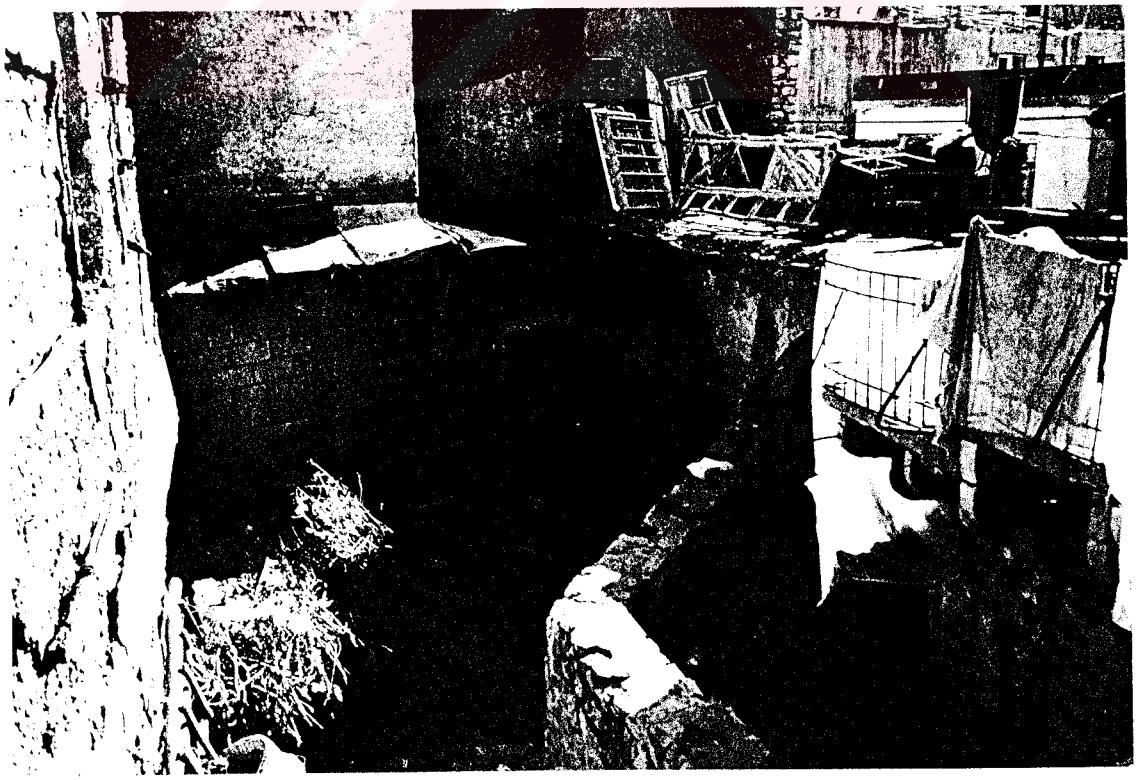
Resim 363 Hükümet Konağı, genel görünüşü2

Resim 364 Hükümet Konağı, rüştiye mektebi giriş kapısı

Resim 365 Hükümet Konağı, içten avlu girişi kapısı

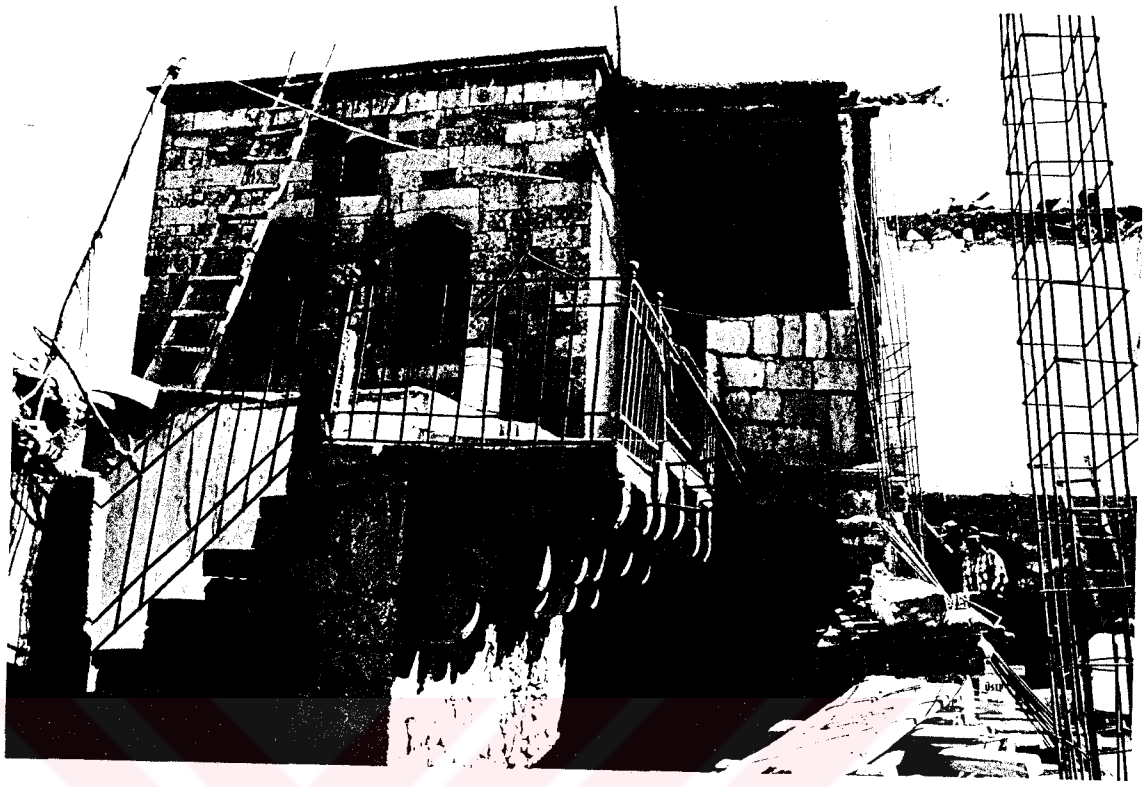
Resim 366 Hükümet Konağı, avlu genel görünüşü 1

Resim 367 Hükümet Konağı, giriş revakı

Resim 368 Hükümet Konağı, avlu genel görünüşü 2

Resim 369 Hükümet Konağı, kaymakam odası ve alt ve üst revakların görünüşü

Resim 370 Hükümet Konağı, ahır bölümü görünüşü 1

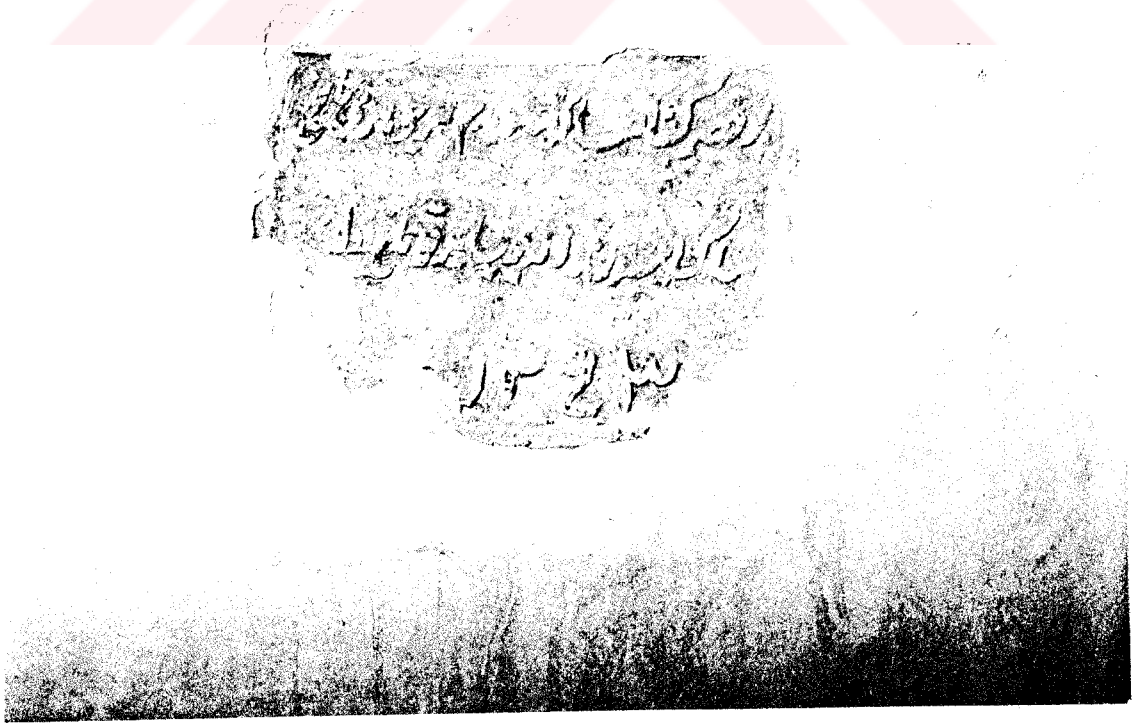
Resim 371 Hükümet Konağı, ahır bölümü görünüşü 2

Resim 372 Hükümet Konağı, depo olarak kullanılan odaların görünüşü

Resim 373 Hükümet Konağı, revakın kemerinin ayağındaki kitabe

Resim 374 Hükümet Konağı, kitabesi

Resim 375 Hükümet Konağı, kaymakam odası görünüşü

Resim 376 Hükümet Konağı, kaymakam odası içten görünüşü 1

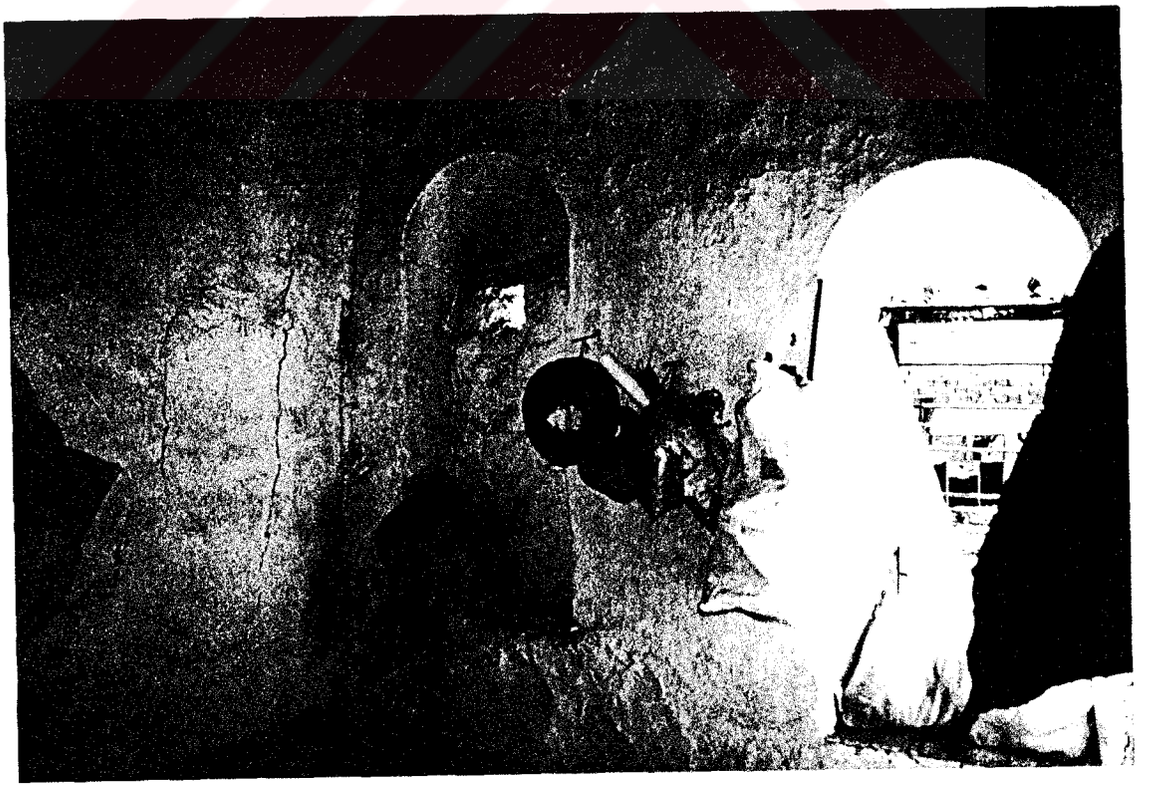
Resim 377 Hükümet Konağı, kaymakam odası içten görünüşü 2

Resim 378 Hükümet Konağı, telgrafhane odalarını görünüşü 1

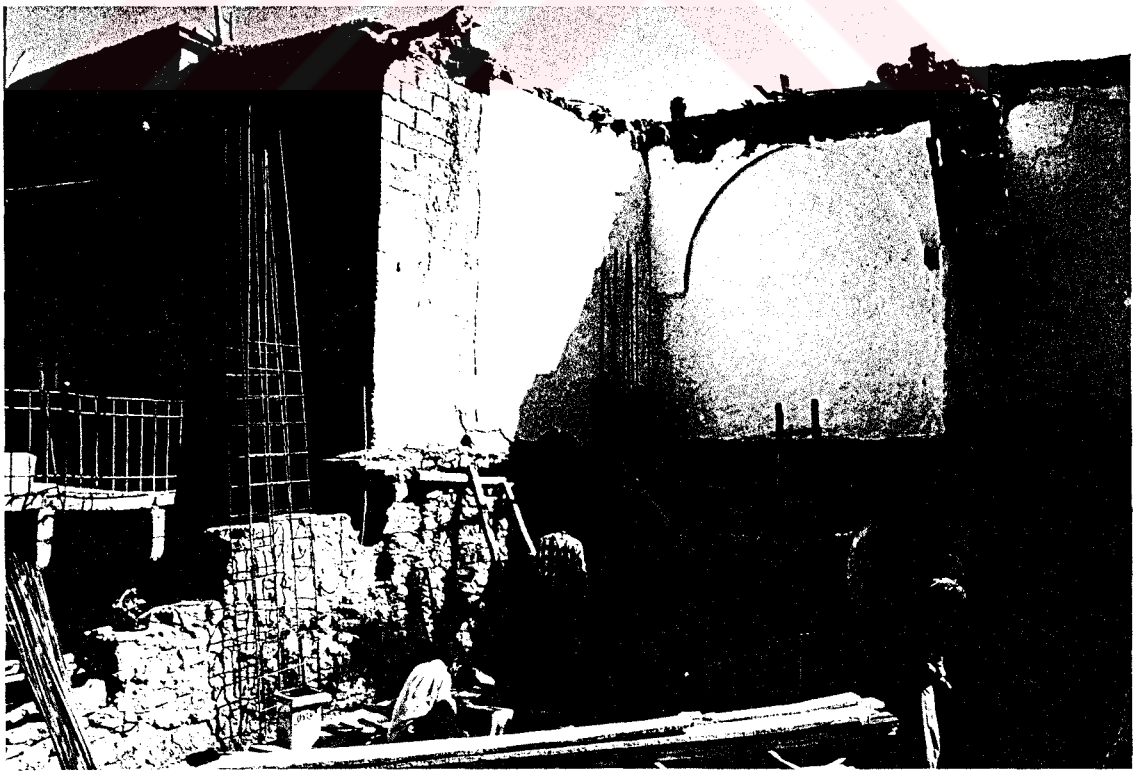
Resim 379 Hükümet Konağı, telgrafhane odalarını görünüşü 2

Resim 380 Hükümet Konağı, telgrafhane odalarını görünüşü 3

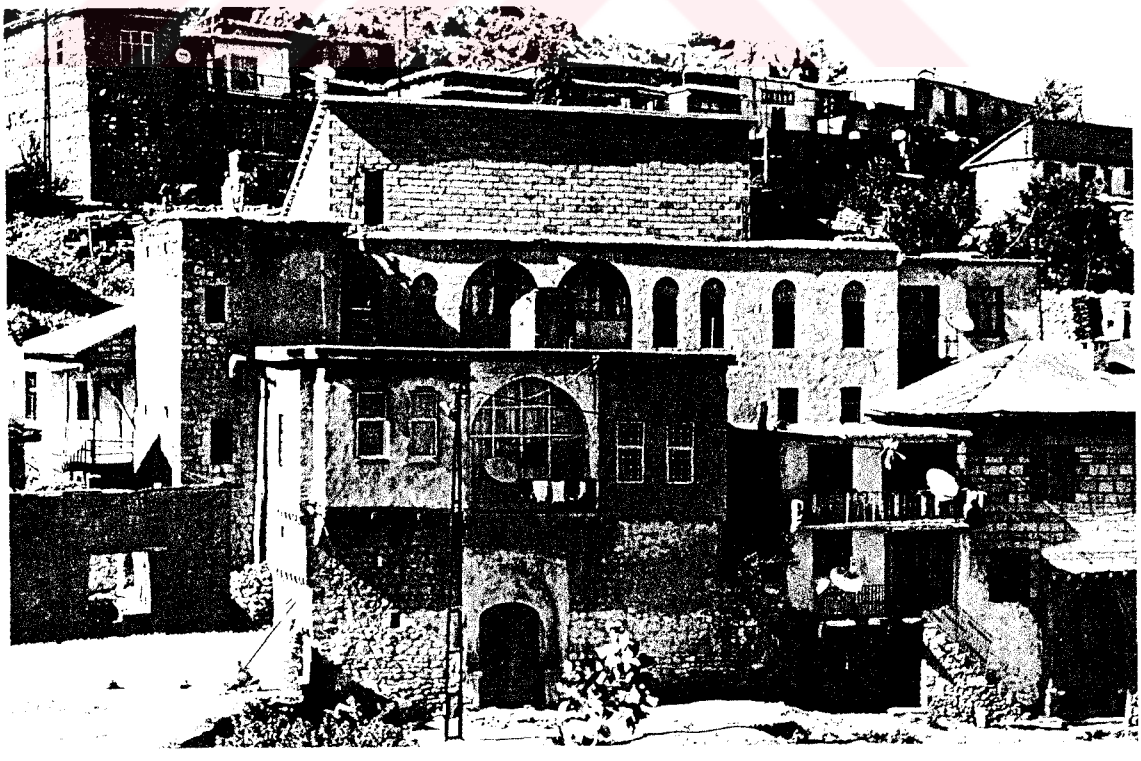
Resim 381 Hükümet Konağı, telgrafhane odalarını görünüşü 4

Resim 382 Hükümet Konağı, yıkılan odaların görünüşü

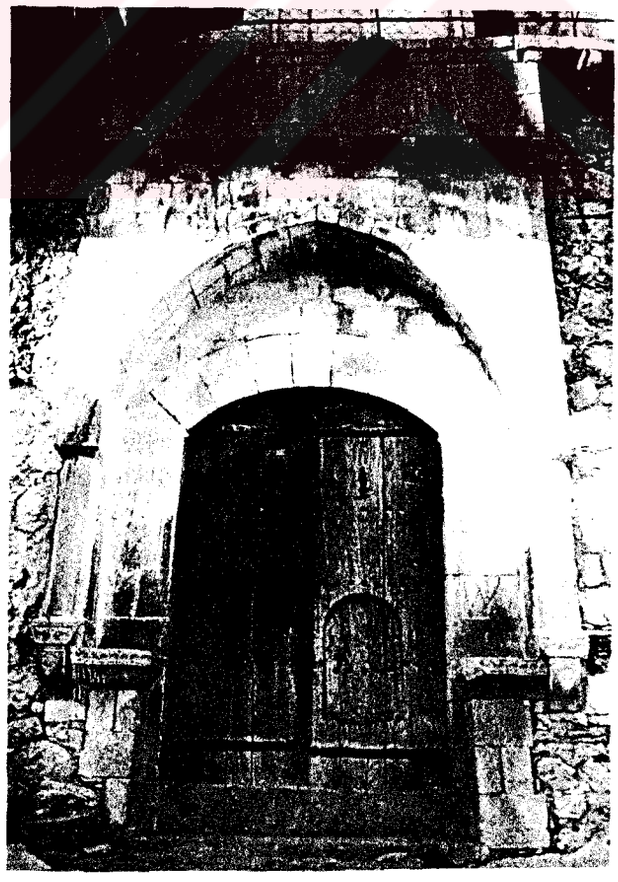
Resim 383 Adil Tekin Evi, genel görünüşü

Resim 384 Adil Tekin Evi, güney cepheden görünüşü

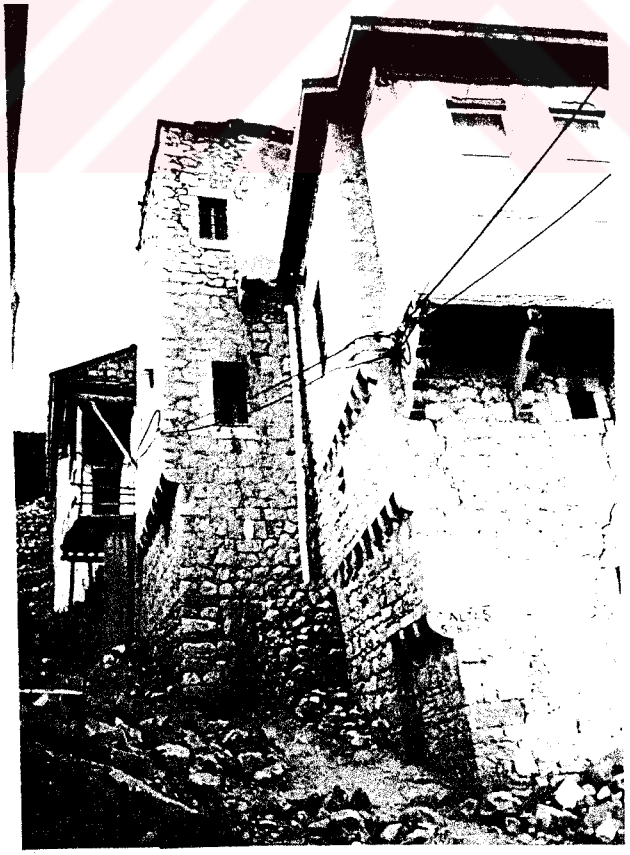
Resim 385 Adil Tekin Evi, güney cepheden görünüşü

Resim 386 Adil Tekin Evi, güney giriş kapısı

Resim 387 Adil Tekin Evi, güney giriş kapısı detay

Resim 388 Adil Tekin Evi, batı cepheden görünüşü

Resim 389 Adil Tekin Evi, kuzey cepheden görünüşü

Resim 390 Adil Tekin Evi, zemin kat aralık

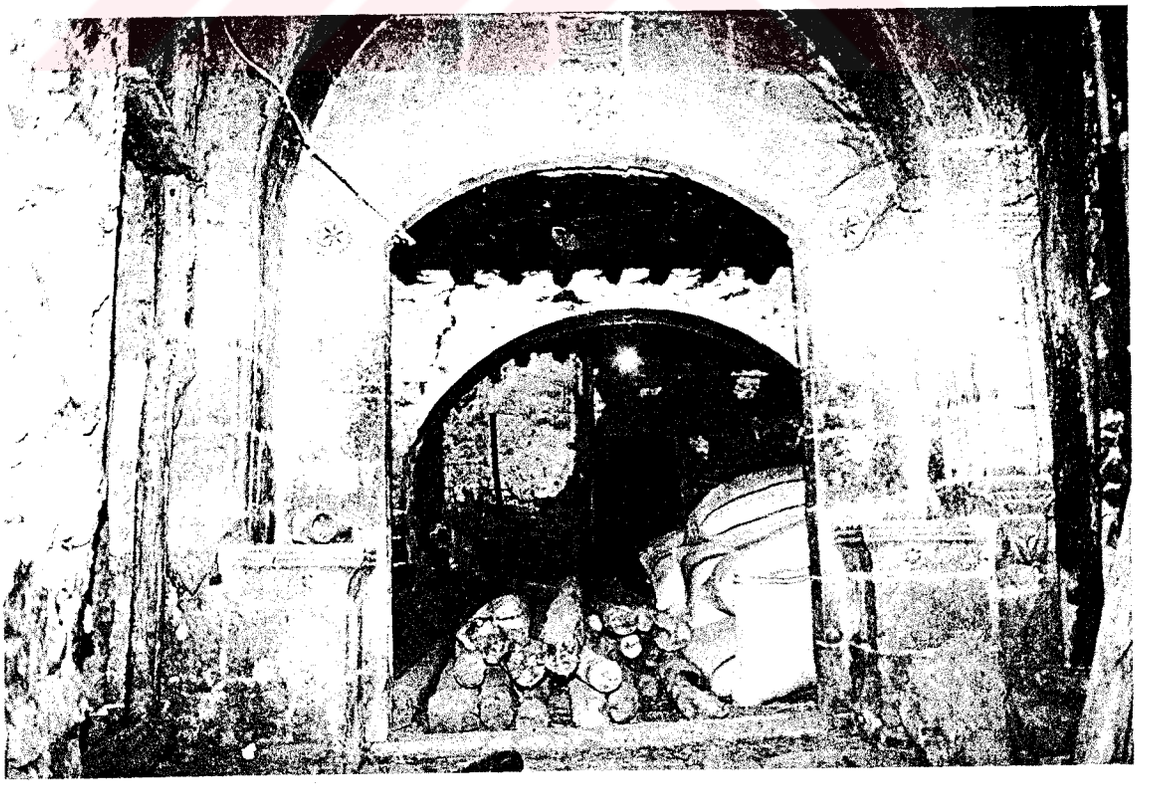
Resim 391 Adil Tekin Evi, zemin kat merdivenleri

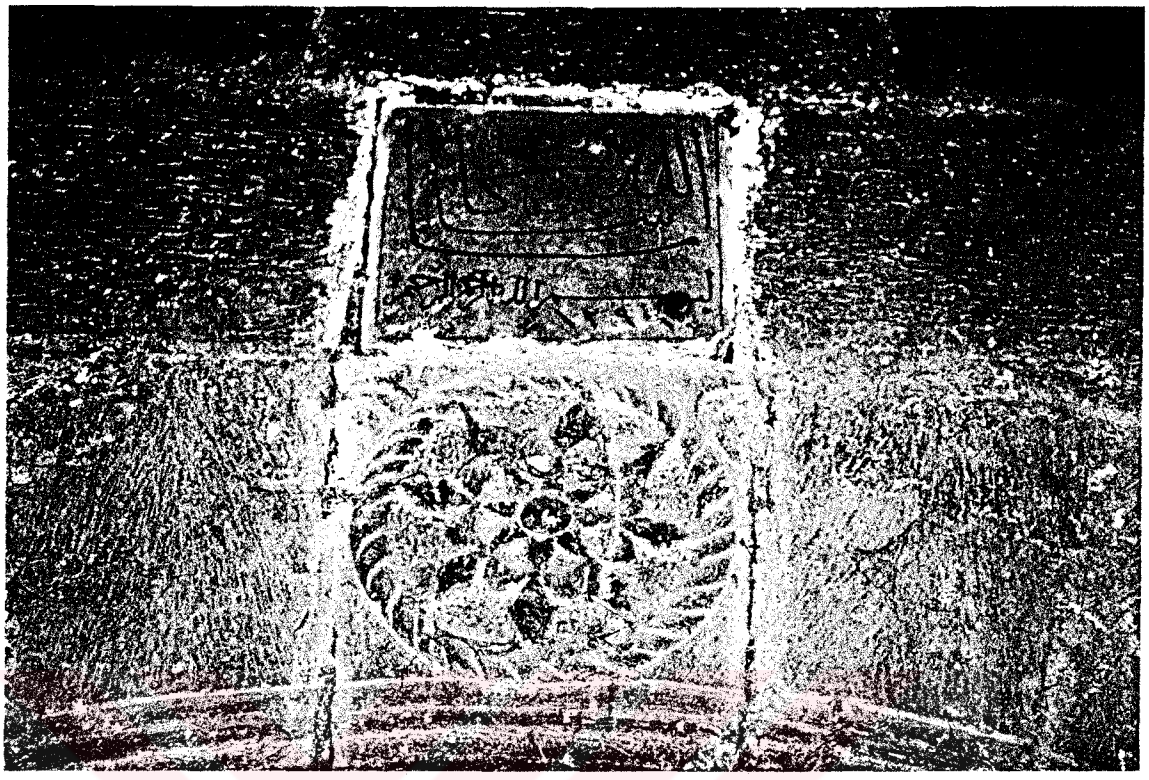
Resim 392 Adil Tekin Evi, batı giriş kapısı 1

Resim 393 Adil Tekin Evi, batı giriş kapısı 2

Resim 394 Adil Tekin Evi, batı giriş kapısı 3

Resim 395 Adil Tekin Evi, batı giriş kapısı kitabesi

Resim 396 Adil Tekin Evi, ikinci kat sofa

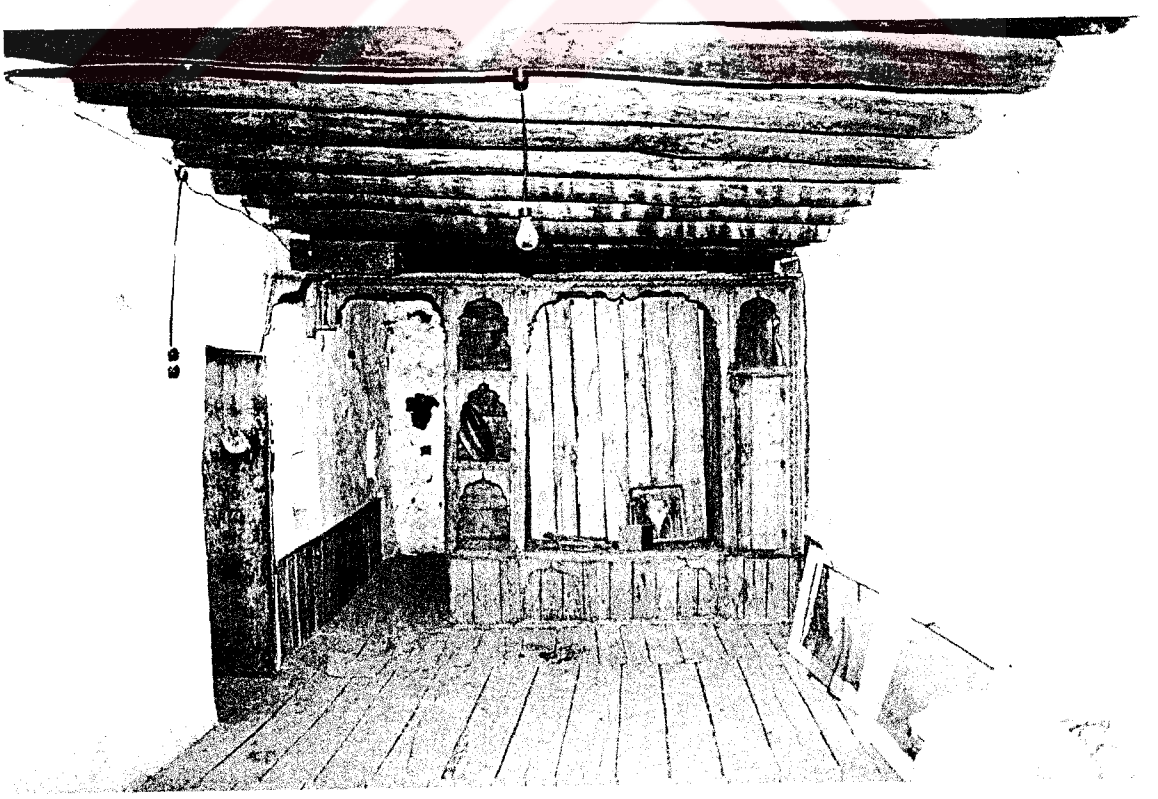
Resim 397 Adil Tekin Evi, ikinci kat mutfak

Resim 398 Adil Tekin Evi, ikinci kat odalarda görünüşü

Resim 399 Adil Tekin Evi, ikinci kat odalara açılan kapılar

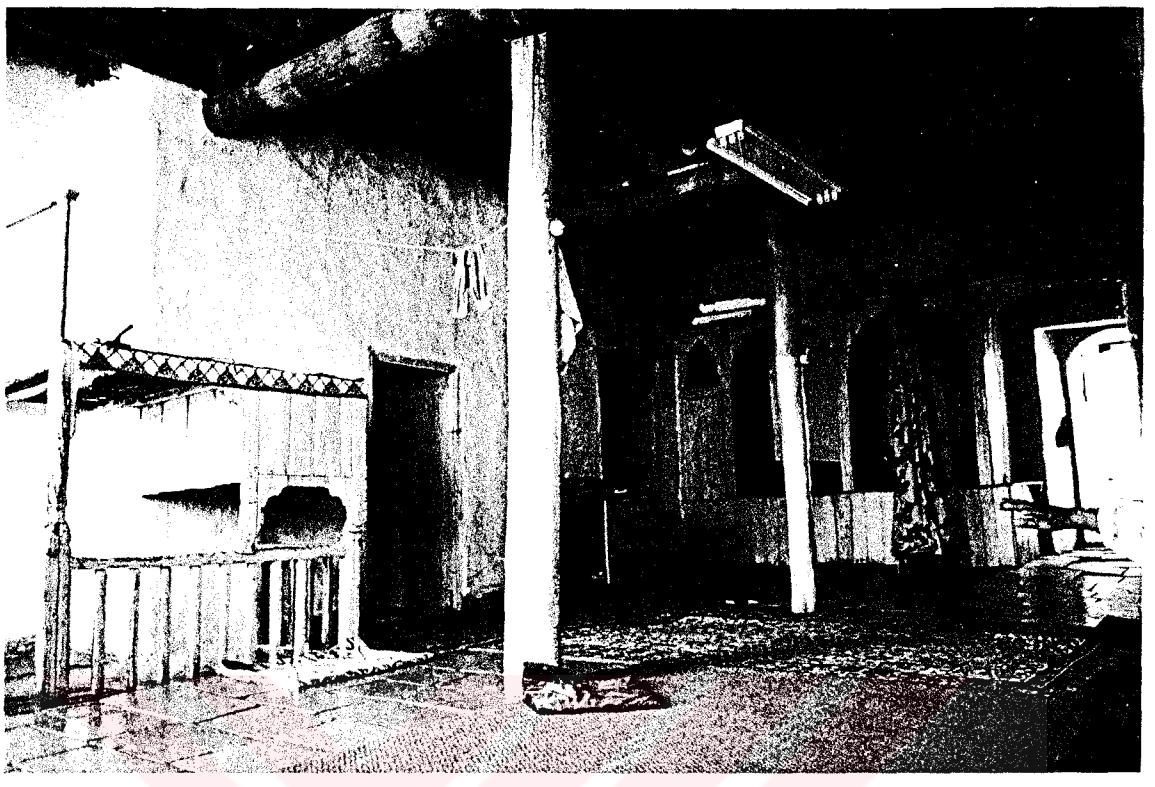
Resim 400 Adil Tekin Evi, ikinci kat odalardan görünüş 1

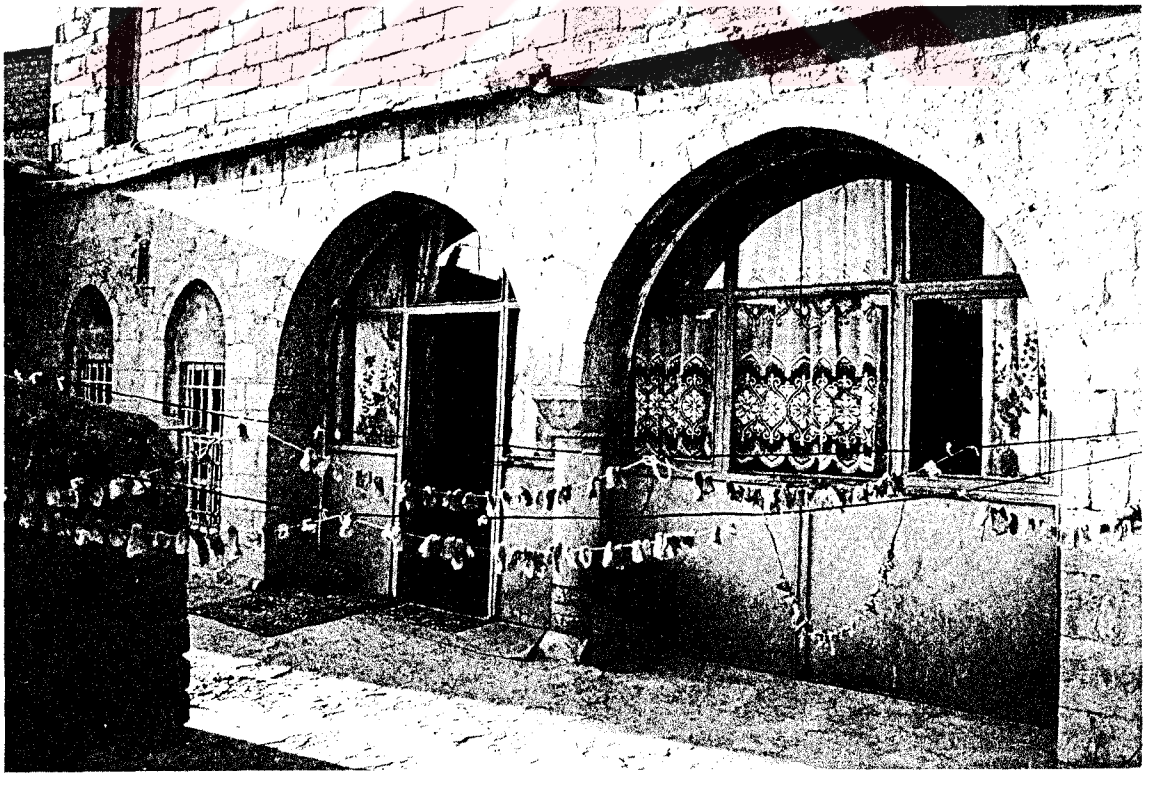
Resim 401 Adil Tekin Evi, ikinci kat odalardan görünüş 2

Resim 402 Adil Tekin Evi, ikinci kat zemini

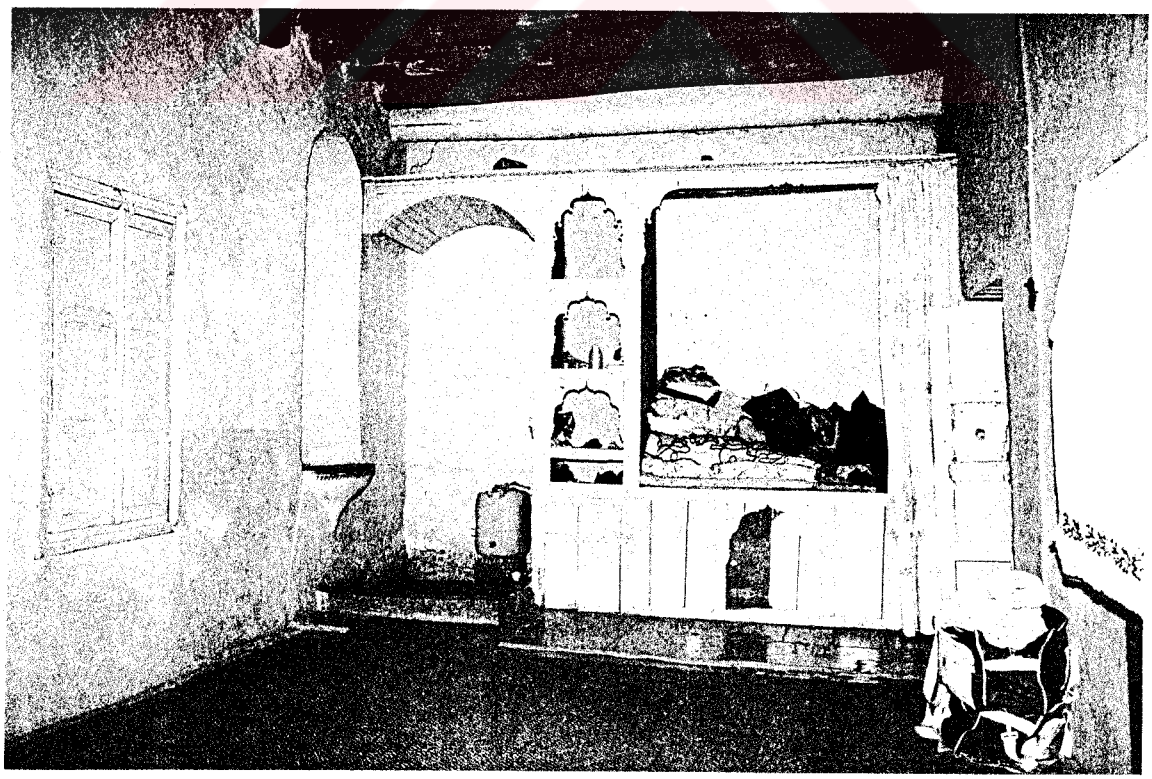
Resim 403 Adil Tekin Evi, üçüncü kat sofa

Resim 404 Adil Tekin Evi, üçüncü kat sofanın dışa açılan kemerleri

Resim 405 Adil Tekin Evi, üçüncü kat mutfak

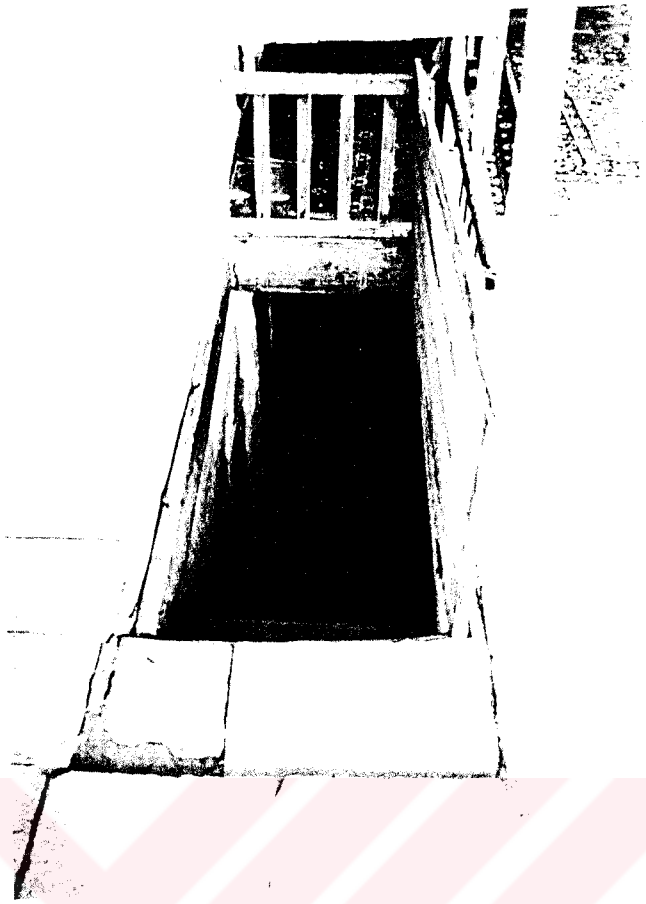
Resim 406 Adil Tekin Evi, üçüncü kat odalardan görünüşü 1

Resim 407 Adil Tekin Evi, üçüncü kat odadaki çırappa

Resim 408 Adil Tekin Evi, üçüncü kat odalardan görünüşü 2

Resim 409 Adil Tekin Evi, üçüncü kat zemini ve merdivenler

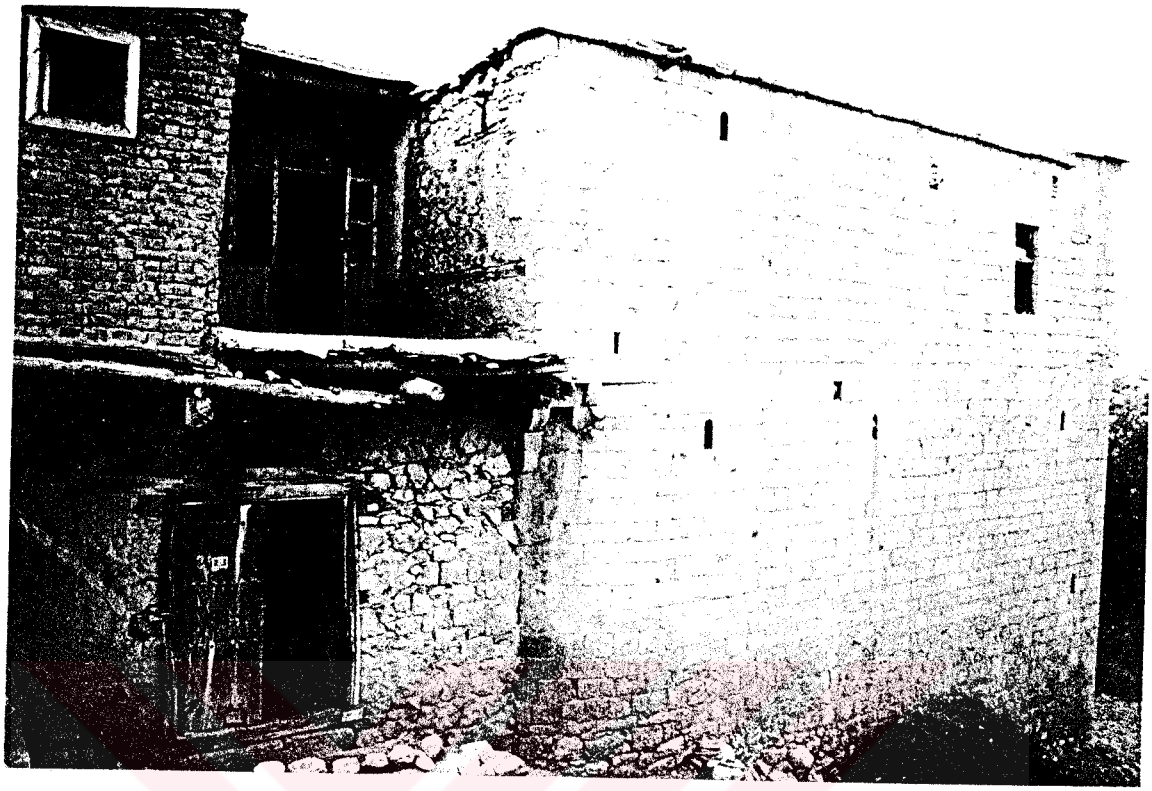
Resim 410 Cemalletin Akgün Evi, genel görünüşü

Resim 411 Cemalletin Akgün Evi, doğu cephesi

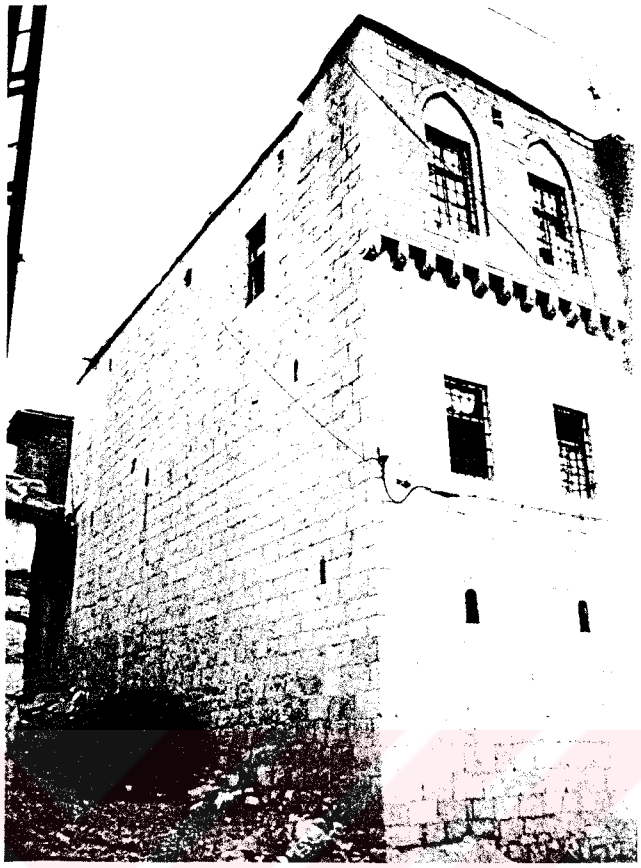
Resim 412 Cemalletin Akgün Evi, giriş kapısı

Resim 413 Cemalletin Akgün Evi, kuzey cephesi

Resim 414 Cemalletin Akgün Evi, güney cephesi

Resim 415 Cemalletin Akgün Evi, duvarla kapatılan batı cephe

Resim 416 Cemalletin Akgün Evi, batı cephede tarihli bir niş

Resim 417 Cemalletin Akgün Evi, aralık

Resim 418 Cemalletin Akgün Evi, aralığa açılan oda

Resim 419 Cemalletin Akgün Evi, birinci kat aralık

Resim 420 Cemalletin Akgün Evi, birinci kat odalardan görünüş 1

Resim 421 Cemalletin Akgün Evi, birinci kat odalardan görünüş 2

Resim 422 Cemalletin Akgün Evi, ikinci kat oda kapıları 1

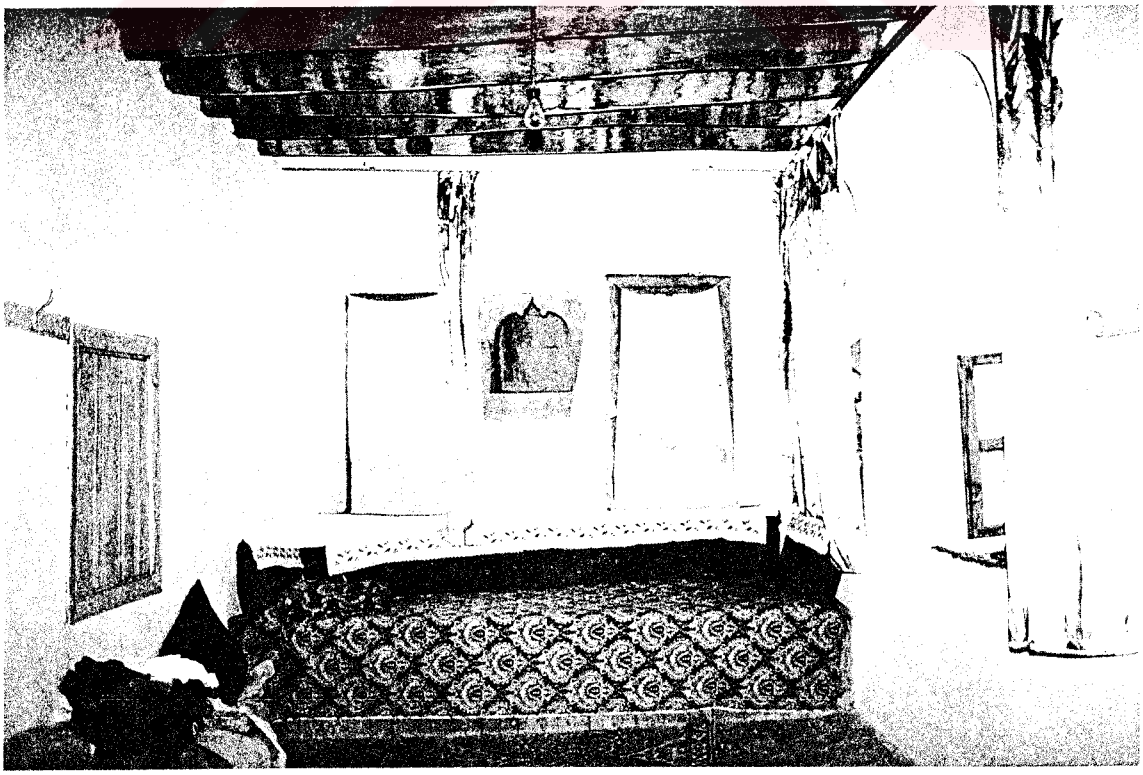
Resim 423 Cemalletin Akgün Evi, ikinci kat oda kapıları 2

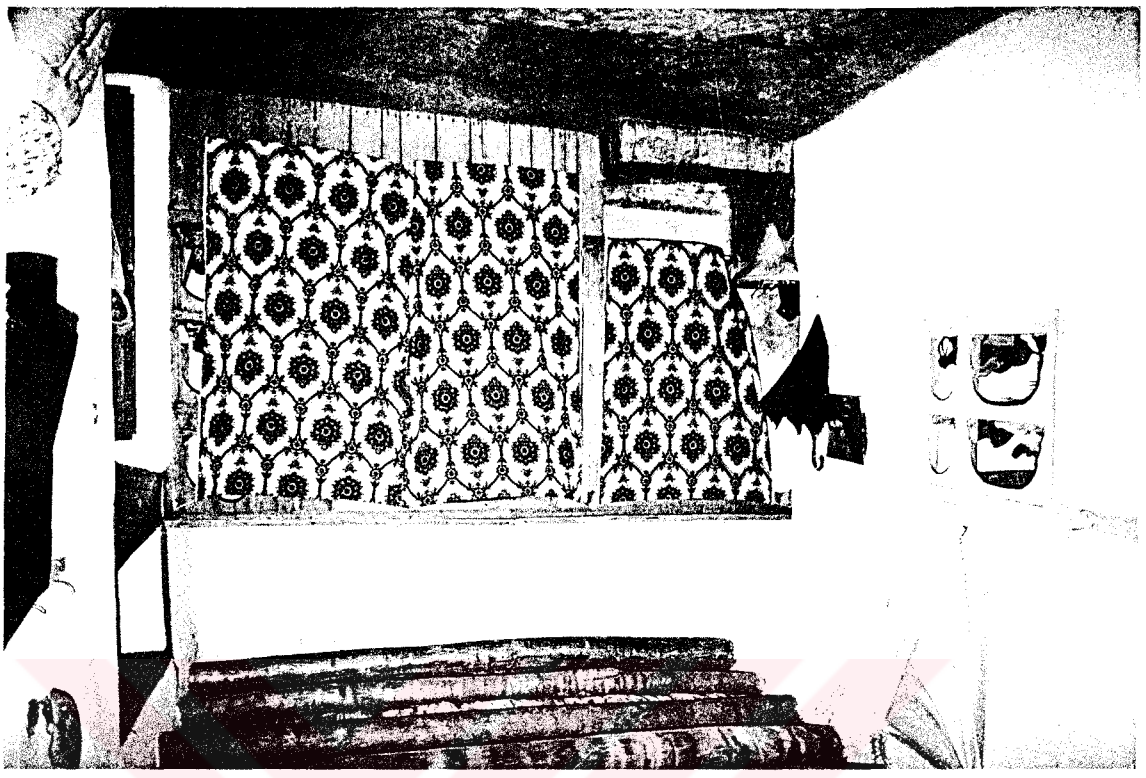
Resim 424 Cemalletin Akgün Evi, odalardan görünüş 1

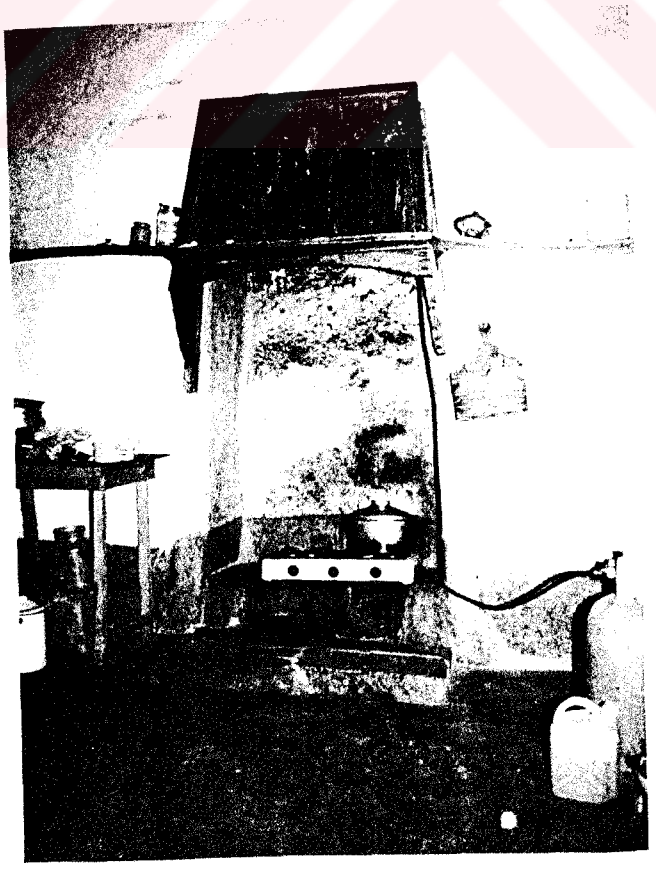
Resim 425 Cemalletin Akgün Evi, odalardan görünüş 2

Resim 426 Cemalletin Akgün Evi, odalardan görünüş 3

Resim 427 Cemalletin Akgün Evi, odalardan görünüş 4

Resim 428 Cemalletin Akgün Evi, mutfaktaki ocak bölümü

Resim 429 Nezir Akmeşe Evi, genel görünüşü

Resim 430 Nezir Akmeşe Evi, giriş kapısı 1

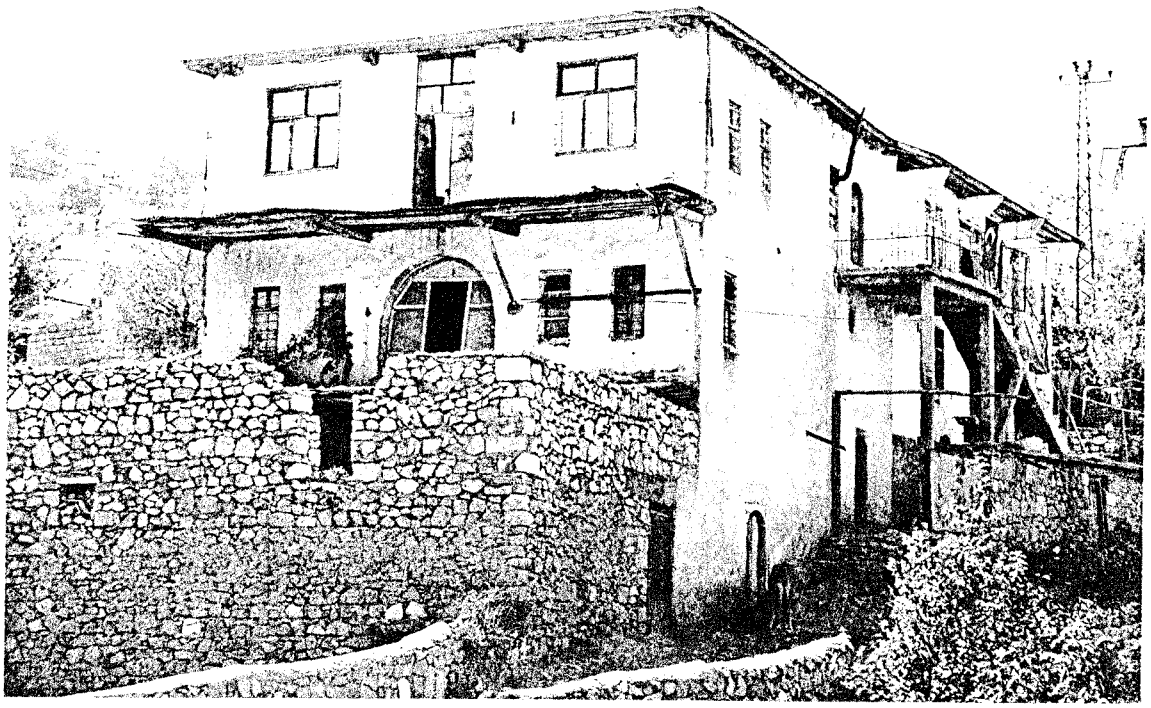
Resim 431 Nezir Akmeşe Evi, giriş kapısı birinci kat kitabesi

Resim 432 Nezir Akmeşe Evi, giriş kapısı 2

Resim 433 Nezir Akmeşe Evi, giriş kapısı ikinci kat kitabesi

Resim 434 Nezir Akmeşe Evi, güney cepheden görünüşü

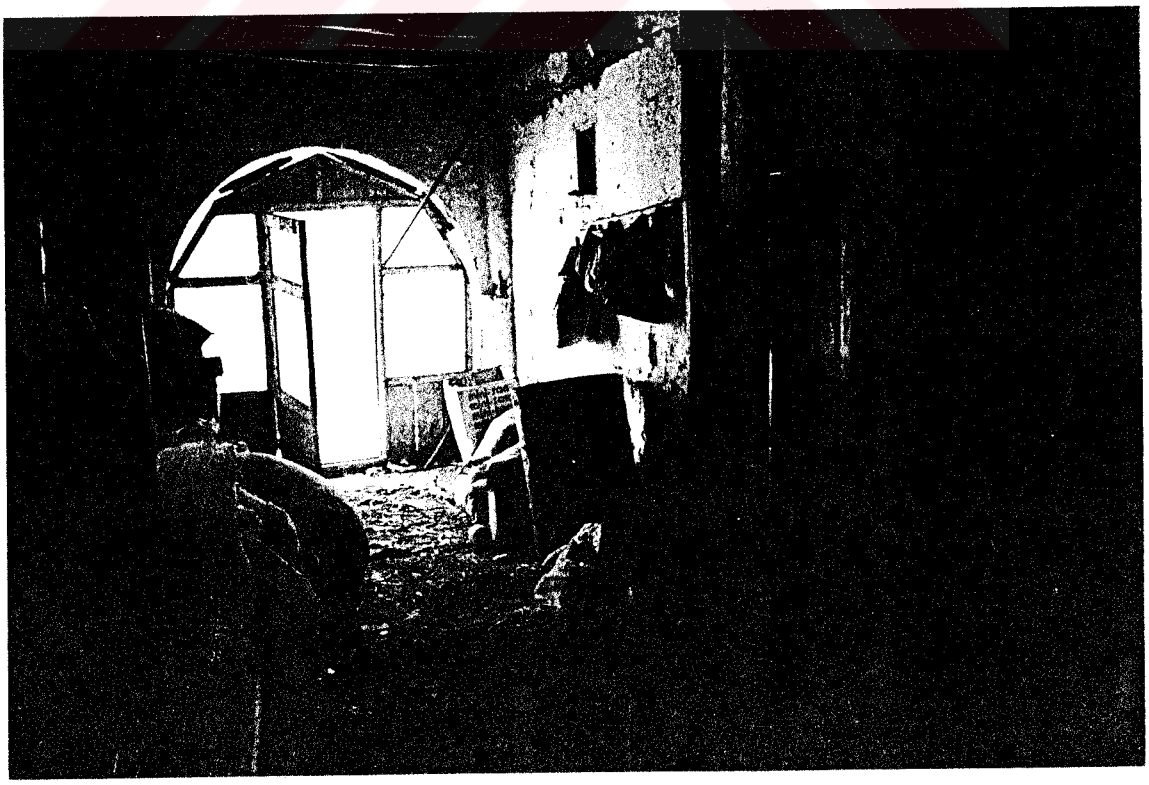
Resim 435 Nezir Akmeşe Evi, batı cepheden görünüşü

Resim 436 Nezir Akmeşe Evi, doğu cepheden görünüşü

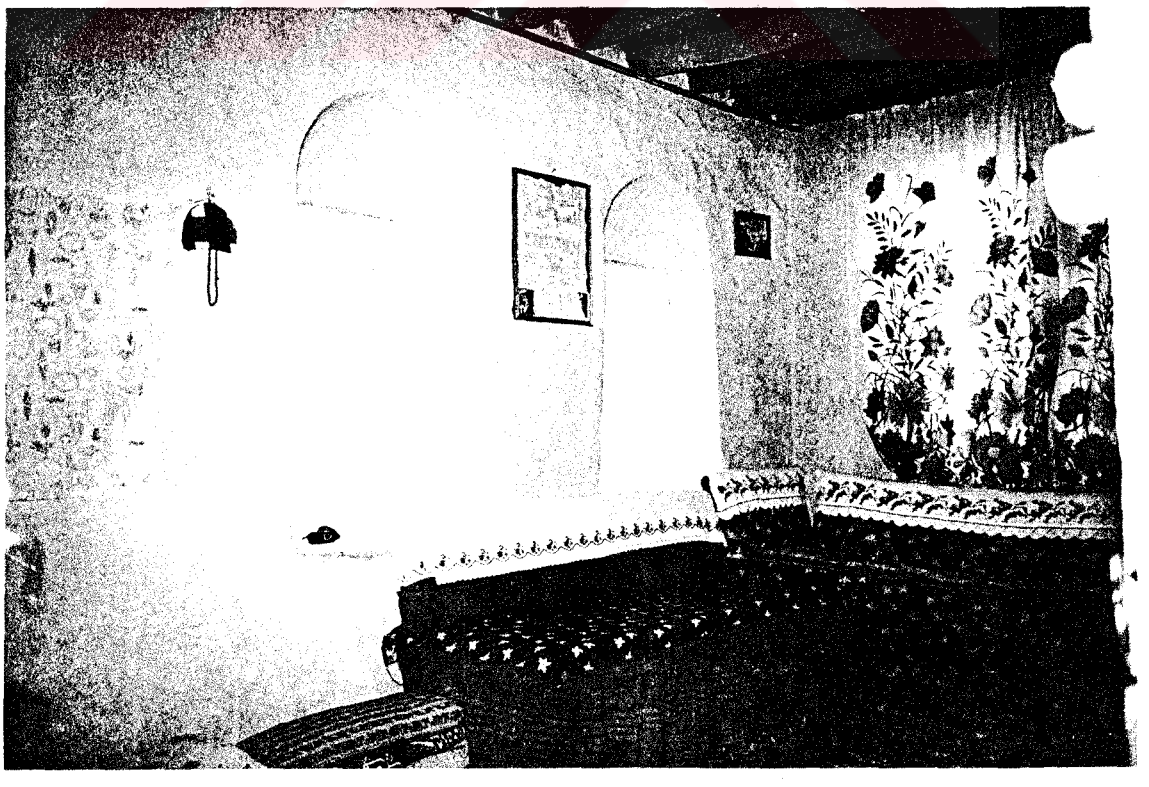
Resim 437 Nezir Akmeşe Evi, kuzey cepheden görünüşü

Resim 438 Nezir Akmeşe Evi, birinci kat sofanın görünüşü

Resim 439 Nezir Akmeşe Evi, odalardan görünüşü 1

Resim 440 Nezir Akmeşe Evi, odalardan görünüşü 2

Resim 441 Nezir Akmeşe Evi, ikinci kat sofanın görünüşü